TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA

tematik halk inanmaları

Dr. Yaşar KALAFAT

berikanyayınevi

Türk Halkbilimi Araştırmaları Merkezi Dizisi-IX

türk kültürlü halklarda tematik halk inanmaları

Dr. Yaşar KALAFAT

Ankara – 2011

Bu kitabın tüm hakları yazarına ve yayıncısına aittir.

Berikan Yayınları
Eylül- 2010

Tüm Hakları Saklıdır.

ISBN: 978-975-267-354-0

Genel Koordinatör
Cuma AĞCA

Grafik Tasarım
Nihal ÖZGEN

Redaksiyon
Yaşar Sıdkı ATEŞ

Kapak Tasarım
Mehmet FİDANCI

Kapak Resmi
Yakup Halmuratov'un 'Çocuk Oyunları' isimli eseri olup 'TÜRKSOY Ressamlar Buluşması Katalog 2007'den alınmıştır.
Sayın Halmuratov'a ve TÜRKSOY'a teşekkür ediyoruz.

Baskı & Cilt
Berikan Ofset-Matbaacılık
G.M.K. Bulvarı 80/1 Maltepe / ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18

BERİKAN YAYINEVİ
Eti Mah. GMK. Bulvarı Bulvar Apt. No: 80/1
Maltepe / ANKARA
Tel: (0312) 232 62 18 Fax: (0312) 232 14 99

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....1

SÖZBAŞI.....3

I. BÖLÜM
AHLAT ÖZELİNDE HALK KÜLTÜRÜ MİLLÎ KİMLİK İLİŞKİLERİNE DAİR BAZI GÖRÜŞLER

GİRİŞ.....5
SONUÇ.....13

II. BÖLÜM
ARDAHAN SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDEN DAMLALAR

GİRİŞ.....15
SONUÇ.....48

III. BÖLÜM
TÜRK İNANÇ SİSTEMİ'NDEN DEDEM KORKUT KÜLTÜR COĞRAFYASI'NA "BEY KÜLTÜ".....51

IV. BÖLÜM

KIRŞEHİR TEMATİK HALK İNANÇLARININ
GENEL TÜRK HALK İNANÇLARINDAKİ YERİNE
DAİR BAZI NOTLAR

ÖZET 61
GİRİŞ 62
METİN 62
SONUÇ 83

V. BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI YUSUFELİ
TÜRK HALK İNANÇLARI

GİRİŞ 85
METİN 85
SONUÇ 114

VI. BÖLÜM

HALK İNANÇLARINDAN GELENEKLERE
KARŞILAŞTIRMALI BOLU BAKÜ
DÜĞÜN GELENEKLERİ

GİRİŞ 115
METİN 116
SONUÇ 155

VII. BÖLÜM

AĞRI DAĞI VE YAKIN ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK
KÜLTÜRLÜ HALKLARDA "TAŞ KÜLTÜ"

GİRİŞ 157
METİN 158
SONUÇ 183

VIII. BÖLÜM

İNCESU VE ÇEVRESİNDE TEMATİK-TİPOLOJİK HALK İNANMALARI

GİRİŞ 185
METİN 187
SONUÇ 199

IX. BÖLÜM

AĞRI DAĞI VE YAKIN ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA EKMEK/NAN KÜLTÜ

GİRİŞ 201
METİN 202
SONUÇ 258

X. BÖLÜM

KOCAELİ VE ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK HALK İNANÇLARINDA ADANMIŞLIK / SAHİPLİLİK

GİRİŞ 259
METİN 260
SONUÇ 271

XI. BÖLÜM

VAN GÖLÜ ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA RENKLER

GİRİŞ 273
METİN 275
SONUÇ 314

XII. BÖLÜM
ESKİ TÜRK İNANÇLARININ KARS YÖRESİNDEKİ İZLERİ

SONUÇ 351

KAYNAKLAR 353

DİZİN 363

SUNUŞ

Türklük, Türk kültürlülükle tanımlanır. Türkiye Cumhuriyetini kuran halk Türk milleti iken, bu kurucu halkın, milletin kültürü de Türk kültürüdür. Bu kültürün sahipliliğinde de varisliğinde de bu milletin halkı eşittirler. Türkiye Cumhuriyeti bir kültür ürünü iken, millî sınırlar dışındaki aynı kültürü paylaşan halklar da, yerel şartları itibariyle, Irak'ta, Azerbaycan'da veya Kültür coğrafyasının herhangi yerinde olurlarsa olsunlar, genel Türklüğün bir parçasıdırlar. Türk kültür coğrafyası Türk kültürlü halkların ortak kültür alanları ve bu alanlarda yaşayanlar da kültür akrabalarıdırlar.

Türk Kültür bütünlüğü, siyasî, iktisadî bütünlüğünün tabanını, zeminini oluşturur. Bu zemin millî sınırlar içinde ve dışında güçlenebilmesi ona sahip çıkılmakla mümkün iken, bu sahiplenebilme işlemi kültürel köprülerin sağlanabilmeleri ile olur. Halkbilimi ve onun kapsamında yer alan halk inanmaları kültürü bunun için önemlidir.

Halk kültürü verilerinin tespiti, tasnifi ayıklanıp karşılaştırılması birlikte yaşayan halkların yakından tanış olmalarını sağlar. Bu tanışıklılık inkârcılığa gitmeksizin paylaşımı doğurduğu nispette sosyal bünye güç kazanır.

İhtilaflar ve tahrik, istismar unsuru olabilecek hususlar ortadan kalkar, kalkabilir.

Millet olarak hiçbir zaman inkârcı bir ecdadın nesli, varisi olmadık, daima paylaşımcı olduk. Paylaşımda kavgayı değil paylaşımı esas aldık. Bu tercihimiz bizi yıkıcılıktan alıkoydu, böylece daima yeni sentezler üretebildik. "senin" veya "benim" in yerine "bizim" i koyduk.

Bu anlayışla çalışmalarını sürdüren "Türk Halk Bilimi Merkezi"nin etkinlikleri için onları kutluyor başarılarının sürmesini diliyoruz.

Şaban GÜLBAHAR
Avrupa Asya Birliği
Türk Ekonomik-Sosyal ve
Kültürel Araştırmalar Merkezi Başkanı

SÖZBAŞI

Bu çalışmamızda yöresel halk inanmalarını karşılaştırırken temalardan yola çıkmak istedik. Bu münasebetle Ardahan, Giresun, Kırşehir, Yusufeli, Bolu, Ağrı, Kocaeli, Van ve Kars'tan tespitini yaptığımız temaları karşılaştırmaya çalıştık. Tematik çalışmalarla izlemek istediğimiz metoda Ahlat çalışmamız tipik bir örnek teşkil etmiştir. Ardahan, Kars, Yusufeli'nden yaptığımız çalışmalar büyük ölçüde monografi içerikli idi. Giresun çalışmasında "Bey Kültü", Bolu çalışmasında "Düğün Kültü", Ağrı çalışmalarında "Taş" ve "Ekmek" kültleri, İncesu incelemesinde "Pir", Kocaeli'nde "Adanmışlık/ Sahiplilik" ve Van incelemesinde de "Renkler" konusunu ele almaya çalıştık.

Bu çalışmalardan; Kars, Yusufeli, Bolu, Giresun, İncesu, Kocaeli, Van alan çalışmaları ulusal ve uluslararası kültür şölenlerinde bildiri olarak sunulmuştur. Ardahan çevresi ile ilgili olan çalışma ise makale olarak ele alınmıştır. Bu ve benzeri çalışmalar şüphesiz büyük ölçüde bu amaçla oluşturulacak millî arşivin belki de ilk ürünleridir. Bilgi istifleri arttıkça arşiv stoklarında bereket de artacak halkların birbirlerini tanımaları ve güzidenin halkını tanıması kolaylaşacaktır

"Türk Halk İnanmaları" konusunda, alandan ve edebiyattan yapılan tespitlerimiz sürmektedir. Çok kere

bildiri ve makale olarak verileri imkân buldukça kitaba dönüştürmeğe çalışıyoruz. "Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk inançları", Türk Kültür Coğrafyasında Karşılaştırmalı Halk İnançları" gibi seri kitap çalışmaları bunlardandı.

Bu kere aynı zihniyet ve aynı yaklaşım tarzından hareketle çalışmalarımızı "Türk Halkbilimi Karşılaştırmalı Halk İnanmaları" serisi olarak başlattık. Bu seri kapsamında 10–15 kitabın yapılması planlanmıştır. Bu projeye finans desteği sağlayan Avrupa Asya Birliği Türk Ekonomik Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi'ne şükran borçluyuz.

Dr. Yaşar KALAFAT
04 Ağustos 2010
Türk Halkbilimi Araştırma Merkezi Başkanı

I. BÖLÜM

AHLAT ÖZELİNDE HALK KÜLTÜRÜ MİLLÎ KİMLİK İLİŞKİLERİNE DAİR BAZI GÖRÜŞLER

GİRİŞ

Konumauza kısa bir teorik giriş yapıp etno kültürel yapı- millî kültür bağlantısı üzerinde durarak gireceğiz. Çok kısa sosyal yapıya değinip daha sonra bir takım kült oluşturmuş kodlar üzerinde duracağız.

Ahlat'da, 1980'li yıllarda, bölgede Gregoryen, Ortodoks ve Karay Türk halk inançlarını arama dönemlerinde, her yıl yapılan bilgi şölenlerine katılıyor, bölgenin halk inançları katmanlaşmasını tartışıyorduk. Araya yıllar girdi Bu son yıllarda, yoğunlaşan yeni dönemde, Anadolu sınırlarını da aşarak, Türk halk kesimleri arasında, Anadili ve doğma inancına bakılmaksızın halk inançları karşılaştırmaları yapmaya başladık.

Bu bölge merkezli olan çalışmalarımızda Ahlat'ta olduğu gibi anadili Çerkezce, Kürtçe ve Türkçe olan Türk kültürlü halkların halk inançlarını derleme ve karşılaştırma çalışmalarını sürdürüyoruz.

Sosyal yapı itibariyle Ahlât'ta Ana dili Kürtçe olan Şafiî inançlı, anadilleri Çerkezce ve Türkçe olan Hanefî inançlı Türkler yaşamaktadırlar. Yakın zamana kadar Ahlât'ın **Otlu Yazı, Akçaören, Yoğurt Yemez, Deverik, Hanik, Adilcevaz'ın Kovoz, Malazgirt'in Verengazi** köylerinde yaşayan anadilli Çerkezce olanlar buralardan göçmüşler ve onların miktarları %3 e düşerken bunlardan boşanan yerlere bölgenin diğer halkları yerleşmiştir. Bizim bu bölgedeki halk inançlar çalışmalarımız bu halk ile birlikte anadilleri Türkçe olan halk ve anadilleri Kürtçe olan **Heloyı** ve **Behranlı** aşiret bölgelerinde olmuştur. Sunumumuzun çerçevesi bu şekilde çizilebilir.

Biz, halk kültürü, bu arada halk inançları kültürü çalışmalarımızda, teorik çerçeve olarak edinilen bulguları karşılaştırırken, farklılıklara saygılı davranılması, onlara gelişmeleri imkânının tanınması kanaatini taşırken, aynılık veya benzerliklerin de, gerçekler zorlanmadan artırılmasının yararına ve önemine inanıyoruz.

İncelemelerimizin bize düşündürdüğü; nice bin yıldır bir arada yaşayan kardeş halklar bir kültür coğrafyası oluşturmuşlardır. Bu coğrafyaya Türk kültür coğrafyası denilmiş olması, Türklüğün bir ırk veya kavim olarak anlaşılmış olmasından değildir. Bu isim ortak kültürün genel adıdır. Bu kültürün yapıcısı, sahibi ve varisleri, bu toprak-

larda yaşayan kardeş halklardır. Bu noktada Türklük, Kürtlüğün, Yörüklüğün, Türkmenliğin, Zazalığın alternatifi değil, bütün bu kesimlerin ortak paydasıdır. Bunların ortak birleşeni Türklüktür.

Bu kültürün yapıcısı veya varisi olmak veya olmamak, halkların demokratik eşitliği karşısında bir üstünlük kazandırmaz veya yitirtmez. Biz aynı kültür coğrafyasının eşit ortaklıklı kardeş halklarıyız.

Birlikte yaşayan halkların, halk kültürlerinde aynılıkların artırılması, millî vahdet bakımından kardeş halkların emperyalizm karşısındaki güvencesidir, sigortalarıdır. Niyet kötü olduktan sonra halkların kültürlerindeki ayrıntıdan hareket edilerek, onları sınırsız sayıda bölebilirsiniz. Aranılması halinde iki karındaşın aralarında bile farklılıklar bulunabilir.

Emperyalizm, hükümetler arası ilişkilerle, devletten devlete, sermayeden sermayeye veya bu kanallarla aydına baskı yapabilir, bunun, yani baskının bir şekilde yolunu bulabilir. Ancak emperyalizm halkların kenetlenmiş gücü karşısında en büyük dirençle karşılaşır.

Bunun içindir ki, emperyalizmin karşısındaki en güçlü direnç unsurunu, halkların dayanışması olduğunu bilen süper güç veya güçler, millî üniter yapılanmalar karşısında, halkları ihtilafa iter ve etnisiteden yana tercih kullanırlar.

Halkların demokratik eşitliğinden yana olmak, kültürel hayatta paylaşımcı olmak, emperyalizmin elinden, "vaatler yaparak ihtilaf yaratabilme" kozunu alabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu, Kafkasya ve Balkanlarla olan siyasi sınırları ile bu bölgelerdeki kültür sınırları arasında fark vardır. Bu farklılığın emperyalizm karşısında halklara güç kazanabileceği bir teorik çerçeve geliştirilmelidir. Türkiye'nin Türkçe anadilli halklarının kültür sınırları, siyasi sınırları taşarken, Türkiye'de yaşayan ve anadili Türkçe olmayan Türk kültürlü halkların "ana dili esas alan coğrafyalarının sınırları" da Türkiye'nin dışına taşmaktadır.

Bu husus 2 önemli sonucu doğurmaktadır. Bunlar;

1. Halkların, anadil farklılıklarının da üzerinde ve bağlayıcılığı da olan, halk kültürü ortak paydasının bilinmesidir.

2. Bu teorik anlayışa göre Türkiye'de yaşamayan ve fakat anadili Türkçe olan halk kesimini kültür coğrafyasının asli unsuru olarak sayarken, Anadolu'da, birlikte yaşadığı farklı anadilli Türk kültürlü halkların sınır ötesi uzantısını da bu bütünün kapsamında mütalaa edilmesinin gereğidir.

Bu 2 husus Atatürk'ün 2 ayrı açıklamalarında;

1. Türkiye Cumhuriyetini kuran halk Türk milletidir. Buna göre Türk kültürü de bu kurucu halkın kültürü olacaktır.

2. Sovyetler Birliğinin bir gün muhakkak dağılacağından o gün için, kültür birliğinin bulunduğu bu halklarla kültürel köprüler kurularak hazırlıklı olunmasıdır. Bunlardan birincisi ana diline bakılmaksızın kurucu unsur olarak Türk kabul edilirken, 2. grupta yer alanlar çeşitli

şekilde destek vermiş olmalarına rağmen özel anlamda Türkiye Cumhuriyetini kurmayan ve fakat dilce de Türk olan unsurlardır.

Türkiye Cumhuriyetini kuran halkın Türk milleti olduğu esaslandırmasından, ana dili farklılığına bakılmaksızın o halkın uzantısı da Türk milletinin uzantısı sayılacaktır.

Sovyetlerin yıkılması ile Anadolu Türklüğü kültür akrabaları ile buluşacak ise, bu akrabalık sadece ve muhakkak ana dilinden esaslanmış mı olmalıdır..

Diğer taraftan, halklara kültürel alanda demokratik açılımlar getirilmesi, kendisi ile birlikte, ilkin bölgecilik ve giderek farklı millî mensubiyet arayışlarından hareketle, birlikte yaşama arzu ve iradesine karşı, zaman içerisinde bir tehdit oluşturabilir ki, emperyalizm böylesi bir girişimin her safhasında tetikte olmaya çalışacaktır

Bu kısa teorik çerçeveden sonra, biz Ahlât halk kültüründen seçmiş olduğumuz, kült oluşturabilmiş bazı kodlar üzerinde karşılaştırmalar yaparak durmak istiyoruz.

Bu münasebetle; **Ata Ruhu, Kişioğlu, Üryanlık, Su, Taş, Toprak, Ocak, Demir, Kurşun Dökme, Tavaf, Ak ve Kara İyeler, Kesik Baş, Adak Bezi, Kurtağzı Bağlama, Kırk** ve **Hızır** konularına kısaca değinip sonuca gideceğiz.

Ahlat halk inançlarında da, ailenin göçmüş fertlerinin bilhassa aile büyüklerinin, hayatta olanlarla bir şekilde ilişkili oldukları, geride bıraktıkları kimselerin neler yaptıklarını bildikleri, güzel tutumlarından mutlu oldukları, fena tutumlarından rahatsız olduklarına inanılır. Mesela,

"Babanın ruhu seninle iftihar ediyordur." Veya "Baban Kabrinde senin azabını çekiyordur" denir. Cuma akşamları helva türü koku çıkaran ikramlarda geçmişlerin ruhu için hayır işlendiğine inanılır. Bu tespit Ata Kültü inancının uzantısıdır.

Keza kişinin uğur veya uğursuzluğu inancı vardır. Esnaf denenmiş bu tür kimselerin ilk siftahı kendilerinden yapılmasını isterler. Bazen çok erkek çocuk büyütmüş annelerin beşikleri çocukları yaşamayan ailelerce alınarak, yaşamalarının sağlanıldığına inanılır. Bu ise Kişioğlu ile ilgili bir inancın devamı türünden bir inançtır.

Üryanlık dünya malına itibar etmemektir. Allah sevgisinin yanına bu dünyaya ait sevgiler koymama inancıdır. İnsanoğlu bu dünyaya üryan gelir üryan gider. Birçok tasavvuf bilgini Hak adamı ilahilerinde üryanlık temasını işler. Halk bunları **Üryan** Baba olarak bilir. İsmi veya lakabı üryan olmasa da nice gönül adamı üryan babadırlar. Ahlât'ta Tunus Mahallesi Abdurrahman Gazi türbe güzergâhında yatmakta olan **Üryan** Baba bunlardan birisidir.[1]

Tasavvuftaki **"Kırklar"** ve halk inançlarında sık görülen kırk motifi doğal olarak Ahlât halk inançlarında da yerini bulmuştur. Ahlât'ta kırk kardeşin yatmakta oldukları mezarlık "Kırklar" olarak bilinir. Buranın türbe kısmında halk "Devir" yapar. Devir ile Tavaf arasında bir ilişki aranabilir. Ayrıca bebeğin ve annenin kırkının ve

---

1 Yaşar Kalafat, "Ahlatşahlardan Günümüze Karşılaştırmalı Ahlat halk inançları" **Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağan Sayısı, Turkishtatues**, Sonbahar, 2009.

yarı kırkının yapılması inancı Ahlâtta' da vardır. Ahlât'ta Kırk Suyu'na konulan sayılı taneli nesnelere "Tılsım" denir. Al karısından korunma yöntemleri burada da gelişmiştir. Ahlat'ta da demirin koruyuculuğu inancı vardır. Burada da kap kacak aklanıp paklanma adına burada kırklanır.

Ocak inancı Ahlat halk kültüründe de yer alır. Ocaklar halk hekimliğinin ihtisas merkezleridir.[2] Ahlat'taki **Kemer Ocağı** halkın çocuk edinme istemi ile gittikleri bir ocaktır.[3] Burada kurban kesme türünden uygulamalar da yapılır.

Ahlat halk kültüründe güçlü bir Hızır **Kültü** vardır. "Hızır'ı görmeyen göz kördür veya kör olur" denir. İnanca göre Hızır (a.s.) her Cuma günü namazı farklı bir camide kılar. Karadeniz, Akdeniz ve Hazar Denizi'nde halk Hıdrellezde isteklerini deniz kenarına çizerlerken, Ahlat'ta istekler Van Gölünün kıyı kumuna çizilir. Bu günde, gül ağacı dibinde **Boncuk Atma** yöntemi ile geleceği tahmin inanç ve uygulamaları bu yöremizde de vardır.

Adak Bezi inanç ve uygulaması Ahlat'ın **Kesik Baş, Merdan/Mert Baba, Dede Maksut, Saçlı Baba, Süleyman Baba, Aydın Baba, Mecit/Macit Baba, Mansur Kıyas** ve

---

2 Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/Ateş/aOcak İyesi" **Uluslar arası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi** 20–21 Kasım 2008;http: www.kanalkültür.com 01/ 12/ 2008.

3 Yaşar Kalafat, "Ahlatşahlardan Günümüze Karşılaştırmalı Ahlat Halk İnançları" **Prof. Dr. Hamza Zülfikar Armağan Sayısı, Turkishtatues,** Sonbahar, 2009.

diğerlerinde vardır. Ancak din görevlilerinin İslamiyet'e aykırı olduğundan hareketle yaptıkları uyarmalar sonucu, bu uygulama büyük ölçüde azalmıştır. Abdurrahman Gazi ve Sultan Seyit gibi bazılarında tamamen kaldırılmıştır.

Bazı türbelerde Adak Taşı yapıştırma inanç ve uygulaması sık rastlanılmasa da Ahlât'ta da görülebilmektedir. Seyit Sultan türbesindeki Delikli Taş'ın öksürük ve sair rahatsızlıklara iyi geldiğine inanılır.

Halk inançlarında Kesik Baş vücudundan ayrılan kafasına rağmen savaşabilen Hak adamını anlatır. Hak için savaşan er kendisinde değildir, Hak ile bütünleşmiştir. O, Rıza-ı İlahî için sıdk ile savaşmaya koyulduğunda, ölmeden evvel ölmüştür. Ondan başının gövdesinden ayrıldığını fark etmesi beklenemez. Onun sıradan ölümlüler gibi toprağa düşmesi bir kem göz tarafından nazar edilip sırrının açık olması halinde mümkün olur ki, bu hal onun sır olup kaybolması halidir. Bu türden Kesik Baş türbe ve menkıbeleri; Balkanlarda, Anadolu'da ve Orta Doğu'nun bazı kesimlerinde de vardır.[4] Ahlat Meydancık Mezarlığı'ndaki halkın ulu zat olarak bildiği ve ziyaret ettiği Kesik Baş bunlardan birisidir.[5]

---

4 Yaşar Kalafat, "Siirt Yöresinde Yatırlar Etrafında Şekillenmiş Halk İnançları ve Kesik Baş Motifi", **Dedem Korkut Akkoyunlu Coğrafyası,** Berikan, Ankara, 2008, s. 253–265.

5 Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Folklorunda Kesik Baş, Tarih Folklor ilişkilerinde Bir Kesit**, Ankara, 1988.

SONUÇ

Halk inançlarında rüya yorumu en az riya katılabilecek alanlardan birisidir. Anadili farklılığına rağmen Ahlat rüya yorumlarında at murat, kara tez, su aydınlık, ölü haberdir

Kırk, Kırklamak, Yarı Kırk inançlarının karşılığı Çil, Çille gibi kelimelerle izah edinilip karşılanırken inanç içeriği aynıdır. Korunma ve kurtulma amaçlı uygulamalar farklı değildir.

Türbeler etrafında geliştirilen inançlardan şirk, biat ve hurafe var ise bunların halk inançlarında yer almaları ana dili değişikliğine göre farklılık içermez.

Ulu zatlara bazı hacetler için yapılan başvurularda, ziyaret edilen veya edenin ana dillerinin değişik olmaları belirleyici bir faktör değildir.

Bu ve benzeri değerlerin, halkların ana dillerine göre ayrıştırılmaları, emperyalist kültür merkezlerinin metodik ve ısrarlı çalışmaları karşısında uzun süre direnç gösteremeyip, ortak ecdattan kalmış olan bu müşterek miras da, sahip çıkılmadığı taktirde kısa zamanda elden çıkabilecektir.

II. BÖLÜM

ARDAHAN SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDEN DAMLALAR

GİRİŞ

Evvelce, Doğu Anadolu halk inanışları konusunda çalışmalar yaparken doğal olarak Ardahan ve çevresine dair de bilgi vermeğe çalışıyorduk.[6] Özelde ise Damal yöresi Dadalı Türkmenleri konusunda çalışmalarımız olmuştu.[7] Kars'ın etni- sosyal yapısını Güney Kafkasya'nın sosyo kültürel yapısı kapsamında ele alan çalışmamızda ise ana dilden ve doğma dinden esaslanan bölgesel yapılanmayı

---

6 Dr. Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 10. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

7 Dr. Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları V-VI, Hamseler, Horasanlılar, Karabağlılar, Kıpçaklar, Abdallar, Amucalular, Bedreddiiler, Dadaliler/Dedeliler, Kısaslılar, Manavlar, Sıraçlar, Tahtacılar, Karirliler, Çepniler, Karakeçililer, Mutiler/Mutoğulları, Halaçlar, Kazan Tatarları Gregoryanlar, Ortodokslar, Buryatlar, Zazalar,** Berikan Yayınları, Ankara 2006.

yansıtmaya çalışıyor. Ardahan'daki yapıya dair de bu kapsamda bilgi veriyorduk.[8] Ardahan'ı Kars ve Iğdır'dan bağımsız olarak ele alıp halk inançları kültürünün incelenmesi mümkün değildir. Zira toplumun demografik yapısı komşu kültürlerin etkileşiminin ötesinde tamamen iç içe bir yapı arz eder. Bu yapılanmanın kapsamına büyük bir bölümü ile Artvin de girer. Ahıska Türkleri de Muvakkat Cenubi Garbi Kafkas Cumhuriyeti siyasi yapılanmasının kültür coğrafyasıdır. Ardahan'ın kültür dokusunu oluşturan kitlelerden Dadaliler/ Dedeliler gibi Şii Caferi inançlı Müslüman kesim, Karapapahlar/Terekelemeler, Yerliler, Ana dilleri büyük ölçüde Kürtçe olan Avşarlar vardır. Bunlardan Avşar halk inançları kültürü ise Özbekistan, Kuzey Afganistan, Kuzey ve Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasından az-çok tanıştığımız bir kültür idi.[9] Ardahan Avşarlarının ana dillerindeki Kürtçe faktöründen hareketle onların etnik kimlikleri ile ilgili ileri sürülen iddialar bizin siyasî olmayan araştırmamızın tamamen dışındadır. Avşar üst başlığı altında Türkiye'nin içinde ve dışında toplanan bu halkın halk inanmaları kültüründeki gelişme seyri bize göre araştırılması geren kültür zenginliğimizdir. Gerek Türkiye dışında ve gerekse Türkiye'deki Avşar topluluklarından sadece Ardahan Avşarlarının ana dillerinde Kürtçe kendisini ağırlıklı olarak hissettirir. Bu

8 Yaşar Kalafat, "Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya" **Türk Dünyası Araturmaları**„ Ağustos 2001, S. 133, s.129-154.

9 Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Yukarı Eller,** Lalezar, Ankara, 2008, s. 147–165.

defa Âşık Şeref Taşlıova Sempozyumu[10] münasebeti ile kısa süre bulunduğumuz Ardahan'da yaptığımız 2 temas sonucu derleme imkânı bulduğumuz halk inanmalarını Dedesli Türkmenlerine dair derlenilmiş olan bilgilerle karşılaştırmalar yapacağız. Dadali Türkmenleri ile bağlantısı olduğuna ihtimal vermiş olduğumuz Dedesli Türkmenlerine ve onların hemşerisi olan Abhazlar'a da değineceğiz. Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen Refik Güngör'e temasımızı sağlayan Hidayet Vahapoğlu'na, Pamuk Nene[11] ile Tunçer Avşar[12] ve eşleri hanımefendiye, ayrıca onlarla tanışmamı sağlayan Taşkın Polat'a teşekkür ediyorum.

Avşarlar Ardahan'ın Hoçuvan bölgesinde yoğunlaşmışlardır. Burası Hasköy, Gölgeli, Samanbeyli, Taşlıdere, Ömerağa ve Döşeli gibi halkı Avşar olan köylerden oluşmuştur. Avşarlar yakın çevrenin diğer köylerine de serpilmişlerdir. Tunçer Avşar gibi bir kısım Avşar aydınlarına göre Hoçuvan Avşarları Türkistan, Anadolu ve Kafkasya Avşarlarının asli parçalarından birisidir.[13]

Ardahan Avşarların'da çocuğa ismini baba tarafı koyar. İsimler çoğunlukla dinî, İslamî olurlar. İsimler ailenin

---

10 **Yaşayan Kültür Hazinesi Aşık Şeref Taşlıova Sempozyumu**, 5 Haziran 2010 Ardahan.

11 95 yaşlarında dul ve dimağa gayet açık bir ev hanımı, Sulak Yurt köyünün "yerli" olarak bilinen ana dili Türkçe olan bir kimse.

12 Milli Eğitim Bakanlığının taşra ve merkez ünitelerinde çeşitli görevlerde bulunmuş, 60 yaşında ana dili Kürkçe olan halk kültürüne ilgili bir kimse.

13 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

geçmişteki büyüklerinden de seçilirken sevilen ünlü siyaset adamlarının isimleri de çocuklara sık konulur. Mesela dönemlerine göre İsmet, Menderes, Gürsel isimleri yoğun bir şekilde isim olarak çocuklara verilmiştir. Uzun süre çocuğu olmayan aileler ilk çocuklarının doğumuna koçtan kurban kesilir. Yakın zamana kadar çocuk edinmede Şeyhlerin Ocağına gidilir, onların dualarında hikmet aranırdı. Şimdilerde şeyhlik kurumu eski hükmünü yitirdi, eski ünlü şeyhlerden hayatta olan kimse kalmadı. Avşarlarda bu dünyadan göçmüş şeyhin mezarından bir hikmet beklenilmez. İsim verilirken İslamî bir uygulama olarak çocuğun sağ kulağına ezan okunur. Bunun için şeyh gerekmez ailenin büyüklerinden birisi bu işi üstlenir.[14]

İsimlerin İslam büyüklerinin adlarından seçilmesine dair hadisin olduğu inancı vardır. Erkek çocuğun aile içerisinde daha itibarlı olduğu gerçeği şimdilerde eski gücünü yitirmiş olsa da Bu tercih Türk kültürlü halkların bilhassa kırsal kesimde ortak karekteridir.[15]

Ardahan Avşarların'da erkek çocuğun itibarı farklıdır. Erkek çocuk olması veya yaşaması inancıyla çok erkek çocuklu ailelerin erkek çocukları için kullandıkları beşikler ödünç alınır bu beşikler kullanılır. Gelinin yatağına erkek çocuk yatırılır kucağına erkek çocuk oturtulur.[16]

---

14 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

15 Yaşar Kalafat "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s. 520–541.

16 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

Ardahan Avşarların'da "Aylık" olan çocuklar için aylık kesilir. Aylığı baba kesebildiği gibi anne de kesebilir. Aylık olan çocuk gelişemez, iştahsız olur. Aylık ayın belirli döneminde kesilir. Daha ziyade kırkı çıkmamış bebeklerde görülen aylık kırktan sonra da görülebilir. İlgili ayet okunur ve çok kere de ay'a doğru konu ile ilgili bir şeyler söylenir. Aylığın kesilmesi haftanın Perşembe gününe Cuma akşamına rastlatılır.[17]

Ardahan Avşarları halk tababetinde Parpılamak yöntemi kullanılır. Parpı psikolojik rahatsızlık, korku, egzama, demirov ve benzeri haller için kullanılır. Her rahatsızlığın farklı parpısı olabilir ve "parpısı budur" denir. Parpılıyarak tedavi için biraz yetenek ve bu işlerde deneyimli olmak gerekir. Parpı yapılırken ilgili sureler okunur ve şifa dilenilen sözler söylenir. Bazı parpılar için kazan, ocak isi ile sarımsak ezilerek bir karışım hazırlanır. Parpılanılarak yanaklarına bu karışımdan sürülen çocuk tedavi süresince öpülmez. Öpülmesi halinde parpının tesirinin kalmayacağına inanılır.[18] Öpülmemesinin istenilmesi nefs bahsi ile ilgili olabilir.

Parpılamak Türk kültür coğrafyasının ortak halk tedavi yöntemlerindendir. Çeşitli uygulama biçimleri vardır. Daha ziyade psikolojik rahatsızlıklar için uygulanır. Parpılarken pabuçların veya bıçağın tersi kullanılır.[19]

---

17 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

18 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

19 Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi";www.kanalkultur.com 01/ 12/ 2008.

Şifa için gidilen şeyhlerin tedavi alanları itibariyle ayrı ayrı ihtisasları yoktur. Şifası için nefesine, duasına başvurulan şeyh, nazara da uykusuzluğa da korkuya ve benzeri sorunlara da yardımcı olabilir. Bir dönemin Şeyh Abdullah, Şeyh Celal gibi isimleri çok ünlü idiler ve kendilerine çok başvurulurdu. Toplum aydınlandıkça tıbbı imkânlar arttıkça genelde din bilginlerinden bu alanlarda beklenti kalmadı. Avşarlarda eğitim düzeyi oldukça yüksektir. Geçmişte kurak havalarda yağmur yağması için Şeyhlerden de dua alınırdı.[20]

Ardahan Avşarların'daki şeyhlik müessesinin gelişme şekli bize göre, oldukça özeldir. Şeyhlik kurumu Arap İslam'ının bazı kesimlerinde olduğu gibi giderek toplumun derinliklerine kök salmamış, İslamî akaitlerin özüne ters düşmeden bir modernleşme seyri izlemiştir. Bu seyirde şirkin yolları kesilmeye çalışırken, folklorik İslam'ın izleri de muhafaza edilebilmiştir.

Avşar şeyhlerinin mezarı ziyaret edilince mezarda yatandan bir talepte bulunulmaz. Talep Allah'tan yapılır hacet Allah'a arz edilir. Şeyhin mezarında, türbesinde ziyaretçinin bilgisi nispetinde Kur'an-Kerim okunur, orada yatmakta olan zatın da ruhuna gönderilir. Dua edilirken Muhammed Mustafa Ümmeti'ne diye istekte bulunulur.[21]

Avşarlarda kayıp olan veya çalınan eşyanın yerinin bulunması için şeyh efendiye pek gidilmez, şeyhler bu tür

20 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

21 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

işlerle genelde uğraşmazlar. Bu tür uğraşlarla hocalar uğraşır ki kendini bilen birçok hoca da bu işlere bakmaz, bu işler daha ziyade cinci taifesinin işidir. Bu kimseler tasa, suya bakar, muska falan yazar, okur üflerler.[22]

Ardahan Avşarların'da Yağmur Duası için "Süpürge Gelini" veya "Yağmur Gelini" hazırlanıp gezdirilir.Bunun Kürtçe ismi "Bukka Baranı" dır. Bunlardan Bukka; gelin Baran; yağmur demektir. Bu gelini aralarında alay oluşturan çocuk yaşlardaki gençler ev ev, kapı kapı dolaştırırlar ve evlerin çocuklara bazı yiyecekler ve para verilir. Çocukların üzerine bilhassa süpürge gelinin üzerine su serpilir. Onlar da evlere ikramlarına göre güzel sözler söyler veya üzüntülerini anlatan ifadelerde bulunurlar Çocuklar bunları toplanır yer, şenlik yapar aralarında eğlenirler.[23]

Yağmur Duası etrafında gelişen inanışlar Türk kültürlü halklar arasında kapsamında birçok tema içeren bir kült oluşturmuştur. Yağmur Gelini, Koppe Gelin, Çömçe Gelin inanç ve uygulaması çok yaygındır. Godi Godi olarak da bilinirken derinliklerinde eski Anadolu dinlerinin de izleri vardır. Diğer taraftan Yada Taşı ve onunla yağmur sağdırılması Türk kültür coğrafyasında çeşitli uygulama biçimleri ile yaşamaktadır.[24]

---

22 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

23 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

24 Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, sf. 195–225.

Ardahan Avşarların'da gençler yılbaşlarında da alaylar oluşturur ev ev dolaşır evlerden ikram toplarken keza memnuniyetlerini veya üzüntülerini anlatan Kürtçe özel maniler söylerler.

"Seri sali	"Eski yıl gitsin
Beni sali	Yeni yıl gelsin
Gade heri	Bu evdeki
Ve mali"	Gada bela gitsin"

Bu iyi dilek içerikli alkışlar bir şeyler veren evler için söylenir. Bir şeycikler vermeyen evlere de maniler söylenilerek duygular anlatılır.

"Sari sali	"Eski yıl gitsin
Beni sali	Yeni yıl gelsin
Gade neçe	Bu eve
Ve male"	Gada gitmesin"[25]

Ardahan Avşarların'da "Kara Çarşamba" inanç ve uygulaması yoktur. Uğurlu gün olarak daha ziyade Pazartesi günü bilinir. Yola bu gün çıkmak istenir bugün alışveriş yapılır. Dinî gün olarak diğer İslam kesimde olduğu gibi Cuma günü önemsenir.[26]

Kara Çarşamba inancı bazı araştırmacılara göre Yezidilik inancının bir ürünü iken bu konulu veriler daha ziyade Zerdüştizm üzerinde yoğunlaşmakta ve Nevruz'da yaşamaktadır. Diğer taraftan Nevruz İran tarafından İran milli bayramı olarak tescil edilirken Nevruz bayramında

25 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

26 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

Obama'nın kutladığı lider de Ahmed-i Nejat olmuştur. Nevruz bayramının Türk kültür coğrafyasında kutlanış amaç ve mahiyeti ile Kara Çarşamba inanç ve uygulaması bugün için ortaklıklar arz etmekte ise de sahneye çıkış hikâyeleri tamamen aynı değildir.

Ardahan Avşarların'da yakın evlilik çok yaygındır. Geçmişte Dadali olarak da bilinen Alevi inançlı Müslüman kesimle Sunî Hanefî olan Avşarlar arasında evlilik pek yapılmazdı, ancak şimdilerde bu kesimler arasında evlilikler olabilmektedir. Ayrıca Alevi olarak bilinen ve fakat İslamî ibadet konusunda Sunilerden farklı olmayan Alevî kesim de vardır.[27]

Aşerme inanç ve uygulaması Ardahan Avşarların'da da vardır. Aşerme veya Yerikleme bu toplumda Nebıran olarak bilinir. Aşeren anne adayının canı neye aşermiş ise anneye o yiyeceğin temin edilmesi gerekir ve çok sevap sayılır. Aşeren kadının bu arzusunun çok güçlü olduğuna inanılır. Bebek bekleyen annenin aşerdiği yiyeceğin tatlı veya ekşi olmasına göre bebeğin cinsiyeti tahmine çalışılır. Ekşi yiyeceklere aşeren anne adayının bebeğinin kız olduğuna inanılır. Bu bir nevi geleceği tahmin etme olayı bir tür faldır. Fazla önemsenmese de çok yaygın bir inanç uygulamasıdır. Bebeğin cinsiyetini tahmin için başka uygulamalar ve inançlar da vardır. İki yastıktan birisinin arkasına makas diğerinin arkasına ise bıçak konur bunlardan haberi olmayan anne adayı makas olan yastığa yaslanır ise kızının ola-

27 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

cağına yorumlanır. Görülen rüyaların yorumlanışı ile de doğacak bebeğin cinsiyeti tahmine çalışılır.

Görülen rüyalardan hareketle geleceği anlamlandırma doğal olarak Ardahan Avşarların'da da vardır. Türk kültür coğrafyasının diğer halkları ile tamamen müşterek olan rüya yorumu ölmüş yakınların rüyada görünmeleri halinde o ölünün hayır istediği anlamına gelir. Onun ruhuna Kur'an okunur sadaka verilir. Ayrıca ölmüş yakın bir akrabanın rüyaya girmesi rüyaya giren şahsa göre değişir. Böyle haller için "sınamaya bakar" denir. Rüyada ölü genelde haberdir. Ancak bazı ölüler iyi haberin habercisidirler. Ayrıca rüyada diş çektirmek, balık tutmak iyi bir rüya sayılmaz. Keza rüyada yılan görmek de iyi sayılmaz yılan öldürmek makbul rüya olarak bilinir.[28] Diğer bir kısım Avşarlarda rüyada balık tutmak kısmet olarak bilinir.

Ardahan Avşarların'da Kirvelik Kurumu vardır. Kirveliğin gereklerine uyulur. Kirvenin kızı alınmaz ve kirveye kız verilmez.[29] Güney Azerbaycan ve Özbekistan Avşarların'da Kirvelik kurumu kendisini fazla hissettirmez.

Uğurlu ve uğursuzluk konularında Ardahan Avşarların'da da doğal olarak bazı inançlar vardır. Yolculukta veya açık arazide tilki görmenin uğura ve tavşan görmenin ise uğursuzluğa işaret ettiğine inanılır.[30]

Kurtağzı bağlamakla ilgili inançlar Ardahan Avşarların'da da vardır. Kırda kalmış evcil hayvanların kurt

28 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.
29 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.
30 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

tarafından parçalanmaması için Kurt'un ağzı bağlanır ve hayvanlar çiftliklerine döndüklerinde ise ağzı bağlı kurdun açlıktan ölmemesi için ağzı açılır. Bu işlem için duasını bilen kimse bir bıçak kullanır. Hak gülmecesinde bir mollanın kurtağzı bağlayarak sürüyü koruduğunun Avşarlar arasında duyulması üzerine 7 adet kurt köpeği olan bir ağa hanımı bekçi köpeklerinin işine son verip bu yeni yönteme başvurmalarını ağasına teklif eder.[31] Kurtağzı bağlama inanç ve uygulaması diğer kesimlerin Avşarların'da da vardır.

Avşar kızları için de hazırlanan gelin sandığında muhakkak bulunması şart olan, olmazsa olmaz nevinden eşyalar yoktur. Sandıklar ailenin varlık durumuna göre bazen küçük yaştan başlanılarak hazırlanır. Sandıkta Kur'an-ı Kerim konulacak ise en üste konur. Anadili Kürtçe olan bir kısım bölgelerde olduğu gibi sandıkta muhakkak elma veya ayna bulunması şartı bu toplumda pek yoktur.

Avşar babaannelerde farklı bir yeteneğin olduğuna inanılır. Genelde kadın kişi evcil hayvanı Bismil olarak kesemez. Ancak Avşar babaanne yaş dönümüne girmiş ay olmaktan kesilmiş ise hayvan kesebilir. Genç bir gelin mecbur kalıp hayvan kesmesi gerekir ise, evde de yaşı hayvan kesemeyecek kadar küçük olan erkek çocuk var ise bıçak o çocuk tarafından tutulur, genç hanımda o çocuğun elini de kavrayacak şekilde bıçağı tutar ve kesim işini gerçekleştirebilirler.[32]

---

31 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

32 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

Bu hal "el verme" inanç ile bağlantılı olmalı. Manevi anlamda el alan kimse elverenin bazı manevi edinimlerini de kazanmış olur. Bize göre destur inancı da bununla ilişkilidir. Çok kere Anadolu kırsalında yemeğinin bereketli olmasını dileyen hanımlar "Bu benim elim değil Fadime Anamızın eli" derler. Böylece Fatma Ana'nın elinin hikmeti ile hikmetlenileceğine inanılır.[33] Keza Güney Sibirya Türk topluluklarında bir takım dinî uygulamalara mesela kutsal dağ zirvelerine yapılan mevsimlik saçılara kadın kişiler katılamazlar. Ancak çok küçük kız çocukları ve yaşı bir hayli ilerlemiş hanım nineler katılabilirler.[34] Türk kültür coğrafyasında hanımların erkeklerle defin esnasında mezarlığa gitmeleri menedilmiş iken sair zamanlar genç hanımlar daha ziyade yaşlı hanımların eşliğinde bu ziyareti yaparlar.

Biz evvelce, geçmiş yıllarda Hakkâri kırsal kesiminde sünnet de yapabilen ebe nenelerin olduğuna dair tespitler yapmıştık. Anadolu'nun bazı yörelerinde kurtağzı bağlama işinin erkeklere mahsus olduğuna inanılan yerlerde zaruret var ise bir erkek çocuğunun eline çakı bıçağı verilir o eli tutan genç kadın kurtağzı bağlama işlemini yapabildiğini öğrenmiştik.

---

33 Yaşar Kalafat, "Fatma Ana Kültünden Gök Tanrı İnanç Sistemine", **Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu, 27–31 Ekim 2008**, Sivas 2009, CII, s. 451–471.

34 Yaşar Kalafat, "Dedem Korkut'un Kurdu", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 'Prof. Dr. M. Cihat Özönder Armağanı' Sayısı'**, S.9, Güz 2008, s. 309– 325.

Ardahan Avşarların'da erkek çocuğun sünnet parçası çok kere toprağa gömülür. Çocukların göbek parçaları da keza toprağa gömülür ancak coğrafyanın diğer halklarında olduğu gibi göbek parçasının gömüldüğü yer ile çocuğun ileride edineceği meslek arasında bir bağ kurulduğuna dair inançlar vardır. Mesela cami duvarına veya okul bahçesinin bir köşesine, karakolun yakınına gömülmesi çocuğun ileride din adamı, devlet memuru, asker veya polis olacağına yorumlanır.[35]

Kesilen tırnağın ve tarak artığı saçların ulu orta saçılmaması gerektiği inancı Ardahan Avşarların'da da vardır. Tırnak toprağa bir kâğıt parçasına sarılarak gömülürken saç döküntüleri toparlanarak kuytu bir yere sokuşturulur. Saçlarına sahip olmayan kadının başına ağrı girebileceğine inanılır. Bu tür kimseleri cin çarpabilir inancı vardır.[36]

Ardahan Avşarların'da doğum yapan hanımın saçlarının ucu kendi ağzına sokulur. Böylece 3 harflilerden korunacağına inanılır. Ayrıca anne adayının yastığına iğne batırılır. Bu 3 harfli ile ahırlarda atları binen varlık aynıdır. İsmi Elk olan bu yaratık kapalı yerlerde binerek terlettiği atların saçlarını örer. Elk çok kere kadın kılığında ve kadın görünümündedir. Bunun tarafından binilmiş atlar yorgun kulakları dikelmiş ve terli olurlar. Halk arasındaki anlatılara göre Elk türünden canlılarla yaşayan aile kuran insanlar da vardır. Yakalanması için atın sırtına zift

35 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.
36 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

sürülür böylece bindiği atın sırtına yapışıp kaçamayacağı için ele geçirilmesi kolay olur. Yakalandıktan sonra yakasına takılan iğne ile esir alınmış olunur. Kurtulup kaçabilmesi için yakasındaki iğnenin bir şekilde çıkarması gerektiğine inanılır.

At binen cin inancı Avşar olan ve olmayan diğer Türk kültür coğrafyası halklarında da vardır. Al karısı ile bu varlığın aynı oldukları bilgisi ve isminin Elk olduğu hususu bizim için yeni bir tespittir. Diğer taraftan Doğum anında anne adayının ağzına saçını alması şeklindeki uygulama da saç içerikli tespitlerimize yeni bir katkı oluşturmuştur.[37]

Ardahan Avşarların'da da Avşar olan ve olmayan bu kültür coğrafyasının diğer halklarında olduğu gibi "**Kırk Basması**" ve "**Kırkların Karışması**" inancı vardır. Bebeğin kırkı dökülürken bilinen bütün hayvanların isimleri sayılarak onların kırkı çıkmamış yavrularının kırkının bebeğin kırkını basmaması kırklarının karışmaması istenilir. Bebeğin kırkını döken kadın bebeğin kırkının diğer kırklardan üstün gelmesini isteyen sözler söyler; Celi cucuga, celi gura, celi bez (koyun), celi celaga (inek), celi haspi (at), celi de ser kışkara be (bebeğin kırkı bunlardan üstün olsun) denir.[38]

---

37 Yaşar Kalafat "Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç" **I.Uluslar arası Balkan Türkleri Sempozyumu** 28–29 Eylül 2001 Prizren, Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri yayına hazırlayanlar, Prof. Dr. N. Hafiz, Prof. Dr. T. Hafiz , BAL-TAM Prizren 2006, sf. 308–314; **Erciyes**, Ocak 2002 S. 301 sh. 15–16.

38 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

Bu bulgu ile biz Doğu Anadolu'nun ana dili Kürtçe olan bir kısım halkında da tanışmıştık. Hayvanatın kırkı ile insanatın kırkının karışabileceği inancı anadili Türkçe olan Anadolu ve Kafkasya halkında da vardır. Bu çevrelerde kırk dökülürken "kurdun, kuşun cemi cümle canlıların kırkından" şeklinde söylenilir. Bu tespitler bize "kırklara karışma" ile "kırklarının karışması" kavramları arasındaki bağlantıyı düşündürüyor. Hayvanatta ve insanatta ayrı ayrı ikinci bir boyut var ki bunların karışabilecekleri üzerinde durulabiliyor. Bu arada Anadili Türkçe ve anadili Kürtçe veya Zazaca olanlar ana dilleri ile anlaşamazlarken aynı şeyleri hissetme, aynı şeylere inanma ve tepki sergileme noktasında anlaşabilmektedirler.

Ardahan Avşarların'da konuşamayan çocuğun kösteği kesilir. Bunun için dilin altına bıçakla müdahale edilir.[39] Köstek kesme Türk kültür coğrafyasında daha ziyade ayaklarının üzerine basmakta zorluk çeken bebekler için farklı uygulama biçimleri olan iyileştirme yöntemi olarak bilinir.

Ardahan Avşarların'da da bebeğin ilk çıkan dişi için **Hedik** yapılır. Hedik bu kültürde dan, danı olarak bilinir.[40] Muhtemelen den ile ilişkilidir. Dan yapılmaz, dan kayna-

39 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

40 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

tılır. Hediğe dan/den denildiğini biz Hakkari'de ana dili Kürtçe olan halk arasında da gözlemiştik.[41]

Ardahan Avşarların'da geçmiş yıllarda yas dönemi çok daha uzun sürerdi, yas süresi 40 gün idi. Hatırlı bir kimse yas evine gider kederli ailenin büyüklerini berbere ve hamama götürürdü. "Ölenle ölünmez, hepimiz faniyiz, emri Hak mukadderdir." gibi teselli edici sözler söylenir. Şimdilerde yas süresi oldukça kısalmıştır. Ölümün ilk gününde cenaze evinde od/ ocak yakılmaz yemek pişirilmez, yenilecekleri komşular getirirler. İkinci gününden sonra ölü evi kendi ikramını yapmaya başlar.[42]

Ardahan Avşarları yas meclislerinde kadınlar giysilerini **ters** giyerler siyah başörtüsü takarlar. Ölünün yakını olan yaslı erkekler 40 gün sakallarını kesmezler. Sakal traşı için hatırlı bir kimsenin berberi yas evine getirdiği de olur.[43]

Ardahan Avşarların'da ilk **sakal traşı** olan erkek babasının elini öper.[44] Bu uygulama erkekliğe bir geçiş, bir dönüm noktası olarak algılanabilir. Bu toplumda yeni gelin, kayınpederinin izni oluncaya kadar onunla konuş-

41 Yaşar Kalafat, **Harezim'den Hakkâri'ye Hakkâri'den Golan'a Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.

42 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

43 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

44 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

maz.[45] Bu uygulama Türk kültürlü halklar arasında "ses orucu" olarak bilinir.[46]

Gelinin başında Helli'si olur. Helli başörtünün üzerine bağlanır. Helli, Sarı ve Al iki yazmanın uç uca bağlanmasından meydana gelir. Bunlardan kırmızı olan örtü ön kısıma sarı olan ise arka tarafa sarkıtılır. Helli'lerin aile tarihinde özel yerleri vardır. Bir Helli nesiller boyu aynı aileye düğünden düğüne hizmet ederken, kuşaktan kuşağa anneanneden anneye oradan kızına hizmet ederek saklanır.[47] Sarı[48] ve Al'ın[49] halk inanç kültüründeki yeri bilinirken helli uygulaması da bizim için yeni olmuştur.

Yas evinde elbiseyi ters giymek suretiyle gaip âlemine mesaj verme şeklindeki uygulama da bizim için yeni bir bulgudur. Elbiselerin kurak havalarda ters giyilerek yağmur dualarında gidişatın ters dönmesini dilemek tarzında mesaj vermek amaçlı olduğu biliniyordu.[50] Yas yemeklerinde tabak sayısından hareketle de mesaj verilebiliyordu. Ardahan Avşarların'dan derlenişmiş bu bilgi Türk

---

45 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

46 Yaşar Kalafat, "İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu", **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 06–10 Ekim 2009 Ankara.**

47 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

48 Yaşar Kalafat, "Türk Halk Tefekküründe Sarı ve Geçirdiği Transformasyon", **II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi**, 19–25 Nisan 2010.

49 Yaşar Kalafat, "Türk Kültür Coğrafyasında Renkler", **IV. Uluslar arası Van Gölü Havzası Sempozyumu**, 19–20 Haziran 2008 Ahlât-Bitlis.

50 Kaynak Kişi; Tunçer Avşar.

kültürlü halkların halk inançları uygulamalarına anlamlı bir zenginlik katmıştır.

Dar Vakit inancı ve onunla ilgili kaçınmalar diğer Avşar toplumlarında olduğu gibi Ardahan Avşarların'da da vardır. Dar vakitte yemek yenilmez, dar vakitte cenaze defnedilmez. Bu kültürde ayrıca zamansız yemek yemek diye bilinen "siva paşo" sözü vardır. Siva, sofra demektir. Paşo da Poşa anlamına gelir. **Poşa sofrası** veya **çingene sofrası** manasındaki bu söz yemenin içmenin bir zamanı olduğu, gelişi güzel zamanlarda yemek yenilmesinin uygun olmadığı anlamına gelir.[51]

Ardahan'ın Damal, Posof yöresi Dadali/ Dedeli Türkmenleri ile ilişkili olabileceklerine dair bulgularımız bulunan Dedesliler hakkında kısa bir açıklama yapmak istiyoruz. Çorum'un Ferhatlı Köyü'nde 700–800 yıldan beri bilinen ve 8–10 yıldır da düzenli olarak tekrarlanan Dedesli Ovası Türkmen Şenlikleri yapılmaktadır. Her yıl 20 bin kişinin katıldığı bu şenliklerde Köse Oyunu gibi seyirlik köy oyunları sergilenmekte, "Dama çıkma başı açık, arpalar karakılçık" gibi bozkır türküleri ve farklı kesimlerin şarkı ve türküleri söylenilmekte çeşitli bölgelerden katılan "Canlar Semah Ekibi" gibi ekipler semah yapmaktadırlar. Ayrıca, "Gelin attan indirme", "kına yak-

51 Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları V-VI, Hamseler, Horasanlılar, Karabağlılar, Kpçaklar, Abdallar, Amucalular, Bedreddiiler, Dadaliler/Dedeliler, Kısaslılar, Manavlar, Sıraçlar, Tahtaclar, Karirliler, Çepniler, Karakeçililer, Mutiler/Mutoğulları, Halaçlar, Kazan Tatarları Gregoryanlar, Ortodokslar, Buryatlar, Zazalar,** Berikan Yayınları, Ankara 2006.

ma" gibi gelenek ve görenekler de canlandırılmaktadır. At üstünde al yüz örtüleri içerisinde getirilen gelin getirilirken önü sıra ayna tutularak meydana alınır. Gelin Alayı'nın başında düğün bayrağı olarak Türk bayrağı vardır. Merasimde, Meydan, süpürgeci, bayrakçı ayrı ayrı selamlanır. Gelin alayı sağdan başlayarak meydanda bir kere çeyizi ile birlikte döndü. Yapılan anonstan sonra gelinin etrafında halay çekilir. Daha sonra geline yüzgörümlüğü ve takılar takılır. Dede tarafından gelinin arka sıvazlama ovup, hayır dua verilmesi yapılır. Semaha şenliğe katılan Alevi veya değil bütün katılımcılar iştirak ederler. Şenliklere bölgenin; Akdam, Kertme, Kızılkır, Hacıbey, Hasandeğin, Çıngıloğlu, Şahikaya, Karakeçili, Ferhatlı, Eskiören, Dereköy, Babaoğlu gibi 12 Alevi inançlı Müslüman Türkmen köyü ev sahipliği yapmaktadır. Şenlik ağalarının verdikleri bilgiye göre, "Bedesli bir coğrafî ad olmayıp bir Türkmen boy adıdır. İskân bölgesi olarak bu topluma Kızılırmak boyları verilmiş. Evvelce yörede oymaklar yer adları ile de bilinirlermiş. Bölgeye Orta Asya'dan gelen Türkmen boylarındandırlar. İlkin Boz ok Yaylası'na yerleşip 1 600 1700 lü yıllara kadar burada kalmışlar. Sonra Ardahan'a geçmiş 200–300 yıldan sonra da İskilip halkı ile bütünleşmişlerdir. Esasen 12 köy değil 30 köydürler Bir kısımları da Alevi iken bir kısımları da Sünni'dir. Maraş'la bağlantıları olduğu da söylenir." Biz Damal'da 15–16 Haziran şenliklerinde Dadli ve 2008 yılında da 8. Dedesli Ovası Türkmen şenliklerini izleyip resimleme imkânı bulduk. Tamamen aynı olduklarını söyleyecek kadar benzerlik arz ediyorlardı. Bize göre

Dedesli kelimesinin etimolojisi Dadali/ Dedeli adının etimolojisi ile ortaklıklar arz edebilir ve muhtemelen "dede" kökü ile bağlantılıdırlar.

Çorum yöresinin Alevi inançlı Müslüman Türkmen halkının Çorum'da yaşamakta olan Kafkas göçmeni Abhazlarla olan inanç kültürü bütünleşmesi, Ardahan Alevi inançlı Müslüman Dadali Türkmenlerinin diğer inanç kesimleri ile olan bütünleşmesine nazaran daha sınırlıdır. Burada, Gökören ile Sultan köyde ve Çorum'un içinde yaşamakta olan Abhazların halk inanç kültürlerine dair kısa tematik açıklamalar yapmak gerekir ise;

Abhazlarda erkeklerin evlilik yaşları kızlara nazaran daha büyük mesela 24–26 olur. Esasen Kafkas kökenli Anadolu halklarında evlilik yaşı biraz daha yüksek tutulur. Geçmişte evlenilecek kimse için aile büyükleri karar verirlerken şimdilerde gençler kendi tercihlerini yapmaktadırlar. Geçmişte ailesini dinlemediği için evlatlıktan tart edilen 10–15 yıl konuşulmayan olaylar yaşanırdı. Evlilik türü olarak kız kaçırmaların görüldüğü olur ancak kan davası görülmez. Evliliklerden evvel tanışma maksatlı "selamlama" eğlenceleri yapılır. Köye bir bekâr kız veya erkek gelse onun onuruna bir toy yapılır böylece gençler tanışmış olurlardı. Ölen ağabeyinin dul kalan eşi ile evlenilmez. "**Beşik kertme**" yöntemi ile de evlenilmez. Abhazlarda tek eşlilik esastır. Eşi ölen kadın nadiren evlenir. Abhaz toplumu sınıflı bir toplumdur. Üst seviyeden asil bir aile kendi tabakasından evlilik yapmak ister. Akrabaya kız verilmez ve alınmaz. Kardeş çocukları evlenmezler hatta akraba içi aynı sülaleden evlilik de olmaz. Sınıflar

içerisinde de erkek kısım bayanlardan adeta imtiyazlıdır. Sofraya ilkin erkekler otururlar, erkek çocuklar da yemeklerini yedikten sonra bayanlar yemeğe otururlar. Ziyafetlerde itibarlı kimsenin önüne haşlanarak pişirilmiş kelle konulur. Bu kişi çok kere en yaşlı kimse olur. Bu şahsa **Elhabı** denir. Abhaz ana dil farkına rağmen Kürt, Çerkez ve Türkmen'e kızını verebilir ancak farklı mezhepten kimseye vermez, mezhep aynılığı arar. **"Sütkardeşliği", "Kan kardeşliği", "Ahiret kardeşliği"** gibi inanç ve uygulamalar yoktur. Geçmişte de her ailenin 3– 4 çocuğu olurdu şimdi de öyle olmaktadır. Anne ve baba ailenin en küçük çocuğu ile birlikte kalırlar. Çocuklara adlarını ailenin büyükleri veya ebe koyar. Çocuklar dünyaya gelince özel bir şenlik **"Doğum Toyu"** yapmazlar. Çocuğun ilk dişi için yapılan Hedik uygulaması bilinmemektedir.[52] **Sofrada Kelle** geleneği Güneydoğu Anadolu'da Kızıltepe Çeçenlerinde de vardır.[53]

Geçmişte genç evliler büyüklerinin yanında çocuklarını sevmez kucaklarına almaz onlarla ilgilenmezlerdi. Böyle haller saygısızlık sayılırdı. Gelinler kaynana ve kaynatalarının yanında oturmaz ayakta dururlardı. Gelinler yeni evlerinde 3–5 yıl konuşmaz gelinlik yaparlardı. Yaşları çok küçük de olsa gelinler kayınlarının gerçek isimlerini söylemezler, onlara uygun isimlerle hitap ederler,

---

52 Kaynak Kişi; Refik Güngör., 65 yaşında Çorum'un içinde yaşayan orta tahsilli bir Abhaz.

53 Yaşar Kalafat,"Kızıltepe Yöresinin Sofrada Kelle Geleneği ve Türk Halk Kültüründeki Yeri", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, (Mardin, 26–28 Mayıs 2006).**

gelinlik yaparlardı. Baba evinden çıkan gelin adayı kızlara eskiden kardeşleri kuşak bağlarlardı ancak şimdi uygulanmamaktadır. Evliliklerde başlık uygulaması hala devam etmektedir.[54]

Çorum Abhazların'da ölmüş yakınını rüyasında gören kimse fakir sevindirir. Cuma akşamları fakire sadaka verilmesine özen gösterilir. Cuma akşamları eşikten dışarı kül dökülmezdi. Gece komşuya ateş verilmezdi. Ölünün 3, 7 ve 40'ı yapılır. Cenazeler komşu köylere ulaklarla duyurulur ve cemaatin toplanması böyle sağlanır. Çorum adetleri benimsendiği için 40'ından sonra mevlit okunur olmaya başlanılmıştır. Ölümlerde **ağıt** geleneği yoktur, ağıt okunmaz. Hatta yüksek sesle ağlamak, yüz yırtmak, saç yonmak da yoktur. Yas uzun sürer yasta kara giyilir ve kara giyen kimse bir yıl kara giymeyi sürdürürdü.[55]

Çorum Abhazların'da yağmur duası için kız veya gelin görünümü verilmiş bir korkuluk yapılır, bunun adı **Juvara**'dır. Bunu iki kişi aralarına alır ev ev dolaşır;

"Bizim kız su istiyor,

Ekmek istiyor,

Un bulgur istiyor" denir, üzerlerine evlerden su dökülür, toplanılan şeyler birlikte afiyetle yenilir.[56]

Hıdrellez'de genç kızlar kısmetlerini tahmin etmek için bazı uygulamalar yaparlar. Yolcunun ardı sıra su dökülür. Yaygın bir Hıdrellez ve Nevruz uygulaması yoktur.

---

54 Kaynak Kişi; Refik Güngör.

55 Kaynak Kişi; Refik Güngör.

56 Kaynak Kişi; Refik Güngör.

Kurşun dökme yöntemi ile nazarı def etmek ve üzerlik yakarak korunmak geçmişte vardı ancak şimdi uygulanmamaktadır.[57]

Çorum Abhazlarında kesilen tırnaklar için yapılan özel bir uygulama yoktur. Tarak artığı saçlar toprağa gömülür veya yakılırlar. Çorum Abhazları kurtağzı bağlama inancı ile Çorum'da tanışmışlardır. Abahazya'dan bu inancı bilmemektedirler. Abhazlarda yolculuk esnasında karşılaşılan tilki uğursuzluğa işarettir. Kara kedi bu toplumda da uğursuz olarak bilinmektedir. Tekin olarak kabul edilmez. Atın hikmetli bir hayvan olduğuna inanılır. Rüyada at görmek iyi kabul edilir. Cin türü varlıklarla ilgili inançlar Abhaz halk inanmalarında da vardır. Atları binip onları terleten varlığın ismi bu toplumda Kumbası'dır. Abhazlar yemin etmezler yemin gereken haller için bir değnek eşik gibi uzatılır onun üzerinden atlanır. Bunun üzerinden atlayan bütün köy halkı birlikte yemin etmiş olurlar. Buna "değnekten atlama" denir. Bu uygulamada değnek temsili eşiktir. Yemin Allah adına yapılmış olur. Ancayınız, Allah adına ve Anca da Allah demektir.[58] Eşik Türk kültürlü halklarda kutsal kabul edilir. Ocağın girişi eşikle başlar. Evin koruyucu iyesinin eşiğin altında yaşadığına inanılır.[59]

---

57 Kaynak Kişi; Refik Güngör.

58 Kaynak Kişi; Refik Güngör.

59 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları, s. 180–185.

Çorum Abhazlarında gök gürleyince bereketi celp etmek için sepete vurulur. Ebemkuşağının altından geçenin cinsiyetinin değişeceğine dair bir inanç vardır. Kadınlar arasında **Amonis** "güneş hakkı için" şeklinde bir söz vardır. Ay tutulduğu zaman silah atılır.[60]

Sulakyurt köyü, Ardahan merkeze bağlı halkının büyük kısmını göç olarak vermiş olmasına Çıldır ve Posof gibi ilçelerde tek bir cami varken, bu köyde 3 cami var. Geçmişte bu köyde Malakanlar yaşamışlar. Buranın halkı Kars'ın yerli olarak bilinen kesiminden ana dilleri Türkçe mezhepleri Sünni Hanefi'dir.[61]

Ardahan Yerlileri'nde **üzerlik** inanç ve uygulaması vardır ancak çok yaygın olduğu söylenmez. Nazar için muska yaptırılır. Tılsım inancı da vardır. Geçmişte de vardı esasen geçmişte daha çoktu. Tütsü inanç ve uygulamaları daha ziyade muska ile birlikte uygulanır. Bu uygulamalar insan için olduğu gibi mal ve hayvanlar için de geçerlidir. Tütsülerde **tuz** da kullanılır.[62]

Ardahan Yerlileri'nde ölmüş bir yakının rüyasında gören kimse bu rüyayı "benden hayır istedi" şeklinde yorumlar ve Kur'an okutur fakire sadaka verir.[63]

Ardahan Yerlileri'nde hanımlar eşlerinin alkol ve kumar gibi sorunları için kadın kadına özel yemeli içmeli sohbet toplantıları düzenler, aralarında dua eder, nezirde

60 Kaynak Kişi; Refik Güngör.
61 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.
62 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.
63 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

bulunurlar. Bu nezirler oruç, sadaka, kurban gibi hayırlar şeklinde olur. Ziyaret için Üçkardeşler şehitliğine gidilir.[64]

Hanak'ın Bork köyünde Oğuz Yolunda tepenin doruğunda Malise Ziyareti vardır. Yatırın efsanesine göre tırpanla gür çayırı biçen çiftçi kendisine yemek getiren kız kardeşini fark edemez ayaklarını gövdesinden ayırdıktan sonra olup biteni fark eder. Bunun üzerine kahrından maşatını bir ok gibi beline saplar ve çayırın otuna kargış ederek "lanet olsun senin otuna, bademe dizden yukarı çıkmasın" der. O günden sonra duası kabul görür ve bu yörenin otu belirli bir seviyenin üzerine çıkamamıştır. Birisi bayan olan bu üç kardeşten birisi Hanağın Ortakent köyünde, birisi Malise köyünde ve üçüncü kardeş de Oğuz'da yatmaktadır. Halkın inancına göre Cenabı Allah'ın iyi kulları oldukları için geçmişte bu mekânların mumları "kudretten yanardı".[65]

Üç Şehitler'e hasta olanlar şifa bulmak, çocuk veya erkek çocuk sahibi olmak, kısmetlerin açılması, işlerin yoluna girmesi, yağmur duası için ziyaret yapılır. Adak kurbanlar burada kesilir, kanı akıtılır Adaklının kapısının eşiğinde kurbanın taksimi yapılır. Adak hayvan Allah rızası için kesilir, o hayvan adanılmıştır, onun eti adak sahibi tarafından yenilmez.[66]

Yağmur Duası'ndan sonra sofralar kurulur yenilir içilir. Yağmur duasına kadınlar katılmazlar. Yağmur dua-

64 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.
65 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.
66 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

sına erkeklerin yanı sıra daha ziyade 12 yaşından küçük çocuklar melaike olarak kabul edildikleri için katılırlar. Yağmur duasına katılanlar âmin için açtıkları ellerinin avuç içini yukarıya değil aşağıya ters istikamete çevrilir. Yağmur namazı cemaati bazı yörelerde olduğu gibi bu çevrede ters giyilmez.[67]

Yağmur duası da diğer dualar gibi merhameti celp etmek için yapılır. Yapılırken merhametin celbi amaçlanır. Bu maksatla koyunlar kuzulardan ayrı tutularak meleşmeleri sağlanır. **Yağmur Gelini** için yetim kız çocukları seçilir. Ardahan Yerli'lerinin küçük çocukları melek oldukları için seçmelerinin mahiyeti de aynı olmalıdır.[68] Ellerin ters tutulması suretiyle mesaj vermeyi amaçlamak çok sık görülür ve **"ters"** motifi ile ilgidir.[69] Yağmur duasına kadın kişinin katılmayışının izahı **"kadınlık hali"** ile izah edilebilir. Zira küçük yaştaki kız çocuğundan yağmur gelini olabilmektedir.[70]

---

67 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

68 Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, sf. 195–225.

69 Yaşar Kalafat "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995. sh. 297–307; **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Mart 1997, S. 123, sh. 15–19.

70 Yaşar Kalafat "Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgil inançlar", Türk Epik Enanesinde Destan Sempozyumu **VI. Uluslar arası Folklor Kongresi. (10-15 Ekim 2010)**

Üç Şehitler'e çocuk dileği ile giden anne adayı oraya eşi ile değil erkek kardeşi ile gider. 3 taş alır bu taşları ziyarete doğru atarlar ziyaretçinin niyeti olacak ise bu taşların tutacağına ziyaret taşına yapışacağına, Allah'ın çocuk vereceği inanılır. Taşlar tutmazsa "Allah'ın emri yok" denir boyun eğilir. Üç Şehitler ve diğer türbelerin etrafında tavaf edercesine dönme uygulaması yoktur. Üç Şehitler'de pek görülmemekle beraber bu çevrenin kutsal kabul edilen mekânlarındaki ağaçlara çaput bağlandığı, para bırakıldığı olur.[71] Ardahan sözlü kültüründe "taş tutması" şeklinde inanç içerikli bir söz vardır. Kur'an-ı Kerim, Ekmek insanı tutar, çarpar, onlara yenim edilir onlar şahit tutulurlar zira onlar kutsaldırlar. Koçlu koyunlu mezar taşlarına saygısızlık yapmış bir kimse için "onu taş tuttu" denir.

Dünyaya gelecek bebeğe geçmiş yıllarda dede ve neneler isim koyarlardı ve isimler yakın uzak tarihten seçilirdi. Konulan isimlerden hareketle mesaj verme uygulaması hala devam etmektedir. Yeter, Besti veya Tamam çocuk istemiyoruz anlamına gelir. Birkaç kız çocuktan sonra Kız Yeter veya Döndü ise erkek çocuk istiyoruz anlamına gelir.[72]

Türk kültürlü halkların bazı kesimlerinde ulu zatların kabirleri etrafında dönülerek oluşan manevi ortamdan

71 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.
72 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

nasiplenme inancı var iken bazı yörelerde bu uygulama şirk olarak algılanır.[73]

Ardahan Yerlilerinde çok çocuklu kadının beşik gibi eşyalarının kullanılması halinde çocuk isteyenlerin de çocuk sahibi olacakları inancı vardır. Böyle hallerde "Allah için zor mu, Allah ona da verir" denir. Beşik ve benzerleri belki vesiledir, inancı vardır. "Boş beşik sallanmaz" diye bir inanç vardır. Boş sallanan beşiğe görünmeyenler biner, inancı vardır. Beşiğin gerçek sahibi olan bebeğin sancılanacağına beşiğin boş kalacağına inanılır. Kollar göğüste bağlanılmaz, eller koyuna konulmaz, "kocan var çoluk çocuğun var iyi değil denir."[74] Ardahan sözlü kültüründe "Allah'a hoş getsin/ gitsin" şeklinde özlü bir söz vardır Bu söz her karar ve her uygulamadan sonra sık sık kullanılır. Düşünce ve uygulama safhalarında Allah'ın hoşnutluğu aranır, toleranssızlık fırsatçılık onanmaz.

Bebek bekleyen anne adayının midesinin bulanması halinde doğacak bebeğin kız olacağına inanılır. Aşerme inancı bu toplumda da vardır. Doğacak bebeğin benzemesi istenilen kimsenin resmi onun yanına koyulur böylece bebeğin o şahsa benzeyeceğine inanılır. Keza doğacak ilk bebeğin erkek olması için gelinin ilk gününde kucağına erkek çocuk oturtulur.[75]

---

73 Yaşar Kalafat, "Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme" **Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır**, editörler Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara 2008, s. 453–463.

74 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

75 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

Bu toplumda "eşlerinizi iyi yerlerden edinin soylarınız bozulmasın" zihniyeti esas alınır. Evliliklerde başlık aranır süt hakkı verilir. Gelinde asalet aranır, damatta da soya sopa aileye bakılır. Paralı olmak değil insanlık aranır. "Çiftler birbirlerinin sofrasına yakışmalıdır" denir. Gelinin sağ ayağının altına para konularak ayağının bereketli olması amaçlanır. Yeni evinin eşiğinden içeri girmeden sağ ayağı ile bir tabak kırarak ses çıkarması sağlanır. Kapının üst kısmına konulan Kur'an'ın altından gelinin geçmesi sağlanır. Yeni evine ona ayna tutularak girmesi istenir. Baba evinden çıkmadan beli ve başı ayrı ayrı bağlanır para alınır. Gelin valası al olur. Geçmişte gelinlerin kemerleri gümüş olurdu şimdi ise al kurdele bağlanır. Düğünde olduğu gibi yaşlılıkta, sünnette de askere giden gençte de kına yakılır.[76]

"Nazar haktır" inancı vardır. Nazarın önlenilmesi için güzellik kara ile örtülür. Çocuklara gelinlere, süte kömürle isle karartma yapılır. Erkek çocukları yaşamayan anneler çocuklarına kız elbisesi giydirerek onlara kız görünümü verirler. Yaşamayan çocuklara Yaşar veya Kaya gibi isimler konur. Böyle çocuklar Poşalar'ın dağarcığına koyulup köylerde dolaştırılmaları sağlanır.[77]

Erkek çocuklara kız çocuğu görünümü kazandırma uygulamasının altında erkek çocuklarına musallat olan kara iyeleri yanıltıp aldatmak vardır. Çocukların Poşa dağarcığında köy köy dolaştırılması tespiti bizim için ye-

76 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.
77 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

nidir. Ev ev veya kapı kapı dolaşmaya bağlı inançlar bilinirken Poşa kimliği ile dilenci kimliğinin örtüştüğü haller vardır. Karaçilerde ise kadınlar için dilenmek bir anlamda ibadettir.[78]

Yerlilerde de "Damat Bağlama" inanç ve uygulamalar vardır. Damat bağlama işlemi hocalar nikâh kıymak için oturduklarında, "Tu kadrik fatiha" denildiğinde tahtaya bıçak saplanır, bıçak kapatılınca damat dayanılmaz sancılar yaşamaya başlar. Hoca ilgili ayeti ve duasını okumaz ise damadın patlamasına mani olunamaz.[79]

Damadın bağlanılması inancı genelde damadın zifafta başarısız olmasını sağlamak amaçlı olarak bilinir. Halk inançlarında ayrıca bir bağlama türü vardır. Bu bağlama şekli çok kere hırsızların itiraflarını sağlama amaçlıdır. Bu bağlama "**sidiklik bağlama**" olarak bilinir. Bu şekilde bağlanılmış kimse suçunu kabul edip bağı çözülmez ise çatlayacağına inanılır.[80]

Kurtağzı bağlama inancı Ardahan Yerlilerinde de vardır. Ağzı bağlanan kurt, ağzı açılıncaya kadar ağzını kullanmaz. Kurtlarla ilgili bir anlatıda Hz. Yusuf'un kanlı gömleği babasına getirilip oğlunun kurtlar tarafından parçalandığı söylenince, kurtlar toplanır meclis oluşturur, Hz. Yusuf'un kendileri tarafından parçalanmadığını anlatmak

78 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

79 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

80 Yaşar Kalafat, "Alanya Yöresinde Kilit- Bağ Kilitlemek– Bağlanmak" **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III.** 1999, 1997, 1998, 1999, 2001, Alanya 2004, sh. 492–496; **Erdem,** Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III. Eylül 2001 S. 39 589–597.

için yemin ederler.[81] Kurt ve peygamber bağlantılı birçok efsane halk inanışlarında yer almaktadır.[82]

Ardahan Yerlileri halk inançlarında ahırlarda Al Kızı olduğuna inanılır. Çok kere bu sarı saçlı kız ahırlarda yorgun otururken görülür. Atları bindiğine onların saçlarını ördüğüne rastlayanlar da olmuştur. Ondan korunmak için ona dokunmamak gerektiğine inanılır. Su değirmenlerini mekân tuttuğu inancı vardır. Bir anlatıya göre" Bir gece Al karısına su değirmeni yolunda rastlanır. Rastlayanlara al karısı bu gece falan zatın gelini doğum yapıyor gidip o gelinin ciğerini çocuklarıma getirip onları beslemem lazım" der. Ertesi gün gelinin öldüğü haberi alınır. İnanca göre **Al Kızı** Kur'an'dan anlamaz, o peri değildir, Kur'an'dan periler anlarlar.[83]

Ardahan Yerlilerinde yaygın bir Nevruz inanç ve uygulaması yoktur. Doğal olarak **Kara Çarşamba** ile ilgili inançlar da yoktur. Pamuk Nine'ye göre Nevruz Bayramı Azerilerindir. Kürtler de sonradan bu günü kutlamaya başlamıştır."

Yerliler ölmüş kimselerinin defininde onların mezarlarına yastık, yorgan ve benzeri şeyler koymazlar. Definden sonra mezarın başında 3 gün yakılan ateş, cesedin yabani hayvanlar tarafından eşilmemesi içindir. Defin

---

81 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

82 Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/Türk Halk İrfanında Kurt**, Berikan Yayınları, Ankara 2008; **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.

83 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

esnasında mezara toprak atılan kürek yere konulur yerden alınır. Atılacak küreğin sayısı yoktur. Mezara toprak atmak mevta ile helalaşmak anlamına gelir.. Tabutu sırtında taşıyan kimse bir anlamda ölüden helalık almış olur. Tabutun taşınmasına önden girilerek geçilir.[84]

Bu toplumda cenazenin çıktığı evde cenazenin kaldırıldığı yere taş konur. Bununla amaç başka acının o evden çıkmasını istememektir. Ayrıca taşın yanı sıra bir tepsi içerisinde un konur ve bu un ölünün hayrına fakire verilir. Ölü evinin Kur'an okunan salonundaki aynalar ve insan resimleri bir örtü ile kapatılır. Rüyasında ölmüş birisi tarafından bir yerlere götürülen, ağır hasta birisi kendisini çok iyi görürse, evin direğinde bir yıkılma veya evin sel tarafından basılmış olması görülür ise rüya sahibi "beni götürüyorlar" der. Bu onun öleceğini anladığı anlamına gelir.[85]

Ekmek ve ekmek levazımatı Türk kültürlü halklarda daima kutsalın kapsamında yer almıştır. Ergani-Diyarbakır'da ocaklı bir aile oklava ve hamur sofrası ile ağrıyan yerleri ovarak insanları tedavi etmektedir. El almış olan Cemaldinliler Ocağından bir kimse bu iki hamur gereci ağrıyan yere dokunmakta ve bu esnada Ayetel kürsüyü okuyarak şifa verebilmektedir.[86]

Ardahan sözlü kültüründe "Kırk eleğin ununu yemiş olmak" gibi özlü bir söz vardır. Bununla anlatılmak istenilen

84 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

85 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

86 Kaynak Kişi: Ahmet İçli Cemaldinli Ocağına mensup genç bir akademiysen, bu konuda bir makale hazırlamaktadır.

feleğin çemberinden geçmiş olmak, yeteri kadar ıslanıp kurumuş olmak, çok deyeyim kazanıp pişmiş olmaktır.

Dua edilirken, "Bu dünyada mekânsız, o dünyada Kur'ansız koyma, o dünyada Kur'an'a, imana yoldaş eyle", "Ümmeti Muhammet'e adları batmış, nesilleri kesilmiş olan rahmet bekleyenleri de Kur'an'a yoldaş eyle", "Yatırıp kapılara baktırma, yatana da bakana da kolay kıl", "Akşam geldiyse akşam, sabah geldiyse sabah emanetini al Allah'ım" denir.[87]

Un ve ekmek etrafında bir hayli inanç gelişmiştir. Sofraya ilkin emek konur, ekmeğin ters dönmesi günah sayılır, "ekmek beni vursun" şeklinde ekmeğe yemin edilir. Doğum ziyaretlerinde **ekmek** götürülür. "**Ebe Yolu**" diye bilinen uygulamada, onun dünyaya gelmesinde yardımcı olduğu çocuklar bayramlarda elini öpmeğe hediyelerle giderler.

Görülen rüyalar bu toplumda da fal rolü oynarlar. Her cismin, rengin pozisyonun simgesi olduğu bir anlamı vardır. At, murat, köpek, yılan, düşman, altın ve para, kuvvet duru su, aydınlıktır. Davar, kurban melaike olarak bilinir devlettir. Yün paradır. Kara kedi tekin değildir, şeytandır. Karanlık kötü, kedi nankörlüktür. Mavi, sarı, iyi, al ve kara, döneme ve kişiye göre farklı anlam taşır. Kara siyah daha ziyade tez anlamındadır. Kasavetli rüya gören Ayetelkürsü'yü okur, arkası sıra sırtı istikametinde köpeğe ekmek atar. Rüyasını ateşe anlatır ve "yansın gitsin" der. Hayvanların da ibadet yaptıklarına inanç sahibi

87 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

olduklarına inanılır Ezan okunurken tilkinin yüksek bir yere çıkıp orada oturup ezan okunup bitinceye kadar ezanı dinlediğine inanılır. Bazı köpeklerin ezan okunurken bilhassa cenaze geçerken uzun uzun uludukları inancı vardır. Bazı hayvanlar depremden evvel depremin olacağını sezer inancı vardır. Güneş ve ay tutulunca insanlar kıbleye döner dilek tutar dua ederler.[88]

Güneş ve ay tutulduğunda dua edildiği bilgisi evvelce edinilmiş olmasına rağmen dilek tutulması bilgisi bizim için yeni olmuştur. Ay'a isli camla bakarak geleceği tahmin etmeğe dair Sarıkamış Kafkasyalıları arasında inancın olduğu bilinirken dilek tespiti bilgi zenginliği sağlamıştır. Sabah güneşi genç insanın üzerine çalmamalı (doğmamalı). Rızklar sabahları dağıtılır, rızkını kaçırmamak gerekir. Gece eşikten dışarı ateş, yoğurt mayası verilmez. Dar vakitte ezan saatinde yemek yenilmez. Rızk saatinden evvel yemek suretiyle rızktan payını almış sıranı savmış olursun inancı vardır.[89]

Pamuk Nine'nin değerlendirmesine göre halkın anlayışındaki normlar değişmiş, insanlık kalmamış, insanlar hayır hasenatı kesmiş, büyük küçük ilişkisi alt üst olmuş, saygı sevgi merhamet tükenmiştir.

SONUÇ

"Ölen her yaşlı şahısla birlikle bir kütüphane de yanmış olur" özlü sözü bilhassa sözlü kültürü güçlü olup

88 Kaynak Kişi: Pamuk Nine.

89 Yaşar Kalafat " Sarıkamış'ta Kafkas Halk İnançları" **Birleşik Kafkasya,** Aralık- Ocak- Şubat 1998, S. 13 sh. 16– 20.

yazıya yeterince geçirilmemiş toplumlar için geçerlidir. Sözlü kültür kaynağı olabilecek nitelikli yaşlı kimse bulabilmek süratle azalmaktadır. Bu türden yeterince keşfedilmemiş bir kaynak da halk âşıklarıdır. Onların halktan temasını alıp şiirleştirdikleri sözler halkın tanınması için alınacak mesafeyi kısaltmış hazinelerdir. Bunları inceleme imkanı bulabildiğiniz nisbette ana dili ve doğma dili farklılığa rağmen birlikte yaşayan halkların duygu ve düşüncelerinde fark olmadığı görülebilmektedir.

III. BÖLÜM

TÜRK İNANÇ SİSTEMİ'NDEN DEDEM KORKUT KÜLTÜR COĞRAFYASI'NA "BEY KÜLTÜ"

Bey kültürü konu olarak seçişimize "El kaldırıp alkış tutan" Kalın Oğuz Beyleri'nin alkış eyleminde almış olduğu önemli yer, rol sebep olmuştur. "**Beyeli**" nin mahiyeti ne idi, alkışa itibar kazandıran bu içeriğin tanrı katındaki kut bulmuşluğu nereden geliyordu, "**Beylik**" bir dönüşün mü geçirmişti?

Türk kültüründe bir bey kültünün olduğunu Dede Korkut Destanlarından biliyoruz. Bu çalışmamızda biz Dede Korkut'tan bu tespiti özellikleri ile birlikte kısaca aktardıktan sonra bu özelliklerin yaşadığı coğrafyayı halk inançlarından hareketle belirlemeğe çalışacağız. Dede Korkut Kültür Coğrafyası sınırlarını bu kez de bu kültten hareketle çizmeye çalışacağız. Bey kültü izlerini hayatın muhtelif safhalarında takip ederek kültürle göçün örnekleri üzerinde duracağız. Zamanla yitirilen veya edinilen

konuşma dillerine rağmen halk inançlarından birisi olan bey kültünden hareketle, yakın ve uzak geçmişteki kültürel kimliğin özüne dokunmalarda bulunacağız.

Beyliğin sosyal hayatta han nazarındaki itibarını "Sofra sahibi olmak", "kılıç sahibi olmak", "sofra ve kılıcın hakkını verebilmek" belirliyordu.

Beyliğin daha küçük ölçekli tezahürü olan aile/ hane/ Ocak idi. Ailenin karaayıbı, kutsuzluğu Han'dan sorulurdu.

Bey olabilmek için kara güç sahibi olabilmek yetmemektedir. Beylik için oğul sahibi olmak da yalnız başına yeterli değildir. "erdem" aranılmaktadır. Oğlun erdeminden baba sorumludur.

Kut ile bağlantılı iki hususdan birisi "Attan aygır, deveden buğra koyundan koç kırmak", "Aç görünce doyurmak, yalıncak görünce donatmak", "Borçluyu borçtan kurtarmak" gerekir. "Tepe gibi et yığmak, göl gibi kımız sağmak" icap eder. "Ulu toy eylemek" gerekir. "Ağzı dualının bereketi ile Tanrıdan yardım istenmeli", "El kaldırıp hacet dilenmeli"dir. Bu dilemelerde bilhassa anne adayları "karadonlu dervişlere adak adıyor" "kuru kuru çaylara saçı salıyorlardı".

Buna göre Oğuz beyinin kalını, yeme- içme ikramı bol olan, zenginin yanı sıra fakire de hem yedirip hem de giydirebilen, borçlunun borcunun ödenmesine destek olan, yardımın Tanrı adına Tanrı'dan olacağına inanan, "âmin" deyince kendisi ile birlikte çok sayıda elin duaya açılanıdır.

Erkek çocuğu bir kahramanlık, cesaret, başarı sergileyince erdemini ispat etmiş oluyor ona ad konuluyor babası oğluna beylik ve taht veriyordu.

Oğuz'a yürüyüş eylemek, aksakal ve akpürçeğe saygısızlıkta bulunmak, namusa kem gözle bakmak uygunsuzluk olarak kabul ediliyordu Keza ata varken ava çıkmak, sert içki kullanmak gibi hallerde Bey Oğul, beyliğini taşıyamamış ve cezayı hak etmiş oluyordu.

Kut-töre bağlantısı bir yana, dede Korkut'ta beyliğin tanımlayıcı temaları "ikram sahipliği" ve "hak uğruna kılıç sallayabilmektir".

Kut bulmamış hatunun da bir izahı vardı. Bu eksiklik şahsi tutumu veya ihmalinden geliyor ise ceza üzerinde durulabilecek bir sorun vardı. Soylu olmak için soylu bir aileden gelmiş olmak yetmemekteydi. Soylu davranabilmek gerekiyordu. Bu hal hatun için de geçerli idi.

Böylece sosyal hiyararşide hanlar hanı, ona bağlı hanlar, hanların beyleri, beylerin bey namzedi, bey oğulları vardı. Aile çapında erkek ocağının kendi çapında beyi idi. Bütün bunlar Ulu Tanrı'nın takdiri ile oluyordu. Bey de hatun da yetki ve sorumluluk sahibi idiler.

Bu kitabi açıklamalardan sonra alandan derleniş bilgilere ve bağlantısına geçilebilir.

Beyin kut bulmuşluğunu yaşayan halk inançlarından hareketle ilk dikkatimizi çeken bulgu ile Hakkari ve Ahlat'ta karşılaştık Genç kızların kısmetlerinin açılabilmesi için yapılan uygulamaları dinlemek istiyorduk. Aldığımız cevapta "**Bey lokması** yedilir" oldu. Kısmet açılabil-

mesi için beyin kendi ağzına götürdüğü lokması genç kızlar tarafından alınıp yeniliyordu. Bazen da aynı amaçla genç kızlar tarafından beyin ağzına doğru götürülen lokma ona yedirilmiyor genç kızlar yiyebiliyorlardı. Beye niyetlenilmiş, kodlanılmış lokmayı yiyen kısmetsizin kısmeti açılabiliyordu. Bu beyler şiir kültürümüze "**altı kıratlı beyler**" olarak yansımıştı.[90]

Bu açıklama bize Ahlatşahlar ve Hakkâri-Hizan Beylerini hatırlattı. Beyin beyliğinin içeriğine gelince, bu konuda kaynak, "bunlar zengin oldukları, yüksek tahsil yaptıkları, mevki sahibi oldukları için bey olarak bilinen beylerden değillerdir. Bunlar çok eskiden hüküm sürmüş beylerin günümüze geldiği bilinen o nesilden beylerdir. Gerçek anlamda soylu idiler. "Bey denilmekle kişi bey olmaz" özlü sözü vardı. Bu anlamda soyluluk günümüz halk şairlerinin şiirlerine de yansımıştır.[91]

Bu özelliği Dr. Mustafa Aksoy Anadili Türkçe ve Kürtçe olan Torunlar aşiretinde arşiv kayıtları ve tayfa

---

90 "Erciyas dağı 'Harmancık' Yurdu
Nice oldu dağların aslanı kurdu
Aral'da kaldı babam, haclar gördü
Altı kıratlı beyler nice oldu
Kolu tursehanlı beyler nice oldu" (Ahmet Şahin Ak, "Bir Anadolu Türküsünün Tarihi ve Sosyal Analizi", **Türk Yurdu**, Ocak 2010, s. 269, s.127–132.

91 "Şehirleri köy eyledik
Soysuzları bey eyledik
Ona buna pay eyledik
Orman da değişti tersine" (Şeref Taşlıova-Tersine)

yapılanmalarından hareketle 500–600 yıl evveline kadar izleyebilmektedir.[92]

Efsanelerimizde beylik için zenginlik, güçlülük, ünlülük yetmemektedir. Bazı hallerde bu olanaklar çok zaruri de değildir.. Bey, boyuyla, soyuyla, akliyle, insanlığıyla, yiğitliği ile beydir. Yeni akrabalıklarda beyin muhatabı yine beydir.

Halk kültüründe beylerle ilgili bu özelliği sayacı sözlerinde de görmekteyiz. Sayacı sözlerinde evin hanımı ihmal edilmeden "bey" muhatap edilirken beyin vereceği sayacı payı aç hayvan doyurulduğu için kurdun ulumasını önler, yurtta safa artar.[93]

Türk kültürlü halklarda ekmeğe, lokmaya özel saygı vardır. Kazakistan'da misafir davet edildiği yemek masasına gitmese de, ziyafet verenin davetine icabet etmese de,

---

92 Mustafa Aksoy, "Avşarlar'ın Torun Oymağı Bağlamında Türkiye'deki Kimlik Bunalımının Sosyolojik Analizi 2", **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Eylül 2009, s. 45–53.

93 "Sayacı Sözlerne,
Salammelik, say beyler
Birbirinden yey beyler,
Saya geldi, gördünüz*
Selam verdi aldınız?
Alnı tepel qoç quzu
Sayacıya verdiniz?
Safa olsun yurdunuz,
Ulumasın qurdunuz.
Ac getsin avanınız,
Tox gelsin çobanınız" Emine Sevinç Öksüzoğlu, **Azerbaycan Edebiyatı/Bölüm**–1 <http://www.birharf.net/news.phpcat 29>

evin eşiğinden geri dönecek olsa da ekmeği ağzına götürür bir lokma alır. Anadolu'da yemek masasına davet edilen kimse yemeğe gelmek istemese de "sofranın bereketi kaçar", "ekmek küser" denir. Bir lokma alınır. Sofrada, yemek masasında lokma bırakılmaz, "nasip sofrada kalır" denir.

Anadolu'da askere gidecek kimse için özel simit yapılır, asker adayının o simitten bir lokma ısırması sağlanır. Diğer kalan kısmı saklanır ve çok kere duvara asılır." Nefsi çeker" inancına göre arta kalan lokma askerin yuvasına dönmesini sağlayacaktır. Yiyecek lokması içecek suyu var ise çeker" denir.

Lokmada hikmet aramak inancının izlerini "**Dilenci ekmek torbası"** nda da görebiliyoruz. Ekmek dilenerek beslenen çocuklarda farklı bir kuvvetin olduğuna inanılır. Bu kuvvetin farklı kapılardan toplanılan değişik lokmalarda/ekmeklerde olduğuna inanılır. 40 kapı'dan para toplamak veya kumaş parçaları alarak yaşamayan bebeğe giysi yapma inancı bu inançla ilişkilidir.

Bu inanç sıla türkülerine de yansımıştır

"İşle yolla işle yolla
Mendilin işle yolla
İçine beş elma koy
Birini dişle yolla"[94]

94 Esma Şimşek, "Gurbet Elde Kalan Türküler" **Türk Yurdu**, Ocak 2010 S. 269 s. 71–76.

Bey mezarının toprağı, bey sofrasının lokması hikmet içeriklidir. "Bey mezarına toprak atmak hayırdır." "Bey mezarı ulu olmak gerek", "Bey sofrası hükümranlık bereketi" denir.

Alan çalışması verilerine göre **"Bey kutu"** n' dan nasiplilik için soyluluk da bir ölçü idi. Soylu olmanın ve soyluluğu sürdürebilmenin de bir olmazsa olmazı vardı. Bu noktada da soyluluk mal mülk sahibi olmakla ölçülmüyordu. Maddi zenginliğe rağmen soysuz olunabilirken eşkıyalığın da soyluluk esasları vardı. Bu konudaki 2 tespitimizden her ikisi de Bayburt ve Gümüşhane çıvarındandır.

1900'lü yıllarda Bayburt'ta geçen bir olayda soylu bir ailenin yaşlı mensubu evlendirilecek erkek torunu için kız yakınlarını, istemesine gönderir, görevliler dönünce başlık parasını çok buldukları için anlaşamadıklarını söylerler. Ailenin yaşlısı miktarın artırılmasını açıklarken çevreden genç ve görgüsüz birisi lafa karışır; "ben o miktarın yarısı ile bu işi hallederdim" der. Bunun üzerine büyüklerin lafına uygunsuz bir şekilde karışan gence ailenin yaşlısı olan zat, "Bu iş hiç ödeme yapılmadan da halledilir ancak doğacak çocukları senin gibi olur" der.

Bey kültünün Aras vadisi Kuzey ve Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasındaki en bariz izi **"Bey Şahı", "Kız Şahı"** ile simgelenmiştir. Düğünlerde Dede Korkut'un dili ile bey ve hatunu temsil eden özel bezenmiş dallardan itibarlı olanı beyi ve onu tamamlayanı da hatunu temsil

eder. Bu simge Anadolu Türk kültür coğrafyasında "Damat Bayrağı" ve "Gelin Bayrağı" olarak yaşamaktadır.

Beyin ve eşinin bu özel günde olan itibarını Sahurlar'da görmekteyiz. Sahurlarda toy 3 gün olur. Toyun 3. gününde 'Yüz Açtı' merasimi yapılır. Gelinin paklığı günü 'Üz/ Yüz Duvağı' günü yapılır. Bey ve gelin otururlar aralarında honça olur. Honçaları oğlan ve kız tarafından koruyanlar olur. Oğlan tarafından koruyana "Güdükçü" veya "Divan Beyi" denir. Kız tarafından koruyana "sağdıç" veya "Yançı" denir. Koruma işini yapanların ellerinde çubuklar olur. Bu çubuklarala kaçırmak isteyenlere vururlar. Bir kaçırma olur ise, Güdükçü mesul olur. Türk kültürlü halklarda bu özel günde bey ve eşinin yapacağı duanın kabul göreceğine inanılır. Bilhassa geline ait eşyalarda uğur bereket olduğuna inanılır.

Beyliğin Güney Azerbaycan sosyal hayatındaki seyrini takipte en tipik vasat "ocak" kültüdür. Kaşkayı ve Kızılbaş Türklerde baba ocağından ayrılarak kendi ocağını kuracak bey için merasim yapılır. Baba Ocağı'ndan alınan yanar haldeki köz söndürülmeden yeni ocağa getirilip orada tüttürülür. Ancak lokmasından nasip edinme konusunda yararlanılan Ahlat ve Hakkari'de gördüğümüz beylik statüsü ile Kızılbaş ve Kaşkayı Türklerinde gördüğümüz bu beyliğin hikmet sahibi olma noktasında örtüşen ve örtüşmeyen yanları vardır. Bize göre hanlar hanı, han, bey sıralamasındaki bu tespitte ocağın beyi olarak karşımıza çıkarken sadece güncelleşmiş ve genelleşmiştir. İçerdiği özellikler bakımından adeta "ara yapılanma" konumundadır.

Özetleyerek açıklamanın başına dönmek gerekir ise, yediren, içiren, giydiren, düşkünün, elinden tutan, kendisi ile birlikte el açıp amin diyebilen bey kalın Oğuz Beyi'dir. Halk tefekküründe cemaatı bol olmak makbul olandır. Keza dualarda da "amin" diyenin çokluğunda hikmet aranır. Ölünün mezarına toprak atabilmek ölen şahsa karşı son görevler arasında kabul edilir.

Bu beyin Türk kültür coğrafyasının Ortadoğu'daki sınır taşlarından Türkmeneli-Erbil'de de izlerini çok canlı olarak görüyoruz. Burada hatun "beyim" diyebileceği kimseyi tanımlarken "ben sana" diye başlayıp bir seri makam rütbe sıralaması yaptıktan sonra hiçbir meslek ve statüde bulamadığı ikbali "beylik" ile tanımlamaktadır.[95]

Ağalık ve beyliğin özleştiği an ağa adeta özel olur. Bu noktada ağa ile bey eş anlamdadırlar. Ona gözüm denilmemekte gözden ileri tutulmaktadır. Ona adeta ölümlülük dahi yakıştırılmaz. O derviş de değildir, o bu dünya ile ötekini birlikte yaşar. O'na geçici ikballer de uygun görülmez Ona en uygun olan beyliktir, beyi olmaktır. Zira beyler daima bey olur. Bu özelliği açıklanırken "Beysen

95 "Ağam ağam ağam öz ağam
Men sene gözüm demem tene düşer kör olur
Men sene gülüm demem gülün ömrü kem olur
Men sene reyhan demem yaprak döker dal olur
Men sene dervş demem post gider abdal olur
Men sene ağam demem tahtan düşer azl olur
Men begim diyerem daim begler beg olur." (Çoban Hıdır Uluhan, "Irak Türkmen Folklorunda Leyleler" **Türk Dünyası Dil Edebiyat Dergisi**, Güz 2006 S22, s. 31–151.

beyliğini bil", "Hakiki bey", "Bey gibi bey", "Sana bey demişler ama beyim bey gibi bey olamamışsın" denir. Kerem Erzurum Derbentinden dönme teklifi alınca lalasına, "sen dönebilirsin, kulamsın, bey beyzadeyim bana ardır." der.

Kelimenin etimolojisi üzerinde durmak alanımızı zorlamak olur. Kelime anadili Kürtçe olan halkların dilinde de aynı anlamdadır ve bek olarak geçer. Yoldaş, adaş, kardeş/ karındaş'dan yola çıkılarak Bek/ Beytaş bağlantısı aranılabilir mi? Beye eş beye emsal, taşla yola çıkan yola giren, yoldaşlık yapan taşın beyi yaklaşımı çok mu zorlama olur.

IV. BÖLÜM

KIRŞEHİR TEMATİK HALK İNANÇLARININ GENEL TÜRK HALK İNANÇLARINDAKİ YERİNE DAİR BAZI NOTLAR

ÖZET

Halk inanmaları derlemelerinde monografi derleme dönemi büyük ölçüde tamamlanmış olmasına rağmen derlenilen inanmaları ortak paydaları, arka planları, bağlantıları ve diğer ilgili disiplinlerdeki yerlerine yeterince işaret edilememiştir. Bu hal onların kimliklendirilememelerine yol açabilmektedir. Esasen alandan derleme ilgili edebiyatla anlamlandırma ve nihai değerlendirmeğe tabi tutmak çok farklı metotların belki de disiplinlerin alanına girer. Bu çalışma, Kırşehir'den alandan derlenilmesi Aşur Ülger tarafından yapılmış, diğer iki safhası tarafımızdan ikmal edilmeğe çalışılmış bir denemedir.

GİRİŞ

Bu irdeleme denemesi Aşur Ülger'ın bir çalışmasından[96] hareketle yapılmıştır. Anılan çalışma esas alınarak o çalışmaları bazı halk inanç temaları, diğer Türk kültür bölgelerinde ve Türk kültürlü halklardaki benzerleri ile sayılar, renkler, iyeler, bitkiler, hayvanlar, büyüler, ekmek, tuz, gelin günler, yağmur, kişioğlu ve diğerleri başlıkları altında karşılaştırılmaları cihetine gidilmiştir.

METİN

Eserdeki formel sayılardan;

"Doğum yapan kadın kırk gün dışarı çıkmaz çünkü kırk basar", "Bebeğe kırklı iken su verilmez onun suyunu melekler verir.", "Beş taş denilen oyun kıtlık getireceği inancı ile oynanmaz", "İki minder üst üste konulup oturulur ise iki evlilik yapılacağına inanılır", "Kına üstüne kına yakan kadının eşi iki evlilik yapar", "Erkek çocuğunun tek eline kına yakılır iki eline kına yakılan çocuğun çift evlilik yapacağına" inanılır"[97]

Kırk basması, kırkı çıkmadan eşikten dışarıya çıkarılmaması hatta akşamdan sonra giysilerinin eşiğin dışında bırakılmaması, kırkının dökülmesi gerektiği, kırk basmaması için bir seri inanç içerikli uygulamanın yapılması

96 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler**, Anadolu Folklor Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

97 A.g.e. .

Türk kültürlü halklarda çok bilinen inançtır.[98] Keza bebeğin bilhassa kırkı çıkmamış bebeğin melek sayıldığı, melekleri gördüğü onlara güldüğü, onlar tarafından korunduğu inancı da çok yaygındır.[99] Kırk formel sayısı inanç kültürümüzde geniş ve köklü bir yer tutar. Bu sayı geleneksel inanç sistemimizde, tasavvuf anlayışımızda, farklı tarikatlarımızda ve doğaldır ki, yazılı ve sözlü kültürümüzde geniş yer utar[100] Keza beş sayısı da öyledir. İzahı Beşer'den iltisaklanarak da yapılabilirken bu sayı da sayısal bir kod oluşturmakta etrafında "Beşler", "Beş Kardeşler" gibi inanç içerikli isim birleşimler oluşturmaktadır[101] Taş etrafında oluşan halk inançları bilinirken taş bereket ve beş taş oyunu bereket bağlantısı incelenmeğe muhtaçtır.

Tek ve çift sayılı olmak da halk inançlarımızda önemli bir yer tutmaktadır ve bize göre yeterince irdelenilmemiş bir konudur. Sayıların tek veya çift olması ile düğün ve cenaze ikramlarında gayıp âlemine mesaj verilir. Keza grup halinde yapılan sünnet işleminde sayının çift veya tek oluşu üzerinde durulur çifte tamamlamak için

98 Behiye Köksal, "Köroğlu destanında Kırklar Motifi" **Uluslar arası Köroğlu, bolu tarih ve Kültürü Sempozyumu,** Bolu 17-18 Ekim 2009; Yaşar Kalafat, "Halk İnançları İtibariyle Doğu Anadolu ve Ortatoroslarda Kırk Motifi", **3. Alanya Tarih ve Kültür Semineri (12–13 Kasım 1993 Alanya)** Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri, 1995 sh. 265–270 .

99 A.ge.

100 Yaşar Kalafat,**Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

101 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler,** Anadolu Folklor Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

horoz kesmek gibi yöntemlerle kan akıtmak suretiyle çift olması sağlanmak istenir. Bu tür misalleri artırmak mümkündür.[102] Kına ve minder örnekleri bu konuda çok önemli bulgulardır. Halk inançlarında kafasında iki iv merkezi olan çocukların büyüdüklerinde çift evlilik yapacaklarına inanılır.

Eserdeki formel renklerden;

"Karga öterse kara haber gelir", "Kara kedi görmek uğursuzluktur.","Nazar değmesin diye yüze kara sürülmesi gerektiğine inanılır.", "Nazar değmesin diye çocukların omzuna iğde ağacından bir parça ve mavi boncuk dikilir.", "Mavi gözlünün gözü çok değer", "Nazara karşı kurşun dökülür, eritilen kurşun nazar değenin heykeli gibi belli olur." "Nazar değene üzerlik yakılır, giriş kapısına üzerlik asılır." "Nazarlıklarda iğde dalı kullanılır", "Nazarı deyeceğinden şüphelenilen kimse görününce korunmak için kişinin kendisine çimdik atması gerektiğine inanılır", "Nazar değene tuz çevrilir", "Ekin tarlalarının ortasına cılk (bozulmuş) yumurta gömülür ki nazar değmesin", "Tandıra kapatılan kara saç gece alınıp verilmez ki kara haber alınıp verilmemiş olsun. Zaruret var ise içerisine kül konur"[103]

Kara'nın yön tanımlaması, büyüklük tanımlaması gibi anlamlarının yanı sıra inanç içeriği bakımından yas,

---

102 Yaşar Kalafat,**Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

103 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler**, Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

ölüm gibi anlamları da vardır.[104] Kara haber verici olarak bilinen bazı hal ve hareketler ölüme yol açtığına inanılan güçleri görebilmeleri ile izah edilir. Deprem türünden bazı olayları bazı hayvanatın duyuları sezmeğe görmeğe müsaittir. Karga, Kara Kedi, Baykuş bu münasebetle zikredilebilir. Kırşehir'in Pıstıllı Hikâyesi'nde devden kurtulmak isteyen Pıstıllı "Allah'ım beni ya bir kara taş eyle ya da bir karakuş" diyecektir.[105] Halk inançlarımızda alın karanın ağın özel mesajları vardır.[106]

Kişioğlunun da nefhinden kaynaklanan kişiden kişiye göre değişebilen gözlerindeki şua ile olumsuz tesir de yapabilen bir gücünün olduğuna dair bir inanç vardır. Bu gücün mavi gözlülerde daha fazla olduğuna ve mavi rengin bu güce karşı koruyuculuğa inanılırken bu gücün göy/mavi ile ilişkilendirildiği bilinmektedir. Nazar olarak bilinen bu inanç mala ve cana da zarar verebilmekte ve korunma çareleri arasında kurşun dökmek ve üzerlik tütsülemek de yer almaktadır.[107]

---

104 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Kara, "**Uluslar arası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri,** Ankara, sh. 274–284; **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Ağustos 1999, S. 152 sh. 17–21; **İslam ve Kültür Araştırmaları**, Sofya, 1999, S. 4 sh. 398–409; **Erciyes** Aralık 2002 S. 300 sh. 30–34.

105 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar Masallar, Rivayetler,** Anadolu Folklor Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

106 Yaşar Kalafat, "Türk Kültür Coğrafyasında Renkler", **IV. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu**, 19–20 Haziran 2008 Ahlât-Bitlis.

107 Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/Ateş/ Ocak İyesi", **I.Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Ak-**

Tuzun nazardan koruyucu ve kurtarıcı etkisi olduğuna inanılır. Tuz nazar bağlantılı çok sayıda inanç ve uygulama vardır. Tuz bizzat nazar kırıcı olarak bilirken birçok nazarlıkta yer alır. Üzerliğin yakılmasında tuza da yer verilir.[108] "Tuz **Çevirme**" bunlardan birisidir. Nazar aldığına inanılan kimsenin başı etrafında etmek çevirmede olduğu gibi tuz dolandırılıp, bu tuz bir fakire sadaka olarak veya hayvanlara verilir.[109]

Yumurta etrafında da çok sayıda inanç toplanmıştır. Yumurta nazar bağlantılı inançlara bağlı olarak gelin yeni evine geleceği zaman eşikten içeri girmeden evvel o evin duvarına yumurta vurularak kırılır.. Tarlanın sürülmesine ilk başlandığı gün çifti sürecek olan öküzlerin anlına atılarak yumurta kırılır. Sirke, hamur, yoğurt mayası gibi artımı simgeleyen nesneler gibi yumurta da gelece komşuya verilmez.[110]

Tandır sacı'nda hikmet aranılması od/ocak kültü ile izah edilebilir. Nitekim **kül** sönmüş oddur. Akşam faktörünün izahı ise bize göre "gün" kültü ile ilgili olmalı. Zira

---

şehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri (20–21 Kasım 2008), Ed. Y.Küçükdağ-M.Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 139.

108 Yaşar Kalafat, "Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar" **Kodlar ve Kültler 1, Türk Kültürlü halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları,** Berikan Yayınları, Ankara 2009 s. 55–77.

109 Yaşar Kalafat, "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı" **V. Van Gölü Sempozyumu,** Van 2009.

110 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

kara iyeler gün battıktan sonra daha etkili olurlar şeklinde bir inanç vardır.[111]

İyelerle ilgili formel inançlar;

"Evdeki eşik, kapı, direk bıçakla oyulmaz. Oyulursa eve alacaklı gireceğine inanılır.", "Kapı eşiği kutsaldır, kirletilmez girerken ve çıkarken besleme çekilir.","Yeni doğan bebeğin göbeği kesilir eşiğin dibine gömülür ise evcil olur", "Boş beşik sallanılmaz sallanılır ise bebeğin öleceğine inanılır." Zemheri (Ocak) ayında çocuklar gece dışarı çıkarılmaz, **Karagonculoz, Seyyidivakkas/ Seyit Vakkas** isimli varlıkların çocukları kaçıracağı söylenir." "Kaynar su yere serpilir ise cin çarpar." "Yüz felci geçirmiş kimselere cin çarpmış denir" "Ateşe su dökerken 'destur' denilmese cin çarpar." "Koyun melek, keçi şeytandır, cin keçi kılığında gözükür." "Soğan sarımsak yakılmaz yakılır ise şeytanın parası çoğalır." " Gece soğan, sarımsak sabun tuz ne alınır ne de verilir. Alınır verilir ise acı habere işaret eder" "Gece ıslık çalmak şeytan çağırmak anlamına gelir".[112]

Halk inançlarımızda cin şeytan ve peri karmaşası hala sürmektedir. Halk bu tanımlamayı "aslı cinlerden olup sonra şeytanların başı olan iblis" olarak yapmıştır. Bu yapılanmaya bir de iyelerden kara iyeler eklenilmiştir E-vin koruyucu iyesinin eşiğin altında yaşadığı inancı vardır.

---

111 Yaşar Kalafat, "Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair", **II. Bingöl Sempozyumu 25–27 Temmuz 2008, Bingöl.**

112 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler,** Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

Onu hoşmut etmek hışmından kaçmak için eşitli inançlar ve bunlara bağlı uygulamalar vardır.[113] Eşikte oturulmaz, eşikte dikilinmez. Evin, hanenin, ocağın kutsallığı eşikle başlar. Eşiğin geçilmesi ile dostluk başlamış olur. Korunulan alana girilmiş olunur. Kara iyeler eşiğin dışında kalır inancı vardır. Al karısı türünden güçlerden korunmak eşiğin önünde ateş yakılır erkek at kişnetilir.

Halk inançlarında sahiplilik, sahiplenmiş olmak türünden inançlar vardır. Görünmeyen bazı güçlerin cemadat, nebatat, insanat ve hayvanattan bazı şeyleri sahiplenebileceğine sahiplerinden alabileceklerine inanılır. Sahipliler çok kere tekin olmayan nesnelerdir. Bunlara destur denilmeden, besmele çekilmeden, sahibi ikna edilmeden adeta yaklaşılmaz..Beşiğin sahibi onun ait olduğu bebektir. Beşik bebeği ile sallanır. Boş beşik sallanır ise görünmeyenlerce beşiğin sahiplenebileceğine bu halin bebeğe zarar verebileceğine inanılır. Çocuk kaçırması ile bilinen kara iyeler Tatar Türk halk inançlarındaki örnekleri ile bir hayli tasnif edilebilmişlerdir. Türkiye ve Türk dünyası halk inançlarında kara iyelere dair birçok çalışma yapılmakta olmakla beraber öylesi bir ansiklopedik lügat yapılamamıştır. Karagonculoz, Seyyidivakkas/ Seyit Vakkas Anadolu halk inanç coğrafyasında gösterdiği özellikler itibariyle kara iyelerdir.

---

113 Yaşar Kalafat, "Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair", **II. Bingöl Sempozyumu 25–27 Temmuz 2008, Bingöl.**

Kara iyelerin isimleri çok kere yerel olmaktadır. Aynı iye farklı bölgelerde değişik isimler alabilmektedir. Onların isim almaları girdikleri şekillere, gösterdikleri fonksiyonlara, kendileri ile ilgili anlatılara sahneye çıktıkları ortamlara göre değişmektedir.[114] Veya değişebilmektedir. Suyun bilhassa kaynar suyun ateşe ve eşikten dışarı besmelesiz dökülmek istenilmemesi bu varlıkların felç yapma gibi zararından korunmak içindir. Soğan ve sarımsağın bu varlıklara ait gümüş ve altınlar olduğuna inanılır.[115] Islık çalmanın bilhassa gece ıslık çalmanın sakıncası ıslığın bunlara ait bir anlaşma aracı olarak kabul görmesindendir. Ayrıca kara iyelerden birisi gece sapa yerlerde yalnız dolaşan kimselere çeşitli donlara girebilirken çok kere keçi görünümüne girdiğine de inanılır. Koyunun halk inançlarındaki imajı melek olduğu şeklindedir.

Bitkilerle ilgili formeller;

Süpürge dik konmaz, süpürgenin etrafındaki su etrafa saçılmaz saçılırsa "şeytanın çocukları çoğalır", "akşam ev süpürmek iyi sayılmaz. Ev süpüren kişinin kısmetini dışarı attığına inanılır" "**Ceviz ağacı** diken kimsenin ömrü kısa olur", Bardağın dibinde çay otu parçaları görünür ise eve misafir geleceğine inanılır.", Nazar değmesin diye

---

114 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

115 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar" **II. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri Sempozyumu; Türk** Halk **Kültürü Üzerine Araştırmalar,** Ankara 2001 sh. 85–90; **Erciyes,** Haziran 2002 S. 294 sh. 18–20.

çocukların omzuna iğde ağacından bir parça ve mavi boncuk dikilir.[116]

Süpürge etrafında bir kod oluşturacak kadar inanç birikmiştir. Hayatın bütün safhalarında süpürge ile ilgili inançlar vardır.[117] Süpürge geleceği tahminde, kara iyelere karşı korunmada, bereketi celp etme ve benzeri hallerde inançla ilişkilendirilmiştir.[118]

Ceviz ağacı ve ölüm ilişkili halk inancı oldukça çoktur. Nahcıvan'da ceviz ağacı dibinde uyuyanın öleceğine inanılır. Ceviz yaprağının güvelere karşı koruyucu gücüne inanılır. Ceviz ağacının gündüz karbondioksit verdiği inancı yaygındır. İğde dalından nazarlıklarda yararlanmak Doğu Karadeniz'de de yaygındır.

Hayvanlarla ilgili formeller;

"**Karga** öterse kara haber alınır." "Bacasına **baykuş** konan evden ölü çıkacağına inanılır." "**Tavuk horoz** gibi öterse hemen kesilmesi gerekir." "Yolculukta önüne **tavşanın** çıkması iyi sayılmaz." "Kız çocuğunun dökülen dişi **ineğin** altına atılır ki doğacak buzağı dişi olsun, erkek çocuğun dişi atılır ise erkek olur." "**Köpeğin** uzun uzun uluması

116 A.g.e

117 Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu**, 22–23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008, s.259–266.

118 Refiye Okuşluk Şenesen, "Çukurova Halk Kültüründe Süpürge İle İlgili İnanışlar ve Uygulamalar", **II.Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi**, 19-25 Nisan 2010.

iyi sayılmaz." "Kara kedi görmek uğursuzluktur." "Koyun melek, keçi şeytandır cin keçi kılığında gözükür." "Kurbağa ve tosbağaya el değerse, siğil yapacağına inanılır." "Kelebek eve gelince ruhtur haber alır diye inanılır öldürülmezler." "Kelebek türü böceğin evde perşembe akşamı gezinmesi ölen ev akrabasının ruhu diye algılanılır.", "Yılan öldürülüp yakılır ise yağmurun yağacağına inanılır." "Kuraklığı önlemek için su kuyusuna atın kafatası kemiği atılır." " Cuma günü at nalı bulmak uğur getirir inancı vardır." "Evde karıncanın gezmesi bereket işareti olarak algılanır." "Gündüz masal anlatılmasının komşunun eşeğinin ölümüne yol açacağına inanılır."[119] Türk halk inançlarında yeterince incelenememiş olsa da evcil ve yabani hayvanların mistik boyutlarına dair inançlar vardır.[120]

Karga Türk kültürlü halklarda daha ziyade Nevruz'da tuzlu gliğin taşınacağı yönden hareketle genç kızların kısmetinin tahminindeki rolü ile bilinir. Baykuş mezarlığın ve ölümün simgesi olarak bilinir. Tavuğun horoz gibi ötmesi, köpeğin kurt gibi uluması gözlerine göründüğüne inanılan kara iyelerle izah edilmektedir. İnek, hayvancılıkla geçinen Özbekler gibi Türk toplumlarında üremeği simgeler. İnsanoğlunun öldüğü zaman bilhassa iyi olduğuna inanılıyor ise ruhunun ağzından kelebek gibi

119 A.g.e

120 Yaşar Kalafat, "Türk Halk İnançlarında Hayvan", **Av. Süleyman Kazmaz Armağanı**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 2009, s. 261–293.

çıktığı inancı Bulgaristan Türklerinde de vardır.[121] Öldürülmüş yılanın yakılması ile yağmurun yağması arasında ilişki kurulması inancı Azerbaycan Türk kültür coğrafyasının da bazı kesimlerimde vardır. At nalının bereket ve nazar ile ilişkilendirmesi inancı çok yaygındır. Karınca bereketin simgesi olarak bilinir. Masal ile eşek bağlantısını ilk defa görmekteyiz. Masal anlatımı geceye mahsus bir olgu iken kara iyelerin etkinlik dönemlerinin daha ziyade gece olması arasında bir ilişki kurulabilir.

Büyü içerikli formeller;

"Bir çocuğun elbise söküğü üzerinde iken dikilirse aklı da dikilir. Dikilmesin diye alnına saman çöpü yapıştırılır.", "Ay tutulunca, davul ve teneke çalınca, silah atınca ay açığa çıkar." "Bardak kırılınca kaza bela önlenmiş sayılır, ayna kırılır ise uğursuzluk bereketsizlik geleceğine inanılır.","Elini koynuna sokup bekleyen birinin nasibi kesik olur.", "Kol ve bacaklarda yel ağrılarını önlemek için, düğümlenmiş dua okunmuş ip bağlanır ki makasın ağzı açık kalırsa düşmanlar dedikodunu yapar." "Gelin olan kızın babasının evinden çivi alınır, gelin gittiği evin ortasına çakılır. Bu işlem çivi gibi tutsun diye yapılır "gelin ve damadın ağzına tatlı olmaları için şekerli su verilir"," "Gelinin çeyizine iğne gibi batmasın diye iğne konulmaz".[122]

---

121 A.Tacemen, **Bulgaristan Türkleri Mevsim Törenlerinin Silsilesi,** Kayseri, 1992.

122 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler,** Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

Üzerinde sökük dikilen kimsenin aklının da dikileceği inancı çok yaygındır. Bunun önlenilmesi için çok kere giysili kimsenin ağzına ip türünden bir şey konur. Bilhassa kişi giysili iken düğmesi dikilmek istenilmez. Giysiler düğmeli iken düğmeleri açılmadan baştan sıyrılarak çıkarılıp giyilmesi doğru bulunmaz. Düğme dikerek düğüm atarak büyü yapılır. Kollarını göğsünde parmaklarını kendi aralarında bağlı tutmak da bu kapsamda algılanır. Bu yöntemlerle iyilik ve kötülük için büyü yapılabilirken büyü bozulması için de bunlar yapılırlar. Halk inançlarında bu uygulama "bağlama" ve "bağ çözme" olarak bilinir. Damadın bağlanılması, kurtağzının bağlanması, sıtma hastalığının bağlanılması, bıçağın ve makasın açık veya kapalı olması bu kapsamda algılanılabilir.[123]

Ay tutulunca ses çıkarılması ile gelin eşikten girerken tabak kırdırılması suretiyle ses çıkarılmış olması veya tahta türünden nesnelere vurularak şeytan kulağına kurşun denilmesi kara iyelerin gürültüden kaçtıkları inancı ile ilgi olmalı.[124] Gelin kızın arkasından su testisinin kırılması da bu türden bir inancın sonucudur. Bazı yörelerimizde düğün evinde oyun esnasında testi kırılır. Bardağın

123 Yaşar Kalafat, "Alanya Yöresinde Kilit- Bağ Kilitlemek– Bağlanmak" **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III.** 1999, 1997, 1998, 1999, 2001, Alanya 2004, sh. 492–496; **Erdem** Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III. Eylül 2001 S. 39, s. 589–597.

124 Yaşar Kalafat, "İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu", **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 06–10 Ekim 2009 Ankara.**

kırılırken ses çıkarması da bu inanç bütününün bir parçasıdır.[125]

Çivi çakmak Türk kültürlü halklarda sabitlemek inancı ile ilgili olmalı. İğne saplamak da aynı bütünün bir parçasıdır. Yatır gönderlerine adak bezi bağlandığı gibi çakılır da. Yedi Uyurlar Mağarasının duvarına çivi çakarak diş ağrısının duracağına inanılır. İmtihan sınıfının kapısına, kız istenilen evin kapısına büyü niyeti ile iğne saplanır.[126] Bazı yörelerde gelin kızın yeni evini benimseyip sık sık çıkıp gelmemesi için cebine taş konur ve" taş gibi yerinde ağır ol "enir. Ölen bir kimsenin hortlamasını önlemek için son kaldırıldığı yere taş konulduğu olur.

Ayna etrafında da bir kült oluşmuştur. Ayna ile fala bakılır, gece aynaya bakılmaz, Kur'an okunan evde ve cenaze çıkarken aynaların üzeri örtülür veya ters çevrilirler. Kırkı çıkmamış bebek ve annesi aynaya baktırılmaz. Kırık ayna kullanılmaz. Ayna sadece arkası sırlı bir cam değil, sırlar içeren bir nesnedir. Gelin sandığına, bohçasına muhakkak ayna konulur, gelin baba evinden aynayla çıkarılır yeni evine ayna tutularak getirilir.[127]

---

125 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Özellikle Toroslarda Kara İyeler İle İlgili Halk İnançları" **Güneyde Kültür,** Haziran 1995 S. 76 sh. 21–26.

126 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara, Berikan Yayınları, s. 398.

127 Yaşar Kalafat " Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu (26–27 Kasım 1993 Antalya),** Ankara 1995, sh. 75–107.

Gelinin ve damadın ağzının tatlandırılması çeşitli şekillerde olur. Çok kere şerbet içirilmeleri ile sağlanır. Tatlılık hayırlı işlerin mutluluk ve acılık da kederli olayların yas emaresi olarak kabul edilir.[128]

Ekmekle ilgili tespitler;

Ekmek yapılan tandırın üzerine kapatılan kara saç gece komşuya verilir veya alınır ise kara haber alınacağına inanılır. Mecburiyet var ise içerisine kül konur" "Gelinin babasının evinden tuz, şeker ve ekmek alınır. Bunlar gelinin yeni evi ile kaynaşma olsun diye yeni evin ekmeğine, şekerine ve tuzuna karıştırılır." "Ekmek yapıldıktan sonra ekmek sacı hemen kaldırılır. aksi halde gelinin kaynanasına karşı geleceğine inanılır." "Ekmek yapılacak ekmek sacının altındaki taşların birleştirilmeleri halinde, hasret çekenlerin çabuk birleşeceklerine inanılır.", "Evirgeç ile oklava birbirlerine çarparsa hasret çekenler kavuşur inancı vardır."

Ekmek etrafında oluşan inançlar da bir kült oluşturacak kadar çokturlar. Ekmek nimetlerden adeta Kur'an la eş tutulur. Her ikisinin de üzerine yemin edilir. Ekmekle ilgili olarak buğday, un, hamur gibi ekmeğin safhaları, ekmeğim hazırlandığı kap-kaçak alet ve edevatta, pişirildiği ocakta kutsiyet aranır. Bütün ekmek çeşitleri ile ve hayatın doğum evlilik ve ölüm gibi safhalarında ekmekle ilgili inançlar vardır. Ekmeğin taşınması, masaya konulması, kesilmesi, kırıntılarının muhafazası ile ilgili inançlar vardır. Azerbaycan'da

128 Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarından Geleneklere Karşılaştırmalı Bolu-Bakü Düğün Uygulamaları", **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu,** Bolu 17–18 Ekim 2009.

gelinin başına bereketi artsın diye ekmek kırılır. Halk hayrat kültüründe "Askıda ekmek" diye bilinen bir yöntem vardır. File içerisine koyanı belli olmayan ihtiyaçlıların alması için bırakılan ekmektir.denir.

Tuz ile ilgili tespitler;

"Tuz'u yere dökenin öbür dünyada kirpikleri ile toplamak zorunda kalacağına inanılır", "Nazar değene tuz çevrilir", "Gelinin babasının evinden getirip yeni evindeki yiyeceklere kattıkları nesnele arasında tuz da vardır", "Gece soğan sarımsak soğanla gibi tuz alıp verenin acı haber alacağına inanılır".[129]

Tuzla ekmek çok kere birlikte ortak inanç oluştururlar Tuz da nimettir. Tuza da yemin edilir. Tuzun da ekmek gibi dostlukların sürekliliğinde önemine inanılır. Tuz da ekmek gibi bereketi simgeler. Tuz da ekmek gibi Al Karısı türünden görünmeyenlere karşı koruyucudur. Onun da halk inançlarında bir kült oluşturduğu söylenebilir. Gelin kızın eski ve yeni evindeki yiyecekleri karışması bereket, rızk inancı ile ilgili olabilir. Bu bir nasip taşıma işlemi olarak algılanabilir. Verimli tarlanın tohumundan yeni ekilecek tarlanın tohumuna katılır. Bazı yörelerde de köyün tohumluklarından birer nispet alınıp sembolik ortak tohum karışımı yapıldığı olur.

Gelinle ilgili inançlar;

"Gelin kızın baba evinden alınmış çivi yeni evini benimsesin diye yeni evin ortasına çivi çakılır", "Gelin ve da-

129 Ali Ülger, Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler, Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

madın ağız tatlılıkları için şerbet içmeleri sağlanır", "Gelin kaynanasının sözünden çıkmaması için onun kollarının veya bacaklarının arasından geçirilir","gelinin eski ve yeni evlerindeki tuz, ekmek ve şekerin karıştırılmaları sağlanılır." "Gelin kızın kötü huylarının babasının evinde kalması için arkası sıra su testisi kırılır.", "Gelin olanın, askere gidenin, gurbete çıkanın ardı sıra yolculuğu rahat olsun, geride bıraktıklarını unutmasın diye ayna tutulup su dökülerek uğurlanırlar.","Gelinin çeyizinin içerisine yeni evinde batıcı olmasın diye iğne konulmaz.", "Gelinin çabuk çocuk sahibi olması için damatla birlikte yeni evlerinde ilkin yumurta yemeleri sağlanır.", Gelinin ayakkabıları darlık çekmemesi için kendisi ile birlikte gönderilmez daha sonra gönderilir.",[130]

Gelinin kaynanasının kolunun veya ayaklarının arasından geçmesi bir âlem değiştirme olayıdır. Gelinin kızlık dönemindeki baba evi âlemi geride kalmış yeni bir âleme girilmiş ve yeni bir koruyucunun korumasına altına girilmiştir. Yenen pehlivan ile yenilen pehlivanın kol altından geçmesi de bu tür bir inancın sonucudur. Yenilen yenenin korumasına altına girer yeni âlemde yer alır. Delikli taştan geçmenin de mahiyeti bu olmalı. Rahatsızlık veren kara iye taşın öteki tarafında kalırken diğer yakada kalan kesim taştaki güç tarafından korunmaktadır.[131]

---

130 A.g.e.

131 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Özellikle Toroslarda Kara İyeler İle İlgili Halk İnançları" **Güneyde Kültür,** Haziran 1995 S. 76, sh. 21–26.

Halk inançlarımızda ayakla birlikte ayakkabı da bir kod oluşturmuştur. Ölü evini tanıtmak için ölenin ayakkabısı kapının önüne uçları dışarı bakacak şekilde konur. Ayakkabının ters dönmesi uğursuzluk işaretidir. İstenilmeyen misafirin ayakkabısına tuz konur. Rüyada ayakkabının ayağı sıkması sıkıntı olarak yorumlanır.[132]

Günlerle ilgili formelleri;

Kelebek ve benzeri böceklerin evlerde **Perşembe** geceleri görülmesi ölen bir yakının ruhu olarak algılanır", "Salı günü yola çıkılmaz", "İki **bayram** arası nikâh kıyılmaz","Çocuğu ölen anne **bayram** günü dikiş yapar ise çocuğuna iğnenin batacağına inanır." "**Cuma** günü at nalı bulmak uğur getirir inancı vardır", Gün gece ilişkisi itibariyle gece sakız çiğnenmez, gece aynaya bakılmaz, gece eşikten dışarı çöp türü şeyler dökülmez, gece komşuya muayyen şeyler verilmez.[133]

Perşembe günleri ile Cuma akşamlarının kutsallığı çok kere birleşmiştir. Salı sallanır diye bilinir ve Salı günü bir işe başlanılmaz bazılarına göre dinî bayramlar Cuma gününe rastlar ise Cuma da bayram sayıldığından iki bayram arasında nikâh kılınmayacağı dar vakte nikah sığdırılmasın diye bu inanç benimsenmiştir.

Yağmurla ilgili inançlar;

---

132 Yaşar Kalafat "Türk Dünyasında Karşılaştırmalı Ayak ve Ayakkabı İle İlgili İnançlar" **Türk Folkloru**, Mart 1999 s. 96 sh. 15–16

133 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar Masallar, Rivayetler**, Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

"Ölen kimsenin defin esnasında ayak bağları çözülmezse yağmur yağmaz.", "Yağmurun yağması için su kuyusuna at kafatası atılır.", "Yılanın öldürülüp yakılması halinde yağmurun yağacağına inanılır.", "Dolu yağarken güneş görmemiş demirin eşikten dışarı atılması halinde dolunun kesileceğine inanılır.", "Su ile ilgili diğer inançlarda, "Ayakta su içilmez." "Mercimek tarlasının ortasına sam yeli yakmasın diye su konur." Gelin kızın kötü huylarının babasının evinde kalması için arkası sıra "su testisi kırılır.", "Gelin olanın, askere gidenin, gurbete çıkanın ardı sıra, yolculuğu rahat olsun geride bıraktıklarını unutmasın diye ayna tutulup su dökülerek uğurlanırlar."[134]

Gün görmemiş nesnelerde hikmet aramak demirde olduğu gibi su için de geçerlidir. Nahcıvan'da Nevruz'da gün görmemiş suda hikmet aranır sağlık ve bereket için evlerin dört bir köşesine serpilir. Birçok dini uygulama gün doğmadan yapılır.

Ölüm Emaresi olarak bilinen inançlar;

"Ölen bir kimsenin eti katılaşmıyor ise onun ardı sıra bir kimsenin daha ölebileceğine inanılır.", "Ceviz ağacı eken kimsenin ömrünün kısa olacağına inanılır", "Çok ağlayan çocuğun ebeveynlerinden birinin öleceğine inanılır ve bu ölümün önlenilmesi için onun ağzına hafifçe vurularak 'kendi başını, kendini ye' denir." "Rüyasında dişi kırılan veya diş çektiren kimsenin ailesinde birisinin öleceğine inanılır.", "Her insanın bir yıldızının olduğuna yıldızı kayan kimsenin öleceğine inanılır.", "Gündüz ma-

134 A.g.e

sal anlatılmasının komşunun eşeğinin ölümüne yol açacağına inanılır." Ölümle ilgili olarak ayrıca; "Ölen kimsenin yatağı yıkanmadan kullanılmamalıdır. O yatakta ölenin canı kaldığına inanılır", "Ateşe atılıp yakılan kemiğin ölülerin kemiklerinin sızlamasına sebep olur","Gece sakız çiğneyen kimse ölü eti çiğnemiş olur", "Ölünün defininde toprak atılan kürek yere konur yerden alınır".[135]

Ölüm içerikli Kırşehir'de yaşayan definde toprak atılması ve diğer inançlar Türk kültürlü halkların tamamen ortak inançlarıdır.[136]

Küçük çocukların melek oldukları gelecekteki olayları görebildiklerine inanılır. Ölecek kişinin bilhassa babanın bebek tarafından bilindiği bu nedenle ağlanıldığına, bebek yaşta ölen çocukların anne ve babalarını cennetin kapısında beklediklerine inanılır. Ölüm habercisi olarak en fazla bilinen vasat görülen rüyalardır. Birçok rüya görene göre değişmekle beraber ölüm habercisi olarak bilinir. bu konuda da birçok ritüelistik ayinle ilgili uygulamalar yapılır. Mesela rüya suya anlatılır, yastık ters çevrilir. Ayetelkürsü okunur. Hayır, işlenir fakir sevindirilir.[137]

---

135 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler**, Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

136 Yaşar Kalafat, "Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Toprak Kültü", **II. Uluslararası Ağrı Dağı Sempozyumu, Editör** Oktay Belli, İstanbul, 2009, s. 323–330.

137 Yaşar Kalafat "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm Veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyareti" **Geçmişten Günümüze Mezarlıklar Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sem-**

Kişioğlu İle ilgili inançlar;

"Çocuğun dökülen dişi eğitim görmüş bir kimsenin cebine konulur ise iyi tahsil alabileceğine inanılır." "İlk çıkan diş için diş hediği yapılıp yakın çevreye dağıtılır." "Yeni doğan bebeğin göbeği kesilir eşiğin dibine gömülür ise evcil olur." "Gece tırnak" kesmek günahtır, gündüz de kesilmiş olsa kesilen tırnaklar taş kovuğuna konur, toprağa gömülür. "Tırnağını ateşe atan cehenneme gider inancı vardır." Kadınların tarak artığı saçları, kapı süvelerinin balamir denilen kısmına sokulur, dışarıya saçılan saçın sahibinin başının ağrıyacağına, ömürlerinin kısalacağına inanılır. Daha sonra toplanan bu saçlar, hayvan bağlamada örme ip olarak kullanılır.[138]

Halk inançlarında kişioğlunda da özel bir kuvvenin olduğuna kişinin cinsiyetine, yaşına özel hallerine göre bu kuvvenin şekillendiğine inanılır.[139] Bu kuvvenin istenilmesi halinde bazı özel uygulamalarla aktarılabileceğine inanılır. Bu kuvveden yararlanılmak istenilir veya zararından korunmak istenir. Ölünün yatağının yıkanmadan kullanılmaması gerektiği inancı bunlardandır. Eğitimli kimsenin cebine konulan dişten hikmet beklenilmesi de bunlardandır. Diş, tırnak, göbek bağı, bebeğin eşi, saç gibi

---

pozyumu, (18–20 Aralık 1998, AKSM– İstanbul 1999, sh. 239–271.

138 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler**, Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

139 Yaşar Kalafat "Halk İnançlarımızda Göğe Kaldırma Dini Pratiği, Damadın Göğe Kaldırılması" **3. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997, sh. 133–140.

artık aksamlarla ilgili inançlarda bu hususu takip etmek mümkündür. Halk tefekküründe "İnsan artığı mübarektir çöle atılmaz", "İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir İnsandaki esmail hünsayı fark etmiş olsa idi şeytan isyan etmezdi".[140]

Saç etrafında da Türk kültür coğrafyasında bir hayli inanç birikmiştir. Kadın saçlar saçılmaz, saç kullanılarak büyü yapılır. Kişioğlunun kutunun saçların dibinde olduğuna inanılır. Saçın taranma şeklinden ve örüklerden hareketle medeni hali anlatan mesajlar verilebilir. Yaslarda saç yonularak acının derecesi anlatılmış olunur.[141]

Diğer inançlar;

"Bir konu konuşulurken hapşıran birisi veya okunan ezan şahit olarak gösterilebilir." "Gözün seğirmesi, kulağın çınlaması, ayağının altının, elinin içinin kaşınması, ayağını sürüterek yürümüş olmak, ayakkabının ters dönmüş olması, oturan kimsenin ayaklarının üzerinden geçmek, geleceği anlamlandırmada fal gibi değerlendirilir." "Yemini geçersiz kılmak için baş üstünde çöp kırılır".[142]

---

140 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

141 Yaşar Kalafat, "Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç" **I.Uluslar arası Balkan Türkleri Sempozyumu** 28–29 Eylül 2001 Prizren, Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri; Yayına Hazırlayanlar, Prof. Dr. N. Hafız, Prof. Dr. T. Hafız, BAL-TAM, Prizren 2006, sf. 308–314; **Erciyes,** Ocak 2002, S. 301 sh. 15–16,

142 Ali Ülger, **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler,** Anadolu Folklor Vakfı Yayınları.

Ezanın "okunan ezan hakkı" şeklinde şahit gösterilmesi veya ezana ant içilmesi çok yaygındır.[143] Baş üzerinde çöp kırılması tespiti bizim için yeni olmuştur. Azerbaycan'da Türk halk inançlarında gelinin başında ekmek kırılır.[144]

SONUÇ

Halk inançlarındaki bir kısmı biat, şirk ve hurafe de olan inançlar bizim ortak paydalarımızdandır. İnanmalarla inançlar ve inançlarla da din muhakkak aynı şeyler değillerdir. Ancak bunların tespit edilmeleri, tasnif edilmeleri, anlamlandırılmaları günümüzü ve geçmişimizi anlayıp anlamlandırma adına önemli hususlardır.

143 Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı Ankara, 2009.

144 Yaşar Kalafat,**Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Yukarı Eller, V-VI**, Lalezar, Ankara, 2008.

V. BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI YUSUFELİ TÜRK HALK İNANÇLARI

GİRİŞ

Bildirimizde, sözlü kültür verilerini esas alınarak hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş safhalarına dair ateş, tuz, süpürge, su, toprak, gibi inanç kodları üzerinde durularak bilgi verilecektir.

METİN

Halk inançlarında inançların doğası gereği olarak hayatın doğum, evlilik ve ölümle ilgili inanç ve uygulamaları büyük ölçüde iç içe geçmiştir. Esasen şu bir gerçektir ki, halk inançları teknoloji, aydınlanma ve sair kültürel etkileşimler

sonucu büyük ölçüde baskı altındadır ve onları çok kere sadece sözlü kültürden hareketle izleyebilmek mümkündür.[145]

Evlenme İle ilgili inançlar;

Evlenme de evveli, esnası ve sonrası ile safhalar içerir. Özlü sözlerde bir gelin veya damatta aranılacak vasıfları bulmak mümkündür. Bu bulgular yöre halkının değer ölçülerini anlamamıza ve bu değerlerde değişme var ise onları izlememize yardımcı olur[146]. Birkaç misal vermek gerekir ise;

"Art Eteğin sürünüyor

Babanın evi görünüyor"[147]

Bu sözle anlatılmak istenilen, "fazla kasılma gelin hanım çıkıp geldiğin baba evini de biliyoruz. Henüz gelin olup geleli daha ne oldu ki, ayağının izi bile çok taze, gelin olup gelmek her şeyin bittiği anlamına gelmez geldiğin gibi bu işin geri gönderilmesi de var. Senin yeni evin artık kocanın evidir. Kendini taşımasını bil, hakların var ama sorumlulukların da var." dır.

"Atın iyisi alayda

Kabın iyisi kalayda belli olur."

Kız iken salınıp gezmek, süslenip boy göstermek gerçek güzellik anlamında fazla bir şey ifade etmez. İyi

---

145 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999.

146 Yaşar Kalafat, "Halk İnançlarından Geleneklere Karşılaştırmalı Bolu-Bakü Düğün Uygulamaları", **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Bolu 17–18 Ekim 2009.

147 Taner Artvinli, **Yusufeli**, Ankara, 2009, s. 167–169.

yetişmiş bir kız marifetini birlikte yaşadığı yeni aile fertlerine eşine, çocuklarına, var ise onların yakınlarına ev işlerinde, konuk severlikte, sabırlılıkta, kanaatkârlıkta, tasarrufta, hoş görüde, uyumda gösterebilmelidir. "Müjde yastığı gibi gelip kurulmak" la "Ununu eleyip eleği asılmış olmakta değildir.

Halı Ören Padişah Masalı'nda;

"Güvenme varlığa
Bir gün düşersin darlığa.
Elde hüner yok ise
Altın şamdanın değeri ne?" sözü ile bu zihniyet yansımaktadır.[148]

"Gelin ata binmiş
Ya kısmet demiş" sözü bu durumu özetler.

"Çürük yumurtadan
Cücük çıkmaz"

"Dipsiz kürek su tutmaz"

Bu sözle verilen mesajın çeşitli ifade biçimleri vardır. Bunlar;

"Anasına bak bezini
Kenarına bak kızını al"
"Çürük ağacın
Çürük yongası olur."

148 Taner Artvinli, a.g.e. s. 175–178.

"Deli kız
Deli gelin
Deli gelin
Deli kaynana olur"

Yöre halk kültüründe bu tespitin karşılığı olan bir ifadede;

"Katranı kaynatmakla olur mu şeker
Cinsi bozuk olan cinsine çeker" ve beceri konusunda da;

"Kadın var arpa ununda aş yapar
Kadın var buğday ununu ter maş yapar"

veya

"Kız eşik dibinde
Gelin beşik dibinde sınanır" denilmiştir. Eşiğin temizliği evin içine dair kanaat verir.

"Kundak çirkini
Mahalle güzeli olur" denilirken de ruh güzelliğinin fiziki güzellikten daha önemli olduğa anlatılmış olunur. Nitekim

"Sarımsağı gelin etmişler
Kırk yıl kokusu çıkmamış"

veya

"Yonca kökünden
Korunga çıkmaz" denilirken genlerin önemi anlatılmış olmaktadır.

"Harmana giren porsuk

Dirgene dayanacak"

Denilirken, gelinliğin de damatlığın da sadece "lay lay lom" olmadığını anlatmak için söylenilmiştir.

Bir de "Zengin kızı alanın başı yazmalı olur" şeklinde bir özlü söz vardır. Zengin evden kız alan kimse gelinine bazı alışkanlıklarını yaşatmak zorunda kalabilir. Gelinin zengin, güçlü olan ailesinin karşısında erkek evinin boynu bükük olur. Başı yazmalı erkek evinin başı şapkalısı değildir. Sosyal hayatta zayıfı temsil eden kadınlarda olduğu gibi yazmalıdır.

Önemli olan baba evinde gördüğünü koca evinde arama ısrarında bulunmak değildir. Bunun için;

"Kocana göre bağla başını

Evinde olana göre pişir aşını" denilmiştir.

Ölümle ilgili inançları da daha ziyade sözlü kültürden izleyebiliyoruz.

"Azrail'in danasını kurt yemez"

Ölüm meleği ki onun emri yerine getireceği yer, zaman ve getirme şekli belirlenmiştir[149]. Ne ileri ne geri zamanı kesinlikle oynamaz. Onun, icabet edilenin icraatı karşısında bey de paşa da sıradan kimse de aynıdır. **Kurt** ki o da halk inançlarında hatır gönül tanımaz[150]. Ancak yenilecek dana Azrail'e ait olunca Kurt'a da öldürmesi için

149 Yaşar Kalafat,"Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği", **II. Van Gölü Havzası Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2007, sf. 332–342.

150 Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/ Türk Halk İrfanında** Kurt, Berikan Yayınları, Ankara 2008.

vesile olmasını belirleyen güç aynı ilahî tecellinin bir parçasıdır. Günlük hayatta bu ölçülü sözle anlatılmak istenilen gücün karşısında güçsüz kalındığı güçler de vardır.

Kurtağzı bağlama inanç ve uygulaması bu bölgede de vardır. Ağzı Allah'ın kelamı okunarak evcil hayvanları parçalamaması için bağlanan kurt, hayvanlar ait oldukları çiftliklere dönünce Allah adı ile okunarak kurdun bağlı ağzı açılır.[151]

Yöre halk inançlarında nebabat, cemadat, insanat ve hayvanat birlikte düşünülmüştür. Halkın zihin tarihinde böylesi bir katmanlaşma vardır. Bu durumu masallardan daha ziyade örneklemeler yapacağız efsanelerde görebiliyoruz."Kısmeti Bol Avcı" masalında ayı, tilki, kartal, kurt ve insan karşılıklı konuşabilmektedirler.

"Emanet malın canı az olur" özlü sözüyle kastedilen can muhakkak canlılara ait olan can değildir. Kastedilen dayanma gücü, mukavemeti, kullanılma süresi az olur anlamındadır. Bu söz, az- çok "sakınılan göze çöp batar" emsali bir sözdür.

Cemadat ile ilgili inançlar daha ziyade dağ, taş, nehir gibi varlıklarda görülür.

Morkaya Köyü, Hars Dağı'ndaki bir taşın üzerinde Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayak izleri ve kuyruk kıllarının olduğuna ve dağın kerametine inanılır.

Hz. Ali'nin bu bölgeye gelmediği bilinmektedir. Hz. Ali'nin gitmediği Anadolu, Kafkasya ve Balkanlardaki

151 Taner Artvinli, a.g.e. s. 178.

birçok Türk kültür coğrafyasında O'na, Düldül'e, Zülfikar'a, Ehl-i Beyt'e ait birçok yer ismi vardır. Halk sevdiği ve unutmak istemediği kahramanını yaşadığı coğrafyada da yaşatmak için bu tür isimlendirmelere gitmiştir[152].

Balcılı köyündeki Delikli Kaya Efsanesine göre döneminin devlet başkanı askeri ile bir vadiden geçerken heyelan halinde bir kayanın üzerlerine geldiğini görür. "Dur be mübarek taş" diyerek elini kaldırır. Kaya olduğu yerde ve ağzı dualı liderin elinin izi kayanın üzerinde kalır. Hükümdar **Delikli kaya**'nın deliğinden askeri ile birlikte geçip giderler.[153]

Bu bulgu halk inançları bakımından irdelenince, kaya'nın da bir canı bir kalbi ve o kalpte bir Allah korkusu ve merhamet vardır. İnanan insan ile inanan kaya arasında inanç düzeyinde söylem gerçekleşebilmekte ve taşın da mübareği olabilmektedir.

Heyelan halindeki taşlara, su sellerine, yangınlara, fırtınalara dua ederek mani olabilen, onları durduran, onların yönünü duaları ile değiştirebilen Ulu zatlarla ilgili efsane ve menkıbeler Türk kültürlü halkların halk inançlarında çok rastlanır. Ayrıca delikli kayalar ve onların hikmetlerine dair de inançlar vardır.

---

152 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü, **"Şehriyar Hayat Edebi, Kişiliği ve Eserlerine Bir Bakış"** (15–16 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, 2003, sh. 33–35; Erciyes Kasım 2004 S. 323 sh. 13–14; Name-i Asine **"Ortak Kültür Mirasımızın Arayışında"** İlkbahar 2003, S. 12 sh. 41–45.

153 Taner Artvinli, a.g.e. s. 175–178.

Nitekim Camandar Efendi veya Camandar Baba diye bilinen ulu zatla ilgili inançların içeriği de bu mahiyettedir. Her yıl sel mevsiminde sel suları bu türbeye dokunmamakta veya dokunamamaktadır. Akarsuya istek üzerine dua okuyarak durması sağlamıştır. Halk burada kurban kesip dağıtır, niyet tutar, mezarının etrafına niyet çaputu bağlanır, burada görülen rüyaların çıkacağına inanılır.

Yöredeki diğer ulu zatlardan birisi de Ardanuç'taki Horasan Baba'dır. Türbenin baş taşı'nda babanın el izi vardır. Horasan Baba yatırında yatan genç kızların, gelecekteki kısmetlerindeki eşlerini rüyalarında göreceklerine inanılır.[154] "Horasan Eri" olmak Türk halk tefekküründe bir kültür kodudur. Gelecekteki eşi tahmin etme yöntemlerinden birisi de yatılacak yastığın altına anahtar koyup görülecek rüyayı yorumlamaktır.[155]

Yörenin diğer ulu zatları, Kürdevan Dağı Yatırı, Acı Elma Ziyareti, Anagert Tepesi Ziyareti, Hasan Efendi ve onun 6 kadeşidir. Buralarda kurban kesilir halka dağıtılır.[156] Ulu zatları, bilhassa fetih ve kuruluş yıllarında dağ tepelerine gömmek geleneksel Türk inancının bir yansıma biçimidir. Keza Ulu zatların 3, 5 ve 7 kardeş olarak düşünülmüş olmaları da bu inancın bir sonucudur.

Balçalı köyündeki bir diğer kaya efsanesinde de Hükümdarın hanımı Tamara su kanalını yaptırmak isterken parası tükenir ve saçlarını altın karşılığı satarak kanalı

154 Ülkü Önal, "Ardanuç Folkloru", Özel Ülkü Önal Arşivi".
155 Uçakcı, a.g.e. s. 188.
156 Ülkü Önal, "Ardanuç Folkloru", Özel Ülkü Önal Arşivi".

tamamlatır. Ayrıca kanalın bilinmeyen bir yerinde altın gömülüdür.[157]

Saçları altın ile tartarak değiştirip bu altınları fakire vermek erkek çocukların ilk saçlarının kesiminde Saç Toyu'nda yapılan bir saçı şeklidir[158]. Bazen kara iyelere cazip gelmesin diye saçlar tezekle tartılır, ağırlığınca keza sadaka verilerek saçı yapılır Türk kültür coğrafyasında bilhassa Çoban Köprüleri için anlatılan efsanelerde onlar tarafından yapılan köprülerin ayaklarından birisine gerektiğinde köprünün tamiri için kullanılmak üzere altın gömüldüğüne inanılır.

Ardanuç'ta kız çocuklarının saçları uzaması için saçlarından tutulup;

"Saç aşağı,
Kız yukarı,
İnsin gitsin
Git aşağı denir."[159]

Türk kültürlü halklarda kişioğlunun kutunun saç diplerinde saklandığı şeklinde bir inanç vardır. Saçın çiğnenilmesi kişinin kutunun rencide edilmesi anlamına

157 Efsanevi Tamara'nın bir Hıristiyan Kıpçak prensesi olduğu noktasında kaynaklar hemfikirdir.

158 Yaşar Kalafat "Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç" **I.Uluslararası Balkan Türkleri Sempozyumu** 28–29 Eylül 2001 Prizren, Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri yayına hazırlayanlar, Prof. Dr. N. Hafiz, Prof. Dr. T. Hafiz, BAL-TAM Prizren 2006 sf. 308–314; **Erciyes**, Ocak 2002, S. 301, sh. 15–16,

159 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**".

gelir ve hiç istenilmez. Saç telinden büyü yapılır Orta Anadolu'da büyü bozmak "**büyü kırmak**" olarak bilinir. Erkek çocukların saçları uzatılarak kız intibası verilerek kara iyelerden onların sakınılacağına inanılır. Saça düğüm atmak, **düğüm** atmak suretiyle büyü yapmak anlamına geldiği için doğum anında anne adayının saç örükleri çözülür.[160] Zifaf gecesinde damadın bağlanmasını önlemek için alınan tedbirler arasında saçın örülmesine mani olmak da vardır.[161]

Afyonkarahisar'da Anadolu Türk kültür coğrafyası'nın birçok yerinde olduğu gibi gelinin hazırlanmasında "**Saç Kesme**" merasimi yapılır.[162] Bu uygulama günümüze gelin berberi olarak bilinmektedir. Gelin kızın baş tuvaleti yapılırken oğlan ve kız evinden berbere gidilir ve gelinin saçından sembolik de olsa biraz kesilir. Saç ve sakal kesilmesi hac ibadetinin bir safhasında da vardır. Yusufeli ve çevresinde çocuğun ilk saçı dişi çıkıncaya kadar taranmaz[163]

Taşla ilgili inançların bir bölümü "Taş Kesilme" içeriklidirler Ardanuç'taki "**Ecelin Taşı**" efsanesinde çapa yapmakta olan bir anne bebeğinin bir ejderha tarafından alındığını görür ve "Allah'ım bizi taş et" diye dua eder, duası kabul görür, orada bebek annesi ve **ejderha taş** kesilirler. Beratlı köyündeki "**Gelin Kayası**" efsanesi de taş

160 İsmail Uçakcı, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003, s. 21.

161 İsmail Uçakcı, a.g.e. s. 45.

162 İrfan Nasrattınoğlu, **Afyonkarahisar Folklor-Edebiyat-Tarih Araştırmaları**, Afyonkarahisar, 2003, s. 163–164.

163 Uçakcı, a.g.e. s. 189.

kesilme ile ilgilidir. İstemediği bir kimse ile evlendirilmek istenen gelin Allah'tan taş kesilmelerini diler. Duası kabul görür düğün alayı ile birlikte taş kesilirler.[164] Ardanuç'taki **Göz Yaşı Çermiği** Efsanesinde de gelin alayı Hıristiyan komutanın tasallutundan korunmak için aynı şekilde Allah'a dua eder duası kabul görür gelin, alayı seyircilerle birlikte taş kesilirken taşa dönüşen gelinin gözyaşları hala kayalardan su olarak sızmaktadır. Sızan sular bir küründe biriktirilmekte ve şifa için kullanılmaktadır.[165] Taş kesilme sonucu oluşan mekânlara halk bir kutsiyet atfeder, bazen bu yerler kutlu mekân işlemi görür ve bazen de bu yerler sadece saygıyla anılırlar.[166]

Taş **kesilme**, yaratılmışlardan insanat, hayvanat ve nebatatın âlem değiştirmesi midir? Yaratılmışların yaratandan dileklerinin kabulünde bir kurtuluş yolu olan taş kesilme, yaratanın âlemler üstü konumunu halk inançlarından hareketle izleyebilme imkânı vermektedir.

Barhavi Kilisesinin efsanesine göre çırağı ile mahzene inen bakırcı okuyarak **yedi demir kapı**yı açar. Karşılaştığı hazinenin üzerinde kocaman bir yılan yatmaktadır. Bakırcı büyülü yılana okuyup üfledikçe onun küçüldüğünü nihayet bir kertenkele olduğunu görür. Oradaki altın tabak ve kitabı alır. O esnada arkasındaki çırağının ağzının **ters** döndü-

164 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**", Özel Ülkü Önal Arşivi".

165 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**", Özel Ülkü Önal Arşivi".

166 Saim Sakaoğlu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme** Motifi **ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu**, Ankara, 1980.

ğünü çarpıldığını görür. Okumak suretiyle hem çırağının ağzını düzeltir ve hem de oradan çıkmalarını sağlar.

"Ters" Türk kültürlü halklarda bir inanç motifidir.[167] Hayatın her döneminde ters içerikli inançlar ve bu inancın mitolojik derinliği vardır. Orta Anadolu'da olduğu gibi Türk kültür coğrafyasının birçok yerinde rüya tabir edilirken rüyada görünen tersi olacağına inanılır. Rüyasında ağlayan kimsenin gerçek hayatta güleceğine, rüyada ölmüş görünen kimsenin uzun ömürlü olacağına kız doğuracağı rüyada görünen kimsenin erkek çocuk annesi olacağına inanılır.[168] Türk kültür coğrafyasının bazı yörelerinde görülen yasta elbiselerin ters giyilmesi orta Anadolu'da daha yoğun görülür. Bu çevrede erkekler başlarından şapkalarını çıkarır mendil türünden bez bağlarlar[169]. Bize göre erkeği şapkanın, kadını yazmanın başlarını örttüğü düşünülünce bu uygulamada da bir ters inancı aranabilir. Ardanuç halk inançlarında dolu yağarken tava ters çevrilir[170]. Çarpılma veya bir şeye uğrama karşısında "**Parpılamak**" suretiyle tedavi etme yöntemi de bu coğrafya halklarının inanç kültüründe yer alır.[171] Ardanuç'ta egzamaya karşı

---

167 Yaşar Kalafat "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995. sh. 297–307; **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Mart 1997, S. 123, sh. 15–19

168 İ. Ucakcı, a.g.e. s. 20i

169 İ. Uçakcı, a.g.e. s. 50.

170 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru- Efsaneler**", Özel Ülkü Önal Arşivi".

171 Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi" **Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi**, 20–21 Kasım 2008; www.kanalkultur.com 01/ 12/ 2008.

demir ağı parpılaması kül sürülerek tamamlanırken ıslah süresi okunur ve;

"Demir ağı/ avı geldi yer etti

Kül geldi viran etti" denir.[172] Bu tespitte odla dağlama ile külle Parpılamak arasında ocak kültü itibariyle bağlantı aranabilir.

Bu tespiti Türk kültürlü halkların halk inançları ölçüm birimleri ile tartınca görülen şudur; Halk inançlarında definelerin sahipli oldukları, sahiplerinin izin vermesi halinde bu hazinelere sahip olunabileceği hususu vardır.[173] Görünmeyen sahipliler çok kere ya bir kurban isterler veya kurban ile birlikte büyü bozucu ilgili dualarında okunmasını gerekli görürler. Üç harfliler definelerin sahibi görünüyor ise de sahip çok kere **yılan** şeklinde görünür. Okunduğu zaman akıp gider. Bu anlatıda ise küçülmektedir. Görünmeyen sahipliler definenin verilmesini istemezler ise yerini değiştirirler. Yeri değiştirilemeyen definin içindeki kıymetli mücevher ve altınlar taş ve toprak veya akrep yengeç çıyan gibi hayvanların donuna girerler.[174]

Saniyen belirtelim bir inancın kilise veya cami etrafında geçmiş veya gelişmiş olması o inancın ilk çıkış yeri ve şeklinin muhakkak bir dine veya etnisiteye bağlanamaz. Bugün Doğubayazıt'ın halkı geçmişte Ermenice bil-

172 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**", Özel Ülkü Önal Arşivi".

173 Yaşar Kalafat, "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" **I. Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu**, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.

174 Yaşar Kalafat. a.g.e.

meyen ve Gregoryen olan bazı köylerinde koçlu koyunlu mezar taşları bulunmaktadır. Bu köylerde halen anadili Kürtçe olan Türkler yaşamaktadırlar. Dil ve inanç dağılımı Hıristiyan Kıpçak Türklerinde olduğu gibi değişik kombinasyonlarla/ birleşimlerle katmanlaşabilmektedir.

Taşkıran köyündeki "**Yedi Eşik Yedi Beşik**" efsanesi de günümüz halk inançlarından hareketle mitolojik döneme yapılacak seyahat bakımından önemlidir. İnanca göre köylüler mevsimlik selden korunmak için her yıl bir hane tarafından bir kurban keserlerken, ihtiyar ve yalnız yaşayan bir hanım kurban verme sırası kendisine gelince bu kurala itiraz eder. Sel suyu kadına seslenerek geleceğini duyurur. Yaşlı kadın sele ters cevap vererek meydan okumasını sürdürür. Sonuçta sel köye girer yedi **ev** yıkılır ve **yedi bebek** ölür. Müteakip yıllarda köylüler her sel mevsiminden evvel sele kurban keserek korunma yoluna giderler.

Benzeri bir efsane de Ardanuç'ta anlatılır ve "**Yıkık**" olarak bilinir. Dağdan yuvarlanmakta olan bir taş "geleyim mi" diye bağırır, yaşlı kadın ona "gel" diyerek meydan okur. Taş tam köye girecekken "dur" der ve **taş** oracıkta durur[175].

Bu bulgu suyun da bir canının olduğu veya suyu da canlı gibi düşünmenin mümkün olduğunu düşündürüyor. İnsanlar yukarıda da belirtildiği gibi su ile konuşabilmektedir. Sel de fırtına gibi, yangın gibi kurban istemekte, icabet edilmemesi halinde cezalandırabilmektedir[176]. Bu

175 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**", Özel Ülkü Önal Arşivi".
176 Taner Artvili a.g.e.

bulguyu biz Hakkâri Gregoryen coğrafyasında da tespit etmiştik.[177]

Yusufeli söylencelerinden birisi de Kırkların Harmanı'dır. Anlatıya göre bu yerde bir kadın **kırk çocuk** doğurur ve kadın ile çocukları ölüp kanatlanarak gökyüzüne doğru uçarlar. İnanca göre bu harman yerinde uyuyarak kalan köylüler **ahiret**teki durumlarını gösteren rüyalar görürler.

Kırk rakamına Türk kültürlü halkların halk tasavvufunda manevî bir anlam yüklenmiştir. Doğumdan sonra annenin ve yavrunun kırkı yapılır. Düğünlerin süresi için kırk gün kırk gece denir. Ölünün keza kırkı yapılır. Kırklar ulular meclisinde bir koddur.[178]Kırkpınar Efsanesinde de bir harman yerinde sabaha kadar yenişemeyen kırk pehlivanın kırk su gözesine dönüştükleri anlatılır. Anadolu'da manevi değeri olan çok sayıda kırk bulak, kırk gözeler vardır. Kutlu kişi ya kuş olur uçar ya da bedeni suya dönüşür. Diğer taraftan **istihare**ye temiz olan her yerde yatılabilmesine rağmen bazı kimseler geleceğin rüyasını görüp yorumlamak için türbe kapılarında yatmayı tercih ederler.

Geleceği rüya görerek yorumlama biçimlerinden birisi de "**Tuzlu bokol**" uygulamasıdır. Bu gelenek Azerbaycan, Kuzeydoğu Anadolu ve Kuzey Irakta "**Tuzlu Glik**" olarak bilinir. Nevruz/ Yenigün'de yapılır ve uygulaması

177 Yaşar Kalafat, **Harezim'den Hakkâri'ye Hakkâri'den Golan'a Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.

178 Behiye Köksel, "Köroğlu Destanında Kırklar Motifi", **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, 17–18 Ekim 2009 Bolu.

biraz farklıdır.[179] Tuzlu bokol uygulamasına göre gelecekteki eşini merak eden erkek veya kızlar yalnız veya grup olarak çok tuzlu elma büyüklüğünde ve tuzlu bokol olarak bilinen ekmeği yer, hiç konuşmadan yatmaya gider. Ancak yatmadan evvel hiç konuşmamalıdır. Ayrıca uzun saplı bir **süpürge**ye binerek muayyen evlerin etrafında tur atar veya tavaf edercesine 7 defa dönmeli, 2 rekât namaz kılmalı ve hiç su içmemelidir. Bütün bunlardan sonra evleneceği kızı veya erkeği rüyasında ona su verirken göreceğine inanılır.[180] Ardanuç'ta ise kargalar için Hıdrellez'de dama **tuzlu hamur** konularak, onların uçuş istikameti, gelecekteki eşin yaşam bölgesi tahmin edilmeğe çalışılır.[181]

Tuzun Türk kültürlü halkların halk inançlarında önemli bir yeri vardır[182]. Yusufeli çevresinde kurbağaya el sürülmesi veya yıldızların sayılmaya kalkışılması halinde çıktığına inanılan ellerdeki siğillerin tedavisinde, sabahleyin güneş doğmadan bir miktar tuzun üzerine **3 İhlâs** suresi okunur tuza üflenir ve tuz bir **göle** atılır. Tuz bu yörede ayrıca ağız yaralarında gargardaa kullanılır. Baş ağrılarında tuzlanmış patates dilimleri ceviz yaprağına sarılarak başa konulur. Eziklerde çekirdeği çıkarılmış zeytin tuzlanılarak kullanılırsa **kara kanı** dağıtacağına inanılır.. **Saç** dökülmesine karşı banyodan sonra tuzlu su

179 Yaşar Kalafat, **Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma**, Ankara 1998.

180 Taner Artvili a.g.e.

181 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**", Özel Ülkü Önal Arşivi".

182 Yaşar Kalafat, "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı" **V. Van Gölü Sempozyumu**, Van 2009.

kullanılır[183] Siğil tedavisinde Türk kültür coğrafyasının sair yörelerinde de tuz kullanıldığı olur.[184] Yıldızın kayması bu toplumda da ölüm haberi olarak algılanır.

Tuz ayrıca bu yörede de bebek bekleyen anne adayının bebeğinin cinsiyetini belirleme bir vasıtadır. Aniden başına tuz serpilen kadın belinden aşağıya bakar ise kızı, yukarısına bakar ise oğlunun olacağına inanılır. Ayrıca rüya'da bıçak veya armut erkek çocuğa, yüzük veya kiraz ise kız çocuğa işaret eder

Başına dönme, etrafında, dönme, çevresinde döndürme Türk kültür coğrafyasında, sadaka, şifa ve şefaat amaçlı uygulanırken Yusufeli'nde görülen etrafındaki bu dolaşma yeni bir bulgudur. Ayrıca süpürgeye binme tespiti de bizim için yeni olmuştur. Biz daha evvel kısmet açılma içerikli uygulamalarda süpürge sapına binmek ve bu tür sapları aynı amaçla kıbleye bakan çeşmenin musluğuna sokma şekli ile tespit etmiştik.[185] Ardanuç'ta çocuk evi süpürmeğe kalkarsa eve misafir gelmesi beklenir. Evden çıkan misafirin ardı sıra ev süpürülmez su dökülür.[186] Süpürge içerikli Uluğ Türkistan'daki inançlardan birisi de süpürgenin duruşu ile ilgidir. Ev süpürgesi yatık halde

183 Taner Artvili a.g.e.

184 Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ateş/Ocak İyesi" **Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi,** 20–21 Kasım 2008;http:Kanal Kültür.com 01 12 2008

185 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999.

186 Ülkü Önal **"Ardanuç Folkloru-Efsaneler"** Özel Ülkü Önal Arşivi".

tutulur ise bu bölgede evin bekar kızının kısmetinin çıkmayacağına yorumlanır.

Yusufeli çevresindeki bir inanca göre kış uykusundan uyanan ayılar derelerde yıkanmaya inmeden evvel **kırk gün** tabanlarını yalarlarmış

İslam halkın kutlu günlerinden birisi de Cuma'dır. "Ayların sultanı Ramazan, günlerin sultanı Cuma'dır." denir. Her ne kadar "hepsi Allah'ın günüdür" denilse de Hz. Muhammed'in Pazarertesi günü dünyaya gelmiş olması nedeniyle bu güne farklı itibar vardır. Keza bayramlar, arifeler ve kandil geceleri de farklı itibar sahibi gün ve gecelerdir. Dinler başka dinlerin telkininden korunmak için bazı günlere karşı yasak koymuşlardır. Mesela Yezidi inancına göre Tanrı dünyayı yarattıktan sonra **Çarşamba** günü dinlenmiştir. Yezidiler bu gün çalışmazlar[187] Keza bu kültür coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi **"günün dar vakti"** olarak bilinen güneşin batma zamanları iş yapılmaz.

Yusufeli ve çevresinde Cuma, Cumartesi ve Salı günleri uğurlu sayılır. Bu günlerde çamaşır yıkanmaz, Kız istemeğe Cuma akşamları gidilir. Salı günü yola çıkılmaz, el işi başlanılmaz. Cuma günleri yorgan kaplanmaz ev süpürülmez, **hamur** açılmaz, oduna gidilmez eden, eşikten dışarıya **hamur mayası** verilmez.

Eşik Türk kültürlü halklarda bir külttür. Çocuğun elbisesi bilhassa akşamdan sonra eşikten dışarı asılmaz,

187 Yaşar Kalafat, **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009, s. 139–179.

eşiğe oturulmaz, basılmaz, aksi halde melekler gelmezler, eşikten dışarı gece su bilhassa sıcak su dökülmez.

Türk kültür coğrafyasında maya özellikli sirke, hamur, yoğurt mayası, yumurta türü bereketi simgeleyen nesneler, tuz, biber gibi acılığa mesaj verenler ve ateş gibi kutluk yüklenilmiş olanlar gece eşiğin dışına çıkarılmazlar. Yumurta Yusufeli çevresinde de bereketi temsil eder. Ekim zamanı çifte koşulan öküzün anlında yumurta kırılır. Ardanuç'ta eşi doğum yaparken gelecek bebeğin babası doğum kolay olsun diye evin bacasından aşağıya yumurta atar[188]. Doğu Anadolu'nun bazı yörelerinde yeni gelin oğlan evinin eşiğinden girmeden evin duvarında yumurta kırılır. Yusufeli'ndeki yoğrulmakta olan hamurun tekneden sıçraması halinde eve aç bir misafir geleceği inancı Anadolu Türk kültür coğrafyasında oldukça yaygındır.

Eşiğin itibarı ev iyesinin eşiğin altını yurt tuttuğu inancından kaynaklanmaktadır. Çok kere bir yılan olarak bilinir ve ev halkına dokunmaz. Evin koruyucusudur. Aynı şekilde bahçe ve bağların kalelerin koruyucu iyelerinin olduğuna da inanılır. Kara iyelerin güneş battıktan sonra daha aktif oldukları inancı vardır. Gece eşikten dışarı su dökülmemesi gerektiği inancı kara iyelere zarar verilmesi ve onların intikamından korunmak içindir.

188 Ülkü Önal "Ardanuç Folkloru-Efsaneler" Özel Ülkü Önal Arşivi".

Salı sallanır inancı çok yaygındır. Süpürge ve süpürmekle ilgili inançlar da çok yaygındır ve Türk kültüründe bu konu adeta bir kült oluşturmuştur.[189]

Anbarlı Düz Efsanesine göre de köy halkı tarafından beslenilen yaşlı ve yalnız bir hanıma dalgınlık eseri bir Cuma yemeğinin verilmesi unutulur. Bunun üzerine nine kargış eder ve dolu yağar. Tekrar dolu yağmaması için yörenin hanımları Cuma günü çalışmazmış[190]. Cuma ile ilgili genel kanaat ise o gün meleklerin dinlenme günü olduğu yeryüzüne indikleri şeklindedir.

Artvin yöresinde **koç katımı** hazırlığı Cuma akşamından başlatılır.[191]

Bu yörede dolu yağması ile ilgili başka inançlar da vardır. Tekkale köyündeki büyük **göl** ve küçük göllere **taş** atılması halinde dolu yağacağına toprak atılması halinde ise yağmur yağacağına inanılır. Yağmur yağması inancından hareketle köyünden buraya **toprak** getirip atan köylüler olur.[192] Ardanuç'ta yağmur duasına çıkan kaıp kapı dolaşıp un ve yağ toplayan gençler bunlardan **Bişi Ekmeği**/ Pişi, lokum pişirip yerler dağıtırlar. Burada halk inançları

189 Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", **20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu**, 22–23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına Haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008, s.259–266.

190 İ. Uçakcı, a.g.e. s. 50.

191 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, S. 146.

192 İ. Uçakcı, a.g.e. s. 50.

yağmurun yağmayışını nazar ile bütünleştirmiştir. Nazarın, kem gözün, pis nefsin Allah'ın rahmeti olarak kabul gören yağmura mani olabilmesini düşünmek, nazar anlayışına yeni bir içerik kazandırmaktadır. Yağmur duası anlamında "nazar çocuk ilahileri" oldukça çokturlar.

"Nazar nazar ne gezer,

Nazar burada ne gezer!

Kepçe kepçe un ister,

Tarlada çamur"[193] Bu çocuk ilahileri "Allah'tan yağmur ister" şeklinde biterlerken [194]"nazar" kelimesine farklı anlam yüklenmiş olabileceği üzerinde de durulabilir.

Yağmur dualarının büyük çoğunluğu okunmuş taşlarla ilgilidir.[195]Bu yörede yaşayan "Nisan yağmuru saçları erken uzatır" inancı halk inançlarında daha ziyade "nisan yağmuru berekettedir, şifadır" şeklinde yaşamaktadır.

Türk kültür coğrafyasında göller, Kırzıoğlu hocamızın çalışmalarından bildiğimiz daha ziyade Kars ve Ahlât'tan yapılmış tespitlere göre "Gölden Çıkmış Aygır" efsaneleri ile bilinir[196]. Yusufeli'nde Horgüver Dağı'ndaki

193 Ülkü Önal, "**Ardanuç-Sağara Köyü Folkloru**", **Bizim Ahıska**, 2010 S. 17, s. 46–48.

194 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, S. 283.

195 Yaşar Kalafat **"Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, sf. 195–225.

196 Yaşar Kalafat, **"Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Su Kültü", Türk Kültüründe Ağrı**, Atatürk Kültür Merkezi, Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Oktay Belli, Ankara, 2009, s. 131- 145.

Boğa Gölleri Efsanesine göre gün doğmadan görülen boğalar gün ışımaya yüz tutarken suya dalıp gözden kaybolurlar[197] Gölden boğa çıktığı inancı Ardanuç'un Bulanık köyünde de yaşamaktadır. Ardanuç'taki Karagöl Efsanesi'nde bir gecede yağan yağmur sonucu harman yerinin göle dönüşmesi ile ilgidir. Gölde boğulan kızın kimliği saçlarından tanınır.[198] Ardahan'da ise Büyük Boğa Tepe ve Küçük Boğa Tepe diye 2 yerleşim yeri vardır.

Yörede gökle, yağmurla ve gök cisimleri ile çok sayıda efsane vardır. Yusufeli'nin Peterek köyünde kaleye taş yığarak aya çıkmak isteyen halkı, Allah etrafa savrulmaları sağlayarak cezalandırır. Bu efsanenin bir diğer söylenilme şekline göre, kale halkı Allah'ı öldürmek için gökyüzüne ok atmaya başlarlar. Allah yeryüzüne bir balık gönderir. Balığa saplanan oklardan kan akar ve bunlar Allah'ı öldürdüklerini zan eder darmadağınık olurlar.[199]

Bu efsanenin düşündürdüğü 2 önemli nokta vardır. Bunlardan birisi Türk kültürlü halklarda dünya öküzün boynuzu üzerinde tahayyül edilirken, öküz de bir balığın sırtındadır. Diğer husus ise Türk halk tefekkürünün derinliklerinde Tanrının büyüklüğüne duyulan imana rağmen, inanan halk onunla bir nevi hesaplaşmak ister. Bu durum biraz da "Gözün kör olsun felek kimine kürk giydirir kimine yelek" inancı ile ilgilidir. Tanrı'ya "erkeksen sırat köprüsünden sen geç" denir. Veya Deli Dumrul'da olduğu

197 Uçakcı, a.g.e. s. 188.
198 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**", Özel Ülkü Önal Arşivi".
199 Ülkü Önal, "**Ardanuç Folkloru**", Özel Ülkü Önal Arşivi".

gibi ölüm meleğine meydan okunur. Türk Ata Mit'inde olduğu gibi kuraklık yapıp hayvan ve bitkileri öldürdüğü için ona hesap sormaya kalkılır.

Su ile ilgili inançlar su kültünün bir uzantısı olarak Yusufeli'nde de yaşamaktadır.7 Mayıs'ta kutlanan Bahar Bayramı'nda Çoruh'ta yıkanmanın sağlık saadet getireceğine inanılır. Su içerken ağzı köpüren atın salyası siğil tedavisinde kullanılır. Ölü evinin suları dışarı dökülür.

İnsanlara zararlı da olabildiklerine inanılan bu tür görünmeyenlerle ilgili inançlar Yusufeli'nde de yaşamaktadır. Bunlardan birisi de **Meşe Adamı**'dır Meşe Adamı'nın belden yukarısı insan belden aşağısı ise **kurt, ayı** veya **maymun** görünümündedir. Meşe adamının olağanüstü taklit gücü vardır ve çok çeviktir. Anadili Lazca olanlar Orman adamı anlamında **Germekoçi** demektedirler. Daha ziyade avcılarla karşılaşan bu yaratık yaramaz çocukların uslanması için korkutulmalarında hikâyeleri anlatılarak ondan yaralanmak istenir. Ağaç ve **Orman iyeleri** çeşitli ad ve türleri ile Türk kültürlü halklarda çok bilinirken çocukların terbiyesinde bunlardan yararlanılması Tatar Türk halk inançlarında da görülür.[200]

Cazı veya **Kuyruklu** inancı, bu kara iyenin daha ziyade **kedi** veya **örümcek** şeklinde göründüğüne, loğusa

200 Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV, Tatarlar Hakaslar, Karakırgızlar, Boşnaklar, Acarlar, Edigeler, Ablanlar, Gregoryenler, Romanya, Şumnu-Burgaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodos, Tacikistan, Suriye Türkleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2006, s. 9–21.

hanımlara musallat olduğuna, anne ve bebeğinin ciğerini yediğine inanılan kuyruklu bir yaratık olarak düşünülür. Bazı yörelerdeki ismi poçikli olarak bilinir. Bir parmak büyüklüğünde olduğu kuyruğunun sadece suda görülebildiğine inanılır. Bunun için kendisinden şüphelenilen kimse suya sokularak tanınmak istenir. İnsan gözlerine benzeyen gözleri vardır. Bir kısım cazılar insanları öldürürken bir kısmı da öldürmez ve fakat olacakları tahmin edebilirmiş. Can alacak cazının almadan evvel kuyruğunun sızladığına inanılır. Cazı insanları boğarak, ciğerini yiyerek kanını emerek öldürdüğüne inanılır. Cazıyı öldürmek veya dövmek isteyen kimse onun hangi şekle girmiş ise o şekli öldürmesi veya dövmesi gerektiği inancı vardır.[201]

Cazı, cadı inancı Doğu Karadeniz halk inançlarında çok yoğundur. Cazı etrafında Trabzon ve Rize halk inançlarında efsane oluşmuştur.[202]Çeşitli hayvan donlarına bilhassa **Merkep, Keçi** donlarına giren, bazen körpe bebek gibi görünen ve bazen da tabut şekline giren bu iyenin görüldüğü coğrafya da çok geniştir. Doğu, Kuzey Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta da bilinmektedir[203].Cadı kelimesi giderek anlam kaymasına uğramış arabozan, **kara büyü** yapan, kara ruhlu çirkin kadın kişi tiplemesine dönüşmüştür. Ardanuç

201 Uçakcı, a.g.e. s. 188.

202 Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları IX-X, Makedonlar, Arnavutlar, Torbeşler, Çingeneler, Türkmen-i Sahra, Lazlar, Yörükler, Varsaklar, Çiğiller, Musallalılar, Koçu Babalılar, Çeritler**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007 s.110–139.

203 Yaşar Kalafat-Ahmet Doğan, **Kuzey Irak'ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları**, Ankara, 1995.

Ferhat ile Şirin Efsanesindeki ara vuran, bozan kadın hile yaparak onların birleşmesini ebedi engeller.

Efsaneye göre Ferhat'ın yaşadığı Ferhatlı köyü ile Şirin'in yaşadığı bölge arasında sarp bir kayalık vardır. Şirin'in babası Ferhat'a yukarıya çıkabilmenin şartını koşar. Bunun üzerine Ferhat Şirin'in bulunduğu kaleye çıkabilmek için duvarlar örmeğe, direkler çakmaya başlar. Gelişmeği gören cadı kadın helva pişirip halka dağıtmaya başlar. Kimin helvası olduğunu sorduğunda Cadı Ferhat'a Şirin'in öldüğünü söyler. Şirin'in öldüğünü duyan Ferhat kendisini kaleden atar ve ölür. Ferhatsız yaşamak istemeyen Şirin de aynı yolla ölmeği tercih eder.[204]

Koncoloz ismi ile bilinen kara iyenin de yeni doğmuş bebeklerin ciğerlerini yediğine inanılır.[205]Kara iyelere isim verilmesinde tespitin yapıldığı bölgedeki yerel dillerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Zira kelimenin etimolojisi yapılamadan inancın kimliğinin belirlenmesi imkânsız olmaktadır. Aynı ismi taşıyan birçok kara iyi farklı bölgelerde farklı fonksiyonlarla sahneye çıkabilmektedir. Bu noktada halk inançları sözlüğünün yapılabilmesi ve adlandırmaları özellikleri ile birlikte bir arada görülebilmesi ihtiyacı doğmaktadır.

Bir diğer kara iye de Uylak/ Uylah'dır. Uylahlar geceleri insanlara adı ile hitap ederek onları "uylarlar" yani dalga geçer korkuturlar. Bunlar hayali yaratıklardır. İnsanlara çok değişik şekilde görünürler, çeşitli hayvan do-

204 Ülkü Önal, "Ardanuç Folkloru", Özel Ülkü Önal Arşivi".
205 Uçakcı, a.g.e. s. 188.

nuna girebildikleri gibi tabut şekline girebilir insanların ardı sıra onları takip ederler. Daha ziyade geceleri yalnız gezen kimselere adı ile hitap ederek onları korkuturlar. Bölge halkının kanaatine göre bunlar cin değildirler.[206]

Bu kara iye de Türk kültürlü halklar arasında çok bilinen bir varlıktır. Bununla ilgili inançlara göre bu seslenmeye ilgi duyulmamalı sesin geldiği yere dönüp bakılmamalıdır. Bu ses duyulduğu zaman "işim var değirmene **tuz** öğütmeğe gidiyorum" denilmesi gerektiğine inanılır. Tuzun görünmeyenlere karşı koruyuculuğu bu bulguda da anlatılmış olmaktadır.[207]

Türk halk inançlarından yakından tanınılan basma ve basılma inancı[208] çeşitli türleri ile Yusufeli halk inançlarında da yaşamaktadır. **Al basması** ve **Eş basması** bunlardandır. Hatta bize göre **Kuş yenkmesi/ yenmesi** de bir basma ve basılma olayıdır. Al basmasında Al karısı loğusa hanımı basar. Genelde "**At cini**" olarak bilinen iyenin fonksiyonu da bu bölgede **at basması** olarak bilinir. Kültür coğrafyasının sair bölgelerinde olduğu gibi bu bölgede de loğusayı korumak için etrafına kalın ipler gerilir, ona **al**

206 Uçakcı, a.g.e. s. 188.

207 Yaşar Kalafat, "İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu", **7. Uluslararası Türk Kültürü** Kongresi, 06–10 Ekim 2009 Ankara.

208 Yaşar Kalafat "Balıkesir ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Basmak ve Basılmak Kavramları ve Mahiyetleri" **Birinci Balıkesir Kültür Araştırmaları** Sempozyumu Bildirileri, (1–2 Haziran 1998) Balıkesir 1999 sh. 418–422.

renkli giysiler giydirilir ve kapısına kır at bağlanır.[209] Böylece al karısı bağlanmış olur. Ardanuç'ta hırsız, kurtağzı, yetişkin kızların bahtları, yılanlar ve kem gözler bağlanabilir. Üzerinde dikiş yapılan, düğme dikilen kimsenin nasibi bağlanır. Böyle hallerde kişi ağzına iplik veya çöp gibi bir şeyler almalıdır. Gençlerin nikâh kıyılma anları, kötü niyetlilerce bağlanmasın diye saklı tutulur.[210] Doğu Anadolu'da kapıda ateş yakılıp erkek at kişnetildiği olur. Bağbağlanma da basmak- basılmak gibi bir inanç kodu oluşturmuştur.[211]

Bastığına inanılan bir güç de "kara kura" dır. Kara kura inancı Türk kültürlü halklar arasında çok yaygıdır. Çorap, pantolon gibi belden aşağıya ait giysileri yatağının altına koyarak uyuyan kimseleri kara kuranın basacağına inanılır. Halk arasında Üç harflilerin çorap türü giysileri çalıp akladıkları inancı oldukça yaygındır.

Ardanuç'un Ovacık köyünde yeraltındaki küçük kapılı evlerde yaşayan geceleri sesleri ve ışıkları gelen, tamamen dikenlik olan bölgede yaşayan "İt Ağızlılar" olarak bilinen canlıların varlığına inanılır. Kirazlı Mahallesindeki Peri Kızları da az çok aynı özellikleri gösterirler geceleri düğün yaparlar.[212]

---

209 Uçakcı, a.g.e. s. 188.

210 Ülkü Önal "Ardanuç Folkloru-Efsaneler" Özel Ülkü Önal Arşivi".

211 Yaşar Kalafat, "Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair", II. Bingöl Sempozyumu, 25–27 Temmuz 2008, Bingöl.

212 Ülkü Önal, "Ardanuç Folkloru", Özel Ülkü Önal Arşivi".

Bu bölgede de eş basması vardır ve burada da bu inanç Kırkların karışması olarak bilinir. İnanca göre kırkları çıkmamış iki bebekten birisini diğerini basabilir ve basılan bebek gelişemez çiroz kalır. Tedavisi için iki bebek havada "alt- üst" denilen uygulamadan geçirilir.[213]

Türk kültürlü halklar arasında başka basma ve basılma inançları da vardır. Kırkı çıkmamış iki gelinden birisi diğerini basabilir. Bazı hallerde de kırkı çıkmamış bir hayvan kırkı çıkmamış bir insan yavrusunu basabilir. Hatta taze etin veya yeni ölmüş bir kimsenin kırklı anne veya bebeğini basabileceğine dair inançlar vardır. Korunmak için çok kere yukarı kaldırma yukarıdan yardım alma inancına başvurulur. Ayın basması ve "Aybastı" olmanın izahı da bu kapsamda ele alınabilir.

Ardanuç'ta loğusa kadının **tavşan, yılan, köpek** gibi hayvanlara tekme atması istenilmez.[214] Bu hal kırklarının karışmasını önlemekle açıklanabilir. Böylece, ismi sayılan hayvanların kırkının çocuğu basması önlenilmiş olmaktadır. Ardanuç ve çevresinde çocuklarda **"bakın olma"** diye bilinen bir hastalık vardır. Bu tanım ayakları basamayan çocuklar için yapılır. Tedavisi için terazinin bir gözüne et diğer kefesine çocuk konulup tartılır.[215] **Hedik** uygulaması bu bölgenin kültüründe de vardır. Ancak muhakkak diş toyu münasebeti ile değil de bir eğlence çerezi olarak hazırlanıp yenilir. Bunun için her evden kuru mısır ve fasul-

213 Uçakcı, a.g.e. s. 188.

214 Ülkü Önal "**Ardanuç Folkloru-Efsaneler**" Özel Ülkü Önal Arşivi".

215 Ülkü Önal, a.g.e.

ye toplanı, haşlanır, tuzlanır ve birlikte eğlence eşliğinde yenilir. Kaşık düşürme oyunu yapılır tavana doğru hedik atılır erkek kılığına giren kadınlar erkekleri taklit ederek kadınlara sarılıp muziplikler yapılır.[216] Hediğin Artvin yöresinde ürünlerde yıllık bereketin artması için yapıldığı inancı da vardır.[217] Doğu Anadolu'da bebeğin kırkı çıkarılırken bilinen bütün hayvanların ismi sayılarak kırklarının karışmamasına çalışılır.

Tavana hedik atıp yapıştırmak, Güney Doğu Anadolu'da tavana yapıştırmak üzere çiğ köfte atmak, Sarıkamış'taki bazı ailelerde görüldüğü gibi yağ eritirken ve et kavurması yapılırken tavana bir tike, bir tutam et fırlatmak, ocak iyesi için yapılmış bir saçı olmalı. Yanılmıyor isek bütün bunlar aynı içerikli inancın farklı tezahürleridirler.

Kuş Yenkmesinde de **Gürüt Kuşu, Hophop Kuşu, Çoçolu Kuş, Kuku Kuşu, Malaka/ Akdoğan ve Turtur Kuşu'** nun insanoğlu yenmesi veya ona yenilmesi bir basma veya basılma olayıdır. Her canlıda bir kuvvenin olduğuna ve bu gücün muayyen zamanla farklı aktivite gösterdiğine olan inançla bu durum izah edilebilir. Her et değil de taze etin veya canı henüz çıkmış etin basabilmesi, her ölmüş kişi değil de kırkı çıkmamış ölünün basabilmesi veya herhangi bir zamanda değil de nikâh esnasında çiftlerin bir birlerini basabileceklerinin izahı bu şekilde yapılabilir. Üzerinden atlanılan çocuk basıldığı için boyu uzamaz, basılmış kabul edilir.

---

216 "Ardanuç-Sağara Köyü Folkloru", **Bizim Ahıska**, 2010 S. 17, s. 46–48.

217 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, S. 187.

Kuş Yenkmesini/ Yenmesini/ basmasını önleme uygulamalarında;

"Safa gelindi
Büyük kuş,
Karnım doygun
Gönlüm boş denir.[218]

SONUÇ

Yusufeli halk inançları doğal olarak Türk kültür coğrafyasının bazen Oğuz ve bazen de Kıpçak inanç tabakalaşmasını yansıtmaktadır. Esasen bu sınıflamayı yapmak söylenildiği kadar kolay değildir. İnceleme yapabildiğimiz bölgede yaşayan halk inançlarını geleneksel inanç sistemi ile karşılaştırmaya çalışmakla sınırlı olmuştur. Bunu yaparken bölgedeki inanç tabakalaşmasına da karşılaştırmalar yapmak suretiyle, vesile oldukça yer vermeğe çalıştık. Karşılaştırmamızı ilgili edebiyat ve bilgi fişi arşivimizden yaparken, yazı planımızı bölgeden yapılmış çalışmaları esas aldık. Yusufeli halk inançları itibariyle çok zengin olduğunu da gördük.

218 Ülkü Önal, a.g.e.

VI. BÖLÜM

HALK İNANÇLARINDAN GELENEKLERE KARŞILAŞTIRMALI BOLU BAKÜ DÜĞÜN GELENEKLERİ

GİRİŞ

Bu çalışma ile halk kültürünün iki iç içe alt başlığı olan halk edebiyatı ile halk inançları arasındaki geçişler üzerinde durmaya çalışacağız. Bu arayışı halk kültürünün diğer alt başlıkları itibariyle zaman zaman yapmaya çalıştık veya çalışmalarımıza bu temayı da yansıttığımız oldu. Halk edebiyatı, sözlü edebiyat, anonim edebi ürünlerini daima az biraz inanç içerirken bazen de bir kısım ilahilerde olduğu gibi tamamen inanç içerikli olmuşlardır. Araştırmanın amacı özellikle bu nokta olmayan halk inançları çalışmalarında da doğal olarak, bir şekilde halk edebiyatı örneklerine yer verilmiştir. Alkıştan, kargıştan tutun, hikmetli sözlerden, taziyelere, kutlamalara kadar bu konuda onlarca alan ismi sayılabilir.

Biz çalışmayı bu tasarladıktan sonra sürekli daraltmaya tabi tutmak zorunda kaldık. Türk kültürlü halklarda şiirsel ifade biçimi hayatın her safhasına ve çok yoğun olarak girmiştir. Bu itibarla ilk alan daraltmasını Havva ile Âdem'in aile kurmaları ile başlatılan evlenmenin[219] "düğün" safhasını seçmekle yaptık. Düğün safhası da kendi içinde bölümlere ayrılmakta ve düğün evveli ile düğün sonrası bölümleri ile haliyle bağlantılı olmaktadır. Bu sıralamaya da dikkat etmeğe çalıştık. Daha sonra coğrafî daraltmaya gittik. Bolu ve Bakû'yü merkez alan olarak aldık. Şüphe yok ki, bu bulgular bu alanda üretilmiş olanların yanında çok sınırlıdır. Aynı zamanda bu bulgular muhakkak ve sadece bu iki şehre mahsustur da denilemez. Biz bu çalışma ile aynı milletin iki ayrı kesimi arasındaki halk kültürü akrabalığına açıklamalı bir renk katmak istedik. Daha geniş soluklu çalışmalar için daha ziyade Bahlul Abdulla'nın bir çalışmasını merkeze alarak dosya açmış olduk.

METİN

"Men aşiqen sınama,
Sınasan da qınama,
Senin de toyun olar,
Elin salsan xınama.[220]

---

219 "Gülhanî'yim geldi geçti senemiz
Gözyaşına baraj oldu sinemiz
Biri babamızdır biri anamız
Havva'yı Âdem'e eş de yaratmış" Gürünlü Aşık Gülhaî, "Yaratmış", **Erciyes**, Ekim 2005, S. 334 s. 30.

220 Behlul Abdulla, **"Bayatı Ermeğanı", Folklor ve Etnoqrafiya**, 2005/4, s. 87–88.

Halk inançlarında uğur kavramı önemli yer tutar. Uğurlu zaman, uğurlu yer gibi uğurlu kişi anlayış ve inancı da vardır. Evlilik esnasında gelin uğurludur. Dua etmesinden tutun da elini süreceği nesneye bereket kazandıracağına varıncaya kadar bu inancı örneklemek mümkündür.

Bayır-Bucak ve Kolan Türkmenlerinde de damada ve geline düğün gecesinden evvel kına gecesi yapılır, Güveyin sağ elinin küçük parmağına kına yakılır. Daha sonra dalatın gönderdiği kına geline de ayrı odada yakılır. Bu gece için "kutlu gece" denir.

Gelinlerin uğurundan istifade etme alanlarından birisi de kısmet açılmasıdır. Genç kızlar gelinin kutundan pay alabilmek böylece bahtlarının açılabilmesi için birçok uygulamaya başvururlar. "gelenekli olmak bir servettir", "geleneği olmayanın geleceği de olmaz" denir. Bunlar arasında gelin telinden alıp saklamak, gelinin başına yapılan saçıdan bozuk para edinip saklamak, gelinin pabucunun altına kısmet bekleyen genç kızların ismini yazmak, gelinin arkası sıra atacağı çiçeğini kapmak, gelinin döktüğü pirinç tanelerini toplayıp saklamak gibi olanlar sayılabilir. Bunlardan birisi de gelinin kınasından kınalanmaktır. Bu kınadan sürünenlerin bilhassa bekârların muradının olacağına inanılır.[221] **Gelin Teli, Gelin Çiçeği, Gelin Pabucu, Gelin Atı, Gelin Kınası,**[222] **Gelin Sa-**

221 Tahtacı Türkmenlerinde gelinin kınasına katılmak üzere davetliler de ayrı ayır kına getirirler.

222 Kına, sadece evlilikte, hac farizasında, kurbanlıklarda, sünnetlerde değil yarış atının yelesi ve örüldükten sonra kuyruğuna da yakılır.

çı'nda kut olduğu inancı vardır.[223] Birçok yöremizde olduğu gibi Bolu ve çevresinde gelin ve damadın ilk gecelerinde odalarına konulmuş olan seccadede namaz kılmaları halinde o gece yapacakları bütün duaların kabul göreceğine dileklerinin olacağına inanılır.[224]

"Divarım möhre/ kerpiç oldu,
Ting ekdim pöhte oldu,/ fide ektim yeşerdi
Menim tale ulduzum
Şükür ki, Zöhre oldu"

Gelin olan kızın şansı iyi gitmiş talih kendisine gülmüş, sevmiş ve sevdiğine kavuşmuştur. Zühre yıldızı onun geleceğini aydınlatırken ona da Allah'a şükür etmek düşmüştür.

"Dindirib ağlatmışam
Gözyaşın sahlatmışam
Külek estirmek için
İnciri lahlatmışam/ yellendirmişim"

---

223 Törenin olduğu yerde kut da vardır. Töreyi tanzim ve icra etmekle mükellef olan hakanlar ancak tanrıdan kut aldıkları için kendilerinde bu salahiyeti görmüşlerdir. (**Orhun Abideleri** Haz. M.Ergin, Köl Tigin Kitabesi Doğu C. Str. 29 İstanbul, 1970; Sait Başer, **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, Ankara, 1990 s.VIII).

224 Erhan Yeşilyurt, "Evlilik adetleri Yönünden Bolu ve Çıvarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması", **Uluslararası Köroğlu ve, Bolu Tarihi ve Kültürü sempozyumu, Bolu, 18–21 Ekim 2009.**

Bazen da muhtemelen gelin teli kapamayanlara Zühre yıldızı yar olamıyor olmalı ki, uğursuzluğuna inanılan kendisinden düşenin sakat kalacağı inancı olan incir ağacını sallayarak rüzgâr oluşturması gözyaşı dökmesine mani olamamaktadır.

"Bu çalınan zurnadı,
Su çanağı qurnadı,
Niyetle falım düzdü,
Lelek salan durnadı.

Leylek ve turna ile ilgili halk inançları daha ziyade müjde, yeni dönem, yuva edinme, eş tutma, birlikte olma içeriklidirler. Bu tür bayatı, hoyrat ve maniler daha ziyade Hıdrellez ve Nevruz'da gül ağacı dibinde **"Boncuk atma"** diye de bilinen geleceği okuma uygulamalarında görülür. Muhakkak genç kızlar için olmamakla beraber[225] bu uygulamalar çoğunlukla yavuklusu olan veya olması düşlenen genç kızlar için geçerlidir.

"El obaya qarıştı,
İş başlayıb yarışdı,
Nevruz bayramı geldi,
Küsenlerde barıştı"

---

225 Muncuk atmalarda askerden gelecek, hapisten çıkacak, kurbetten dönecekler için de mahnılar, bayatılar vardır. Bunlardan birinde; **"Men aşıq külek/rüzgar esdi,**
Esib sebrimi kesdi,
Çekirem bala derdi
Gelen falım da nesdi." denilmektedir. B.Abdulla, a.g.y.

Nevruz bayramı evlenmelerde bir milattır. Evlenmelerde, Nevruz'dan önce, Nevruz'da ve çok kere de Nevruz'dan sonraya gün verilir. Nevruz kıştan çıkma zamanıdır. Nevruzdan sonra ekim biçim zamanıdır. Evlilikler daha ziyade hasattan sonra olur. Haftanın günleri itibariyle ise haftanın sonuna bırakılır. Nevruz'un evlilikle bağlantısı daha ziyade geleceği okumaya yönelik uygulamalarla ilgilidir. Nevruz/Yeni Gün Bayramı münasebeti ile çarşambalarda çeşitli kısmet tahmin etme ve kısmeti açma uygulamaları yapılır.[226] Nevruz'da 'Ham Su' ya gidilir. Nevruz'da 'Tuzlu Glik' yenir.[227] 'Su Falı'na bakılır. 'Kapı Pusma' yapılır. Böylece kiminle evlenileceği hangi yöne gelin gidileceği, evliliği tatlı veya acı günlerin beklediği tahmin edilmeğe çalışılır.

Nahcıvan'da Nevruz Bayramında sağlık, bereket ve mutluluk celbi için ham su evin dört köşesine dökülürken Bolu'da düğünün birinci günü damat gerdeğe girerken evin dört köşesine aynı amaçla su serpmesi[228], o günün, gecenin bayramla eş tutulması bayram gibi kutlu bilinmesi olarak algılanabilir. Keza Bolu'da bayram sabahları genç kızlar erkenden 7 ayrı pınardan su alırlar bu suyun şifa

226 Yaşar Kalafat, **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınevi, Anakara 2009, s. 139–179.

227 Glik, Sivas yöresinde simit karşılığında da kullanılır. Bayram Gliği/Bayram Simit, Kandil gliği/Kandil simiti anlamındadır. Tuzlu glik de tuzlu simit anlamında olmalı. Kaynak kişi, İsmet Çetin.

228 Ali Aktaş, Bolu'da Halk İnançları", Uluslararası Köroğlu, **Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu, Bolu, 18–19 Ekim 2009.**

verici ve kısmet açıcı olduğu inancı vardır. Bu suyun zemzem suyu olduğuna inanılır.[229]

"Yuhuda at **görmüşem,**
Göyü qat-qat **görmüşem,**
Yarımın otağında
Bezekli taht görmüşem"

Nevruza rastlamayan dönemlerde de çeşitli fal yöntemlerine birçok ihtiyaç için başvurulur. Rüya yorumları da bunlardan birisidir. Rüyada **at**, Türk kültür coğrafyasında yücelmek ve murat olarak yorumlanır.[230] Rüyada kara görme, tez anlamına gelir. Ancak genç kızların ak at görmeleri "beyaz atlı prens" olarak yorumlanır. Bolu ve etrafında "Gelin Almacı" olarak bilinen gelini almaya gidenler tamamen ağ giyinirler sadece gelinin başına al örtü örtülür. Kına gecesi gelin kızın başına büyük ağ bir örtü örtülür.[231] Gök ehli olan atların varlığını mitolojik verilerden ve tasavvuf bilimcilerinin açıklamalarından biliyoruz.[232] Göğün katlarının olduğu

229 A.g.e.

230 Yaşar Kalafat, **Dedem Korkut Akkoyunlu Coğrafyası, Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları**, Berikan, 2008 s. 183–195.

231 Erhan Yeşilyurt, "Evlilik Adetleri Yönünden Bolu ve Civarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması", **Uluslararası Köroğlu ve, Bolu tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Bolu, 18–21 Ekim 2009.**

231 Yaşar Kalafat, a. g. e.

232 "Ağboz at ilahî kuvvelere mahsustur. O, güneş ile Simurg kuşunun evladıdır. Humaya'a mahsus olup göklerde yaşamaktadır. Kanatlı olan bu at, annesi güneş tarafından Humay'a hediye edilmiştir...Rövşen acele etmeyip 40 günü bekleyebilse idi onun atı da kanatl olacaktı.."Doç.. Dr.Nezaket Hüseyinkızı, "Ural Batir ve

inancı da Türk kültürlü halklarda çok yoğundur. Rüyada taht başarı, galibiyet, terfi ve gençler bilhassa genç kızlar için mutlu bir evlilik olarak yorumlanır. "Anası babası tahtını yaptı, bahtını Allah yapsın" denir.

Kızı veya kız evini ikna etmeye gelenler veya evlenmek istemeyen erkeği ikna etmek için de maniler söylenir;

"Yalnızlık Allah'a mahsustu(r)
Her canlı bir eş arar
Taşın kalbi yoktu(r)
O da yosun sarar"[233]

Evliliklerde soy sop aramak, asalete önem vermek günümüzde önemini yitirmiş gibi görünse de bilhassa kırsal kesimde önemini korumaktadır. Günümüzde değişen soyluluk kavramının anlamı maalesef birçok değerin de yok sayılmasına sebep olmuştur. Başlık parasının mahiyeti tamamen değişmiş bu kurum da çok yönlü yozlaştırılmıştır. Soyluluk bir noktada aileden gelen kişiliklilik olarak kabul edilirdi. Gerçek güzellik huy güzelliği görgü idi. Yüz güzelliğinden önde tutuluyordu.[234] "Kemik et içinde bü-

---

Köroğlu Destanlarında Keçen At ve Kılıncın Mitik Seciyesi", **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu,** Bolu/ 17-18 Ekim 2009).

233 Aslı Büyük Okutan, "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi,,** Bahar 2007, S.41, s.255-267.

234 1900'lü yıllarda Bayburt'ta geçen bir olayda soylu bir ailenin yaşlı mensubu evlendirilecek erkek torunu için kız yakınlarını, istemesine gönderir gönderir, görevliler dönünce başlık parasını çok

yür" denilirken yetişilen yakın çevrenin önemi belirtiliyordu. "Mangal yürekli, yufka gibi ince kalpli" olunmalıydı. Zira "Sen benim eşimsin diğer yarımsın" veya "Dünya ahiret helalimsin" denilebilmeliydi. Bolu yöresinde evli eşlerden birisi öldüğünde geride kalan eş tekrar evlenecek olur ise ilk eşini mezarında ziyaret eder adeta ondan tekrar helallik alır, onun onayını talep eder, eşinin mezarına su döker. Böylece ölen eşinin yüreğinin yanmayacağına üzüntüsünün azalacağına inanılır[235]. İstişareye açık olunabilmeliydi.

"Kim ki istişaresiz iş işleye
Sonra nedamet parmağını dişleye" denilmiştir
Veya;
"İstişare eden dağları aşmış
İstişare etmeyen düz ovada şaşmış"

Halk şiirinde olduğu gibi anonim ölçülü sözlerde de evliliğin safhalarına dair anlam dolu açıklamalar vardır. Şımarık ve edep, hayâ, töre yoksunu kızlar için yapılan benzetmelerde,

"Anası ağaca çıkanın

---

buldukları için anlaşamadıklarını söylerler. Ailenin yaşlısı miktarın artırılmasını açıklarken çevreden genç ve görgüsüz birisi lafa karışır "ben o miktarın yarısı ile bu işi hallederdim" der. Bunun üzerine büyüklerin lafına uygunsuz bir şekilde karışan gence ailenin yaşlısı olan zat, "Bu iş hiç ödeme yapılmadan da halledilir ancak doğacak çocukları senin gibi olur" der.

235 Ali Aktaş, "Bolu'da Halk İnançları", Uluslararası Köroğlu, **Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu, Bolu, 18–19 Ekim 2009.**

Balası dallara çıkar"

"Kenarına bak bezini al
Anasına bak kızını al"

"Çürük ağacın çürük yongası olur" denir.

"Kem aletle kamalat olmaz"

"Kızını yetiştirip evlendirince el beğensin
Eceli gelip ölünce yer beğensin" denir.

Bir hadise dayandırılan "İki kız yetiştirip onları evlendirebilen anne ve babaların cennete gidecekleri" inancı yaygındır.

Yer, herkesi beğenmez. "Onu yer de kabul etmez" veya "onu ancak kara toprak paklar" denir. Kadir bilirlik konusunda da;

"Er vardır
Kadını yeşil yaprak eder
Er vardır
Kadını kara toprak eder" denir.

"Oğul babadan öğrenir sofra açmayı
Kız anadan öğrenir nakış yapmayı" denir

Bu bir yetiştirme ağacı yaş iken eğme meselesidir. Bu konuda da;

"Deli kız deli gelin,
Deli gelin deli kaynana olur" deniştir.

Halk inançlarında eş edinilirken veya gençler eşleştirilirken 'dengi' aranır. "Davul da dengi dengine" denir. Bu denklik bazen yaş, bazen görgü, bazen varlıklı olma ve en önemlisi de kadir bilme, vefalı olma noktasında kendisini gösterir.

"Yüksel minareden attım kendimi
Arar iken şimdi buldum dengimi" denilmiştir.[236]

Başka bir dörtlükte de seçicilik anlatılırken;

"Kızım kızım kız kişi
Kızıma geler yüz kişi
Yüz kişinin içinde"
Kızım beyener bir kişi" denir.

Çok seçici kimseyi beğenmeyen kızlar veya onların aileleri için;

"Ali aşından da oldu
Eli odundan da " denir

Akşamın **"dar vakit"** olduğu saatlerde birçok şeyin yapılması memnu olduğu fikri bekâr kızların davranışları için de geçerlidir. Adeta bu saatler bir anlamda tabudurlar. "Kızı akşamdan sonra eşikten dışarı bırakma şeytan vaktidir" denir. Gece dışarıda kalan ve korunmaya muhtaç olan kırklı anne ve kırklı bebek için "bir şeye uğrar" denildiği gibi genç kızlarla da ilgili böyle bir inanç vardır. Bu bulgu-

236 Recep Albayrak, Simav Türküleri, s.10.

da tabu olan karanlık mıdır, yoksa karanlık tabu olduğuna inanılan güçler için daha uygun bir ortam mı oluşturur?

"Kızın varsa el evinde yatırma
Oğlun varsa el ekmeği yedirme"

"Kızı kendi başına bırakırsan ya davulcuya gider ya zurnacıya" veya "Kızını dönmeyen dizini döver" gibi ölçülü sözlerde batını anlam aranabilir mi?

"Gözel alma
Gözel gül gözel alma
Alırsan bir asil al
Edersiz gözel alma"
Veya;
"Ezizim kızıl elma
Ağ elma kızıl elma
Asil al çirkin olsun
Bedelsiz gözel, alma"[237]

"Ucuz etin suyu karadır" veya "ucuz etin yahnisi olmaz" denir. Güzel huyluluğun diğer adı "helal süt emmiş" olmaktır.

"Babadan evlada hayırlı dua
Helal süt emmişle kurasan yuva
Allah kaza beladan sava
Hiç emroz görmeye canın evladım"[238]

237 Qalibe Eli Qızı Hacıyeva, **Dilimiz Tarihimiz Yaddaşımız**, Bakı 2008, s.159.

Gönül ilişkilerinde de bir soylu davranış aranır bilhassa ailelerin itibarı gelin namzedi kızın iffeti düşünülür, "dile düşmekten", "dile düşürülmekten" kaçınılır. "İnsanın adı çıkacağına canı çıksın" denir. Bu temayı anlatan bir manide;

"Yaralarım oyuldu,
Qabıq tutdu soyuldu,
Ben seni xelvet sevdim
Bilmem nice duyuldu"[239]

"Canım kurban bir güzele
İsmini diyebilmirem
Korhuram ki nazar deye,
Methedip öğrenebilmirem"

Bir aile tarafından istenilen kızın duyulması bir dereceye kadar kaçınılmazdır. Aynı kızı birçok kimse için istemiş olabilirler. Bu konuda "Elmalı ağaca **taş** atan çok olur, kısmet **kime** ise o düşürür" denir. Bu türden duyulma ile ilişkileri soysuzlaştırmak farklı şeylerdir.

"El ağzına bakan
Sel ağzında yuva yapar" demir

238 Mustafa Cemiloğlu, **Âşık Şevki Halıcı (Hayatı, Sanatı Şiirleri)** Bursa, 2000.

239 A. g. e. s. 161.

Her ne kadar bu ölçülü söz tamamen evlenecek çiftler için söylenilmiş olmasa da hiçbir genç bilhassa yuva kuracak olanlar sel ağzına yuva yapmak istemezler.

Keza nazar da sakınılacak bir husustur.

"Nazar deveyi kazana
İnsanı mezara koyar." İnancı vardır.

Anadolu'dan murat için söylenmiş bir manide;

"Evimizin bacaları
Kur'an okur hocaları
Kalk Ali ahım kalk
Bugün murat geceleri"[240] denir.

Murat gerçekleşince adaklar yerine getirilir.

"Amasya'da bardak var
Kız evinde çardak var
O yar benim olursa
Evliyaya adak var"

Halk inançlarında; 'Nur üstüne nur', 'Çifte bayram' deyimleri gibi 'çifte kurban' tanımı da vardır.

240 Aslı Büyük Okutan, "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Bahar 2007, S. 41, s .255-267.

"Atina'nın urganı, telli midir yorganı
Mükelleften kurtulan Çifte kessin kurbanı" denir.[241]

"Men aşiq üzür/ ümitsiz **ağlar**
Dağlarda dözer/ boyun eğip **ağlar,**
Şehit igidin atı
Sergerdan/ ocaksız, sahipsiz gezer **ağlar"**

At, Türk kültürlü halklarda bir kült oluşturmuştur. Bilhassa destanlarda at ve yiğit bir bütünün parçaları gibidirler. Kahramanı ölen atın yiğidini terk etmediği bilinir. Kahramanının ölümünden sonra atının da üzüntüden yaşamadığı anlatılır. Sahibinin ölümüne ağlayan at efsaneleri vardır. Gelin ile at arasında da bir inanç münasebeti kurulmuştur. "Gelin ata binmiş ya kısmet demiş" denir. Gelin attan inmeden ayağına kurban kesilir. Gelin atının Ağ/ beyaz olması istenir. Gelin atının karnının altından bir taraftan öte tarafa geçilerek şifa umulur.

"Men aşıq qoyun oldu
Çalındı toyun oldu,
Ayak açtı gününde
Kurbanlık koyun oldu"

Sevgiliye kavuşma, söz kesimi ve evliliklerde, bazen Nevruz miadına bağlı olarak bazen de ondan bağımsız olarak adak/ nezir adanır. Esasen nezir muhakkak evlenme bağlan-

241 A.Albayrak, **Simav Türküleri**, s.1.

tılı olmayabilir. Ev edinme şifa bulma, çocuk sahibi olabilme ve daha birçok murat için nezirde bulunulabilir. Çok kere bayramlarda gelin için "Gelin Kurbanı" olarak koç gönderilir. Ayrıca "Ayak Açma" da olduğu gibi "Dil Açma", "Yüz Görümlüğü", "Ayak Bastı Pulu", "Süt Hakkı","Kardeşlik Hakkı"[242] bir anlamda saçıdırlar[243] Silahın bilhassa kılınçın destanî döneme kadar uzanan farklı bir önemi vardır.[244] Tahtacı Türkmenlerinde kızın babasına yapılan ödemeye "Süt Parası" denir. "İndirmelik" ise geline kayın pederin gelin evin eşiğinden içeri girmeden verdiği hediyeye denir. İnancın özünde "Hak ile haklaşmak vardır."

Türk kültürlü halklarda kurban bir külttür. Birçok yerde olduğu gibi Bayır, Bucak ve Kolan Türkmenleri'nde de kurbanın kanı gelinin veya damadın anlına sürülür. Gelin ayağına kesilen kurbanın kanından atlatılır. Kurban postunun namaz seccadesi olmaya çok uygun olduğu inancı

---

242 Gelinlik ve kefenin ağ/ ak olması bu renkte göksel bir içerik aranması ile izah edilmektedir. Bu renkle "baba evinden çıktığın gibi toprağa da ağ/ak girmelisin denilmiş olunur. Şimdilerde "kardaşlık hakkı" olarak bilinen ve damat tarafından gelin tarafına verilen tabanca ile namusa halel gelmesi halinde ihanet edeni ölümün beklediği anlatılmış olunur. Geçmişte bu silah kana olarak verilir, "ihanet edersem bu kılıç/kana ağ/ak girsin kızıl çıksın" ant içilirdi.

243 Yaşar Kalafat, **Dedem Korkut Akkoyunlu Coğrafyası, Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları**, Berikan, 2008, s.167–183.

244 Köroğlu'nun Mısrı Kılıcı, Kutsal gökten gelen, yıldırımdan bir parça idi. Ural Batur Destanı'ndaki sihirli kılıç, Umay tarafından hediye edilmiş olan Ağboz atın eğerinde gelmişti. Kara iyelerin sihrinden farklı bir güce sahipti. Fenalık içerikli olan bu güçlerin inhası özeliğe sahipti. (Nezaket Hüseyinkızı)

vardır. Ancak bu pöstekiyi kurban sahipleri kullanamazlar. Onlar için bu post memnunudur, tabudur. Bu post kullanılmak isteniyor ise postun bedeli belirlenir bu miktar para camiye bağışlanır. Böylece kurban kesilerek onun muhtemel zararından korunmak istenilen güçten icazet alınmış olunur, böylece tabu olması hali kaldırılmış olur.

Gelinin beline bekâret kemeri usulünce ve yetkilisi tarafından ilgili dua içerikli sözler söylenerek bağlanırken,[245] aynı anda koyunun da beline bir al bant bağlanır ve bu konu da manilere yansımıştır.

"Canım qemer koyun,
Balası emer qoyun,
Yiyen senin ucunan
Bağlayıp kemer qoyun"[246]

Gelin karşılamasında ona verilen hediyeleri anlatan bir manide de;

"Ay gül haşhaşdı gelin,
Ay huştu baştı gelin,
Bizim bu ev bu ocağ,
Sene peşkaşdı gelin"[247] denir.

245 Gevrekli-Seydişehir-Konya'da Bekaret veya **Gayret Kemeri**, 4-5 Cm. genişliğinde al renkli bir şerittir. Bu kemer gelin evin eşiğinden çıkmadan evvel babası veya ağabeysisi tarafından salâvat ve tekbirlerle gelinin beline bağlanır. (İbrahim Altunel, "**Gevrekli-Seydişehir-Konya Kasabası Düğünlerinde Gelin ve Güvey Motifi Üzerine Bazı Tespitler**". Ekim 1995)

246 Qalibe Eli Qızı Hacıyeva, **Dilimiz Tarihimiz Yaddaşımız**, Bakı 2008, s. 161.

Ocağın kutsiyeti Tahtacı Türkmenlerinde hayatın her safhasında bilhassa yeni evlilik döneminde gözlenebilir.[248] "Demirin tavı ocağın harı öğretilmeden demir dövülmez" denir. Hediyelerin en büyüğü şüphesiz ömürden ömür vermek vermektir.

"Bağımızda mor menekşe bol olsun
Hasretliği icat eden kör olsun
Elâ gözlerini sevdiğim ağam
Ömrümün yarısı hediyem olsun"[249]

"Dağ qalxdı, qaşa geldi,
Kesek yoh, daşa geldi,
Bir ocağa mıh çax çaldım,
Niyetim başa geldi." denir.

Sehendde Ocak, mukaddes yer anlamında ifadesini bulur;

"Hele de, hele de bizim yerlerde
Sade insanların andı 'Çırak' dır.
Halkın arasında, köyde seherde
Mukaddes yerlerin adı 'ocak' dır[250]

---

247 Ebulbez Amanoğlu Guluyev, **Azerbaycan Düğün Türküleri (Toy Mahnıları)**, Ankara, 2008, s 17.

248 Tahtacılarda, yeni evlilerin ocağını dede uyandırır. Buna "**Ocak Kazma**" veya "**Ocak Uyandırma**" denir. Dede elindeki kazmayı 'Ya Allah' diyerek ocağın sağına, 'Ya Muhammed' diyerek soluna ve 'Ya Allah' diyerek ortasına doğru vurur gibi yapar ve ilk ateşi yakar.

249 Esma Şimşek, a.g.e.

Biz ocak anlayışımızı Köroğlu merkezli izah ederken, görmeyen ama adamın oğlu Köroğlu, Gorda/ Mezarda dünyaya gelmiş olan kimsenin oğlu ve Kor/ Ateşin oğlu izahları arasında ortak bir paydanın olduğunu düşünüyoruz. Bize göre, Gor/ Mezar dünyevî enerjinin bittiği yerdir. Kör ise körelmiş balta veya bıçakta olduğu gibi görme yetisinin bittiği yerdir. Kör Ocağa gelince ateşi sönmüş küllenmiş ocak anlamındadır. Ocağı yakmak, çırağı uyarmak buna örnek olabilirler. Od/ ateş, ışık/ nur, enerji/ hayat vermek ciddi aynılıklar içerir. Aile ocağının veya tayfanın kahramanı ışık, ateş, hayatiyet anlamında kayba uğramakla tükenmekle kör, gor olmaktadır. Yeniden donanımı, ilahî kuvveler edinmesi onun yeniden doğmasıdır. Bu doğuş bir küllenmeden dönüştür. Artık sönmüşlük, kül olmuşluk, kör olmuşluk birinci hayatta kalmıştır.

Gelin karşılamalarında gelinden beklenilen bazı temenniler de dile getirilir. Bu isteklerin başında çok çocuk ve bilhassa çok erkek çocuk yapması istenir. Zira "ocağı erkek evlat tüttürür" inancı vardır.

"Gelin gelin kız gelin
Eli yüzü düz gelin
Yeddi oğlan isreiz
Bir de cene kız gelin" denir.

---

250 Hacı Kadir Kadirzade, "Nahçıvan'da mukaddesler, Eren ve Evliyalarla ilgili Kutsal Yerler", **1. Ulıslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri**, Ankara 19998, s. 211–225.

Halk kültüründe "dağ dağa kavuşmaz ama insan insana kavuşur" özlü sözüne rağmen, dağların yeryüzünün çivileri olduğu, Yaratılırken yeryüzü bu çivilerle yerin kaymasının önlenildiği şeklinde bir inanç vardır. Keseğe değil taşa gelinmesi olmadık bir şanssızlığın ifadesidir. Halk inançlarında mıh, çivi, kazık çakmak ise bir niyet adağı, saçsısı türüdür. Aynı zamanda biraz da büyüdür. Bazı yörelerde imtihan kapısına öğretmenlerin dilini ve bazı çevrelerde de kız istemeye gidince gidilen evin kapısına kızın ailesini büyü/ efsun ile etkilemek için iğne batırılır. Anadolu Türk kültür coğrafyasında Yedi Uyurlar Mağara'sına çivi çakılarak diş ağrısının geçeceğine inanılırdı. Güney Türkistan Belh bölgesinde yatır bayraklarına adak bezi bağlar gibi niyet tutarak adak bezi çivilenir veya sadece çivi çakarlar. Bunlar hep ocaktırlar. Ardahan bölgesinde yağmur duası için ortaya çakılmış bir kazığa etrafında oturarak sıralanmış dul kadınlar sırayla tokmakla vurarak onun çakılmasını sağlarlar. Bolu'da ise gelin, gelin odasının önüne geldiğinde odanın üstüne kaşık çaktırılır. Bununla amaç gelinin evinde çakılıp kalması aba evine dönmeği düşünmesini önlemektir. Bazı yerlerde de aynı amaçla gelinin cebine **taş** konur ve "Taş gibi yerinde ağır ol" denir.[251] Bolu civarında gelin evden çıkarken eve pösteki serilir, gelin bir pöstekinin üzerinde uysal bir gelin olması amacıyla gezdirilir. Gelinin eline ekmek mayası

251 Erhan Yeşilyurt, "Evlilik Adetleri Yönünden Bolu ve Çıvarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması", **Uluslararası Köroğlu ve, Bolu tarihi ve Kültürü sempozyumu, Bolu, 18–21 Ekim 2009.**

verilir. Bununla amaç gelinin eve mayalanması evine bağlı olmasının sağlanmasıdır. Gelinin bacaklarına da aynı amaçla maya sürüldüğü olur.[252]

Ocak, ateşin yakıldığı yer, ocak şifa merkezi, ocak hane, yuva, yurt ocak, idarî yapılanma anlamlarına da gelmektedir.[253]

"Havaların bulutu
Heybelerin kilidi
Benim sevdiğim oğlan
Bir ocağın umudu"[254]

Bir ocağın umudu, ailenin tek evladı ve daha ziyade tek erkek evladı anlamına gelir. Erkek evladın ocağın devam edicisi, tüttürücüsü olduğu inancı vardır.

Heybelerin kilidinin açık veya kapalı olması halleri de "bağlı" veya "açık" olması halleri ile ilgilidir. Bahtı bağlı, şanssız bazen de büyülenmiş kimse anlamındadır. Kapalı bahtın açılması için çeşitli "kilit açma" uygulamaları yapılır[255]

Bayır- Bucak ve Kolan Türkmenlerinde, nikâh gecesi bir iplik bağlanırsa, damadın gerdek gecesi bağlanacağına inanılır. Damadın bağdan kurtulabilmesi için "**bağ sö-**

252 Erhan Yeşilyurt, a.g.e.
253 Yaşar Kalafat, a.g.e.
254 Mehmet Özbek, **Türkülerin Dili, Ötügen**, İstanbul 2009, s. 412.
255 Yaşar Kalafat, a. g. e.

kümü" yapılır. Bağı hoca çözer inancı vardır. Fenalık yapmak için damadı büyü ile "bağlı" duruma sokan kimsenin büyüsünü bozmak için "cadı" ya gidilir. bağ, zahiri anlamı ile bağlantılı olarak mecazi/ değişmeceli anlamda da hayatın her safhasında vardır.[256]

Aras Vadisi Türk kültür coğrafyasında toylarda "Bey Şahı" bezetilir. Tepesinde çok kere elma bulunan bu çok budaklı ağaç dalının her budağına bir meyve veya şeker türü tatlılar asılır. "Here/ herkes bir Allah" diye şeklindeki bir komuttan sonra, bütün katılımcılar yüksek sesle "Allah" derler. Böylece var ise kem niyetlinin kötü niyetinin giderildiğine inanılır. Bolu yöresindeki kınaya kız evinden giden gençlerin hazırladıkları "nağıl/ nakil" de içeriği ve mesajı bakımından aynıdır. Aynı akşam erkek evince yapılan şenliğe de "Horata" denir. Buradaki ikramlar "horoz atma" uygulamasında olduğu gibi bu iki uygulama da saçı içerikli eğlencelerdir.

Bazen istenildiği halde alınamayan kızlar için kaçırmak suretiyle evlenme yöntemi gündeme gelebilir böyle haller için;

"Dağ başında bir erkek
Süt çıkmaz utma bakreç

256 "İstanbul postası bana mı haram
Bağladı yüreğimi dert ile verem
Yok, mu orada mürekkep kalem
Yaza yollayasan bir kuru elam" (Esma Şimşek, "Eğin/Kemaliye 'Elagözlü'lerinde Gurbet veya İstanbul", **7. Uluslar arası Türk Kültürü Kongresi, 5–10 Ekim 2009, Ankara.**

Kızın bana sevdalandı
Kaçırırım elbet er geç"[257]

"Men aşiqem almışam,
Yurt-yuvada qalmışam,
Ovsun için qurt cengin
Qabda suya salmışam."

Kurt Cengi bir büyü türüdür. Çok kere sevgililer için yapılır. Su kullanılarak daha farklı bir büyü yapılır ve fala bakılır, kısmet açılır. Bu yöntemlerle sevgili veya ailesinin ikna edilebileceğine inanılır. Kurt etrafında da at da geyik de olduğu gibi bir kült oluşmuştur.

Ölünce ancak buluşulabileceği anlatılırken;
"Yüce dağ başında koyun kurt olur
.....

"Mezarlık toprağın bana yurt olur" ifadesinden dağ başında koyun ile kurdun bir arada olduğundan ziyade bu rakımdaki koyunun kurt olabileceğini anlıyoruz. Şartlar koyunu bile kurt yapabilir. Böyle bir birlikteliğin sonu

257 Aslı Büyük Okutan, "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Bahar 2007, S.41, s. 255-267.

257 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, 2006, s. 156–178.

ölümü seçmek veya ölümün kaçınılmaz olmasıdır.[258] Kurdun yurdunun yüce dağ başları olduğu hususuna sözlü kültürde sık rastlanır. Muzip bir sofra duasında kurtların meskeni dağ başlarıdır.[259] Bu anlatıda feleğin aşığa yar olmadığı mesajı vardır. Felek, uzun beklemelere rağmen bir türlü gelmeyen sevgiliye arka çıkmamıştır. Çok sevmiş olmak, sevgide samimi olmak, adil bir karşılık beklemiş olmak yetmez, arka gerekir. Azerbaycan Türkçesinde "**Arkalı köpek, kurt basar**" diye bir öz deyiş vardır. Arkası var ise köpek bile kurdu basabilir. Arkasının olması kurdun bile köpek tarafından basılabilmesi için yeterlidir.[260]

---

258 "Yüce dağ başında koyun kurt olur
Yârim hasretin bana dert olur
Bu yazı da güze döndürende gelmez isen,
Mezarlık toprağın bana yurt olur." Esma Şimşek, a.g.e.

259 "Elham dedik
Sofram gedik
Sanki biz de yemek yedik
Ev sahibi zalim idi
Daha getir diyemedik
Ali için veli için
Dağda gezen **börü** için, deli için
Sizinkiler durur iken
Bizimkilerin ruhu için
Fatiha"

260 Kurt Türk kültürlü halklarda çok kere tabu'dur. Ona kutsiyet atfedilir. Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında "İt dalınca gitmek, kurt dalınca gitmek" diye bir özlü söz vardır. Takip edeceğiniz kimse sizi aydınlığa veya karanlığa götürür veya takip edeceğiniz kimse sizin karakterinizi gösterir anlamındadır. Nefis muhasebesi yapılırken de Haste Kasım'ın bir şiirinde belirttiği gibi;
"Sene heber verim a Lezgi Ahmet

Nevruz'da diğer bayramlar gibi aklanmak paklanmak bayramıdır. İnsanlar ilkin gönüllerini aklarlar, bunun en tipik göstergesi küslüklerin giderilmesidir. Sonra bedenin dışı paklanır. Giysiler ve evin içi ile dışı paklanır. Yaslı ailelerin gönlü, onlara bayramlaşmalarda öncelik verilerek alınır. Bu dünyadan göçmüş olanlar da ihmal edilmezler "**kabir üstü ziyareti**" yapılarak onlar da anılmış olurlar. Ev ziyaretlerinde "**kız evi**" ne öncelik verilir. Çeşitli hediyeleşmeler içerisinde nişanlı kıza özel hediyeler alınır

"Men aşiqem narımdı,
Yağışımdı qarımdı,
Seyiren gözüm üçün
Qırmızı sap varımdı"

Nar Türk kültürlü halklarda çoğalmayı zürriyeti simgeler. Bu noktada elma ile mesaj ortaklıkları vardır.[261] Bu tespiti rüya tabirleri, geleceği okumaya dönük diğer fal türü uygulamalarla doğrulayabiliyoruz. Bir kısım masallar da buna şahitlik edebilmektedir. Sevgili iyi olan ve olmayan

---

Könül şeheridir, yerden erşe yolu var,
Mevmin kuzudur, şeytan ise **kurt**
O nedir ki, ilde doğar e'li var" (M.Allahmanlı, "Molla kasım Nağılı ve 'Abbas ve Gülgez' Destanları" **Dede Qorqud** 2008/4, s.70–80).

261 Yaşar Kalafat "Türk Kültüründe Elmadan Kızıl Elma'ya" **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi Türk Kültüründe Meyve,** İstanbul 7–8 Nisan 2004.

yanları ile aşığa güzel görünür. Gelecekle veya gaypla ilgili olup biteni bilebilmek, tahmin yürütebilmekte bazı denenmiş uygulamalar vardır. "Göz seğirmesi" bunlardan birisidir. Çok kere göz seğirmesi bir haber beklenilmesine işaret eder. Seğiren gözün sağ veya sol göz oluşuna göre anlamlar çıkarılır. Göz kapağının üzerine kendiliğinden ipçik türü bir şeylerin gelmesi de "müjde" beklentisine işaret eder. Bunu gören bir kimse göz sahibinden müjde ister ve göz sahibi de "hayır haber hayır haber" der. Kırmızı/ al mutluluğun işaretidir. Al gelin kuşağı, al gelin yazması, al kına eldiveni ve benzerleri alın itibarlı yerine işaret eder.[262]

"Men aşiq dada, geldi
Quraqlıq, qada geldi,
Yağış yağdırmak üçün
Kömeye/yardıma **Yada geldi"**

Halk inançlarında İslamî bir inanç olarak veren de alan da Kadiri mutlak olandır. O isterse yağmur verir istese vermez. İsterse iki komşu tarladan sadece birine verir. İsterse yağmur bekleyene kar verir veya gereğinden fazla yağmur vererek ekini çürütebilir. Kuraklık Allah'tan gelen bir şeydir. Bunun için yağmurun yağması veya yağışın durması için duaya çıkılır. Yağmur talebinin vasıtalarından birisi de 'Taş' tır. Bu amaçla Anadolu ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında taştan hareketle yağmur amaçlı birçok uygulama yapı-

262 Yaşar Kalafat, **Dedem Korkut Akkoyunlu Coğrafyası, Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları**, Berikan, 2008 s. 211–253.

lır. Halk inançlarında taş kültü bir yana yağmur denilince akla Türk kültürlü halkların inanç derinliklerindeki Yada Taşı gelir. Yada taşından kömek, yardım alınmak istenir. Evlenme türü hayır işler hasada ve hasat da ekinin bolluğuna yağmura bağlı olunca yine Allah'a sığınılır.

Bolu ve çevresinde Yağmur Duası yaygın olarak bilinmesine rağmen bugün geçmişe nazaran pek uygulanmamaktadır. Yağmur Duası erenlerde, ulu zatların yatmakta oldukları yerlerde yapılır. Yağmur Baba'nın türbesinde 70.000 taş okunup üçüncü gün akarsuya atılır. Canlı Yılan yakılır ise yağmur yağar" inancı vardır. Yağmur duasında ceket türü giysiler ters çevrilirken, el parmakları burada da aşağıya doğru tutulur ki bize halk inançlarındaki "ters" motifi" ile ilgili olmalı.[263] Bu yörede de insanlar derede yağmur yağması için ıslatılır. Atın kuru kafasına ayet yazılıp akarsuya atılır. Mevlit okutulur, adaklar kesilir, kurbanlardan önce namaz kılınır, yemek saçıları yapılır.[264] Kesilen etlerin fakirlerin yanı sıra çocuklara da verilmesi ilginç olmalı. Adak kurbanı adak sahibi yemezken çocukların, çocukların kural dışı tutulmaları erginlik çağı ile ilgi olmalı. Bu dönem masumluk dönemidir. Adak etinin adak sahibi tarafından yenilmemesi de, bu etin adanıldıktan sonra adanılan güce ait olduğu inancı ile izah edilebilir. Bu yeni sahibinden icazet alınarak yenilebilir ki bu nokta o etin satın alınması gereke-

263 Y K; ters

264 Zekiye Tütüncü, "Bolu Halk Kültüründen Örnekler", Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü sempozyumu, Bolu, 17-18 Ekim 2009.

cektir. [265] Bolu yöresinde de Türk kültür coğrafyasının sair yerlerinde olduğu gibi "yatır olan bölgelerden taş ve ağaç alınmaz" Bunlar yatıra aittir bunların sahibi yatırdır.[266]Günahsızlıkla ilgili bu teşhis Bolu Yağmur dualarında görülen "Yağmurcuk Gelini" için de geçerlidir. Yağmurcuk Gelini başına bir çul örtülen yetim bir kızın kendi etrafında tavaf eder gibi dönmesi ve onun üzerine serpilen suyun etrafına saçılması ile oluşturulur.[267] Böylece yağmur yağacağına inanır. Bu bulgu ile tarafın ilk defa kişioğlunun kendi etrafında dönerek de yapılabildiğini görüyoruz.[268] Kut almak amaçlı olan tavafta, kendi etrafında dönen yetim çocuk içindeki "ben" den mi kut almaktadır. "Bir ben vardır benden içeri" inancı, masum kişide farklı muhtevada mı olmaktadır. Yetimliğin, yetim kız çocuğu olmanın Allah indinde farklı bir itibarının olduğuna dair inançlar vardır. Afganistan'ın Hazara Türklerinde Türeleri'nde de yağmur duası İçin yetim bir kız çocuğuna bu uygulama yapılır ve buna "Fakirek" denir.[269] Birçok yerde olduğu gibi, Bolu yağmur duasında da kuzular koyunlardan/ annelerinden ayrılmak suretiyle meleşmeleri sağlanılır, amaç merhameti cepletmektir.

---

265 Y K Sahiplilik.

266 Zekiye Tütüncü, a.g.e.

267 A.g.e.

268 Yaşar Kalafat, "Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/ Dönme" **Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır**, Editörler; Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara 2008, s. 453-463.

269 Y.K. hazara.

Yağmur gibi cemadat kapsamında yer alan yaratılmışlarla, At gibi hayvanat kapsamında yer alan yaratılmışlar arasındaki halk inancı bağlantısını kurt ile ilgili inançlarda da görmekteyiz. Yazın güneşli gününde kısa süren hafif bir yağmur yağarsa "Dağda bir kurt yavruladı" denir. Allah'ın o anneyi serinlettiğine inanılır.[270]

"Men aşiq godu geldi
Bir adı dodu geldi
Ondan isti/ sıcaklık istedim,
Güneşin odu geldi"

Godu- Godu veya Dodu- Dodu yağmur dualarında gezdirilen ve Çömçe Gelin diye bilinen mistik mitolojik dişi bir iyedir. Bazen yağmurun istenildiği güç Godu veya Dodu'dur. Çömçe gelin veya Kopçe Gelin ise merhameti celp etmede araç olan kimse durumundadır.[271] Yağmur serinliğinin beklendiği yerde güneş ateşinin gelişi daha ziyade evlilik arifesindeki gerginliklerde yumuşama beklenirken gerginliğin daha da arttığı hallerde söylenir.

270 Yaşar Kalafat; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/ Türk Halk İrfanında Kurt**, Berikan Yayınları, Ankara, 2008; **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara 2009.

271 Yaşar Kalafat "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası" **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007, sf. 195–225.

"Sürüye dabaq geldi,
Durmadı, qabaq geldi,
Onu yola salmağa
Ellerde tabaq geldi."

Dabağ hayvanlarda görülen bir ayak hastalığı iken şer güçlerin marifeti olarak bilinir. Büyük sürüleri ve Görkeli büyükbaş hayvanları yakaladığına inanılan yazın uzak meralara giden hayvanları bulan bir musibettir. Hemen görülür ve bütün sürüye yayılır. Gelini yola koymak için gelin evden çıkınca ev halkı ve yakın çevresi kaşıkları birbirine vurarak kaşıkları tabaklara vurarak ses çıkarırlar. Bolu ve civarında[272] bir dönemin gelin atının çıngıraklı olması acaba sadece gelin alayını insanlara duyurmak amaçlı mı di? gelin oğlan evinin kapısının önüne gelince "bardak kırma" yapılır. Bununla gelinin bütün kötü huylarının kırılıp, eşiğin dışında kalacağına inanılır. Amaç gürültüden rahatsız olup kaçacağına öleceğine inanılan Kara İyelerin kovulmasıdır. Ses çıkararak görünmeyen kötü güçleri defetme inanç ve uygulaması gelin yeni evinin eşiğinden içeri girerken de yapılır. Gelinin ayağının altına kırılınca ses çıkarabilecek tabak türünden bir şey konulur. Buna "tabak sındırma" denir. Böylece gelin üzerindeki Kem Gözler'in zararını da eşiğin dışında bırakmış olur.

Yola salmakla ilgili bir mahnıda da/ manide de;

272 Erhan Yeşilyurt, "Evlilik adetleri Yönünden Bolu ve Çıvarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması", Uluslararası Köroğlu ve, Bolu tarihi ve Kültürü sempozyumu, Bolu, 18–21 Ekim 2009.

"Kızın bahtı ağ olsun
Kohumları sağ olsun
Kızın gettiği yollar
Yansın çil çırak olsun"[273] denilmektedir.

Kız baba evinden ayrılmadan babası veya erkek kardeşi tarafından kemeri bağlanır. Kemerin rengi çok kere al'dır. Kemer çok defa üç defa bağlanır açılır. Bu esnada hayır dualar okunur, geline gerekli nasihat içerikli sözler söylenir.

"Kemer bağla beline
Şirni verin eline
Gel bizim eziz gelin
Hına koyum eline
.....

Haber getsin düşmanıma dostuma" denir ki son mısra bir yerde okunur.[274] Yeşilçam yaprağı ve bir tabak unla gelirler. Bu unlar **Düğün Ekmeği** unu'na katılırlar. Ekmek etrafında oluşmuş inançlar Türk kültürlü halklarda çok geniş yer tutar. Bolu'da gelin arabadan indiğinde bir kolunun altında Kur'an-ı Kerim diğer koltuğunun altında ek-

273 Ebulbez Amanoğlu Guluyev, **Azerbaycan Düğün Türküleri (Toy Mahnıları)**, Ankara, 2008 s. 14.

274 Ebulbez Amanoğlu Guluyev, **Azerbaycan Düğün Türküleri (Toy Mahnıları)**, Ankara, 2008 s. 75.

mek olur.[275] Kur'an verilmesi ile yeni çiftlere hayırlar dilenilmiş ve ekmek verilmekle de bereket dilenilmiş olunur. Burada geline ve damada yağ ve bal karışımı bir bardak şerbet verilerek, kapıların üst kısmına sürdürülerek eşlerin tatlı ve geçimli olmaları amaçlanır. Bolu'da da Anadolu Türk kültür coğrafyasının sair yerlerinde olduğu gibi okuntu uygulaması hemen hemen tamamen kalkmıştır.[276]

Tahtacılarda okundu olarak kuru üzüm ve leblebi gönderilir.

"Eşidilen sesimdi,
Zilim deyil pesimdi,
Göz- nezeri kesmeye
Bir cimdik duz besimdi/ yeterli" derler.

Nazar olabilmek için varlıklı olmak güzel olmak gibi meziyetli olmak da bir faktördür. Bütün beceriler nazar alabilirler. Kişinin sesi de nazar alabilir.[277] Bu itibarla halk inançlarında "**ses sakınma**" uygulaması vardır. "**Ses Alan**" olarak bilinen bir kara iyeden bahsedilir. Kişi nazar ederken adeta bütün organları ile ayrı ayrı ve bir arada nazar edebilir. Duyulan bir ses gibi alınan bir koku görülen bir güzellik veya maddi varlık, sağlıklı olmak da göze gelebilir. Sadece insanlar değil diğer canlılar da mesela bol sütlü

275 Erhan Yeşilyurt, "Evlilik adetleri Yönünden Bolu ve Çıvarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması", **Uluslararası Köroğlu ve, Bolu Tarihi ve Kültürü sempozyumu, Bolu, 18–21 Ekim 2009.**

276 A.g.e.

277 Yaşar Aksan, Nazar Değmesi e Nazardan Korunma, Bolu ve Yöresinde Halk İnanış ve Gelenekleri" **Bolu Üçtepe,** Ocak 1994. S.38, s.12.

bir inek veya bol meyveli bir ağaç nazar olabilirler. Kârlı yapılmış bir ticaret, iyi çalışan bir makine hatta görkemli bir kaya, gür akan bir su bile nazar alabilir. **Tuz** ise bazen yalnız başına bazen üzerlikle ve bazen de ateşle birlikte nazara karşı önleyici etkinlik gösterebilir.

"Men aşiq özün bezer,
Çıkıp mehleni gezer,
Tanrı'ya yalvarıram
Kesmesin onu nezer"

Halk inançlarında geleneksel inanç uygulamaları bazen bid'ad bazen şirk ve bazen de hurafe olarak yaşamasına rağmen, bütün bunların üzeride her şeyin Tanrı'nın elinde olduğu ve Tanrı'nın emri ile gerçekleşebileceği inancı vardır. Bütün nazar önlemlerinden daha müessir olan "**Maşallah**" demektir. Nazar her şeyi kesebilirken "Maşallah" nazarı keser, **nazar kesen** olarak bilinir nazar olunması engeller. Bütün nazar gidericilerden daha etkili olan da keza ilgili **Nazar Duaları**'dır.

"Men aşiqam andırdım,
Söz söyledim, qandırdım,
Bed nezeri kesmeye
Üzerliği yandırdım."

Üzerlik, tohumu ile kokusu ile tütsüsü ile nazar kesen ve nazar gideren olarak bilinir. Günümüzde resmi görüşmelerde salonların, düğüm evlerinin, iş yerlerinin, üzerlik tütsüsüne tabi tutulduğu bilinirken her yaştaki insanın bu arada bazı yerlerde çiftlik hayvanların da üzer-

lik tütsüsünden geçirildiği bilinmektedir. Üzerliğin toplanması, saklanılması, kullanılması etrafında sözlü bir edebiyat oluşmuştur. Nazarın, görünmeyen kötülüklerin olduğu her yerde önleyici ve giderici olarak kullanılan üzerlik gelin için de geçerlidir. **Kurşun Dökme** de olduğu gibi üzerlik için de geçerlidir. Bu tür uygulamalara Erzurum'da **Mum Dökmek** de eklenmiştir. Gelin ve damat söz konusu olunca daha ziyade kem niyetlilerce "**bağlama**" yapılır.[278] Bununla çiftlerin başarısız olmaları amaçlanır.

"Elemi ezer oldu
Dağ-taşı gezer oldu,
Menim nakam sevgimi
Oklayan nazar oldu"

Nazar değmesi, nazara gelme, nazar oklaması olarak da geçebilmektedir. Daha ziyade çok söylenen sevgiler, dilden dile dolaşan aşklar, dile gelerek kem gözün oklarına hedef olur inancı vardır.

---

278 Tahtacı Türkmenlerinde dede veya temsilcisi **Damat Bayrağını** 3 defa salâvat getirerek öper. Bayraktarın dikildiği direğin altına asma **kilit** konur. Burada kurban kesilir. **Düğün ekmeğinin** yapıldığı evdeki un çuvalına asma kilit takılır. Bu kilitler gerdek sabahı açılır. Böylece büyü/bağlama önlenilmiş olunur. Bayraktar bekar ve dede sülalesinden olmalıdır. Damat Bayrağı'nın direği güneş doğmadan evvel arkadaşları tarafından ormandan temin edilir. Bu gönder 15 m kadar uzunluğundaki bir çam ağacıdır. Bu ağaç, uç kısmındaki yaprakları korunarak tamamen soyulur. Yaprakların arasına **ayna** ve **elma** konur. Ayna gençler tarafından silah atılarak kırılır.

Ayrı düşmüş sevgilileri birleştirmek büyük sevaptır;

"Su geldi üzgü oldu
Söz dedim düzgü oldu
Yarı yara çatdıran
Taş üste güzgü oldu"

Zira ayrılık ölümden beterdir;

"Karşı dağın yoncaları tez biter
Özledim ağamı gözümde tüter
Elâ gözlerini sevdiğim ağam
Ayrılık çekmesi ölümden beter"[279]

Sevgililer arasında ihanet türü olumsuzluklar yaşanınca bu defa alkışlar yerlerini kargışlara bırakırlar;

"Kapının önünde kangallar bitsin
"Bacanın üstünde baykuşlar ötsün
Altı ay yedi yıl ısıtma tutsun
Daha derdim az diyesin Ağ gelin"[280]

Güven konusunu anlatan bir özlü sözde, "parayı koynuna, karıyı kaynına emanet edeceksin"[281] denilmiştir.

Bazen de evlilik evvelinde bunun tamamen tersi olur. Sevgililerin arasını vuran değil de bulanlar vardır.

279 Esma Şimşek, a.g.e.

280 Doğan Kaya, **Âşık Mincacî**, Sivas 1994, s. 35.

281 A. Bulut- Ü. Duvarcı, "Gelin Canlar Bir Olalım" **Tercüman**, 27/ 4/ 1992– 28/ 5/ 1992.

Onlar için aynaların en kıymetlisi olarak bilinen taş ayna benzetmesi yapılır. Bu çiftler arasındaki her konuşma bir aşk şarkısı oluşturur.

"Güneşi, mahı gördüm,
Veziri, şahı gördüm,
Albastı balasına
Tutulmuş zahı gördüm"

Evlilikteki kara iyelerden birisi de Al'dır. Bu iye **Al Karısı, Al Avradı, Al Kızı, Al Anası** olarak da bilinir. Al, doğumun ilk 40 gününde zahı olarak bilinen dönemde anneyi ve bebeği basarak çok kere ölümlerine yol açabilir inancı vardır. Al'dan korunmak ve kurtulmak için zahı olan kadının odasına ışık, ateş, silah, demir, erkek elbisesi, sarımsak, **kurtpençesi**, erkek at, tuz ve daha ziyade Kur'an'ı Kerim konur. Al'ın fiziğine dair tespitler ve Al çeşitlerine dair araştırmalar da yapılmıştır. Al'ın yaptığı rahatsızlık "**Al Basması**" olarak bilinir.

"Toprağımda hırım/ çorak **var,**
Riz/iz **açmışam** şırım/ izim **var,**
Hal anasın tutmağa
Atım üste kırım **var.**"

Al Anası/ Hal Anası'nın atlara musallat olduğuna dair inançlar da vardır. Çok kere bağlı atları sabahleyin sahipleri ahırlarında bağı açılmış, yelesi karışmış ve terli ve çok yorgun bulunurlar. Bu hal onların bu iye tarafından binildiği şeklinde yorumlanır. Yakalanması için atın binilecek bel

kısmına sıvı katran sürülü bir bez serilir Al binince buraya yapışacağı için yakalanması mümkün olur. Bu iyenin bazı yörelerde yerel ismine de rastlanır. Bize göre bu iye Al/ Hal değil muhtemelen başka bir kara iyedir. Zira hamile hanımın doğumu kolay olsun diye eşiğinde[282] erkek at kişnetilirken, atın nalından koruyucu güç olarak yararlanılırken, atı binerek ona eziyet veren ya Al iyesi değil başka bir kara iyedir veya onun, Al'ın farklı bir türüdür.

"Döşeyim cırıq oldu,
Qab aldım kırık oldu
Qapıya tavşan geldi
Doğduğum mırıq oldu"

Aşerme, yerikleme gibi isimlerle bilinen doğumdan evvelki hamilelik süreci ile ilgili inançlar da vardır. Bu dönemde anne adayının canı çektiği yiyecek onun için temin edilmelidir. Bunu yapabilen büyük sevap kazanır inancı

282 Türk kültürlü halklarda eşik korunmak için bir sınırdır. Evin, odanın, ahırın, köyün korunması eşikten başlar. Koruyucuların eşiğin altında saklı güçler olduğuna inanılır. Eşik bu halkların kültüründe bir kült oluşturmuştur. Eşikten içeri kabul gören yurdun yuvanın ferdi dostu olarak kabul edilir. Kına türkülerinde; "Atladı geçti eşiği
Sofrada galdı gaşığı
Ayrılık anam ayrılk
Büyük evin yaraşığı
Bu gıza bir ana gerek
Ayrılık anam ayrılık" denir.. (Mustafa Uslu, "Bahadın'da Gelin Alma ve Kına Yakma Adeti.." Erciyes, Şubat 1994, S. 194, s.30-31.

vardır. Bu konuda çok sayıda efsanenin olduğu bilinir. Bu dönemle ilgili inançların birisi de "çekim" dir. Anne adayı kimi görürse, düşünürse, kimin resmine bakarsa bebeğin ona benzeyeceğine inanılır. Bazen da istenilmese de bazı hayvanlar görülebilir ve görülen her hayvanın bebeye farklı şekilde yansıyacağına inanılır. Mesela Anadolu ve Bulgaristan Türk Kültür coğrafyasında üst dudağı yarık bebeklerin, annelerinin bu dönemde tavşan gördükleri inancı vardır. Tavşanın geviş getirişi Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında mırıklık olarak iz bırakmıştır.

Evlenecek çiftler için "kıyafetname" olarak bilinen fizikî yapılarından hareketle geleceklerine dair özlü sözler söylenir.

"Maya buldu (Ağ etli, beyaz tenli) Avrat al ki, sene ner (pehlivan) buldu oğlan doğursun" denir.

Bebek bekleyen anne adayının doğum günü yaklaştıkça bebeğin cinsiyetini tahminlerle birlikte bebeğe isim aranmasına da başlanılır. Muğla yöresi Alevî inançlı Müslüman halktaki bir manide;

Şu derenin odunu
Yakan bilir tadını
Kız doğuran analar
Fatma koysun adını"[283]

283 Aslı Büyük Okutan, "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi,**, Bahar 2007, S.41, s.255-267.

"Dama seriyor hedik
Saçları belik belik
Üzerlik yaktırayım
Değmesin sana kemlik"[284]

Hedik çok kere dişinin çıktığı ilk göründüğü zaman çocuklar için yapılan aile içi ikramlı da kullanılır. Eğlence olarak bilinir. İçerisine mısır ve buğday gibi haşlanmış yiyecekler ve fındık içi konur. Nadiren de olsa aile içinde yapılan diğer kutlamalarda da hedik yapılır. Saçların belik belik olması saç sahibi tarafından verilen bir mesajdır. Saçın açık veya bağlı olması, zilifli veya kınalı olması saç sahibinin bekâr, nişanlı, evli, yaslı olmasını gösterebilir.[285] Kemlik, hainlik, haset, kem göz, nazar karşılığı olarak.

Kırık eşya etrafında da inançlar oluşmuştur. Kırık cam bilhassa kırık ayna imkân var ise kullanılmaz uğursuzluğuna inanılır. Düşen cam eşyanın kırılması istenir. Kırılırken ses çıkarması yeğlenir. Böyle hallerde düşen cam aksamın içerisinde görünen veya görünmeyenlerden birilerinin gözü kaldığına inanılır. Kırılması halinde **göz büyüsünün** giderilmiş olacağına inanılır. Cam eşyanın kırılması suretiyle çıkan sesle kara iyelerin etkisinin giderileceği inancı ve kırılan bu tür

283 Aslı Büyük Okutan, "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi,** Bahar 2007, S.41, s. 255-267.

284 Mehmet Özbek a.g.e.

285 "Perçemim uzamış keser atarım
İstanbul yolunu sai/Psstacı tutarım
Sılacılar gelir de sen gelmezsen
Derdinden valahi hasta yatarım"(Esma Şimşek, a.g.e.)

eşyanın artık kullanılmayacağı inancı bir arada düşünülünce ve "kazamızı belamızı def etsin" denilmesi, kırılan bu tür nesnenin kırılmakla kara iyelerce sahiplenildiğini mi düşündürmeli? Yoksa kırılma olayı bir tür mecburi sacı türümüdür? Bu bulguda tabu aranılabilir mi?

Ayna etrafında da bir kült ve edebiyat oluşmuştur.

"Ayna tuttum yüzüme
Ali göründü gözüme
Keşke tutmaz olaydım
İnme indi dizime"[286]

Evlilik itibariyle yer verilecek konulardan birisi de meşru olamayan ilişkiler anlatılırken, "**Kırk Azgınlığı**" olarak bilinen ilişkiler türüdür ki bunlar için "Kırkından sonra azanları teneşir paklar" denir.

Makul sebepler olmaksızın birlikte yaşadığı ilk eşini terk edip gözünü dışarıya diken erkekler için ilk eşleri;

"Saçının pırıltısını
Cebinin şıkırtısını
Ayağının tıkırtısını
Ben yaşadım
Göğsünün hırıltısını
Makatının zırıltısını
Aldattığı kadın yaşasın" derlermiş.

---

286 Yaşar Kalafat " Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna" **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu (26–27 Kasım 1993 Antalya)** Ankara 1995 sh. 75–107.

SONUÇ

Türkiye ve Azerbaycan iki devlet bir millet oldukları gerçeğinden hareket edilince doğaldır ki manileri/ bayatileri da ve bunların evliliğe yansımış olanları da aynı olacaktır. Bu şiir türünün söylenilme gerekçelerinin izahı da farklı olmayacaktır. Biz bu bildiri ile iki devletin aynı milletten halklardan oluştuklarını halk inançları halk edebiyatı ilişkisinden hareketle izah ederken, Kına, kısmet açma, albastı, aşermek, yağmur duası, geleceği tahmin etmek, büyü yapıp büyü bozmak, nazar, üzerlik, rüya yorumlamak, adak/ nezir temalar üzerinde durarak izah getirmeğe çalıştık.

VII. BÖLÜM

AĞRI DAĞI VE YAKIN ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA "TAŞ KÜLTÜ"

"Dağlar ile Taşlar ile
Çağırayım Mevla'm seni" Yunus Emre

Türk kültür coğrafyasında taş etrafında oluşmuş inançlar dağ ve toprak etrafında oluşan çeşitli inançlarla bağlantılı ancak bir taş kültü oluşturacak kadar da zengindir. Bu zenginliği ağrı ve onun yakın-uzak çevresinde de görebiliyoruz. Bu zengin birikimin halk inançları bakımından toplanıp, karşılaştırılıp anlamlandırılması bölge halk inançlarını derinliklerine inilebilmesi için gerekiyordu.

Bu çalışmada taşın koruyucu, kurtarıcı, çeşitli rahatsızlıklar için tedavi edici, bereketi celp edici gibi olma gibi özellikleri halk inançları zemininde ele alınmakta ve sözlü kültürden örneklemeler yapılmaktadır. Mitolojik dönem-

den günümüze bilinen ve alandan derlenilen bulgular incelemeye alınan Ağrı ve çevresinde yaşamakta olan inançlarla karşılaştırılmaktadır.

GİRİŞ

Taş da, toprak gibi, su gibi, mağara gibi cemadattan yani nebatat, insanat ve hayvanatın dışında kalan ve cansız olarak bilinenler grubun kapsamında düşünülür. Ancak her toprak veya kum taşın aşınması ile oluşmadığı gibi, her taş veya mağara da inanç içerikleri bakımından dağın bir parçası değillerdir. Halk edebiyatında bilhassa çivi çakılarak yapılan fal ve büyülerde dağın kalkıp taşa gelmesi gibi örnekleri bulmak zor değildir.[287] Halk inançlarında yaratılmışlardan her şeyin karşılıklı "hak"ları ve yaratılış sebeplerinin hikmetini bilmeleri gibi bir sorumlulukları vardır. Hiçbir şey yoktan var olmamış iken yaradılış sebep ve sırrı olmayan yaratılmış da yoktur. Kurtlar ile kuşlar nasıl farklı mesuliyet sahipleri iseler, dağlar ile taşlar da öz zikirleri ile kendi kuyularını doldururlar.

Biz bu inceleme sonuçlarımızı evvelce yaptığımız "su", "toprak" ve "dağ" örneklerinde olduğu gibi "taş" etrafında gelişen halk inançları üzerinde yoğunlaşarak keza Ağrı ve çevresini merkezine alarak yapacağız. Sınırları

287 "Dağ qalxdı, qoşa geldi,
Kesek yoh, daşa geldi,
Bir ocağa mıh çax çaldım,
Niyetim başa geldi." denir.

daha geniş olan kültür coğrafyasından da örneklemeler yaparak Ağrı ve çevresinden yaptığımız tespitlerle karşılaştırılmaları cihetine gideceğiz. Tespitlerimizi hayatın doğum evlilik ve ölüm gibi dönemlerine göre sıralayacağız. Taşın korunma, kurtulma ve bereket gibi fonksiyonları ile ilgili inançlarını taşın diğer cansız olarak bilinenler, bitkiler, hayvanlar ve ağırlıkla olarak insanlarla ilişkilendirerek açıklayacağız.

METİN

Taş veya Kaya'nın etrafında oluşan kültün merkezinde iye/ sahip inancı vardır. Tabiatta mevcut şekiller arasında taş ve kayalar da, Türklerin muhtelif fonksiyonlar kazandırmak suretiyle inanç yumağına kattığı unsurlardır. Bunlar arasında, "**Yada Taşı**" diye adlandırılan bir cins taş, Türk hayatında uzun asırlar olağanüstü nitelikleri ile yaşamıştır. Yada Taşı ile ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut, daha XI. yüzyılda şu malûmatı vermektedir: "Ben, bunu, Yağma ülkesinde gördüm. Orada bir yangın olmuştu. Mevsim yazdı. O sıcakta kar yağdırıldı ve Ulu Tanrının izniyle yangın söndürüldü."[288] Eski Türkler, bu taş ile birçok iş yaparlardı. Yağmur, kar yağdırmak, havayı değiştirmek gibi çeşitli işler için bu taş kullanılmaktaydı. Bildirimizde taşın ilkin değişikliklerine ve daha ziyade yağmurun yağmasında etkili olduğuna dair inançlara da yer vereceğiz.

---

288 **Divânü Lûgat-it Türk**, (Ter. B. Atalay), Ankara, 1986. 2. basım. Cilt III, s. 3.

Mutlak olan, "ak taş" diye 'belenen'e can verebiliyor, ulu zatlar bu dilekte dilek sahibine yoldaş olabiliyordu[289] Bu inanç biçiminde yaratılmışlar arasında alem değiştirmektir.[290] Bu bulgunun sözlü edebiyatta çok sayıda örneğini bulabildiğimiz.

Taşla ilgili inançların bir bölümü "Taş Kesilme" içeriklidirler Ardanuç'taki "**Ecelin Taşı**" efsanesinde çapa yapmakta olan bir anne bebeğinin bir ejderha tarafından alındığını görür ve "Allah'ım bizi kuş et ya da taş et" diye dua eder, duası kabul görür, orada bebek annesi ve **ejderha**

---

289 Ak taş diye belediğim
Tülbendime doladığım
Hak'tan dilek dilediğim
Mevlâ'm bu taşa can versin

Yoldan geçen yolcu kardeş
Ben kimlere olam sırdaş
Kırşehir'de Hacı Bektaş
Mevlâ'm bu taşa can versin

Bebeksiz oldum divane
Ben ağlarım yane yane
Konya'da Ulu Mevlana
Mevla'm bu taşa can versin

Yoldan giden yolcu baba
Sırtında var yeşil aba
Osmancık'ta Koyun Baba
Mevla'm bu taşa can versin "Taş Bebek-Anonim"

290 Koca dağı sarmış duman
Fırtınalı Kış görünür,
Buzullardan yağan kardan
Billurlaşmış taş görünür. (Ahmet Saraçoğlu)

taş kesilirler. Aynı ilçenin Beratlı köyündeki "Gelin Kayası" efsanesi de taş kesilme ile ilgilidir. İstemediği bir kimse ile evlendirilmek istenen gelin Allah'tan taş kesilmelerini diler. Duası kabul görür düğün alayı ile birlikte taş kesilirler.[291] Ardanuç'taki **Göz Yaşı Çermiği** efsanesinde de gelin alayı gayri Müslim komutanın tasallutundan korunmak için aynı şekilde Allah'a dua eder duası kabul görür gelin, alayı seyircilerle birlikte taş kesilirken taşa dönüşen gelinin gözyaşları hala kayalardan su olarak sızmaktadır. Sızan sular bir küründe biriktirilmekte ve şifa için kullanılmaktadır.[292] Taş kesilme sonucu oluşan mekânlara halk bir kutsiyet atfeder, bazen bu yerler kutlu mekân işlemi görür ve bazen de bu yerler sadece saygıyla anılırlar.[293]

Taş kesilme peygamber kıssalarında görüldüğü gibi yasakların çiğnenmesi hainde ceza olarak karşımıza çıkabilmektedir. Diyarbakır'dan geçmekte olan bir gelin alayında katılımcılardan bir anne bebeğinin altını temizlerken ekmeğe saygısızlık eder ve "gelincik dağı'nda yaşanan bu olayda anne bebeği ile birlikte taş kesilir.[294]

Taş kesilme, yaratılmışlardan insanat, hayvanat ve nebatatın âlem değiştirmesi midir? Yaratılmışların yaratandan dileklerinin kabulünde bir kurtuluş yolu olan taş

---

291 Ülkü Önal, **"Ardanuç Folkloru"**, Özel Ülkü Önal Arşivi".

292 Ülkü Önal, **"Ardanuç Folkloru"**, Özel Ülkü Önal Arşivi".

293 Saim Sakaoğlu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu,** Ankara, 1980.

294 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 1999.

kesilme, yaratanın âlemler üstü konumunu halk inançlarından hareketle izleyebilme imkânı vermektedir.

Örneklerini Bekdik/ Beydilli Türkmenlerinde de gördüğümüz taş bağlantılı bir inanç da "Taş kesilme" motifi ile ilgilidir. Ereğli- Karapınar güzergâhındaki Gelin-Taş veya Gelin Kayası bunlardan birisidir. Efsanesine göre Hızır (a.s.) bir köyden ekmek ister bu talebine sadece çocuklu bir gelin olumlu cevap verir. Hızır (a.s.) geline köyü arkasına bakmadan terk etmesini söyler. Gelin tavsiyeye uyar ancak köyden çıkarken duyduğu şiddetli ses üzerine geri dönüp bakar ve oracıkta çocukları ile taş kesilir.[295] Arkaya bakılması halinde taş kesileceği inancı bazıları peygamberlere ait olmak üzere daha birçok ulu zatın efsanesinde vardır.

Taş kesilme motifi Türk kültürlü halkların inançlarında çok görülür. Konuya ilk parmak basan S. Sakaoğlu olmuştur.[296] Taş kesilme vaadini yerinde tutmayanlar, çaresiz masumlara zulmedenler ve bazen de, darda kalıp "Allah'ım ya beni kuş et uçur, ya da taş et kurtar" diyen biçarelerin duası halinde görülen bir haldir. Çok kere kayınvalide zulmünden kurtulmak isteyen gelinler, namus düşmanlarının şirretinden veya düşman askerinin tecavüzünden kurtulmak istenirken görülür.

Taş Kesilme içerikli İsmet Alpaslan'ın Ağrı bölgesinden 25 efsane tespiti olmuştur. Bunlardan dokuzu taş

295 Dr. Ali Sayar, **Türkistan ve Horasan'dan Anadoluya Bekdik Türkmenleri'nin Kültürü ve Kökleri**, Konya, s 208.

296 Sayım Sakaoğlu, **a.g.e.**

kesilen gelinlere ve 5 tanesi de taş kesilen gelin alaylarına dairdir. Bunların dışında taş kesilen atlara ve develere dair de efsaneler vardır.[297]

Dağlara taşlara yani cemadata seslenmekle ilgili inançlar doğumun bebeklik hatta ana rahmine düşülmeden evvel başlar. Ardahan, Iğdır, Kars, Ağrı Taşlıçay, Yoncalı yörelerinde bebeğin kırkı yapılırken dökülen son tas suda "balamın hastalığı, gamı kederi kurtlara kuşlara" denildikten "dağlara taşlara" da denir. Böylece çeşitli musibetlerin kırk dökülmesi ile birlikte dökülüp gittiğine dağ ve taşların bunları alarak bebeği koruyup kurtaracağına inanılır.[298]

Kars'ta, Iğdır'da, Nahcıvan'da, Ağrı'da akarsuda çimdikten sonra çocuklar sırayla sağ ve sol ayakları üzerinde sekerler ve aynı yöne yatırdıkları kulaklarını avuçlarının içi ile kapatarak kulaklarındaki suyu akıtmaya çalışır ve bu esnada "**Ağ daş/ taş- kara daş/ taş** gel kulağımın suyunu al kaç" derler. Böylece ak ve kara taşların kulaklardaki suyu almak suretiyle o suyun rahatsızlığı inleyeceği inancını anlatmış olurlar. Renklere, ak, kara, kızıl, sarı oluşlarına göre manevi mana yüklenmiştir. Kızıl Kaya Güneşi, al don yağmuru simgelemiştir.[299] Hakas Türkle-

297 İsmet Alpaslan, **Ağrı Efsaneleri**, İzmir, 2010.

298 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, s. 14-149.

299 "Getir getir hay getir
Kızıl Kaya dibinden
Bir kırmızı gül getir
Keçel kızı koy evde
Saçlı kızı getir getir

rinde de Ocak Ana dört tarafı taş dört göbekli olarak tanıtılırken ateşin rengi al'dır.[300]

Iğdır'dan ve Erbil'den Kerbela'ya gitmiş kimse oradan öncelikli olarak "**mühür**" getirir. Mühür şehit toprağından yapıldığı için mübarektir, namazda kıbleye konularak kullanır kullanılır

Giresun'da Hıdrellez Aksu kutlamaları yapılır. Burada '**Dere Taşlama**' uygulaması yapılır. Bunun için Aksu Deresi'nin denize döküldüğü yerde 'Derdim belam denize' denilerek suya **7 çift 1 tek** taş alınıp atılır. Bazen taşı sırtından geriye, arkaya doğru atanlar da olur. Dereyi taşlayan kadın ve kızlar sonra dereye girip maşrapalarla başlarına su dökerler. İfadeye göre kadınlar denizi, denizden kötülük geleceği için taşlarlarmış. Burada ki son Hıdrellez uygulaması ise, adanın etrafında **tavaf** edercesine dolaşılmasıdır. Törene katılanlar **Hamza Taşı** önünde toplanır motorlarla adanın etrafını dolanır tekrar aynı yere gelir-

---

Gün gelip su içmeye
Al donun değişmeğe
Dumandan kaçın kaçın
Güneşin yolun açın
Azarlı azar olsun" denir "Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Yukarı Eller**, Lalezar, Ankara, 2008.

300 "Tört toluklu taş ocak — "Dört taraflı taş ocak
Tört kindikli ot ene — Dört göbekli ateş ana
Ak külün yastangan — Ak külü yastangan
Ak calbştu ot ene — Ak alevli ateş ana
Odız baştu ot ene — Otuz başlı ateş ana
Çıydi bolzo bışırgan — Çiğ olsa pişiren
Tondı bolzo erikten" — Buz olsa eriten" denir. (Nadya Yoguşuva)

ler. Urfa'da yağmur yağması için toplanılıp okunan taşlar Balıklı Göl'e atılır. Taşın yağmur için Tanrı'ya verilmiş bir saçı olduğu inancı Mardin'de de vardır.[301]

Kütahya Simav ilçesi Gölköy'de 5 Mayıs günü Ganel Deresi'ne gidilir, buradan **taş** toplanır, akşam olunca köprünün kenarında toplanılan bu taşlarla dilekler istikametinde maketler yapılır. 6 Mayıs günü '**kuşluk vakti**' kalkılır iki rekât namaz kılındıktan sonra maketlerin yanına gidilir. Maketlerde bir yıkılma var ise, buraya Hızır'ın geldiği ve niyetinin olacağına inanılır. Ayrıca oğulları askere gidenler '**Hayır**' diye bilinen ve bütün komşuların davet edildikleri bir yemeği de Hıdrellez'de verirler

Mersin Silifke'nin Tosmurlu köyünde Hıdrellez Kutlamaları Erenler Tepesi, **Kızlar Sivrisi**, Peri **Kızları** Tepesi veya Perili Tepe diye bilinen yerlerde kutlanır. İnanışa göre burada bu tarihte **perili kızlar** uzaktan görülebilecek derecede büyük bir ateş yakarlar. Hıdrellez günü erken saatlerde bölgedeki kutsal bilinen bir mezarın başına gelinir burada namaz kılınıp taşlarla ve sopalarla dileklerini mezarın başında maket olarak yapar veya çizerler. Adağı olanlar adaklarını kesip orada dağıtırlar. Daha sonra mezarın üzerindeki çay taşlarından 41 tane toplanır. Bu taşlarla birlikte mezarın etrafında 7 defa **tavaf** edercesine dönülür. Her dönüşte beher **taş** için 1 Fatiha 3 İhlâs okunur ve okunan her taş tekrar mezarın üzerine konup dilek ağaçlarının bulunduğu kısma geçilir. Dilek ağaçlarına bağlamak için halk

301 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, s. 181-194.

yanlarında getirdikleri veya giysilerinden yırttıkları çaputları bağlarlar. Dilekten sonra mezarların üzerinden yedi taş toplanıp bunlar evlere götürülüp saklanır ve Hıdrellez Akşamı veya Hıdrellezden sonraki günün şafak vakti sabah namazından sonra dilek tutularak Göksu Irmağı'na atılırlar. Kırklareli'nde 70 bin taşa Sura suresini 28 ayeti okunur, taşlara dil sürülür, yağmur yağarken rüzgâr esmesin diye esnenmemeye dikkat edilir. Bunlar 41 boğumlu asmaya 41 Yasin okunarak çaya atılırlar. Çocuklar 3 köyün etrafında **tavaf** edercesine dolandırılırlar. Yüksek yerlere çıkılır ve mezarlıklarda ölülerin ruhuna kuran akurlar. Yenilen toplu yemeğe kadınlar alınmazlar[302]

Ağrı'nın köylerinde, "**Çocuk Boncuğu**" denen bir taş vardır. Bu taş, kayısı büyüklüğünde, şeffaf, rengârenktir. Bu taşın, çocukların öldürülmesinde kullanıldığına inanılır. Taş sahibinin, o taşı bir çocuğun üstünde sıkması hâlinde, o çocuğun öleceğine inanılır. Eğer çocuğun evinde de o taştan varsa, bir tesiri olmazmış. Bu noktada taşın koruyucu etkinliği görülmüş olur. Taşın bu olağanüstü gücü, çocuğa kırkı çıkıncaya kadar tesir edermiş. Kırkı çıkınca tesiri kalmazmış. Bu yüzden, Ağrı'da kimse kırkı çıkmamış çocuğu konu/ komşuya göstermez, inancı vardır.[303] Böylece çocuk boncuğunun ölüme sebep ve mani olabileceği inancı olduğunu söyleyebiliyoruz. Kırk dönemi

302 Zekeriya Kurtuluş, "Kırklareli Ahmetçe Köyünde Yağmur Duası" **Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1995**, Ankara 1996, s. 120–126.

303 Yaşar Kalafat, **Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma**, Ankara 1998.

anne ve yavrusunun en hassas dönemi iken bu dönemde taşın tehdit ve savunma unsuru olması da taşa yüklenilen manevi güç bakımından önemlidir.

Bekdiklerde ilk çıkan dişi görünce annesi çocuğunun dişine küçük bir **çakıl taşı** ile 3 defa dokunarak dua edercesine "taştan diş, taştan diş, taştan diş" der. Diş çıkaran çocuğun Cuma günü öğle salası verilirken başından aşağıda yapılmış olan hedik dökülür. Artan hedik dişleri sağlam olan birisi tarafından ağızla alınır **su** kuyusuna atılır. Çekilen veya çıkan diş ikiz buzağılaması için ineğin altına veya çocuğun yastığının altına konura. Dişi sağlam kişinin seçilmiş olması o kişinin diş bakımından kutlu olduğuna inanılmasından kaynaklanır. Ahlat'ta çok erkek çocuklu annenin kullandığı beşiğin alınması da aynı inancın bir sonucudur. Bu örnekte de taşın koruyucu olabileceği inancının varlığını görüyoruz.

Taşla 3 defa mezar taşına ziyaretcisi tarafından vurulma inanç ve uygulaması Caferi- İslam inançlı bölge halklarında daha ziyade Ölü Bayram'larında görülür. Bu uygulamanın mezardaki bir nevi sorgu sual meleği eksersizi olduğu şeklinde izahlar vardır.

Taşlarda içerdikleri mineralin cinsine ve yoğunluğuna göre bazı etkinlikler gösterdiği inancı çok yaygındır. İran'da, Caferi İnançlı Müslüman Türk halkın inanışına göre, Hz. Muhammed ve Hz. Ali akik taşlı yüzük kullanmışlardır. **Akik** ferahlık verir. Hz. Ali ayrıca **Hadıd-i sini** (Doğal Demir) kullanmıştır. **Demir**'in güç verici olduğuna inanılmaktadır. **Zümrüt**'ün de haşerelere karşı koruduğu-

na inanılır.[304] İncelediğimiz bölgede Türk kültürünün diğer bölgelerinde olduğu gibi kem gözden korunmak için mavi bocuk kullanılır. Birçok yerde inşaatların temeline Kurban kanı atılırken kuzey Afganistan'da taş konulduğu da olur. Bebeklerde mavi **7 Delikli Taş** yetişkinlerde ise yüzük kaşı ve kolye türü takılarda mavi taş bulunur.

Musul- Erbil arasında halkı Türkçe ve Soranice konuşan halk yaşamaktadır. **Ashabı Kara** diye bilinen yatırın aynı zamanda **Sarılık Ocağı** olduğuna inanılır. Buraya havale edilmiş bir karpuz hırsızının karpuzu ve bıçağı ile taş kesildiğine inanılır. Mutlak olan Bebek Ağıtı'nda olduğu üzere taşa can verdiği gibi insanı taş da yapmaya kadirdir.[305]

Ulu zatların manevi güçlerinin tabiata yansıdığı ve isimlerini taş ve kayalara da verdikleri sık görülür. Gülmüşk Hatun (imam zade) Hz. Ali'nin torunu olarak bilinen güney Azerbaycan'ın batı bölgesinde bir ziyarettir. Buraya da yağmur duasına gidilir. Burada **Eli Taş/ Ali Taş** diye bilinen taşın Hz. Ali tarafından Zülfikar ile kesildiğine inanılır. Ayrıca Hz. Ali'nin parmağının ve atının nalının da buradaki kayada iz bıraktığına inanılır. Buradaki diğer kutsal taşlardan birisi de **Baba Pir Eli/ Baba Pir Ali**'dir.

Nazmiye- Tunceli arasında, yol kenarında **Ali Kaya** diye bilinen ve Hz. Ali'nin bu taşa belini dayadığına inanı-

304 Yaşar Kalafat, "Vatan–İran-Turan Hattı ve Caferi Türklerde Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 1997 S. 108 sh. 33–101.

305 A.B. Alptekin, **Fırat Havzası Efsaneleri**, Elazığ, 1990, s. 49.

lan kutsal bir mekân vardır. Gençler dilek dilemek için bu taşa gelirler.

Divriği yöresinde, Hüseyin Gazi'nin atının izini ve Battal Gazi'nin kılıcının izini taşıdığına inanılan kutsal izli kayalar vardır. Halk bu tür kayalara kutsiyet atfetmektedir.[306]

Iğdır'ın Sürmeli köyündeki Yar'da Hz. Ali'nin ayak izi olduğuna inanılan bir kaya vardır. Halk burayı kutsal bir mekân olarak bilir.

Taş- Ulu zat bağlantılı inanç coğrafyasını çok daha büyütmek mümkündür. Mezar-ı Şerif'te bir dağın tepesinde "Sümmi Düldül" diye bilinen bir yer vardır. Orada bir kayanın üzerinde Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayak izinin bulunduğuna dair kuvvetli bir inanış vardır. Anılan bölge bu bakımdan kutsal bir yer olarak tanınmakta ve saygı gösterilmektedir.[307]

Kabil'in batısında Karte sahil bölgesinde de Sengi Zülfikar diye bilinen büyük bir kaya vardır. Bu kaya tam ortasından ikiye bölünmüştür. Yöre halkının inanışına göre kayanın açıldığı kısmından geçerken kişi günahkâr ise kaya onu tutar sıkıştırır. O kişi Allah tarafından affedilince kaya onu serbest bırakır. Yine çocuğu olmayan ba-

306 K. Özen, "Divriği Efsaneleri", Tuncer Gülensoy Armağanı, Kayseri, 1995, s.239–284.

307 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü," Şehriyar Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserlerine Bir Bakış (15–16 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, 2003 s. 33–35; Erciyes, Kasım 2004 S. 323 s. 13–14; Name-i Asine "Ortak Kültür Mirasımızın Arayışında" İlkbahar 2003 S. 12 s. 41–45.

yanlar o taşın ortasından geçirilir ve böylece çocuğun olacağına inanılır.

Artvin'in Morkaya Köyü, Hars Dağı'ndaki bir taşın üzerinde Hz. Ali'nin atı Düldül'ün ayak izleri ve kuyruk kıllarının olduğuna ve dağın kerametine inanılır.

Hz. Ali'nin bu bölgeye gelmediği bilinmektedir. Hz. Ali'nin gitmediği Anadolu, Kafkasya ve Balkanlardaki birçok Türk kültür coğrafyasında O'na Düldül'e Zülfikar'a Ehli beyte ait birçok yer ismi vardır. Halk sevdiği ve unutmak istemediği kahramanını yaşadığı coğrafyada da yaşatmak için bu tür isimlendirmelere gitmiştir[308]

Taşlıçay'daki **Malik Ejder Efsanesi** kaya üzerindeki ona ait olduğuna inanılan ayak izleri ile ilgilidir. Bir başka rivayete göre buradaki izler Hz. Hızır'a ve Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikara aittir. [309]

Çocukken vatan müdafaasına katılan kırk kişiyi anlatan Ağrı'daki bir efsanede efsanenin isminin Kürtçe Çil Mer veya Türkçe Kırk Adam olması inanç içeriğinin irdelenmesinde farklı sonuçlar doğurmaz. Ana dili farklılığına rağmen her iki dildeki halkta da "Kırk", "toprağın kutsallığı" ve şehitliğin itibarlı olması önemlidir. İnanç kodları ortaktır.

---

308 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü," **Şehriyar Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserlerine Bir Bakış (15–16 Mayıs 2003 Ankara)**, Ankara, 2003 s. 33–35; **Erciyes**, Kasım 2004 S. 323 s. 13–14; **Name-i Asine** "Ortak Kültür Mirasımızın Arayışında" İlkbahar 2003 S. 12 s. 41–45.

309 İsmet Alpaslan, **Ağrı Efsaneleri**, İzmir, 2010, s. 174–175.

Ağrı bölgesinde de kutsal kişilerin menkıbelerinde taş ve kayalara iz bıraktıklarına dair inançlar vardır. Çil Mer/ Kırk Adam bunlardandır.[310]

İncelediğimiz bölgede günahkârların geçemeyeceklerine inanılan çok sayıda delikli taş var. Keza geçmişte Kars'ta, Erzurum'da, Bitlis'te ve Van'da bir tarafından öteki tarafına geçilmesinde hikmet aranan delikli taşlar vardı. Bu geçişlerle şifa bulunacağına, çocuk veya erkek çocuk sahibi olunacağına, genç kızların kısmetlerinin açılmasına vesile olacağına inanılırdı. Hacı Bektaş ilçesinde de bu türden bir delikli taş vardır.

Kutlu zatların ulu kabirlerin mezar taşlarına niyet tutularak ufak niyet taşları yapıştırılır. Doğu Beyazıt'taki Ahmed- i Hani camiinde olduğu gibi birçok türbede bu taşlarda zaman içerisinde oyuk oluşmuştur. Bu tür makamlardan bir kısmına belirli niyetler için gidilir. Van kalesindekine daha ziyade genç kızlar kısmetlerini tahmin için taş yapıştırırlar. Erbil'deki Türkmen ve Soranılar Sultan Muzaffer ve Muhammed Çuli'nin mezar taşlarına çeşitli konularda niyet tutup taş yapıştırırlar.

Saçı cinsinden kuyulara niyetlenilerek dilek taşı atmak, kuyu ve su birikintilerine/ göl vesaire yerlere taş, para atıp dilek dileme, Kars'ta da mevcuttur. Burada su iyesine saçı sunma inancı vardır. Bu inanç günümüzde, havuzlara para atmak şeklinde, şehirlerimizde devam etmektedir.

310 İsmet Alpaslan, Ağrı Efsaneleri, İzmir, 2010, s. 172–173.

Sarıkamış'ta, genç kızlar, kısmetleri açılır inancı ile şehitliğe bir Niyet taşı bırakırlar. Kars'taki 3 Kardeşler Şehitliği'ne 1950'li yıllara kadar niyet taşı yapıştırılırdı. Türkmenistan'da incelemeye çalıştığımız bazı türbelerde iç içe dışbükey ve içbükey kademeli daireler üzerinde adak taşı veya niyet taşları vardı. Bunlar bazen tek bazen 3–5 veya 7 taş üst üste olabiliyorlardı[311] Bu uygulamaya ve yapma niyet taşı çanaklarına başka bir yerde de rastlamadık.

Karakalpakıstan'da ünlü tarihi mezarlığın türbeleri önünde onlarca ayrı mekânda onlarca kümeler halinde üst üste yığılmış 3–5–7 taşın konulduğunu resimlemiştik. Bunlar her ziyaret münasebeti ile bir taş eklemek suretiyle adanılan miktarda taş yığılması şeklinde mi gerçekleşiyordu fazla bir çözümleme yapamadık[312]

Hakkâri'de Gülereş Baba'nın türbesi önünde adak sahipleri orada sürekli bulunan belirli 3 yassı kaygan taşı üst üste koyarlar durmalarını sağlayabilmeleri halinde niyetlerinin olacağına inanılır.[313]

Bulgurluk köyündeki bir kutsal mekânda yapılan dinî uygulamaya göre kötü ruhların kovulması amacıyla taşlar üst üste konularak kule oluştururlar. Bu uygulama ve özel hal-

311 Yaşar Kalafat "Aşkabat ve Çevresinde Metfun Türkmen Ululari" Türk Dünyası Tarih Dergisi, Mart 1996 S. 111, sh. 16–23.

312 Yaşar Kalafat "Nokus (Kırk Kızlar Destanı) Sempozyumu ve Karakalpak Türk Halk İnançları", Türk Dünyası Araştırmaları, Haziran 2000, S. 126, s. 167–181.

313 Yaşar Kalafat "Pinyaniş ve Ertuşi Türk Aşiretlerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları", Mehmet Eröz Anı Sayısı Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 2009.

lerde insanların sağlarına sollarına "tu tu tu" diyerek tükürür gibi yapmaları bir urasadır. Bu kültürde ura kötülük urasa ise onu def etmek için yapılan uygulamadır.

"Taş taş üstünde bırakmamak" veya "Taş üstünde taş gövde üstünde baş bırakmamak" deyimleri zahiren bütün insanları öldürmek ve bütün yapıları yıkmak anlamına gelirken batınen de insanların maddi ve manevi umutlarını yıkmak anlamına mı geliyordu?

Kaşgarlı, **Kaş** denilen temiz taş hakkında bize, kimin yanında bu taş bulunur ise ona şimşek dokunmaz anlamında açıklama yapmaktadır. Kaş, lekesiz, saf beyaz bir taştır, yüzüklere konur.[314] Biz Caferi inançlı Türkler arasında İslâm büyüklerinin farklı hikmet sahibi yüzük taşları kullandıklarına dair inançların olduğunu tespit etmiştik.

Yörede taş ile ilgili daha pek çok pratiğe rastlanmıştır. Ancak, hepsinin fonksiyonu yukarda sıraladıklarımızdan farklı değildir. Ayrıca yörede **Hacı Bektaş Taşı** adı verilen 12 köşeli **Teslim Taşı** da saygıyla taşınmaktadır.[315]

Yağmur duasına çıkan halk yağmur talebi ile mutlak olandan dilekte bulunurken çeşitli uygulamalar yapar[316], yağmur dualarında adeta aracılığına en fazla başvurulan taştır. Bu maksatla Kastamonu, Ayaş ve Bolu'da bu mak-

---

314 Reşat Genç, **Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası**, Ankara, 1977, s. 134.

315 H. Tanyu, "Hacı Bektaş'da (Suluca Karahöyük Bazı İnançlar ve Âdetler), **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi**, Ankara, 1986, Cilt IV, s. 381–395.

316 Yaşar Kalafat "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520–541.

satla 70.000 taşın ve Çorum'da 4444 taşın üzerine ilgili ayetler okunup akarsuya atılmaları sağlanır. Yağmuru verecek olan yaratandır taşlara okunan da onun kelamıdır ama üzerine okunması için dere yatağından toplanılmış taşlar seçilmiştir.

Adıyaman'da, gelinin eve gelmesi uğurlu ve bereketli olsun diye eşikten içeri girmeden önce, oğlan tarafı gelinin başının üstünden **taş duvara** gelecek şekilde **yumurta** fırlatıp atar. Yumurta halk inançlarında mayalarda olduğu gibi artımı, çoğalmayı simgeler. Bu bulguda yumurta daha ziyade saçı görünümündedir. Ancak saçı taş duvardan ziyade muhtemelen evin iyesine yapılmış olmaktadır.

Güney Azerbaycan'da Ahır Çarşambada suya/ bulağa gidenler oradan aldıkları **3 taşı su** kabının dibine koyar ve bu taşlar bir sonraki Nevruz'a kadar muhafaza edilirler. Keza üç böğürtlen dalı koparılarak eve getirilir bunlar evin kantarmasına asılır ve bir sonraki Ahır çarşambaya kadar orada kalmaları sağlanır ve yeni Nevruz'da yenileri ile değiştirilirler. Azerbaycan'ın bazı kesimlerinde de su kaynağından alınan **Yedi Taş** evin, ambarın, ahırın kovanlıkların muayyen yerlerine konulur. A. M. Çay bu uygulamanın bereketi cepletmek amacıyla yapıldığı kanaatindedir[317] ki biz de bu görüşe katılıyoruz. Bu uygulamada taş ve su kültleri bir bütün oluşturmuştur .

Edirne'de **Hacı Taşı** diye bilinen abide bir taş vardır. Hacca gidenlere dua sipariş edenlerin isimlerini bu taşa

317 A. M. Çay, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara, 1988 s.92

yazdırdıklarına inanılır.[318] Hacca gitmek İslamî bir farizadır. Orada yapılan duaların kabul olunacağı inancı vardır. Ayrıca en makbul duanın kişiye başkaları tarafından onun gıyabında yapılan dua olduğuna inanılır. Duayı kabul edecek olan kaderi belirleyendir. Taş nihayet üzerine kayıt düşülen nesne vasattır.

Elazığ'da, **çakmak taşı** ile yüzdeki yaraların tedavi edildiğine inanılır. Yüzünde yara olan kişinin ilgili yerine **üç kez** çakmak taşı çakılır ve taşı çakan kişinin üç kez, "Ben Karadenizi görmüşüm" demesi gerekir. Bu işi yapacak kişinin deniz görmüş olması şarttır. Eğer böyle biri çakmak taşını yaralı yüze çakar ve o sözleri söylerse, yaranın iyi olacağına inanılır.

Gaziantep'te, Seyhan Camii'ndeki **Kara Taş** kadınlar tarafından baş ağrısı tedavisi için ziyaret edilmektedir. Bu yöredeki kadınlar çıkınlarında taşıdıkları ve **Korku Taşı** olarak bilinen **Al Taş'ı, Ak Taş'a** sürerek suyunu içmek suretiyle korkularının geçeceğine inanırlar.

Öksürüklü çocukların tedavisi için ise, hasta çocuk **Cunûdünün** Dağı'ndaki **Delikli** Taş'tan geçirilir. 1950' li yıllara kadar Ağrı'da şifalı olduğuna inanılan delikli taşlar vardı.

Bazı türbelerde **Adak** Taşı yapıştırma inanç ve uygulaması sık rastlanılmasa da Ahlât'ta da görülebilmekte-

318 Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı Ankara, 2009.

dir. Bu ilçedeki Seyit Sultan türbesindeki Delikli Taş'ın öksürük ve sair rahatsızlıklara iyi geldiğine inanılır.

Sultan Seyit, bu ulu zat mekânındaki Delikli Taş ile de bilinmektedir. Buraya şifa bulmaları için öksürüklü çocuklar getirilir. Ziyaretler daha ziyade Çarşamba ve Perşembe günleri yapılır.

Yusufeli'nin Balcılı köyündeki Delikli Kaya Efsanesine göre döneminin devlet başkanı askeri ile bir vadiden geçerken heyelan halinde bir kayanın üzerlerine geldiğini görür. "Dur be mübarek taş" diyerek elini kaldırır Kaya olduğu yerde ve ağzı dualı liderin elinin izi kayanın üzerinde kalır. Hükümdar Delikli Kaya'nın deliğinden askeri ile birlikte geçip giderler.[319]

Bu bulgu halk inançları bakımından irdelenince, kaya'nın da bir canı bir kalbi ve o kalpte bir Allah korkusu ve merhamet vardır. İnanan insan ile inanan kaya arasında inanç düzeyinde söylem gerçekleşebilmekte ve taşın da mübareği olabilmektedir.

Heyelan halindeki taşlara, su sellerine, yangınlara, fırtınalara dua ederek mani olabilen, onları durduran, onların yönünü duaları ile değiştirebilen Ulu zatlarla ilgili efsane ve menkıbeler Türk kültürlü halkların halk inançlarında çok rastlanır. Ayrıca delikli kayalar ve onların hikmetlerine dair de inançlar vardır.

Nitekim Camandar Efendi veya Camandar Baba diye bilinen ulu zatla ilgili inançların içeriği de bu mahiyettedir.

319 Taner Artvinli, a.g.e. s. 175–178.

Her yıl sel mevsiminde sel suları bu türbeye dokunmamakta veya dokunamamaktadır. Akarsuya istek üzerine dua okuyarak durması sağlamıştır. Halk burada kurban kesip dağıtır, niyet tutar, mezarının etrafına niyet çaputu bağlanır, burada görülen rüyaların çıkacağına inanılır.

Ağrı'daki Taşkın Baba'nın Efsanesinde ulu zat coşkun akan derenin sel sularını yararak geçebilmektedir.[320] Efsanedeki kahramanın ismi Kürtçe Kul-i Reş veya Türkçe Kara Kul olsa ne fark eder. Bu kültür coğrafyasının farklı ana dilli de olsa aynı mitolojik genleri aynı tasavvufî algılayışı paylaşmıştır.

Sıtmalı çocukların tedavisi için Pınar Ziyareti'ndeki ağacın altına taş atılır. Sürmene'de petekli köyünden yaylaya giden halkın yolun kenarındaki kuyuya hayır bereket getireceği kazayı belayı savacağı inancı ile taş attıkları bilinir.

Ova'lar Tuva Türklerinde yüksek dağlardaki ve bu dağlardan geçen yolların kenarındaki kutsal taş yığınlarıdırlar. Yol kenarlarındaki ovalarda yolcular arabalarını ve atlarını durdururlar bazen ateş yaktıkları da olur ve ovalara saçı yaparlar. Ovalara çevreden 1, 3 veya 9 taş bulunup konulur. Buralarda dilekler dilenir. Ovanın etrafında güneşin dönüş istikametinde dönülür.

Bazı lehçelerde ova, ovo veya benzeri gibi olarak da geçerler. Biz Doğu Karadeniz'de bu inancın yaşadığını tespit edip, neşrettik. Değerlendirmemize göre yol iyesi veya yolun ruhu olarak alınabilir. Yapılan saçılar daha ziyade yolculuğun iyi geçmesi amaçlı olabilir. Bu inancın

320 İsmet Alpaslan, **Ağrı Efsaneleri**, İzmir, 2010, s. 206–210.

Türk kültür coğrafyasında yaşamakta olan ve yolda kalanların imdadına yetişen Boz Atlı Hızır ile bağlantılı olabileceği üzerinde de durulmuştur.

Ağrı'daki Yığıntaş Efsanesi Ova/ ovo inancı ile ortaklıklar içermektedir. Efsaneye göre padişah sefere giderken çevredeki beylerininin de orduya katılmalarını ve beher beyin askeri kadar taş yığmalarını ister. Sefer dönüşü aynı emri tekrar verir ve 2 taş yığını arasında taş sayısı farkının şehit miktarı olduğunu belirler. Gazilere ganimet verirken şehitlerin hakkını da böylece ayırmış olur.[321]

İran Avşarlarının **Sizde** uygulamasında bütün halk evlerinden dışarıya çıkarlar. Sizde kapalı mekânda kutlanmaz. Bu uygulamada kadın ve kızlar yakınları ve kendileri için arkalarına bakmaksızın arkaları istikametinde **taş** atarak gada ve belaların arkalarında kalmalarını dilerler.

Sivas Yıldızeli'nde sarılık tedavisi için hastanın boynuna **Sarılık Taşı** olarak bilinen sarı bir taş asılır.[322] Harput'taki Sarılık Ocağın'da sarılık hastalığının tedavisi için sarı gül, sarı ipek ve sarı taştan geçirilmiş sudan istifade edilir.

İbn Fazlan, Türkistan'da sancıyı kesen taş, **Sancı Taşı** kanamayı durduran taş, **Kan Taşı**, etrafı aydınlatan taş **Işık Taşı** ve yağmur yağdıran taş, **Yada Taşı** olmak üzere farklı özellikte taşların varlığını tespit etmiştir.[323]

---

321 A.g..e. s. 241-242.

322 Hikmet Tanyu, a.g.e., s . 171–172.

323 **İbn Fazlan Seyahatnamesi**, (Hz. R. Şeşen), İstanbul, 1975 (Sözkonusu bilgiler, değişik bahisler içinde yer almıştır. Y. Kala-

Elazığ'da eskiden "Sabır Taşı" denen bir taş, belirli kişilerin elinde bulunurdu. Bu taş yumurta büyüklüğündeymiş. Bir kişi, birine derdini, sırrını anlatmak yerine, ona anlatırmış. Bu taşa içini döken kişiler sabır ve direnç kazandıklarına inanırmış. "Sabır taşı çatlar" tabiri de, bu inancın pratiğinden kaynaklanmıştır. Yumurta büyüklüğündeki bu sabır taşlarına, tahammül edilmez derecedeki dert ve sırlar anlatılınca, onlar bile dayanamaz çatlarmış. Bugün, "Sabır taşı olsa çatlar" şeklindeki ifadelerle, acının veya derdin dayanılmaz, katlanılmaz derece ağır olduğu söylenmek istenir.[324]

Eyüp Nabi Siverek'e 100–110 km mesafede Eyüp Nebi beldesindedir. Türbede orta boy bir karpuz kadar tam çapı 20–25 cm olan küre şeklinde ağır bir taş var. Bu taş şifa taşı olarak biliniyor ve ağrıyan yerlere sürülerek şifa bulunuyor. Bilhassa bel ağrılarına iyi geldiği inancı var. Şifa arayan kimse yere uzanıyor, bu taş ağrıyan yer üzerinde yuvarlanıyor

Eyüp Nebi'nin sırtını dayayarak sabır gösterdiği taş ise "Sabır taşı" olarak biliniyor. Burayı ziyaret edenler sırt ağrılarının şifa bulması için sırtlarını bu taşa dayıyorlar. Bu taşın diğer adı "Kurt Taşı" veya "Kurtlu Taş"dır. Hz. Eyüp'ün yaralarının üzerindeki kurtçuklar yere düşünce "sizin nasibiniz buradan" deyip kurtları beslenmeleri için tekrar yaralarının üzerine koyarken bu taşa yaslanmıştır. Halk buradan götürdüğü toprağı şifa olarak kullanmaktadır.

---

fat). Hoca Ahmed Yesevî sandukası, Yeşim- Yada taşından yapılmıştır.

324 "... ıduk yir-sub... ıduk Kögmen" gibi.

Bedik/ Beydilli'lerdeki taş kültü ant/ yemin konusunu da içermektedir. Ant içecek/ edecek kimse "taşa tükürdüm" deyip taşı başka bir taşla kapatır. Ant verilirken "At bokundan atladı mı, Cuma günü çatladın mı?" denir ki, inançtaki bu sözlü kısım bir sanakadır. Ant içen ve içirilen arasında kafiyeli çirkin sözler de söylenir. Andı bozmak için de keza bir taşa tükürülüp başka bir taşla kapatılır, taşlardan birisi yukarı ve diğeri de aşağıya doğru atılır. Ant bozmanın yöntemlerinden birisi de kişinin kafası üzerinde çöp kırmaktır.[325]

Başında bir şey kırmak çok kere sadaka olarak algılanır. Kazayı belayı alması için yapılır. Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında gelinin başına ekmek kırılır. Sadakanın verilmeden evvel ilgilinin başında döndürülmesi türünden bir uygulama olmalı.[326] Başında çöp kırılması tespiti ilk defa Türkmenlerin bu kesiminde karşımıza çıkmaktadır.

Cenazenin ardı sıra hortlamasın diye taş atılan yerler vardır. Gelin kız baba evinden çıkarken yerinde taş gibi ağır olsun anlamında sözler söylenilerek cebine taş konur. Çocukken Kars'ta tükürdüğümüzde eğer orada biraz kalacak ise tükürüğün üzerine bulduğumuz herhangi bir taşı attığımızı hatırlar gibiyim.

Türk kültürlü halkların halk inançlarında taş; sır konusunda güveni, yemin konusunda kaviliği, bazı hallerde

---

325 Dr. Ali Sayar, a.g.e.

326 Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları V-VI Dedem Korkut Yukarı Eller**, Ankara, 2008 s. 90, 97, 128, 162, 222.

de ağırlığı temsil eder. Efsanelerde kayalar şahit gösterilir. Aşk destanlarında kayalara yol sorulur. İnsanoğlundan sıkıntılarını alır onların selamete çıkmasına vesile olur. Borçalı'da şehir dışı yollarda dağların muayyen yerlerinde sadaka taşları olur. Yolcu buralarda iki taşın arasına sadakasını koyar bu parayı ihtiyaçlılar alırlar. "İki taş arasına koymak" ve "altına üstüne taş koydum" değimi, bir konunun sır olarak kabul edilmesi anlamına gelir. Sadaka taşları uygulaması eski Türk inançlarındaki "Yol İyesi" ile bağlantılaşabilir. İstanbul camilerinde mesela Eyüp Sultandaki "sadaka taşı"nı biz Aşkabat camiinde de gördük. Ayrıca taşıyıcıların soluklanmaları, küfelerini koyabilmeleri için "Menzil Taşı" geleneğinin olduğu da bilinmektedir.

Ölünün yıkanmadan evvel ve sonra yanında ışık yakılması gerektiği inancı bu coğrafyanın kültürünü paylaşan halklar arasında çok yaygındır. Bazı yörelerde ölünün defin için kaldırıldığı yere bir taş konur. Bununla yerinde ağır olsun mesajı verildiğine inanılır. Böylece hortlamayacağına inanılır. Nitekim gelin kızın cebine de yeni evine giderken taş konulduğu olur. İnanca göre, böylece yeni evini benimseyecek yerli yersiz kaçıp baba evine gelmeği düşünmeyecektir.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında Iğdır, Batı Toroslar'da, Tunceli ve Varto bölgelerindeki, Şii ve Alevi inançlı bazı Türk İslam kesimlerinde "mezar kaldırma" veya "ölü bayramı" olarak bilinen ve yılda bir defa mezar taşlarının onarılmalarını da içeren yemekli ziyaretler yapılır, mezarlara yemek de bırakılarak oradan ayrılır. Bu bayramlar mezarlıkların şenlendikleri mezar taşlarının

onarıldıkları günlerdir.[327] Mezar Taşı etrafında Türk kültürlü halklarda çok yaygın inançlar vardır. Mezar taşı yazıları bir kısmı muzip olan bir edebiyat oluşturmuştur.[328] "Başucunda taş " ölümü anlatmıştır.

---

327 "Üzerinde yaban otlar yükselmiş
Dikenler yok olmuş güller de solmuş
Baş taşına ne şiirler yazılmış
Mezarlık şenlenmiş köy viran olmuş- Ahmet Saraçoğlu"

328 "Delil yetersizliğinden beraat etti
Kalp yetersizliğinden gitti"
"Karnında fazla su vardı,
Adalelerinde kireçlenme,
Böbreklerinde kum,
Kanında da demir fazlalığı,
Beton gibiydi, ama öldü"
"Artık karısı geceleri nerede olduğunu biliyor"
"İnsanlar ölünce en son kalbi durur,
Rahmetlinin dili durdu"
"Sevgili doktorum
Seni ikinci yaşamda
Dört gözle bekliyorum"
"Bu onun ikinci ölümü
Birincisi onun evlendiği gündü"
Hiç istemediği
Bir deplasmana gitti"
Kişi başına düşen milli gelir
Artsın diye yaşamına son verdi"
Kim demiş kırmızı ışıkta
Geçilmez diye? Rahmetli geçerdi."
"Hayatımı kaybettim, hükümsüzdür."
"Rahmetli kayıkçıydı
Son yolculuğunu imamın kayığıyla yaptı."
"Yaşam tehlikeli bir şey

SONUÇ

Ağrı ve bölgesinin mitolojik geçmişi Anadolu hudutları ile sınırlı değildir. Bölgenin İslamiyet evveli mitolojik genlerinde sadece İslamiyet'e bölgede giren veya bölgeye İslamiyet ile giren ana dili Türkçe olan Türklerin mitolojileri katkıda bulunmamıştır. Bölgede derin mitolojik köklerin izleri iç içe geçebilmiş yumak oluşturmakla kalmamış kör düğüm oluşturmuştur. Bu mirası ana dili farklılığı esas alarak paylaşmaya kalmak sadece mirasın parçalanarak yok olmasına yol açar. Mevcut emareler çok geçmeden, farklı kültürel kimliklerin oluşmalarında bölge halklarının bu kısır itişmeye sevk edileceğini göstermektedir. Kanaatimizce "seninki", "benimki" şeklindeki kültür paylaşımına gitmek değil demokratik ve adil, inkârcılığa kapalı "bizimki" zihniyeti etrafında ortak miras yarınlara taşınabilmelidir.

Sonu ölmekle bitiyor."
"Atın ölümü arpadan olsun, derdi
"Düşünüyordu...
O halde yok edilmeliydi."
"Atın ölümü arpadan olsun" derdi
Bira içerken öldü."
"Kansız herifin biriydi
Kan kaybından gitti"
"Kendine ait bir toprağı
Olsun isterdi,
Sonunda muradına erdi" Sadi Bayram, özel arşivinden.

VIII. BÖLÜM

İNCESU VE ÇEVRESİNDE TEMATİK-TİPOLOJİK HALK İNANMALARI

"Anadolu çalışma yükselme yapısıdır
Bütün Türk soylarının tek Batı kapısıdır
Öylesine eskidir bu toprakta düşen kan
Toprak değil Türk çıkar depremde yeraltından
Toplumların beşiği güzel Anadolumuz
Gün burda güneş burda eksilmedik büyüdük
Yüce Türk birliğini yaşatmaktır yolumuz"[329]

GİRİŞ

Bu çalışmada İncesu merkeze alınarak onun yakın-uzak çevresinden Yağmur duası, çocuk edinebilme ve

329 Fazıl Hüsnü Dağlarca- 75'inci Yıl Marşı.

yaşamasının sağlanılması, hastalıkların tedavisi, kısmet açılması gibi temalara dair inanmalar ile bunların taş, toprak, su, saçı ve benzerlerin ile ilgili uygulamalarından hareketle tipolojik tasnifleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar İncesu İlçesi Nevşehir ilinin yanı sıra Hacılar, Develi ve Yeşilhisar ile sınır komşusu ise de halkın yöneldiği kutlu mekânların bulundukları yerler idari hudutlarla sınırlı değildir. Keza inanç coğrafyalarının sınırlarında da gümrük kontrolü yapılmamaktadır.

Biz millet olarak on binlerce Horasan Eri, Ulucan'ı olan ve bunlara ait binlerce efsanesi bulunan fakat edebiyatla edebileştirilebilmiş bir tek yapıtı olmayan bir toplumuz. Haçlı Seferleri'ne karşı destan yazan Alp Erenlerden kaçına senaryo yazılabilmiştir. İncesu halk inançlarını muhakkak İncesu'da aramak ve hatta bulabildiğini sanmak fazla bir şey ifade etmemektedir. Horasan Eri'nin ruhunu topluma mal edebilmek için, o ruhu semalardan indirip yaşayan bedenlerde hayata geçirebilmek gerekir. Kültlerin incelenmesi safhası bu bakımından önemlidir. Horasan Eri tiplemesi yaşayan bireylerde tekrar hayat bulabilmesi ancak bu taktirde mümkündür.

Yaygın iletişim vasıtaları ile yapılan kültürlenmede kültür coğrafyamızın doğusu batısına benzetilmek istenilirken, batı Anadolu kültür coğrafyamızın doğu Anadolu kültürümüzden ilmek alması ihmal edilmektedir. Aynı süreçte doğuda da farklı bir kimlik adına kültür mayalandırılmak isteniyor. Anadolu Türk kültürüne Avrupa ve Amerika'dan yapılan kültürel aşılanma ise bu çöküntüyü ve çözülmeyi hızlandırmaktadır.

Çalışmada büyük ölçüde 2 kaynaktan yararlanılmıştır.[330]

METİN

Yapılabilen tespitlerden Türbe tekke Dede Mezarı olarak bilinen mekanlardan sayısal formel kapsamına girenler; **Üçgözlü Yatırı**, (Bünyan) **Üç Şehitler** (Küpeli-Büyüktoraman), **Üç Pelitler Dede Suyu**- (Kocasinan)**Yedi Kardeşler**(Bünyan) Geceleri Işık Saçan **Yedi Kardeşler**, (Kızılören- İncesu), **Yedi Meşeler** (Molla Hacı- Kocasinan), **Üç Yatırlı Türbe** (Develi Havada), **Beş Kızlar** (Felahiye-Acırlı), **Beş Kardeşler** (Büyük Toraman Köyü), Omuzu Gürzlü (Sürtme- İncesu) yedi kardeş oldukları söylenir, **Kırk Kızlar** (Sarıoğlan- Ömer Hacılı), **Kırklar Suyu**'dur, (Arap Ocağı- Ağırnas- Kocasinan)- Kırklar Suyu ile ilgili anlatıya göre buraya şifa için getirilen çocuğun duadan sonda elbiseleri çıkarılır başka elbise giydirilir daha Sonra Küçükbürüngede ki **Kırklar Suyu**'nda banyo yaptırılır. Kanaatimize göre hasta çocuğun giysilerinin değiştirilmesi "**koku inancı**" ile ilgidir. Kara iyeler tarafından tanınan eski kokunun onları yanıltmak için değiştirilmek istenildiğini gösteren başka bulgular da vardır-

330 Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, Vahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri** Ankara 1996; Yaşar Kalafat, **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü halklarda Halk İnançları**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

Kızlar Mezarlığı (Talas-Ardıç) üzerinde durulabilecek mistik muhtevalı isimlerdir[331]

Hayvanattan insanata isim olabilenler;

Koyun Abdal (Büyüktuzhisar- Koyun Abdal), Şıh Aslan Dede (Hacılar) Kızılören (İncesu)'da yatmakta olan Şeyh Kumalı çift sürerken öküzü ölünce onun yerine çifte ormandan bir aslan gelip koşulur çifti onunla sürer.[332] Biz Bingöl'de öküzün yanına ayı koşarak çift süren bir ulu zatın efsanesini tespit etmiştik[333]

Bu isimler arasındaki Sesli Dede (Hacılar), Ara Hızır (Karıhıdırlı-Bünyan), Hızır İlyas Develi), Ocak Evi (İnce su), İğdeli Türbe, üzerinde ayrıca durulabilir.

Kutlu mekânlardan Evliya Dağı Türbesi (Develi-Ayvazhacı), Evliya Dağı Türbesi (Tombak-Develi), Evliya Türbesi (Sarıoğlan), Evliya (Talas- Ardıç), Garipler Mezarlığı (Yeşilhisar), Garip Türbe (Gülabi- Pınarbaşı), Garip Türbe (Koçcaız Deresi- Pınarbaşı)[334] gibi kutlu mekânlardaki mezar mimarisinin garipliği veya ilgili şahısların halhareketlerindeki garipsenen tutumlarından bu ismi almış olmalarına ihtimal verilmemelidir. Garip olmak Allah indinde itibarlı statülerdendir.

---

331 A.g.e.

332 A.g.e.

333 Yaşar Kalafat, "Türk Halk İnançlarında Hayvan", Av. Süleyman Kazmaz Armağanı, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 2009, s. 261–293.

334 Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, Vahap Taştan, Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Ankara 1996.

Sesli Dede Eski Türk inançlarındaki Ana Maygıl karakterinde bir ulu zattır. Anadolu Türk Evliya Kültüründe "**Yeşil Sarıklılar**" olarak bu tipleme günümüzdeki "vatan toprağı kutsaldır" ve Eski Türk inanç Sisteminde "Kutsal Ötügen", "**Yer- Su**" inancı ile bağlantılıdır. Ulu zatların bu âlemden göçtükten sonra gerektiğinde vatan müdafaasına katıldıkları inancını yansıtır. Sesi Dede'de bu özellik bu âlemden göçmüş diğer ulu zatları da onlara seslenerek vatan müdafaasına çağırmış olmasındadır.[335] Bu tür ulu zatları ilk inceleyen uzmanlardan birisi de Sayım Sakaoğludur.

Üç Kardeşler, Beş Kardeşler, Yedi Kardeşler inanç coğrafyamızın Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey ve Güney Kafkasya'da, birçok yerinde çok sık görülürler. Kırk Kızlara ait efsane ve mekânın bulunmadığı şehrimiz de hemen hemen yoktur.[336]

Öksürük Deliği, (Kocasinan- Çevril), **Günah Deliği** (Sürtme- İncesu), **Delikli Taş** (Subaşı Kocasinan), **Delikli Kaya** (Melikgazi- Gezi), **Delikli Taş** (Bünyan-Büyüktuzluhisar), **Delikli Kaya** (Develi), **Delikli Öksürük Kayası** (Özvatan- Amarat), **Deliklikaya** (Sarız- Dayıoluk). Ayrıca taş içerikli kutlu mekânlardan; **Karataş** (Yeşilhisar), **Taş Avrat, Yerdaş** (Büyüktuzhisar), **Taşbeşik- ve Fadime Ananın Kirmeni Taşı** Ganişeyh Türbesi- Ganişeyh- Akkışla), **Hz.**

---

335 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

336 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Hususiyle Doğu Anadolu'da ve Orta Toroslarda Kırk Motifi", **Milli Folklor,** .sh.15-21; Yaşar Kalafat "Anadolu'da Ulu Kadın Kişiler ve Halk İnançları" **Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi,** Kış 2004 S. 32 sh. 37–55.

Ali Kayası (Melikgazi), Düldül'ün Ayak İzi (Develi), Cebrail veya Hızır'ın Ayak İzi (Hacılar), Dilek Kayası (Develi-Soysaldı), Gelincik Kayası (Hacılar), Tavaf Kayası (Evliya Türbesi Sarıoğlan), ayrıca Gülbaba Mağarası (Gülveren-Tomarza), Meryem Ana Mağarası (Ulupınar- Yahyalı). Hz. Ali, Düldül ve Zülfikarla ilgili bölgede birçok yer adı daha vardır. Bu isim Türk kültürlü halklarda coğrafyaya en fazla yansımış olandır.[337]

Öksürük Deliği, Öksürük Baba, Gokgok Baba, Öksürük Piri gibi yerler Anadolu ve Azerbaycan Türk inanç coğrafyasında sık görülen ve şifa verici kutlu mekân olarak bilinirken Develi'deki Delikli Kaya şifa bulmak için deliğinden geçilen bir yerdir Hacılardaki Delikli Kaya'nın da tedavi ve dilekler için deliğinden geçilir. Bünyan Büyük Tuzluhisar kasabasndaki Delikli Taş'tan boğmaca olan küçük çocuklar geçirilir. Boğmaca tedavisi olmak isteyen ve bu taşın deliğinden sığmayan büyükler taşın etrafında tavaf edercesine dolaşıp 3 İhlâs bir Fatiha okurlar Bünyan'ın Elbaşı-Akmescit kasaba mezarlıklarındaki 4 tarafı delikli taştan ise Gelincik hastalığından muzdarip olan gelinler şifa bulmak için geçirilir. İncesu Sürtmedeki Omuzu Gürzlü Türbesi'nde bulunan menfezden geçebilenin günahlarının af olunacağına inanılır. Biz evvelce Erzurum'da Bitlis'te, Erbil'de, Aktaş'ta/ Azerbaycan bu isimli ziyaretler tespit

337 Yaşar Kalafat "Türk Halk İnançlarında Hz.Ali Kültü" **Seçkin İranlı Şair ve Ali Üstat Şehriyar** (15–16 Mayıs 2003, Ankara) Sempozyumu A.Ü. DTE. Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı – İran İslam Cumhuriyeti Kültür Müsteşarlığı.

etmiştik. Bitlis ve Erzurum'daki bir tarafından diğer tarafına ve en çok 3 defa geçilen bir delikli taş idi.[338]

Uzunkaya (Sarıoğlan- Pınarbaşı) efsane ve ritüelinde adeta poli kült oluşmuştur. Uzun kutlu kayadan ışık gelebilmekte, kayanın zaman zaman uzadığına şahit olunmakta, kayanın etrafında nur yüzlü bir şahıs etrafında peyda olan insanlar ihtiramla ibadet etmekte ve kayadan "Allah" sesleri gelebilmektedir. Cemaat ibadetten sonra kayayı eski yerine koymaktadır. Kayanın etrafında muhtelif hacetler için 7 defa **tavaf** edilmekte ve her tavaftan sonra bir **çivi** çakılmaktadır. Çocuğu yaşamayan kadınlar gibi hayvanlar da tavafa iştirak ettirilmekte. Tavaf esnasında kadınların ağızlarına ip ve ağaçtan yapılmış **at gemi** gibi gemi takılmakta aynı zamanda "Bir atım var satarım yanına kulununu katarım" denilmektedir. **Yedi Meşeler** ziyaretinde de aniden beliren 7 nur yüzlü adam bir avcıyı uyarır ve kaybolurlar. Keza **Himmet Dede** (Koçcağız- Kocasinan) gibi bazı ulu zatların geceleri abdest aldıkları, namaz kıldıkları gibi göründükleri anlatılır. Mimarsinan- Kocasinan'da her yıl yapılan Evliyalar Günü'ne katılan kimselerin darda kalınca gaipten Aksakallı birilerinden yardım aldıklarına inanılır.[339]

Evliyalar Günü Türk kültürlü halklardaki er kişi-kadın kişi algılayışının tarihi derinliği bakımından da anlamlıdır. Mimarsinan'da her yıl Mayıs ayının sonu Hazi-

338 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 2010, 6. Bsk. Ankara Berikan Yayınları.

339 Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, Vahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri,** Ankara 1996.

ran ayının başında yapılır ve bir anlamda yağmur duasıdır. Bu gün mezarlıkta bulunan yatırlar ziyaret edilir öğle namazından sonra adağı olanlar adağını keserler. Toplu olarak ilahiler eşliğinde yapılan bu merasime kadınlar bizzat katılmaz uzaktan izlerler.

Bu merasim Altay Türk kültür coğrafyasındaki mevsimlik bereket merasimlerini ve orada yapılan saçıları andırırken, o merasimlere de kadınlar katılamamakta ve sadece kız çocukları ile yaşlı kadınlar katılabilmektedirler Türk inanç kültüründe kadınların bir döneminde dini merasimlere katılma veya erkeklerle birlikte olabilme yasağı günümüzde olduğu gibi geçmişte de olduğunu görebiliyoruz.

Kutlu mekânlardan ışık geldiği bilhassa kutlu gecelerde buna şahit olunduğu bilinmektedir. Zaman zaman uzayıp kısalabilen kaya tespiti ile ilk defa karşılaşmaktayız. Nereden gelip nereye gittikleri bilinmeyen ve ayine katılan bu kimseler kimlerdi, insanoğlu olmayan imanlı yaratıklardan mı idiler? Kayadan "Allah" seslerinin gelmiş olması cemadatın da zikir edebildiği inancına işaret edebilir. Tavaf ayrıca değinileceği üzere bölgenin diğer ulu canları için de söz konusudur. **Çivi** çakılmasını türbe etrafında gelişmiş inançlar arasında Uluğ Türkistan'ın güneyinden, Anadolu'dan **Yedi Uyurlar** mağaralarından, türbe gönderine adak bezi bağlanma şekli olarak bilmekteydik. Gem takılması ve yatıra satış yapılması inancı da bizim için çok yeni değildir. Makedonya Yörükleri arasında yeni gelin yeni evine geldiği ilk gün ağzına gem vurularak evin ocağına götürülür başı

ocak taşına dokundurulur.[340] Yaşamayan çocuklar Türk kültürlü halklar arasında ulu kabirlere satılabilirken, Özbekistan'da bebek beşiğe konulduğu ilk gün "aldım verdim" veya "sattım aldım" merasimi yapılarak kara iyelere karşı korunmaları sağlanıldığına inanılır. Keza kutlu mekânlardan hayvanların da tedavileri ve verimlerinin artması için yararlandırılabileceği inancı oldukça yaygındır. Bazı yatırlarda da muayyen zamanlar ateşin yandığına inanılır. Dağdağan Dede (Kocasinan) bunlardandır.

Evliyalar Günü, bize kabir üste veya Ölü bayramı inanç ve uygulamasını hatırlatmıştır. Bu bayramlarda da yılda bir daha mezarlar ziyaret edilip elden geçirilirler.

Taş kesilme inancı ile ilgili olanlar;

Mağara Önü Ağaçları (Gülveren- Tomarza); Hz. Muhammed'in askerlerinin düşmana esir olmamak için Allah'a yalvarıp ağaç olmalarını dilemeleri üzerine ağaç olduklarına inanılır. Kurtuluş için Allah'a yalvararak insanattan cemadata dönüşüldüğünün örneği oldukça çoktur. İnsanattan nebatata dönüşüldüğünün örneğine pek benzerleri ulu mekânlarda olduğu gibi tabudur rastlanılmaz. Buradaki ağaçlar da benzeri kutlu mekânlarda olduğu gibi tabudur, dokunulmaz. Beş Kızlar Mekânındaki ağaçlar da tabu muamelesi görürler. Evliya Dağı'ndaki kevenler de böyledir. Kutlu

340 Yaşar Kalafat, **Makedonya Türkleri (Türkmenler, Torbeşler/ Türkbaşlar, Çenkeriler ve Yörükler) Arasında Yaşayan Türk İnançları**, İstanbul 1994.

zatların mezarları etrafındaki ağaç türü bitkiler genel anlamda tabu olarak kabul edilirler.[341]

Şeyh Aslan (Kızılören- İncesu) bu yatırın yanında cinsi ilişki kuran bir erkek ve kızın taş kesildiğine inanılır. Taş kesilme Allah'a yalvarılarak korunmak için istenilebilirken, hatalı hallerde de Allah'tan aldığı özel güçle Ulu zatlar tarafından cezalandırılabilmektedir. İnsanattan cemadata dönüşme konusuna bir örnek teşkil eder.

İğdeli Türbe; (Düzencik- Pınarbaşı) Şeyhin askerlerine gölge yapmaları için hak tarafından oluşmuşlardır. Bunlar tabudurlar, dokunulmaz ve bu çevrede avlanılmaz. Mekânın insanattan kaynaklanan kutsallığı nebatata olduğu gibi hayvanata da yansımıştır

Taşavrat, kakasını yapan bebeğinin poposunu yufka ekmeği ile temizlediği için lanetlenip taş kesilen bir kadındır. Kadını lanetleyen halk bir parça koparmak suretiyle heykel düzleşmiştir. Bu anlatı Diyarbakır'da da yaşamaktadır.

Musa Dede (Ayvacık- Pınarbaşı); buradaki kaynaktan çıkan su temizlik işlerinde kullanılmaz. Dede'nin kutsiyeti kaynak suyu da kapsamıştır. Bu suda kirli olan nesnelerin yıkanamayışı dedenin ve giderek suyunun tabu olduğu inancını yansıtır. Musa Dede'i ziyaret ederek çocuk dileyenler benzerlerinde olduğu gibi çocuğa dedenin Musa ismi verilirken Musa adı kullanılmaz, tipik bir tabu olayı yaşanır çocuğa "dede" denir. Aynı uygulama

341 Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, Vahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri** Ankara 1996.

Nahcıvanda Hz. Ali ile ilgili olarak yaşanır. Hz. Ali "Ağa" olarak kodlanır. Bu yolla edinildiğine inanılan çocuklara "ağa verdi" denir. Bazen ailenin bu dünyadan göçmüş büyük babanın ismi toruna verilmiş ise o çocuğa da aynı gerekçe ile ismi kodlanarak verilir, "dede" denir. Biz Yenisey'in çıkış bölgesine yıkanmak için girilemediği ve o bölgede balık tutulamadığını tespit etmiştik.[342]

Pek Yatırı (Büyüktoraman- Özvatan) yatırın yanından sigara içerek geçmek isteyen kimseyi "söndür sigarayı" diyerek uyardığına inanılır. Bu tespitteki yatır tabudur. Uyulmaz ise ceza verebilir inancı vardır. Biz Safranbolu'da türbesinin önünde yılışıklık yapan gençleri uyaran bir ulu zatın varlığını tespit etmiştik[343]

Kırk Kızlar Tepesi (Ömerhacılı- Özvatan); düşmandan korunmak için "Allah'ın Allah'ım bizi ya kuş et ya taş et" şeklinde yakarmaları üzerine taş kesilmişlerdir. İnsanattan cemadata dönüşün örneğini teşkil ederler.

Toprağında hikmet aranan bilhassa şifa için toprağı kullanılan Ocakevi (İncesu) yatırlar gibi toprağının koruyucu olduğuna askere giderken yanına alınıp tekere alınca da tekrar yerine konulan yatırlar da vardır. (..) Bunlardan Ocakevi yatırında buradaki değirmen arızalanmasın diye helva dağıtıldığı anlatılır.

---

342 Yaşar Kalafat "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s. 520–541.

343 Yaşar Kalafat " Safranbolu ve Yöresinde Türbeler" **I. Ulusal Tarih İçinde Safranbolu Sempozyumu (4–6 Mayıs 1999)** Ankara 2003, sh. 31–41.

Işık veren türbeler arasında;

Evliya (Ardıç-Talas), Miktat Dede (Sakaltutan-Talas)[344],

Yedi Kardeşler (Kızılören- İncesu),

Ulu kabirler münasebeti ile üzerinde durulacak bir konu "an" dır.

Savaş Zamanı Dede Suyu (Kocasinan) savaşa gider, Mehmetçikle birlikte savaşa katılır, savaş bitinceye kadar suyu kurur. Savaştan sonra bir müddet kızıl akar inancı vardır. Bize göre bu tespit Anamaygıl inancının kapsamında mütalaa edilmelidir.

Melikgazi (Pınarbaşı)'nin mumyalanmış cesedine iğne batırıldığında kan çıktığına inanılır.

Kutsal Ağaçlar (Küpeli- Büyük Toraman) ziyaretindeki ağaçtan dal kesen şahsın oğlu ölür ve ağaçtan kan akar.

Ardıçlı Yatır ((Kayapınar)'a, tedavi, yağmur duası, çocuk isteme gibi dilekler için gidilir Dileğin kabul olması halinde ardıcın deliğinden kan akacağına inanılır.[345] Türk kültürlü halkların kültürlerinde kan inanç içeriklidir.[346]

---

344 Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, Vahap Taştan, **Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri** Ankara 1996.

345 A.g.e.

346 Yaşar Kalafat, "Giresun Yöresi Örnekleri ile Türk Kültürlü Halklarda Kan İnancı" Karadeniz Sempozyumu, 09–11 Ekim 2008. **www.yasarkalafat.info**

Su içerikli olanlardan;

Ağcakoca Pınarı (Yerköy- Yahyalı), Dede Pınarı (Yahyalı), Tohum Pınarı (Karagözü- Sarıoğlan), Hacet Pınarı (Arap Ocağı- Ağırnas- Melikgazi), Süt Pınarı, Dilek Pınarı (Bünyan), Yağmur Duası Tepesi (Himmetdede-Karpınar-Sarıoğlan), Kurban Pınarı (Büyüktoraman-Özvatan), Sıtma Pınarı (Fellahiye), Almanlı Dede Suyu (Hırkaköy- Kocasinan), Ali Baba Türbe Altı Suyu (Höbek-Kocasinan), Kutsal Su (Küçükbürüngüz-Melikgazi).[347]

Bunlardan Süt Pınarı'na süt kesilmesinin tedavisi için giden kimse, bir Fatiha ve 3 İhlâs okur, bu su ile sağ göğsünü yıkar, parça ekmeği burada ıslatıp gözüne sürer ve ıslak ekmeğin yarısını orada bırakır, yarısını da arkasına bakmadan yiyerek oradan ayrılır. Böylece 3 gün sonra sütün geleceğine inanılır Yapılan saçı'nın bir yarısının yenildiği uygulaması ile ilk defa karşılaşılmaktadır. Kutlu mekânlardan "geriye bakmadan ayrılma" muhtemelen hayretle karşılaşılacak bir görüntüden kaçınmak içindir.

Ağaç Kültü ile ilgili inançlar Kayısı Ağacı (Hırkaköy Kocasinan), dalı tabu kabul edilen Pelitle ver (Mollahacı Kocasinan), Çaputğacı (Ağırnas- Melikgazi), Çaputlu Kayısı Ağacı (Hisarcık- Melikgazi), Çaputlu Alıç Ağaçları (Mimarsinan- Melikgazi), Çaputlu Kuşburnu Ağacı (Karakaya-Bünyan), Kuru Ağaç (Koyunabdal- Bünyan), Sallığın Ça-

347 Ünver Günay, Harun Güngör, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, Vahap Taştan, Kayseri ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri Ankara 1996.

putlu Çalısı (Samağır- Bünyan), Kutsal Ağaç (Develi), Çaputlu Armut Ağacı (Havadan- Develi), Çaputlu Çalı (Acırlı- Felâhiye), Ardıç Ağacı (Kayapınar- Felâhiye), Çaputlu Kuşburnu Ağacı (Büyüktoraman- Özvatan), İğdeli Türbe (Düzencik- Sarıoğlan), Çaputlu Alıç (Ardıç- Talas), Çaputlu İğde (Yerköy- Yahyalı), Çaputlu İğde (Yerköy-Yahyalı).

Tabu, kutsal sayılan insanattan, hayvanattan, nebatattan ve cemadattan varlıklara duyulan saygı, çekinme, az-biraz da olsa yükünmedir. Tabu kabul edilen unsurlardan beklenti ve çekinme vardır. Ağaç kültünün de derinliklerinde bu husus aranabilir. Çaput bağlamak bağlama şeklinin özellikleri olan bir saçı türüdür. Bu tür saçı inancının coğrafyası Türk kültür coğrafyasını çok aşmaktadır.

Eski Türk İnanç sistemine getirilen izahlar arasında her oba ve oymağın belki de boyun bir kutsal ağacı, bir kutsal dağı ve bir kutsal hayvanın olduğu şeklindedir. Toplumlar arasında demografik kaynaşmalar oldukça bitkiden, hayvandan ve cansız bilinenlerden oluşan tabular adeta çok tabulu bir inanç ortamı oluşturmuşlardır. İnsanattan her kutlu mekân oluşturduğu kutlu alandaki bitki ve cansız bilinenlere de kutlu bir kimlik verir. Bununla birlikte insanat bağlantılı olmayan kutlu cemadat ve nebatat da vardır.

Türk mitolojik kültüründe özel yer tutan bazı ağaçların olduğu bilinmektedir. Yaşayan halk inanmalarında bazı ağaç türlerinin nazarlıklarda yer almak gibi özel yer tuttukları da bilinmektedir. Keza bir kısım efsaneler belirli muayyen ağaçlar etrafında gelişmişlerdir. Bütün bunların

yanı sıra meye ağaçlarının ve meyveli ağaçların itibarı farklı olmuştur. Yaz kış yaprağı solmayanlar, mukavim ve uzun ömürlü olanlar, farlı bir manevi güce sahip olmuşlardır. Tunceli çevresi halk inançlarımızdan yıldırım düşmüş ağaçlara bu hallerinin mistik itibar kazandırdığını, kurumalarına rağmen kutsallıklarının devam ettiği bilinmektedir. Kutlu mekânların üzerindeki her şey gibi ağaçlara da kutluluk verdikleri gibi kutlu ağaçların da çevrelerinde kutlu bir atmosfer oluşturdukları bilinmektedir. Bu noktada bir ulu kabir için adak bezi bağlanacak ise yatırın etrafındaki çalılara ve hatta demir parmaklıklara da adak bezi bağlanabilmektedir.

Şem'un El-Gazi (Kızılören-İncesu) "Allah'ım bana öyle büyük bir güç ver ki, seksen sene daha bu kâfirlere karşı devenin savak kemiği ile harp edeyim" şeklindeki duası da bize çok ilginç gelmiştir. Evvelce Türk halk inanç sisteminde kişioğlu'nun kutunun saçlarının dibinde olduğu inancının varlığını öğrenince Anadolu mitoloji kahramanı Samson'u hatırlamıştım. Samson'un başlıca silahının çene kemiği olduğu hatırlanmalıdır.

SONUÇ

Halk inançlarında tasavvuf inanç kesimleri itibariyle bir bütündür. İster Sünnî inanç mezheplerinden herhangi birinde, ister Şii- Caferî İslam inançlı olanlarda ve isterse Alevi-Bektaşi İslam inanç ortamına yerleşmiş olsun aşk ve onun kaynağı bir tanedir. Onun vatan sevgisi, evlat sevgisi, sanat sevgisine düşmüş olması tezahür şekli ve

tezahür ortamı ile açıklanabilir. O açıktan zikredilse de edilmese de âşık gönüllerindedir. "Yolun açık olsun" veya "hayırlı olsun" denildiğinde Allah adı açıkça ifade edilmemiş olsa da yolları açan, hayırları veren odur. Ondan dilenilir o verir.

"Türklük bir ırk, kavim olgusundan öteye bir milliyet objesidir" derken kastedilen budur. Türk ırkı sadece anadili Türkçe olanların değil İstiklâl Marşı ile izmihlal olmayacak İstiklal Savaşı'nı kazanan milletin ırkıdır. Muhtaç olunan kanın aranılacağı kan bir ırkın değil bu milletin kanıdır.

IX. BÖLÜM

AĞRI DAĞI VE YAKIN ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA EKMEK/ NAN KÜLTÜ

GİRİŞ

Türk halk inançlarında ekmeğin tuttuğu yer ilk defa Taşkent'te dikkatimizi çekti. Sonra Cızzah, Semerkant ve Buhara'da ekmekle ilgili inanç içerikli tespitlerimiz oldu. Bu tespitlerimizi Uluğ Türkistan'ın Afganistan, Türkmenistan, Kırgızistan gibi kesimlerinden derlediğimiz bilgiler izledi. Daha sonraki çalışmalarımızda da ekmek içerikli inançlar özel yerlerini aldılar. Bu konulu ilk derli toplu çalışmamız Türkmen dünyası merkezli oldu.[348] Giderek çalışma alanımız halka halka gelişti yoğunlaşmamız Ağrı Dağı ve yakın çevresi merkezli oldu.

---

348 Yaşar Kalafat, "Türkmen Dünyası Beslenme Kültüründe Bereket Motifi" **Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunun 700. Yıldönümüne Armağan,** Ankara, 1999 s. 135–179.

Bu çalışmamızda kısa bir Türk kültür tarihi ve ekmek bağlantılı açıklamadan sonra hayatın safhaları ve ekmeğin hazırlanış dönemleri arasında enteraktif inanç içerikli bilgiler vermeğe çalışılacaktır.

Atlı Bozkır medeniyeti'ne ekmek kesin olarak ne zaman girdiği bilinmemekle beraber, tarımın gelişmesiyle birlikte tahıl kültürü bu arada buğday da ana besin kaynaklarından birisi olmuştur. Orta Asya'da yapılan kazılarda sapan, değirmen taşı, buğday ve arpa tohumları, Hun dönemine ait zahire çukurları, tahıl ezme taşları bulunmuş Göktürk ve Uygurlar daha ziyade buğday ve darı ekmişlerdir. Harzemşahlar döneminde Çağatay Türklerinde ekmeğe "ötmek" Kıpçaklar ise "etmek" diyorlardı. Birçok çeşidi ile Yufka biliniyordu.[349]

METİN

Saçı Türk kültürlü halkların inanç dünyalarında tarihi arka planı ve günümüze kadar devamlılığı olan bir inançtır. Bu inancı çeşitli uygulama şekilleri halinde hayatın her safhasında görebiliyoruz. Bu tespiti sözlü kültürün ninni, çocuk oyunları, tekerlemeler, yağmur ve güneş duaları gibi alanlarında yapabiliyoruz.[350] Buradan hareket-

349 Yrd. Doç Dr. Metin Saip Sürüücüoğlu, "Türklerde Ekmeğin Yeri ve Önemi", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, 3 eylül 1993, S.4 s. 14–16.

350 Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23–25 Kasım 2007, Çorum 2008, s. 1139–1149.

le ekmeyin de bir saçı olabildiği gerçeğini Ağrı Dağı'nın yakın ve uzak çevresinden gözleyebiliyoruz. Halk inançlarında gıda ve yiyeceklerle ilgili olan nimetler 'rızk' olarak bilinir.[351] Halk rızkı Allah'ın verdiğine başka rızk vericinin olmadığı inancındadır. Rızk, şükrü gerektirir. Rızkına şükür etmeyen nankör olarak bilinir. "Tuz hakkı", "Ekmek hakkı" ile birlikte anılır. Tuz ekmek hakkı bilmeyen kördür", "Ekmek ve tuz hakkı" deyimi bu inançtan kaynaklanmaktadır. Halk inançlarında ekmek, Kuran'la birlikte anılır. Yemin edilirken "Ekmek- Kuran çarpsın" veya "Kelâım-ı Kadim çörek hakkı" denir.

Tuz ekmek hakkı konusunda Nökeri tarafından öldürülen Meşedi Ahmet için;

"Bele hayıf oldu Meşedi Ahmed, Çöreyin yeyenler çıhdı Mühennet,"[352] denirken tuz ekmek hakkı bilmeyenlerin muhannet olduğu açıklanıyordu.

Türk inanç kültüründe tuz'un Muhammediyad evveline ulaştığı muhakkaktır. Bu geçmiş destanî döneme kadar uzanmaktadır. Nitekim Manas'ta, Bokmuru'nun göçü esnasında Karıkar Bozkırı'nda buranın halkı ile "Tuz yalayıp dost oldular." denilmektedir. Bölgede de anlatılan hikayelerde de Hz. Ali, tuz ekmek hakkı için insanları

---

351 "Rızkını yüklemiş taya
Ekmek atlı sen kal yaya
Kaçıp da gidecek aya
Kesile yolların senin" –Mesuli- Sait Küçük, **Kağızmanlı Halk Şairi Mesuli (Hayatı Sanatı Şiirleri),** Ankara, 204. s. 46.

352 Ş.M.Garapapag, Edebi Borçalı,Bakı 2002.

bağışlar kıymaz, Battal Gazi bu hakkın hatırı için helalleşir, Aşık kerem onları kardeş bilir.[353]

Ekmek etrafında sözlü kültür ürünleri üremiştir. "Ekmek kapısı", yaşam mücadelesidir. "Ekmeğini taştan çıkarmak", hayatın idamesi için bütün zorlukların aşılmasını anlatır. "Ekmek aslanın ağzında", ulaşılmasının zor olduğunu anlatmak için söylenir. "Ekmek elden su gölden" yaşamını başkalarının sırtına bağlayanlar için söylenir. "Ekmeğini yemiş olmak", ikram sahibine minnet duyulduğunu ifade eder. "Ekmeği için eline bakar olmak", yaşamını borçlu olmak anlamındadır. "Ekmeğine hor bakmak", kadir bilmez olmak anlamındadır."Ekmeği tuzsuz olmak", yaptığı iyiliğin karşılığını görmemiş olmak anlamındadır. "Ekmeği gözüne durmak", "Ekmek çarpmak" ekmek tarafından cezalandırılmış olmaktır. "Ekmeği için katlanmak", çaresizlik sonucu boyun eğmek zorunda kalmış olmaktır. "Evine ekmek götürmek", rızkını aramak, yaşam mücadelesi vermek,–yemin" "Ekmeğini yediği kapıya kem bakmak." "Ekmeğini bölüşmek", kendine ait olanı paylaşmak, "Eli ekmeğe yetmek", kazancı olabilmek. "Ekmeğinin peşinde gitmek", rızkını aramak anlamında kullanılır. "Ekmeği yenmez adam", Yaptığı ikramı iyiliği başa kalkanlar için söylenir. "Ekmekli sofra" izzet ikram için söylenilir.

Ekmek- tuz hakkı, Türk kültüründe köklü bir yere sahiptir ve günlük yaşama uygulamaları ile yansımıştır. Biz Baş-

353 Yrd. Doç Dr. Metin Saip Sürüücüoğlu, a.g.e

kurdistan, Çuvaşıstan, Tataristan ve Karakalpakıstan'da şehrin eşiğinde birçok yerde **tuz** ve **ekmekle** karşılandık.

Semerkant- Özbekistan'da sabahın erken saatlerinde şehrin çıkışında ekmekçiler yolculara **ekmek** vermektedir. Bu uygulama Timur'un bir seferinde halkın askerlere ekmek vermesinden kalmıştır. Şimdilerde para karşılığında verilmiş olmasına rağmen başlangıçta ekmek verenin ve alanın hayrına olduğu inancı vardı. Ayrıca Taşkent'te bir ev ziyaretine ilk gidişte en makbul hediye o eve ekmekle gidilmesidir.

Türk kültürlü halklarla ekmeğe özel saygı vardır. Kazakistan'da misafir davet edildiği yemek masasına gitmese de dahi, ziyafet verenin davetine icabet etmese kapıdan dönecek de olsa ekmeği ağzına götürür, bir lokma alır.

Anadolu'da yemek sofrasına davet edilen kimse, yemeye gelmek istemese "sofranın bereketi kaçar, sonra, ekmek küser" inancı vardır.

Türkabad'da şahit olduğumuz bir gece yemeğini anlatmak istiyoruz; Duşanbe'den gece gittiğimiz evde arabamızı hayat diye bilinen bahçeye, bizi misafir odasına aldılar. Burası asma tavanlı kartonpiyer yapılı büyücek bir oda idi. Salonun üst başında bir divan ve üzerinde yer yastık ve minderleri vardı. Avluya bakan pencereler ve kapılarda tavandan tabana tül perde vardı. Tabanda ve duvarlarda boydan boya Tacik halısı serili idi. Oda hemen ısıtıldı, altımızda ve sırtımıza yastıklar minder konulup, yana büyücek bir sofra bezi serildi. İlkin büyük bir **çörek** getirildi, bunun tam çapı 30–40 cm vardı. Daha sonra **küçük çörekler** getirildi. Ekmek sofraya ilk konulan ve son

kaldırılan yiyecekti. Bu ona yapılan bir saygı idi. Sonra çeşitli kuru yemişler çerez getirildi, sonra taze meyve sonra çayla birlikte kızartılmış bol et bir tepsi içinde getirildi. Servis hizmetini erkekler yapıyordu. Soframızda badem, konfeti, elma, murat (armut), kulca (küçük boy topak ekmek), Hamir fatır (çok büyük kete tipi üstü kızarmış ekmek), sarı çay, Bodrik(turşu), gaşt (et), kavun ve reçeller vardı. Sofra bezine (desterban) denilmektedir. Türkabad'da sofranın başına evin yaşlı erkeği onun yanına yaşlı hanımı oturmakta, ondan sonra gençler oturmaktadır.[354] Sofra bezi etrafında Ağrı'da da inançlar oluşmuştur. Sofa bezi ekmek kırıntılarının dökülüp saçılmasını önleyen bir örtüdür. Sofra bezi gece eşikten dışarı silkelenmez, "insan bir şeye uğrayabilir" inancı vardır.

Anadolu'da birçok yerde mesela Kars'ta sofrada "lokma" bırakılmaz kısmeti kalmasın diye. Birisinin lokmasını başkası yese "kısmetini aldı" denir. Erzurum'da ise sofrada lokma bırakılır. Kısmeti devam etsin diye. Ekmek ayakta iken yenilmez yere dökülür, fakirlik olur diye otururarak yenilir. Sofra bezi anlayışı ile ayakta ekmek yenilmesinin istenilmemesi aynı inancın tezahürüdürler.

Ekmeğin bereket simgesi oluşu Anadolu Türklerinde de çok yaygındır. Orta ve Doğu Anadolu'da gelin, oğlan evine gelince kaynana ile karşılıklı oynatılır. Kaynana

354 Kaynak Kişi: Yarmuhammed Ahmetov "Sofra bezi sofrayı, sofradaki nimetleri, rızkı, bereketi, nasibi, anlatırken genel anlamda ekmekle bütünleşir. Bu noktada ekmek sadece un tuz ateş ve su değildir. Aynı zamanda edeptir, hayadır, töredir, görgüdür. Hayır hasenattır."

ekmek takılı bir oklavayı iki ucundan tutup gençlere verir. Bu ekmekten yiyen bekârların kısmetlerinin açılacağına inanılır. Ayrıca bereket sembolü olan ekmeğe saygılı davranmanın önemini vurgulayan inançlar da vardır. Yatağında ekmek kırıntıları olan kimse, bu yatakta yatar ise, kâbus görür, onu "Kara-Kura basar." Sıkıntı çeker. Orta Karadeniz bölgesinde ekmek yapılırken hamur yumakları sayılır ise bereketin kaçacağına inanılır.

Ekmek bereket faktörü olabilirken ekmeğin bereketli olması amacıyla yapılan uygulamaların da olduğuna inanılır. Bunlardan bir kısmı Hıdrellez'de yapılırlar ve bereket içeriklidirler.[355]

Hayatın geçiş safhaları esas alınarak fonksiyonları ile birlikte ekmekle ilgili inançlar ele alınabilir. Saçı hayatın her safhasında olurken ekmek de saçı olabilmektedir.[356]

---

355 Kanatlar Köyü Türklerinde, Hıdrellezde kırlara çıkılır. Hayvanlar kesilir. **Hıdrellez** gecesi **gül ağacının** altına çam ağaçlarının dibine su kabı konulur. Bu kaba herkes bir nişan koyar. Bunlar mani okunarak çekilir. Manileri "temsili" bir gelin okur. Gelinin başı çevreyi göremeyeceği şekilde örtülür. Bu mani çekilişleri çok kere akarsu başlarında yapılır. Hıdrellezde kırmızı ve beyaz iplikten örülmüş şeritler genç kızların kollarına ve başlarına bağlanır. **Un**, arpa, **buğday** ambarlarına, mahsul kullanmadan evvel ambarların bereketli olacağı inancı ile ambara "**bereket taşı**" atılır. Ayrıca Kanatlar Köyü'nün "**Yağmur Taşı**" vardır. Yağmur duası için hoca "**Yağmur Taşı**"na çıkar, oradan dua eder, cemaat âmin der.

356 Eski Türkler, Tengri ve Ata ruhları için At kurban ediyorlardı. Kanaatimizce koç ve sığır kurban edilmesi de sonradan olmaya başladı. Bu kanlı kurban olarak tanımlanıyordu Bir de saçı vardı.

Kırk basmasından korunmak için göğe doğru kaldırılmak, gökte koruyucu ve kurtarıcı bir gücün varlığı inancından kaynaklanmaktadır. Özbekistan'da da etin kırklı çocuğu basmaması için, çocuk evin üst başına çıkarılır veya yukarıya doğru kaldırılır.

Türkiye'de de çocuğun bu tür güçlerden korunması için, yastığının altına **bıçak, ekmek, tuz** konur. Bazı hallerde Kur'an-ı Kerim, **sarımsak** gibi şeylerin de konulduğu olur.

Özbek Türklerinde doğum yapan kadın, **ateş**le temsili olarak paklanır. Yedi güne kadar amel eder, dostları ile oturmaz, yemek ve **ekmek** pişirmez, bahçe süpürmez ve

---

Kansız kurban olarak tanımlanan bu kurban şekli, **su saçmak,** ateşe yağ parçası atıp **koku çıkarmak** veya tabiata yiyeceklerden bırakmak şeklinde oluyordu. Ayrıca belirli yerlere taş **atmak** veya taş koymak veya **bez** bağlamak da bazen adak şeklinde ve bazen de kurban niyetine yapılmış saçılardı. Bugün rastladığımız benzeri uygulamalar bu eski inançların uzantısı olarak kabul edilir "Saçıya kansız kurban denilmeli mi? **Su saçma** şifacılıkta vardır. Suda çok büyük ve sakin duran bir enerji var. O enerji birdenbire çıkartılıyor ve hasta, yayılan dalgalarla muhatap oluyor. **Kurşun** dökme işi biraz buna benzer. Ateşe yağ atmak, **helva** döndürme uygulaması, ölmüş, sevilen bir kişiyi davet eden bir tazim uygulamasıdır. Tabiata yiyeceklerin bırakılması işine gelince, Muhammedilikte, sadece **soğan– sarımsak** kabukları mümin/ **Müslüman cinlere** bırakılır. Zeytinyağı denize atılır. Bu, denizdeki büyük güçten, **Sübhan** adından yararlanmak içindir. Beyhude veya **Beyhüd** De-de'ye bir fincan zeytinyağı adanır, dilek olunca zeytinyağı denize dökülür. Dilek tutma ve zeytinyağını denize dökme işi hicri aylarda Perşembe gününe rastlatılır. Bazı çalışmalarda türbede **taş** yapıştırma, **bez bağlama** işinin mahiyeti budur." (Güngör 2004)

günlük ev işlerinden uzaktır. Süpürge ile ekmeğin bereket konusunda eş tutulmuş olmaları ilginçtir.

Alanya'da Hıdrellez'de Pilavinna çöreği yapılır. Bu bir göç aşıdır. Yayladan dönen diğer Türkmen komşulara da ikram edilir. Ağrı çevresinde, evlenme çağına giren kızlar, Hıdrellez'de gillik/ tuzlu ekmek yapıp görebilecekleri bir bacanın üstüne bir parçasını bırakırlar. Bir karga tarafından ekmeğin alınmasını bekleyen kızlar, karganın gidiş istikametine göre, evlenecekleri kişinin belli olacağına inanırlar.[357] Kız, hazırladığı tuzlu ekmeğin bir parçasını kendisi yiyip, su içmeden ve kimseyle konuşmadan yatarsa, rüyasında evleneceği erkeği göreceğine inanır. Kız, gördüğü rüyayı sadece annesine anlatırmış.[358]

Bu bulgudaki, rüya görme veya rüyada evleneceği kişiyi görme inancının, eski inançlarımızın bir kalıntısı olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Özellikle, bu inancın, kaç- göçün toplumumuza yerleşmeye başladığı bir devrede şekillendiğini, halk hikâyelerimizdeki örnekleriyle söylememiz bir abartma olmaz. Bir başka yönden, kam tarafından vecd hâlinde iken yaptığı seyahatleri ve karşı-

357 N. Tan, a.g.m.; Ali Haydar Dede Kurban, **Zazalar'da Şölenler ve Törenler**, Ankara, 1994, s. 17; B. Kocadağ, **Lolan Oymağı ve Yakın Çevre Tarihi**, Yalova, 1987, s. 10.

358 Görülen rüya ile sevgiliyi tahmin etmenin veya rüyadan hareketle sevgili ile bağ kurmanın farklı yöntemleri de vardır. Sevgilisini rüyasında gören âşık yastığının altına ayna koyar. Bölgenin bazı kesimlerinde de rüyayı gören taraf niyetlenerek yastığını ters çevirerek aşığının da aynı rüyayı görebileceğine inanılır.

laştığı canlı ve cansız varlıkları tasvir etme inancı ile de şeklî bir bağı olduğu açıktır.

Cizre'de, Hıdrellez'de tuzlu gıdık yenir ve böylece sağlığa, berekete kavuşulacağına, bekâr kızların kısmetin açılacağına inanılır. Tuzlu ekmek inancı coğrafyanın bu kemsinde de görülebilirken biraz mahiyet değiştirmiştir.

Geleceği rüya görerek yorumlama biçimlerinden birisi de Artvin yöresinden tanıdığımız "Tuzlu bokol" uygulamasıdır. Bu gelenek Azerbaycan, Kuzeydoğu Anadolu ve Kuzey Irakta, Ağrı'da olduğu gibi"Tuzlu Glik" olarak bilinir. Nevruz/ Yeni gün'de yapılır ve uygulaması biraz farklıdır.[359] Tuzlu bokol uygulamasına göre gelecekteki eşini merak eden erkek veya kızlar yalnız veya grup olarak çok tuzlu elma büyüklüğünde ve tuzlu bokol olarak bilinen ekmeği yer hiç konuşmadan yatmaya gider. Ancak yatmadan evvel hiç konuşmamalıdır. Bu amaçla süpürgeden de yararlanılır..[360] Ardanuç'ta ise kargalar için Hıdrellez'de dama tuzlu hamur konularak, onların uçuş istikameti, gelecekteki eşin yaşam bölgesi tahmin edilmeğe çalışılır.[361]

Makedonya Kocacık köyü Türkmenlerinde gelin, odasına götürülürken eli bereketli olsun diye koltuğunun

---

359 Yaşar Kalafat, **Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma**, Ankara 1998

360 "Uzun saplı bir süpürgeye binerek muayyen evlerin etrafında tur atar veya tavaf edercesine 7 defa dönmeli 2 rekât namaz kılmalı ve hiç su içmemelidir. Bütün bunlardan sonra evleneceği kızı veya erkeği rüyasında ona su verirken göreceğine inanılır." Taner Artvinli a.g.e.

361 Ülkü Önal, **"Ardanuç Folkloru"**, Özel Ülkü Önal Arşivi".

altına ekmek konur. Boyabat çerçevesinde evin bereketi için kızın sağdıcına ekmek verilir. Bu uygulama Kerkük Türkmenlerin'de de vardır. Zazalar'da Cuma ve Kandil akşamları komşulara para, yemek gibi şeyler verilir. Bu bir sadakadır. Ayrıca "sabah ekmeği" inancı vardır. Zaza aileler günün doğma saatlerinde komşu veya birisine ekmek vermenin hayrına inanırlar.

Eskişehir'in bazı yörelerinde gelinin bir kolunun altına Kelam-ı Kadim, diğer kolunun altına ekmek konur. Buna "Koltuk Ekmeği" veya "Gelin Ekmeği" denir. Diş ağrısına iyi geldiğine inanılır. Yıldızelinin köylerinde gelin yeni evine girmeden boynuna halka şeklinde bir ekmek geçirilir ve halay da üç ay tur attırılır. Bu ekmeği yiyen genç kızların kısmetinin açılacağına inanılır.

Müslüman Çingenelerde yeni gelin, evin eşiğinden yeni evine girmeden evvel iki koltuğunun altına iki ekmek koyar. Başında ekmek, iki elinde iki mum olur. Eşiğin önündeki güğümü gelin sağ ayağı ile devirerek içindeki suyun akmasını sağlar. Gelinin parmaklarına şerbet dökülür. Gelin şerbetli parmakları ile eşiği üç defa sıvazlar. Kaynanası gelini evden içeriye alınca, onun başını üç defa ocağın taşına vurur.[362] Türk kültürlü halklarda ekmek; taş, ocak, tuz, değirmen ile bir kült oluşturmuştur.[363] Gelinin eşik önünde su dökmesi testi veya tabak kırması su kültü ve ses çıkararak kara iyeleri kaçırma inancı ile ilgili olmalıdır.

362 Kaynak kişi; a.g.ş.

363 Yaşar Kalafat, "Türk Dünyası Halk İnançlarında Ekmek İle İlgili İnançlar" Erciyes 2006.

Suriye ve Lübnan Beydilli Türkmen kültür coğrafyasında **Al Karısı** basmansın önlenilmesi için loğusa hanımın yastığının altına **makas, iğne** ve **kuru ekmek** konur.[364] Bu bulgularda ekmeğin koruyucu gücü olduğu inancı öne çıkmaktadır.

Çiğil Türklerinde Kırkı çıktıktan sonra da dışarı çıkılacak ise **muhakkak** besmele ile çıkılır ve bebeğin kundağına bir parça **ekmek** konulur. Kırkı yapılan anne ve bebeğinin **al karısı** tehlikesi geçmiş ve loğusalık dönemi bitmiştir.

Özbekistan'da iki kat ayal (çift canlı kadın) doğum yapıncaya kadar saçını kesmez. **Resim** çektirmesi halinde ömrünün kısalacağına inanılır. Anneler doğum esnasında yalnız bırakılmazlar. Yanına, **ekmek, soğan, sarımsak, biber, tuz, bıçak, kamçı, ısırık (üzerlik)** konulur.

Özbek Türklerinde bala doğarken annenin başucuna konulan **nan (ekmek), tuz, bıçak, ısırık (üzerlik), sarımsak'tan** ekmek anneye ısırtılır, üzerlik koklatılır.

Türkmenistan'da çileli/ kırklı çocuğu arvah- cinlerden korumak için birçok ırımlara (inançlara) başvurulur. Çocuğun yastığının altına **cevher, bıçak, tuz, ekmek** konulur. Bayır-Bucak Türkmenlerinde yeni doğum yapan anneyi **Kara- Kura** diye bilinen kara iyeden korumak için yastığının altına **bıçak** ve **ekmek** konur.

---

364 Kaynak Kişi; Menan Temir, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencisi, Gazi Üniversitesi TÖMER'de Türkçe eğitimi almış, memleketi Halep, Beydilli Türkmenlerinden.

Özbekistan'ın birçok yerinde çocuğun yastığının altına yaşlı kimseler tarafından **ekmek** ile birlikte ayna ve **bıçak** konulur. İnanca göre bıçak konulması ile çocuğun çakı (açılır kapanır bıçak) gibi keskin bir koyuncu olacağına, konulan bıçağın ömür boyu çocuğu koruyacağına, koyun soyması/ kesmesi için bu bıçağın sürekli onun belinde olacağına, aynanın ona güzellik ve baht açıklığı sağlayacağına, ekmeğin ise onun ömür boyu rızklı olmasına işaret ettiğine inanılır.

Aynaya gece bakılmayacağı ve loğusaların 40 gün korunmaları gerektiği inancı Türk kültürlü halklarda ortak olan bir inançtır. Ancak bunu yapanın Al karısı olduğu bilinmemekte idi. Ahlât'tan derlenilen bilgi ile **Deniz Karısı** ismi de sisteme karışmış olmaktadır. **Al karısı** loğusa kadının ve bebeğinin ciğerini söktükten sonra yemek için su kenarlarına bilhassa değirmenin bendine götürdüğü inancına şimdi bir de **göl** kıyısı eklenmiş olmaktadır [365] Değirmenler mistik muhtevalarını sudan aldıkları kadar bu konumlarını onlara veren buğday ve undur da.

Tacikistan'ın İsmaili inançlı İslam kesiminde bebek beşiğe konulunca Kur'an okunur. Bu merasimi bilen yaşlı kadınlar vardır. Uygulamada çocuğun yastığının altına küçük boy bir **Kuran-ı Kerim, bıçak** ve bunların yanı sıra bir de **ekmek** parçası konur. Böylece çocuğun korkmadan uyuyabileceğine güzel rüyalar görebileceğine inanılır. Kur'an okumasını bilen kadınlar boncuk bilezik takar hayırlar diler. Çocuğu ziyarete gelenler muhakkak yüzle-

365 Kaynak Kişi; Özcan Pirhasanoğlu.

rini yıkamış olmalıdır. Çocukların rahatsızlıklarını gidermek için biraz ekmek ve tuz alınır. Çocuklar okunarak bunlar vücutlarının her yanına gezdirilir. Bu ekmek ve tuz kediye veya köpeğe verilir.[366] Bu bulgularda ekmeğin görünmeyen şer güçlere karşı koruyuculuğunu görüyoruz.

Tacikistan Özbeklerinde, bala (çocuk) nın kırkı çıkıncaya kadar Ağ (beyaz) bir örtünün içerisine karanfil, nan (ekmek), bıçak konulur. Bunlar çocuğun yastığının altına konulur. Cinin bunlardan korktuğu, çille (kırk) çıkıncaya kadar böylece Cin'in çocuğu rahatsız etmeyeceğine inanılır.[367]

Hoçent'in Özbeklerinde çocuğun çıkan dişi için yapılan merasimde boğursak yapılır. Bunun için buğday sacda kavrulur. Üzerine tuz serpilir. Kavrulan buğday, patlatılmış mısır gibi açılır. Böylece dişin de temsili olarak açılması istenilmiş olunur. Anadolu'da buna kavurga denir. Boğursak komşulara dağıtılır.[368] Ahlat'ta kurutun ezildiği tahta çanak kurt ezilen anlamında zamanla kurtezen olmuştur.

Türk ayinlerinde kurban önemli yer tutmaktadır. Her ayinde kanlı veya kansız bir tane kurbanın bulunması icap eder. Kansız kurbanlar, süt, yağ, kımız, darı ve paradır. Kanlı kurbanların başında at gelir. Koyun ve sığırın devenin de kurban edildiği bilinmektedir. Bunların erkek-

366 Kaynak Kişi: Azade Kadirova.
367 Kaynak Kişi: Azade Kadirova.
368 Kaynak Kişi: Azade Kadirova.

leri daha makbuldür.[369] Darının saçı olması ekmeğin de saçı kapsamına girdiğini düşündürür.

Pamir İsmaili'lerinde bereket için ve yeni gelinin çok çocuklu olması için ilk gecesinde yastığının üzerine buğday serpilir. Buğdayın bereket ve muhabbet artırıcı olduğuna inanılır. Aynı amaçla gelinin elleri una bulanır. Geline saçıyı yaşlı bir kadın serper, saçıda para ve tatlı şeyler olur. Geline gelinliğini çok çocuklu bir hanım giydirir, gelinin ilk gece de çarşafını da keza çok çocuklu bir kadın düzeltir. Çok çocuklu kadının çocuk sayısının çokluğu bakımından kut bulmuşluğu bereketliliği düşünülmüştür.[370]

Türkistan inanmalarında doğum yapılan evden dışarıya bir şey çıkarılmaz ve bu evde zaman zaman dualı toplantılar ve ikramlı eğlenceler yapılır. Dua ile ikramın bir arada zikredilmiş olması ikrama saçı fonksiyonunun yüklenmiş olduğunu gösterir

Bir Azerbaycan mahnısında bu konuda un- kut bağlantısı anlatırken "kutlu un çuvalının kutu ağzı bağlanılarak içinde kalsın, tuz- ekmek hakkını yitirip inkâr edenin yüreği yaralı olsun" denir. Tacikistan'da gelinin eli bereketi kutlu olması için ekmekle ve tandırla ilgili bazı uygulamalar yaptırılır.[371]

---

369 Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü,1997.

370 Kaynak Kişi: Azade Kadirova.

371 Tacikistan Özbek Türklerinde gelinin yüzünün açılacağı gün bir "sofra açılır", yiyecek masası donatılır. Gelinin eli yağ ile yoğrulur. Böylece gelinin elinin bereketli olacağına inanılır. Geline

Çukurova'da Fadime Ana'mız "kül" ile ekmek hamuru açtığına inanıldığı için, yöre Türkmenleri açılmış hamuru, Fadime Ana'ya hürmeten küle dokundurur gibi yaparlar.

Anadolu'da ve Balkanlardaki Türkmenlerde "Niyaz ekmeği" vardır. Bereket için de verilen niyaz ekmeği tarikatlarda da görülür. Bu inanç, Türkistan Erenleri kökenlidir. Niyaz ekmeği yağlı çörektir, sonradan zaman şartlarına uydurulmuş Nakşî neziri olmuştur. Hepsi aynı amaçlıdır.

İncelediğimiz bölgede bir ekmek yapılır ve içine para konur. Konu komşu, akrabalar eve çağrılır. Ekmek dilimlenir ve yemek sofrasına konur. Paralı hisse kime çıkarsa, tepeden tırnağa, o evin çocuğunu giydirir. Bunun uğruna çok inanılır.

Bu uygulama Doğu Karadeniz'de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde özel günlerde yapılır. Kars'ta bu para içli kete'nin içine konur ve ketenin o parçası evin halkından kime düşer ise para onun olur ve kimse katılanların en şanslısı, kısmeti en bol olan sayılır. Keza Hakkâri ve Bitlis'te yapılan özel ekmeğin içerisine para konur, konu-komşu yapılan bu özel ekmeği yemeğe davet edilir. Ekme-

---

ipek böceği kozası açtırılır Bu uygulama eli tel tel bereketli olması için yapılır. Bir ateşin üzerine tencere konulur. Yengesi geline onun içerisine yağ döktürür ve ertesi gün geline tandırda ekmek pişirtir. Uygulama ekmeğin pişirilmesi ile tamamlanmış olur. Böylece gelinin daha bereketli olacağına inanılır. (Kaynak Kişi: Azade Kadirova)

ğin paralı parçası kime rastlar ise, o kimse evin çocuğunu tepeden tıkmağa giydirir.

Hayatın geçiş dönemlerinden doğun safhası ile evlilik dönemi büyük ölçüde iç içedirler. Bebeğin kırkı ile annenin kırkı farklı yapılsalar da bir arada yapıldıkları da olur. Zira aynı döneme rastlarlar. Al karısı bebeğe olduğu gibi anneye de musallat olur.

Türk kültürlü halklarda doğum toyundan ziyade ad günü ve ad toyu yapılır. Omsk- Sibirya kazaklarında çocuğun ismi verilip, anlamı açıklanıp ismi ile mütenasip bir hayat temenni edildikten sonra ateşin, suyun, dağın ağacın, göğün yerin ruhlarına saçı yapılır. Bu saçıların arasında çeşitli yemeklerin yanı sıra ekmek de vardır.

Şam yöresi Türkmenlerinde ilk diş için çocuğa hedik yapılır, komşuları ikramı yapılan hedik tabağını boş göndermezler. Çocuk için tabağa çeşitli hediyeler koyulur. Hayır, dua yapılır. Ayağını kendi gayreti ile yere basabilen çocuğu kutlamak için dostlarına un ve buğday gönderirler.

Doğu Anadolu'da bazı yörelerde ilk tırnağı kesilen çocuğun eli ekmeğe dokundurulur veya una batırılır. Amaç çocuk büyüyünce helal kazanıp helalinden yemesidir.

Köstek kesme olarak da bilinen ayağını basmada veya adım atmada zorluk çeken çocuklar için özel bir ekmek türü olan kete yapılır. Bu **kete** veya **simitin** yörelere göre değişen isimleri vardır. Iğdır ve Ağrı keteleri hazırlanmalarında bazı farklılıklar gösterirler. Çocuklar bunları yiyip sevinmek suretiyle dua etmiş oldukları söylenilebilir. An-

takya'da yürümesi gecikmiş çocuklar bir kulaklının içine alınan çocuklar kapı kapı dolaştırılıp hep bir ağızdan;

"Ayaksızım ayak ver,
İki kıçıma dayak ver
Allah'tan ayak
Deirden dayak" derler

Çuvaş Türklerinde canlı cansız her şey kurban olabilmektedir. Mesela horoz kurban olabildiği gibi ekmek de kurban olabilmektedir. İncelediğimiz bölgede malına zarar gelen bir kimseye "çoluğunun çocuğunun kurbanı olsun, gadasını belasını alsın" denir. Bu ifade cansız varlıkların gözden çıkarılmaları ile gelecek bazı musibetlerin savılabileceği inancının varlığını gösterir.

Türkmen eli'nde çocuğu yaşamayan kadın, hamile iken çocuğu için hazırlık yapmaz. Bir çarşafa bürünür, yüzünü peçe ile örter, konuşmadan elini çarşaftan çıkarıp para dilenir. Onun avucuna para koyan "Allah muradını versin." der. Topladığı para ile **ekmek** ve **helva** alır, komşularına dağıtır. Bazen de imama gider, dağıttırır. "Bir çocuğum olsun **yedi kapı** dileneyim" diye dua eder. Doğu Anadolu'da dilenilecek kapı sayısının kırka çıktığı olur. **Dilenmek** Türk kültürlü halklarda bir kottur.

Erzurum'da Ş. Karaca isimli bir çocuk, başının kırmızı olduğunu söylediği bir şey görür. Daha sonra hastalanan çocuk bayılmaya başlar. Hacı Dursun Efendi diye bilinen bir ulu zat ki Karaca'nın dedesidir, "Bizim kendi neslimize nefesimiz geçmez ama..." der ve hasta torunu

için şeker okuyup üzerinde taşımasını söyler, bunun üzerine çocuk şifa bulur. Okunan yiyecek ekmek de olabilir.

Türkmen Eli'nde çocuğu yaşamayan kadın, hamile iken çocuğu için hazırlık yapmaz. Bir çarşafa bürünür, yüzünü peçe ile örter, konuşmadan elini çarşaftan çıkarıp para dilenir. Onun avucuna para koyan "Allah muradını versin" der. Topladığı para ile ekmek ve helva alır, komşularına dağıtır. Bazen de imama gider, dağıttırır. "Bir çocuğum olsun yedi kapı dileneyim" diye dua eder. Dilenmek Türk kültürlü halklarda bir kottur

Anadili Kürtçe olan Heloyi Türk aşiretinde ayağı basmayan çocuk kalbura konur bu hali ile 7 ev gezdirilip yumurta toplanılır. Bu esnada "baş gelip ayak istir" denir. Bu yumurtalar çocuğa yedirilir. [372] Kalburun Türk kültürlü halklarda mahiyeti henüz anlaşılamamış bir rolü vardır. Bazı yerlerde kurşun dökerken ve bazı yerlerde de aynı amaçla mum dökerken kalbur kullanılır. Kapı kapı dolaşarak ekmek dilenmek, para toplamak, bunu yaparken konuşmamak, toplanılan para ile çocuğa giysi almak sık görülen bir inanç uygulamasıdır.

Özbekistan'da bebek beşiğe konulurken korkmaması için "baban- atan eşikten bağırsa korkmayasın" denir. Beşiğin baş tarafına ceviz çakılır, nöbet şekeri ezilir. Bazı yerlerde oklava döndürülür, keser, balta, çapa gibi madeni aletler vurularak ses çıkarılır. Böylece çocuğun korkması önleneceği için beşiğinde iyi uyuyacağına, iştahlı olacağına inanılır. Ses çıkarabilecekleri şekilde bir testiye kabuk-

372 Kaynak Kişi; Kutbettin Baykar.

lu ceviz konulup düğün esnasında yuvarlanmasının sağlanması ve bu surette gürültüden kaçacakları için kara iyelerin kovulması inanç ve uygulaması Makedonya Türklerinde de vardır.

Türkistan'da anne, yavrusuna süt verirken tandır ekmeğine tereyağı sürer ve onu ısırır, daha sonra bu yağlı ekmeği bölüşüp yerler. Böylece annenin sütünün bol olacağına, çocuğun rızklı olacağına, diğer çocuklar gibi onun da koşup oynayabileceğine inanılır.

Nemangan gibi bazı yerlerde bir nev'i pişi yapılır. Nişasta ekmeği, şeker, yufka, helva, ceviz, meyveler, haşlanmış mısır, para, yer fıstığı, badem, ekmek gibi yiyecekler yenir.

Özbek Türklerinde çocuğun beşiğe her konuluşunda, davetli anneler, "beşiğin sahibi geldi, kucikler (köpek yavruları) gitsin, çocuk gelsin beşiğine, şeytan çıksın eşiğe, İns- Cins gitsin, bebek muradına ersin" gibi aytıcı (dua) lar ederler.

Fergana vadisinde bebeğin kundağı açılınca "beşiği tahta arkası pahta (pamuk)" diyerek üç defa tekrarlanır. Her defasında bebeğin sırtı üç defa sıvazlanır. Bu uygulamanın ilâhî bir mesaj olduğuna inanılır. Anadolu'da bebeğin gazının çıkması için sırtı sıvazlanır.

Anadolu'nun birçok yerinde çocuğun beşiği boş ise, boş beşik sallanılmaz, sallanır ise çocuğun hastalanacağına, sancılanacağına inanılır.

Anadolu'da yürümeyle ilgili olan "köstek kesem" gibi ilk tırnağın kesilmesiyle de ilgili "köstek kırma" tatbi-

katı vardır. Zara'da bebeğin tırnağı ilk kesileceği zaman, bebek evin dışında bir alana çıkarılır. Kucağına, içerisinde leblebi- fındık- fıstık- şekerler olan bir sepet konur. Orada toplanan gençler, verilen işaret üzerine koşuşurlar, çocuğu kucağına alan ilk genç, çocuğun tırnağını keser ve hediye alır, diğerleri de çerezden yerler.

Özbekistan'da bebeğin tırnağı kesilmeden (Buhara ve Semerkant'ta) çocuğun eli **ekmek** yapılacak una batırılır ise, bebeğin rızklı olacağına inanılır. Bebeğin dişi çıktığı zaman "**dişi çıktı**" denilmez. "**Birinci çıktı**" denir. Bu esnada aileden çocuğu kucağına alan "goş (et) getirin, dişlesin, nan (ekmek) getirin yesin" diye kafiyeli tekerlemeler yapar, türküler söyler.

Anadolu'da bebeğin tırnağı kesilmeden çocuğun eli babasının cebine sokulur ve oradan para alması sağlanır. Böylece çocuk büyüdüğü zaman elinin bereketli olacağına inanılır.

Anadolu Türkmenlerinde kız isteneceği zaman evde bazı düzenlemeler yapılır. Alikan aşiretinde ocağın yanar olmasının özel önemi vardır. Kız istenilmeye gelindiğinde herkes ocağın etrafında toplanır ve ocak bütün gece yanar halde tutulur. İkramlar ocağın etrafında yapılır.

Gelip attan inip eve girerken eline bir **şişe** verilir, bunu eşiğe hızla vurup kırar, sonra **bir yumak hamur verilir**, bunu da kapının başucuna yapıştırır. Eğer ilk vuruşta şişe kırılmaz, hamur yapışmazsa gelin küçümsenir, beğenilmez. Gelinin geleceğini tahmin anlamında bu uygulama aynı zamanda bir **faldır**.

İran Türkmenlerinde gelin eve gelince, bir siniye lavaşlar (açık ekmek, tandır ekmeği) sıralanır ve gelinin onları toplaması istenir. Bu uygulama ile gelinin elinin bereketli olacağına inanırlar. Türkiye'de, Türkistan ile Balkan ve Ortadoğu Türklüğünde olduğu gibi gelinin başına saçı yapılır. Çeşitli kuru meyveler, şekerler ve bozuk para serpilir. Amaç gelinin bereket getirmesini sağlamaktır.

Çocuk adım atmaya başlayınca, çocuğun ayaklarına **ip** bağlarlar. Çocuk yürüyünce özel yapılış **ekmek**, ayaklarının arasından geçirilir. Diğer çocuklar o ekmeği kaçırıp birlikte yerler. Böylece büyükler ve çocuklar mutlu olurlar, şenlik, şamata başlar.

"Bana ilk kadem koydun
Canım, küçük balacan
Yolların aydın olsun
Her zaman nurlu olsun".
Gibi parçalar okunur

Türkistan'da balanın beşiğine baladan evvel **ekmek** konulur. Bala beşiğe konulacakken bu ekmek alınır ve bir **köpeğe** verilir. Böylece hayvanın karnı doyurulmuş olunur. Bu bir sadaka, yani saçıdır. Suriye ve Irak Türkmenlerinde de vardır. Ortodoks Tatar Türklerinde korkulacak rüya görenler hayır işleme adına köpeğe ekmek verirler.

Özbekistan'da Türk sünnet düğünleri muhtelif bölümlerden oluşmuştur. Bunlar; **Toy Hazırlığı, Toy Daveti, Tandır Kurma- Nan Yapma, Havuç Doğrama, Pilav Hazırlama, Kur'an Hatmi, Çıpkan (Sünnet- Sünnetçi)**'dir.

Anadolu'da gelin attan inmeden önce kaynana, kayınbaba ona bir mülk bağışlar. Attan inmeden evin damında bekleyen damat gelinin başına çerez, para, buğday atar, çocuklar bunu toplamak için koşuşurlar. Çocuklar sevindirilir.

Bereket çocuk bağlantılı bir inanca göre hamur yoğrulurken çocuklar hamura ellerini sürmemelidirler. Sürerlerse hamurun bereketinin kaçacağına inanılır. Hamur erkek çocuk bağlantısının altında, hamurla uğraşmanın kız çocuklarına has olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmış olmalı. Kız çocuğu hamurla uğraşırken ev hanımlığına alıştırılmış olunur. Erkek çocuğu hamura elini daha haylazca süreceği belki daha az temiz olacağı veya hoyratlığı sonucu etrafa sıçratacağı için bereketle ilişkilendirilmiş olabilir.

Hamur yapılırken yumuşak hamur parçası tandıra atılır. Hamur tandırda şişerse hamile hanımın oğlu olacağına, şişmezse kızı olacağına hükmedilir.[373] Hamile hanımın bebeğinin cinsiyeti anne adayının göbeğinin alacağı şekle göre tahmin edilirken, bu bulguda da keza şişkin olma veya olmama esas alınmıştır.

İnanç uygulamalarındaki karanlık ve ışık olma halleri gün/ güneş kültü ile bağlantılı olmalı.[374] Beydill/ Bekdik Türkmenlerinde gece vakti evin eşiğinden dışarı, ateş,

373 Kaynak Kişi; Şükran Akyürek.

374 Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999, 3. Bsk. Ankara.

tencere, kazan, acı, ekşi, turşu, hamur verilmez. Verilmesi halinde cenaze çıkacağına inanılır.[375]

Hamurun gece verilmeyişi mayalanabilir olması ile izah edilebilir, akşamdan sonra eşikten dışarı çıkarılmayan ve bilhassa sınanmamış komşuya verilmeyen nesnelerin bir kısmı yoğurt, sirke, yumurta, hamur gibi mayalanarak artan veya mayalanarak oluşan yiyeceklerdir. Acı olan nesnelerle od/ ateş verilmeyişinin sebepleri belki dolaylı bağlantılıdırlar ancak izahları farklıdır.

Bayır- Bucak Türkmenlerinde **"Tandıra Gelen"** inancı vardır. Tandırda ekmek pişirilirken bu esnada tandırın olduğu yere gelene mutlaka pişirilen ekmekten ikram edilir. Aksi halde, gelenin nefsinin pişirilen ekmekte kalacağına inanılır. Pişirilen bir yemeğin veya yemek sofrasının üzerine gelene ikram yapılması ve bunun nefisle ilgili boyutu Anadolu'da da vardır. Kars'ta **"gözü içinde kalır"** denir. Ayrıca küçük çocukların, aç olanların ve hamile kadınların nefsinin daha fazla olduğu düşünülür. Küçük çocukların imrendikleri şeyi yemeye özendirmek için **"ye yoksa çükün düşer"** denir. Ayrıca Türk halk inançlarına göre tamah kişinin gözünü kapatır.

Bayır- Bucak Türkmenlerinde gelin evin eşiğinden girmeden evvel kapının söbesine **atabe** diye bilinen bir **hamur** yapıştırılır ise, gelinin o eve **bereket** getireceğine inanılır. Gelinin **duvak telin**den alan genç kızlar bunları saklayarak kendi kısmetlerinin de açılacağına inanırlar. İstanbul'da **Telli Baba** ziyaretine giden bekârlar kısmetleri

375 Dr. Ali Sayar, **a.g.e.**

açılsın diye burayı ziyaret eden gelinlerin bıraktıkları duvak telini uğur olsun diye alırlar. Bu esnada dua edilirken "bahtım, bahtım, altın tahtım, geldi çattı, gelin olacak vaktim" denilir.

Anadolu Türkmenlerine gelinin ayağının yeni evine bereket getirmesi için, ayakkabısının içine buğday konulur. Ayrıca genç kızlar gelinin pabucunun içine kendi isimlerini yazarak kısmetlerinin açılacağına inanırlar. Anadolu'da pabuçla ilgili inançlar bir hayli yaygındır.

Şam yöresi Türkmenlerinde, yeni gelinin ayağının bereketini ölçmek için, gelinin eline eşikten geçmeden evvel verilen hamuru evin duvarına vurması istenir. Hamur duvara yapışır ise gelinin ayağının bereketine inanılır.

Antakya'da gelin giydirilmek üzere kenarları derin bir hamur veya çamaşır leğeni içinde giydirilir. Gelinden evvel koca evine Kur'an-ı Kerim girer. Duvağını açınca ilk önce ayna gösterilir. Gelin bir yumak hamur mayasını kapıya yapıştırır (Bu evde ekşisin diye). Bir narı şiddetli yere çarparak parçalar (taneleri kadar çocukları olsun diye). Bir koyun postu üzerinde yürüyerek içeri girer (Koyun gibi uysal olsun diye). Damat gül suyu serpilerek "Ya Muhammed bize imdat eyle Allah Aşkına" ilâhileri ile getirilir. Damadın sırtı yumruklanır, el öpme merasiminden sonra damat iki rekât namaz kılar.

Uğurlu ve uğursuz olmak inancı Türk kültür coğrafyasında çok yaygındır. Bu inançlar Türkmenistan Türk-

menlerinde de geniş yer tutmaktadır.[376] Çok kere kişioğlu ile ilgili örneklerle karşılaşırız. Birçok yerde kadınların uğursuzluğuna inanılır. Anadolu'nun bazı yerlerinde olduğu gibi Kafkasya Türk kültür coğrafyasında sabahleyin işine giden erkek bir kadınla karşılaşırsa yolunu değiştirir veya geri döner tekrar evinden çıkar veya o gün hiç çıkmaz.

Uğur inancı içerisinde hamur onun hazırlanıp pişirilmesi ile yakından ilgili olan kadın kişinin yeri vurgulandıktan sonra bazı önemli ayrıntı üzerinde durulabilir. Kadınların özel hallerinde ellerini mayalanan **yoğurt, hamur, sirke** gibi gıdalara uğursuz getireceğine bereketi kaçıracağı inancından hareketle elleri sürdürülmez. Çocukların melek oldukları inancından hareketle uğurlu olduklarına inanılır. Ayrıca kadın veya erkek uğuru denenmiş kimselerin varlığına inanılır ve işyerlerinde bunların siftah etmeleri istenir. Bir iş başlanılacak ise işin üstüne bu şahısların gelmesi istenir. Mesela örgü yapılıyor ise böyle kimselerin uğru ile işin çabuk biteceğine inanılır. Keza yeni bebeğin ve yeni gelinin aileye uğur getirdiğine veya aksine inanılır ve muhtemel uğursuzluğun önlenilmesi için bazı uygulamalar yapılır.

Uğur ve uğursuzlukla ilgili bazı emarelerin olduğuna inanılır. Göz kamaşınca, kirpik kırpılınca göz kapağının üzerine **ekmek** konur. Böylece geleceğin, beklenen olayın ilgili kimsenin hayrına olacağına inanılır.[377]

---

376 Yaşar Kalafat "Türk Dünyasında Karşılaştırmalı Ayak ve Ayakkabı İle İlgili İnançlar" **Türk Folkloru**, Mart 1999 s. 96 sh. 15–16.

377 Kaynak Kişi; Menan Temir.

Türkabad köyünde kız istemek için ilkin oğlanın annesi kızın annesine konuyu açar, kızın annesi durumu kızın babasına açar. Kızın ailesi damadın evine birisini gönderir. Damat namzedinin annesi, babası, kız evine gelirler. Sonra "Fatiha yapılır/ okunur razılık" istenir. Akrabaların gelip kanaat sormalarından ve olumlu cevabı alıp duası yapıldıktan sonra kızın evinde ak bir kumaş yırtılarak parçalanır. Beyaz, aklığın paklığın bir simgesidir. Geleceklerinin ak olması dilenilmiş olunur. Böylece o kızın o oğlanla başı bağlanılmış olunur. Bu bezin parçalarının içine, **ekmek**, konfeti, meyve, tatlı şeyler konur ve bohçalar hısım akrabaya gönderilir.[378]

Yusufeli ve çevresinde Cuma, Cumartesi ve Salı günleri uğurlu sayılır. Bu günlerde çamaşır yıkanmaz, Kız istemeğe Cuma akşamları gidilir. Salı günü yola çıkılmaz, el işi başlanılmaz. Cuma günleri yorgan kaplanmaz ev süpürülmez, **hamur** açılmaz, oduna gidilmez evden, eşikten dışarıya **hamur mayası** verilmez.

Ürdün'de farklı ana dilli halkın bilhassa Türklerin ortak halk kültüründe gelin yeni evinin eşiğinden girerken kapıya hamur atılır. Bu uygulama gelinin kısmetli olması veya kısmetli olup olmadığının denenmesi işlemidir. Kapıya fırlatılan **hamur** atıldığı yerde tutar ise, yapışır ise gelinin kısmetli olduğuna hükmedilir. Diğer tarafta **ekmek** bu bölgenin halk inançları kültüründe de kutsaldır. Yere atılmaz.[379] Sarıkamış'ta bir dönem yaşamış olan Ku-

378 Kaynak Kişi: Yarmuhammed Ahmetov.

379 A.g.k

zey Kafkas göçmenlerinde hanımlar yağ eritirken veya et kavururlarken bir tutam yağ veya eti yukarı fırlatır ocağın üstüne yapışmasını sağlarlardı. Bu ocak iyesi için yapılmış bir saçı idi[380]. Güney Azerbaycan Türklerinde ekmeğe bıçak vurulmaz, bereketi kaçar inancı vardır.[381] Ekmeğe bıçak dokundurmama inancına Uluğ Türkistan kırsalında da şahit olabiliyoruz. Demirin bereketi kaçırabileceği inancı vardır.

Ürdün Türk halk inançlarında "Her gelin yeni bir kısmetle gelir" inancı vardır. Gelin kısmetli veya kısmetsiz olabilir. Halk inançlarında "Kadın evin bereketidir" zihniyeti hâkimdir. Bu konuda "Kadın evin belasıdır hiçbir ev belasız kalmasın" denilerek ironi yapılır.[382] Bu tür anlatılar çok kere yanlış anlaşılmış veya anlamı çarpıtılmıştır. Anadolu Türk kültür coğrafyasındaki "**eksik etek**", "**kaşık düşmanı**"," **küldöken**" "**evin iyesi**", "**çocukların anası**" gibi tanımlamalar kadını aşağılamak için değil ateş kültü, bereket inancı veya edep ile ilişkilidirler. Ayrıca Anadolu Türk kültür coğrafyasında her misafir kısmetini de birlikte getirir. Her yeni doğan bebek de kısmeti ile gelir inancı vardır.

Uğurlu kimse, **uğurlu ayak**, uğurlu müşteri anlayışı hayatın her safhasında görülür. Günün ilk saatlerinde

---

380 Yaşar Kalafat " Sarıkamış'ta Kafkas Halk İnançları" **Birleşik Kafkasya** Aralık-Ocak-Şubat 1998, S. 13, s. 16– 20.

381 Kaynak Kişi; Vali Gözatan, halen Almanya'da yaşayan Güney Azerbaycanlı yüksek tahsilli ve şair olan bir 45 yaşlarında Şahsevenlerden bir Türk.

382 Kaynak Kişi: Gülhan Türk.

uğurlu bir kimseyi görenin o gün işlerinin iyi gideceğine inanılır.[383]

Şamanist Türkler gelin geldiği gün onun başına saçı saçılır. Saçı; av kanı, süt, et, buğday, mısır, çerez olabilir.[384] Anadolu ve Türk Dünyasının diğer birçok yerinde geline saçı saçılması çok yaygındır. Saçı'da çerez, şeker, para ve buğday olabilir. Saçının uğursuzluğu defedeceği ve bereketi cezp edeceğine inanılır. Bulgulardaki buğday ve mısır ekmeğin ham maddeleridir.

Karadeniz bölgesinde, kız istenilen evden gizlice tuz çalınır ise, kızın alınmasının kolay olacağına inanılır. Bazen da aynı amaçla oğlan evi beline "at yuları" bağlar. Kızın uğurunun anlaşılması için bir kilo tuz alınır. Tuz tükeninceye kadar evde bir terslik olmaz ise, gelinin hayırlı olduğuna inanılır.[385] Ekmek ve tuz içerikli inançlar çok kere birlikte alınırlar. Tuzsuz ekmeğin bir anlam ifade etmesi sağlık sorunları itibariyle son yılların bir bulgusudur.

Elazığ'da, gelin kapıdan içeri girerken eşiğe konan kaşığı basıp kırarsa, eve bolluk getirir. Gelin ayna eşliğinde karşılanır.[386] Eşiğe tabak konulması bunun gelin tarafından basılarak kırılmasının sağlanması Türk kültür coğrafyasında çok yaygıdır. Kaşık, tabak ve ekmek bir birleşimin parçalarıdırlar.

---

383 A.g.k.

384 Abdulkadir İnan, Şamanizm, s. 167.

385 Bekir Şişman, a.g.e.

386 İ. Sunguroğlu, Harput Yollarında, 4. Cilt, İstanbul, 1958.

Mucur'da düğünden evvel yemek için yufka açılır. Yufka açacak kimseye gönderilecek hediye paketi içinde mutlaka ayna bulunur.

Türkmenistan'da Doğum Toyu, bala dünyaya gelince yapılır. Daha ziyade erkek çocuk doğduğunda yapılan bu toyda özel ikramlarda bulunulur. İkrar sofrasına toy nanı/ Düğün ekmeği, küncü/ Çörek otu, patlak mısır, haşlanmış mısır, sulu yemekler konur. Bunlar ikram edilirlerken "çocuğun ekmeği bol olsun", sofrası bereketli olsun yemeği yavan olmasın, yolu mısır gibi ağ olsun der ve yiyeceklerle bağlantı kurarlar.

Ekmeğin genel adı olarak nan diye bilinmesi, Tacikistan, Özbekistan, Kuzey Afganistan, Karakalpakıstan, Türkmenistan, Güney Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türk kültür coğrafyasında ortak adlandırmadır.

Akkışla'da askere giden genç için toplu merasim yapılır, hoca Kur'an okur, dua eder, köy halkı toplu halde âmin derler. Askere giden gencin ailesi simit şeklinde bir kete, kekik otu ve aynayı duvara asar, genç izinli gelinceye kadar bunlar duvarda kalırlar.[387] Bu uygulamanın çeşitli türleri vardır. Yufka da kete de diğer örneklerinde de görüleceği gibi mahiyet itibariyle ekmek kapsamındadırlar.

Makedonya Türklerinde tarikatlarda zikir ve ilahilerle, tekkelerde sene-i devir yapılır. Ölünün 7. ve 40.

387 A. Uğur, a.g.e. sh. 41.

geceleri ayrıca kandillerde helva yapılır. Kandil simidi gibi "Kandil Helvası" da vardır.[388]

Türkabad köyü Türklerinde kalın vardır. Başlık olarak kızın babası oğlan evinden, para, kumaş, pirinç, un, yağ, büyük ve küçükbaş hayvan vs. isteyebilir.[389]

Düğünün ilk gecesinde Muş çevresinde, kızın arkadaşları, "**kız gecesi**"ne çağrılır. Bu eğlence bir kaç gün devam eder. Kaynana, eline **ekmek** alıp oyuna kalkar ve oynar. İnanca göre, kaynana bu şekilde oyuna kalkarsa, o yıl bereketli ve ucuz olurmuş.[390]

Bu yörede dolu yağması ile ilgili başka inançlar da vardır. Tekkale köyündeki büyük **göl** ve küçük göllere **taş** atılması halinde dolu yağacağına toprak atılması halinde ise yağmur yağacağına inanılır. Yağmur yağması inancından hareketle köyünden buraya **toprak** getirip atan köylüler olur.[391] Ardanuç'ta yağmur duasına çıkan kaıp kapı dolaşıp un ve yağ toplayan gençler bunlardan **Bişi Ekmeği/ Pişi**, lokum pişirip yerler dağıtırlar. Burada halk inançları yağmurun yağmayışını nazar ile bütünleştirmiştir. **Nazarın** kem gözün pis nefsin Allah'ın rahmeti olarak kabul gören yağmura mani olabilmesini düşünmek, **nazar** anlayışına yeni bir içerik kazandırmaktadır. Yağmur duası anlamında "**nazar çocuk ilahileri**" oldukça çokturlar.

---

388 Yaşar Kalafat, **Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları**, Ankara 2000 sh. 168

389 Kaynak Kişi: Yarmuhammed Ahmetov.

390 **Muş İl Yıllığı**, İstanbul, 1973, s. 41.

391 İ. Uçakcı, **a.g.e.** s. 50.

"Nazar nazar ne gezer,
Nazar burada ne gezer!
Kepçe kepçe un ister,
Tarlada çamur"[392] Bu çocuk ilahileri "Allah'tan yağmur ister" şeklinde biterlerken[393] "nazar" kelimesine farklı anlam yüklenmiş olabileceği üzerinde de durulabilir.

Türk halk inançlarında un ve **tuz, bereket** simgesi olduğu gibi kutsaldırlar da. Onların üzerine yemin edilir. Kuzey Azerbaycan'da, komşular hayır ve bereket inancından hareketle birbirlerine **ekmek** verirler.

Eski Türk inançlarının günümüze kadar gelen uzantılarında güzelliğin görünmeyen kem güçlerden korunması hususu vardır. Nazar, günümüzde tekin olmayan gözlerden korunmadır. Gelinlerin, yüz görümlüğü olmadan yüzlerini açmayışları, açmaları halinde abırsızlık yapmış olacakları bu inancın bir tezahürüdür. Halk arasında sabırsızlar için "yüzü kızarmadı mı" denir. Yüz kızarmasının karşı tavrı yüz aklığıdır. Yüz aklığının un ile sağlanabileceğine dair inanç ve uygulamalar da vardır. **Helva, Simit** ve **Katlama** ara maddeleri un olan keza saçı (kansız kurban) dırlar. Helva pişirilerek koku yaymakta Kara İyelerden korunmak ak iyelerin yardımını celp etmek içindir. Ateşe **yağlı çaput** atmak Ocak İye'ne sunulmuş bir saçı olup, Göktanrı inanç döneminin bir tezahürüdür. Uygu-

392 Ülkü Önal, "**Ardanuç-Sağara Köyü Folkloru**", **Bizim Ahıska**, 2010 S. 17, s. 46–48.

393 Hayrettin Tokdemir, **Artvin Yöresi Folkloru**, Ankara, 1993, S. 283.

lamanın, namazla bitirilmesi ise, eski inanca İslâmî bir kılıf geçirilişidir

Anadolu, Azerbaycan, Türkmen eli'nin bazı bölgelerinde ve teke Türkmenlerinde un- yüz ağlığı bağlantılı inançlar vardır. Un aynı zamanda **yüz ağlığı** anlamına da gelir. Gelinler için "yüzün ağ olsun" veya "anasının babasının yüzünü ağ etti" daha sonraki yıllar için de "erinin yüzünü ağ etti" denir. Çiftlerin her ikisinin de yüzüne **un** serpildiği yerler de vardır. Bazı yörelerde kaynana gelini ilk gün kilere götürür, iki elini birden un kabına sokar. Benzerleri ile birlikte bunlar aynı içerik ve amaçlı uygulamalardır.

Kars'ta Tandırın bulunduğu yörelerde tandırın üzerinde daimi olarak duran ve kendisine itibar edilen bir demir şiş vardır. Bununla tandırın ateşi karıştırılır. Bu demir yere ulu orta atılmaz onun üzerinden atlanılmaz. **Tandır demiri** olarak bilinir Dolu yağdığı zaman bu demir eşikten dışarıya atılır, üzerine **tuz** serpilir ve dolunun kesileceğine inanılır. Bu konuda bir diğer uygulama şekli de annenin dünyaya gelmiş ilk erkek çocuğunun göğsünden içeriye dışardan alınmış bir dolu tanesi atılır. İçerdeki dolu eriyince dışarıda yağmakta olan dolunun kesileceğine inanılır.[394] Halk inançlarında annelerin ilk çocuklarında bazı hikmetlerin arandığını görüyoruz. Bazı fallar bilhassa define yerlerinin belirlenmelerinde annenin **ilk kız** çocuğundan istifade edildiği olur. Tandır demirine yüklenen

394 Kaynak kişi: Mevlüt Atbaş.

mistik muhteva od/ ocak kültü ile ilgili olabileceği gibi ekmeyin pişirildiği yer olmasında da aranılabilir.

Demirin koruyucu özelliğini gök gürlemesi karşısında da görüyoruz. Doğu Anadolu'da gök gürleyince niyet tutulur, dişlere demir dokundurulur ve kelime-i şahadet getirilir.[395] Anadolu'nun birçok yerinde yağan yağmur sellere yol açabilecek şekilde çok olur ise veya yağış dolu yağmasına dönüşür ise, ocaktan alınan saç ayağı eşikten dışarı atılır, böylece dolunun duracağına inanılır. Bir dolu tanesi alınır bıçakla kesilir ise dolunun da kesileceğine inanılır. Ayrıca Ocak Demiri, Tandır Şişi etrafında da benzeri inançlar gelişmiştir. Kaşkayi Türklerindeki saç ekmeğini çevirmek için kullanılan ve devirçik olarak bilinen demir de bunlardandır.[396] Bunların bir kısmı Nevruz ve Hıdrellezde yapılırlar. Dağıstan'da, Karaçay'da, Avarlar'da ve Tabasaranlar'da yağmur zarar verecek derecede yağarsa eşiğin dışına çiğnenmeyecek bir yere bir parça ekmek ve tuz konur. Bu inanç ve uygulama Sarıkamış'taki Kafkas muhaciri Türk kültürlü halkta ve Zile'de de yaşamakta ve uygulanmaktadır. Bu bulguda ocaktan çıkmış demir ve ocaktan çıkmış ekmek yağmur iyesi karşısında etkinlik gösterebilmektedir.

Türkmenistan'ın Gölken Türkmenlerinde ölen kimsenin biran evvel defnedilmesi gerektiğine inanılır. Aksi

---

395 Yaşar Kalafat **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri,** Ankara 1999, s. 16.

396 Yaşar Kalafat, **İran Türklüğü, Jeokültürel Boyut,** Yeditepe, Ankara, 2005, s.185, s. 29.

halde ölen şahıs kendisini tandırın içerisinde yanıyormuşçasına azap çektiğine inanılır.[397] Cenazenin fazla bekletilmesinin doğru olmadığı inancı çok yaygındır. Bu bulgudaki tandır simgesi ekmekten ziyade od/ ocak kültü ile ilgili olmalı.

Türkabad'da pazartesi ve Perşembe akşamları ölmüş aile fertlerinin ruhlarının evlerini ziyarete geldiklerine inanılır. Bu gecelerde ekmekler hazırlanır, yemekler pişirilir ve mescitlere götürülür. Bu gecelerde 3- 4 yaşlı kimse toplanıp dua ederler. İnanca göre insan ölünce ruhu özgür kalır, **ruh** ölmez, ölecek kimsenin ilkin ayakları soğur, gözlerini kapayınca ruh gözlerinden çıkmış olur. Ölmek üzere olan kimsenin yanında **Yasin** okunur. "Yasinin ölümü kolaylaştıracağı" inancı vardır.[398]

Tacikistan Özbek ve Taciklerinde ölen şahıs genç ise yakınları olan bayanlar yüzlerini yırtarlar. **Yas** 40 gün sürer. 35. günden itibaren yakınları mezarlıkta ekmek dağıtır yemek verirler. 40. gününde yası bitirirler.[399]

Ahlat düğünlerinde damat, damada ait bir eşya mesela ceketi, ayakkabısının teki kaçırılır. Damadı tekrar geri vermek için sağdıçtan para veya hediye alınır. Buna "**damadı kaçırma**" denir. Ayrıca "damat **hamur**unu kaçırma" uygulaması da vardır. Damadın kız evine gönderdiği un ve yağdan bir tekne içerisinde hamur yapılır buna **damat**

397 Hıdır Nuriyev, 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25–27 Şubat 2009 Aşkabat.

398 Kaynak Kişi: Saliha İsayeva.

399 Kaynak Kişi: Saliha İsayeva.

hamuru denir. Gençler bu tekneyi kaçırıp buna karşılık sağdıçtan para alıp geri verirler.

Gagavuz Türklerinde "hamura gitme" uygulaması vardır. Pazartesi akşam damat ve arkadaşları gelinin evinden hamur almaya giderler. Bu grubun içinde güvey de vardır. Daver, oğlanın ağabeyi veya yakını bir aşık kemiği, bir demir parçası, domuz kulağı ve kırmızı acı biberin dizildiği bir kolyeyi damadın boynuna takar.

Kuskan Köyünde oduncular o gün 7- 8 metre uzunluğunda bayrak direği keserler. Bu direğin tepesi **üççatallı** olup birine nar, birine elma, birine de **soğan** takılır. Nar, çoğalmanın; elma, tatlı dilin; soğan ise bereketi sembolüdür. Bayrağın yanına nakışlı bir mendil asılır. Bu nakış için kızlar yarışırlar. Bayrağın süsü nispetinde gelinin itibarı artar. "**Dokuz Tomaklı**" bayrak en itibarlı olanıdır. Bayrak direğinin boyu binadan yüksek olmalıdır. Direğin dibi **toprağa** değmeli ve burada **kurban** kesilmelidir. Bunu "**hamura su** katma" veya "**ekmek** atma" merasimi izler

Balıkesir'de gerdekten sonraki sabahla, damatla gelin, köyü ev ev dolaşır, el öper ve hediye alırlar.[400] Bu inanç ve uygulama Doğu Anadolu'nun bazı bölgelerinde de vardır. Dolaşma ekmek ile yapılır ve bu ekmeğe "**gelin ekmeği**" denir.

Uluğ Türkistan'ın birçok yerinde olduğu gibi Kuzey Afganistan Türklerinde de gelin "**Selama çıkar**". Selama çıkma, gerdekten sonra gelinin kaynatasına yorgan ve

400 350 Müftüden 3000 Bidat 1994–1995" Diyanet İşleri Başkanlık Arşivi.

yastık vermesi ile başlar. Kaynatası geline halı verir. Gelin kaynanasına namazlık verir. O da ona büyük bir sofra takımı verir ve "senin de bahtın böyle bereketli olsun" der. Kaynana gelini yengeleri ile birlikte mutfağa götürür, orada hamur açar ve hamura, elinin elini bastırırken "bereketli olsun" denilir. Gelinin eli kilerdeki un, bulgur gibi gıda maddelerine değdirilerek dua edilir. Böylece bahtının açık, mutfağının bereketli olacağına inanılır.

Özbek Türklerinde gelinin eline un sürülür. Bıçak verilir, böylece ayağının bereketli olup olmadığı sınanır. Keza çoğunlukla Türklerde görülmekle beraber Arnavutlarda da rastlanabilen bir inanca göre, bebeği ilk tırnağı kesilmeden evvel eli bereketli olması için bebeğin parmakları una batırılır.[401] Bu uygulama Türk kültür coğrafyasının Anadolu yakasında da vardır.

Özbekistan'da gerdek gecesi, yakılmış mumlar gelin ve güveyin başı etrafında dolaştırılır, ondan kapısından girerken gelin ve güveye ayna tutulur, bal yalatılır. Saçları elle düzeltilir. Okşanır. Her ikisinin de koluna ipek verilir. Odaya çiftler rızklı olsun diye bir tas içerisinde buğday konulur. Ak Fatiha verilir (Hayır duası edilir).

Kuda Kudiş'de oğlan evi toy günü bazen erkekler bazen de kadın ve erkekler kız evine giderler. Kız evi onları kapıda karşılar ve selâmlar, onlara ziyafet verir. Bu esnada oğlan evi kız evine ayna tutar, oğlan evi, kız evinin eşiğinden girmeden evvel ateşin etrafında dolaşırlar. Kız evinin hanımları oğlan evinin hanımlarının yüzlerine un

401 Kaynak kişi; a.g.ş.

sürer ve şeker ikram ederler. Böylece ayna ile geleceğin aydınlık, un ile bereket, şeker ile tatlılık temenni edildiğine inanılır. Ateş etrafında dolaşmak ins- cinslerin eve girmesinin önlenildiği inancı vardır. Bazı yörelerde de davetliler üzerlik tütsüsüne tutulur.

Samsun yöresinde iki kırklı (loğusa) kadın karşılaşır ise, çocuklarının "basık" olacağına inanılır. Böyle çocuklar yürümeye geç başlarlar. Basıktan korunmak için oğlu olan kadın, ekmek ve tuzu, kızı olan anneye verir. Kırk basmasından korunmak için ise, hamile kadınlar birbirlerini kucaklar, yukarıya/ göğe doğru kaldırırlar. İki kırklı çocuktan kız çocuk, erkek çocuğu basar (basık) olurlar. Ayrıca eve tartılmamış et gelir ise veya cenazeden dönen direk çocukların yanına gelir ise, kırk basar. Kırkı çıkmamış çocuğun çamaşırı akşamdan sonra dışarıda bırakılır ise, çocuk "ağlangaç" olur. Böyle çocuklar çok ağlarlar. Hayızlı kadın, kırklı çocuğu ellerse, çocukta "lohusa denesi" (sivilce) çıkar ve saçları dökülür. Korunmak için yastığın altına süpürge konur. Al karısı'na "Almış" da denir.[402] "Gece uyumayan çocuk, anneyi, gündüz uyumayan çocuk babayı sever" imiş şeklinde bir inanç vardır. Bu inanç yapılanmasında ekmek ve tuz, et ve süpürge ile bütünleşmiştir.

Türkmenistan'da Toy evine götürülen çift nesneler mesela ekmek yas evine tek götürülür, böylece ölüm olayında bereket dilenilmemiş olunur. Türk kültür coğrafyanın bazı kesimlerinde aynı inançtan hareketle ikram da tek tabakta yapılır. Yas evine ekmek götürülmekle, "ölüm

402 B. Şişman, a.g.e.

ateşi soğusun ateş sönsün istenilmiş" olunur. Ölü evine götürülecek pidenin hamuru tırnaklanırken, mutadın tersine tırnaklama, ortadan değil kenardan başlatılıp ortada bitirilir. Bununla murat sıralı ölüm olsun, hayata daha doymamış gençler erken ölmesin" dir. Bir diğer yoruma göre de evin direği durumunda olup ölümü ile ailenin dağılmasına yol açabilecek durumda olan kişi ölmesin" demektir.[403]

Kars çevresinde ölü evinde yapılan ikramın adı, **Can aşı, ölü yemeği**dir. Farklı isimlerle ve değişik uygulama biçimleri ile yaşatılan bu inanç ölünün **üçüncü, yedinci** ve elli **ikinci** günlerinde tekrarlanır. Üçüncü günde mezara hizmet edenlere verilen yemeğe **"kazma ekmeği"** denir. Ölü gömüldükten sonra mezara su dökülür.[404] Bu uygulamalar Anadolu [405] ve Türkmenistan Türk dünyasında[406] olduğu gibi diğer Türk kültürlü halklar arasında da yaşamaktadır. Türkmenistan'da ölünün 3, 7, 40 ve 52 si yapılır, Kur'an okutur, bol sadaka verilir ise, hayırları işleyenin rüyasına ölünün iyi gireceğine inanılır. Türkmenler kel bir kimsenin bol sadaka verilmesi halinde öteki dünyada bu sadakaların **saç** olarak karşısına çıkacağına inanılır. Ölünün muayyen zamanlarda dini bir uygulama olarak yemekle anılması,

---

403 Kurban Cemal İlyasova, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005, s. 182–192.

404 Mustafa Turan **a.g.e.**

405 Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara 1971, s. 65–75.

406 Kurban Cemal İlyasova, **Türkmen Halk Urum ve İnançları**, Aşkabat, 2005, s. 182–192.

onun öldükten sonra da, ruhu için bir şey yapılması gerektiği, yani onun bir yerlerde hayır hasenat beklediği inancının bir sonucudur. Bunun çeşitli örneklerine rastlayabiliyoruz.[407] Geçmişte kapılara dilenmek için gelen fakirlere sadaka niyeti ile ve özel hallerde kedi ve köpeklere sevaptır niyetiyle verilen ekmek de bu türdendir.

Göklen Türkmenlerindeki ölüm merkezli hayır hasenat işlemlerini Anadolu Türk kültür coğrafyasından da çeşitli örneklerle karşılaştırabiliyoruz.

Gagavuz Türklerinde ölünün 9. ve 40. gününde cemaata bir tabak koliva ve Kolaç diye bilinen bir ekmek verilir.[408]

Bu edebiyatta "elleri koynunda kalmak" ilahi takdir karşısında boyun eğmek anlamına gelir. **"Saç yolmak" "kara giymek"** çaresizliğin, **"ocağı sönmek"** veya **"evinin direğinin çökmesi", "rüyada aynası kırılmak"** ölümü anlatır. Çarpıcı olan bulgunun **"rüyada ekmeğini yanar görmek"** de ölümü temsil eder, onun simgesidir. Hamuru ekmek yapan od/ ocak bereketi, mutluluğu simgelerken, ocak o hamur yakılmış şekli ile gösterilir ise yası, bitişi göstermiş olur.[409]

---

407 Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara 1971, s. 65–75.

408 Yaşar Kalafat, **"Türk Halk İnançlarında Ekmek ve Gagavuzlarda Ekmek Kırma Geleneği"** <www.yasarkalafat.info>

409 Kolların göğüste çapraz bağlanması yetim kalınacağı şeklinde yorumlanır, doğru bulunmaz. Acının dışarıya vurulmasında aşırıya gitmek isyan sayılır, günah olarak kabul edilir. Kişiyi rüyada ölmüş görmek ise, onun uzun ömürlülüğü olarak yorumlanır. Saç

Anadolu'da kutsiyet atfedilen kurban eti, aşure, kandil simidi hazırlanırken Fatiha okuyan aileler vardır. Iğdır'da semeni ve aşure hazırlanırken Ağrı'da ve Muş'ta kurban eti kavrulurken fatiha okunur [410]

Urfa ve yöresinde, ölü çıkan evin/ ölünün çıktığı evin mensupları, onun adına komşu ve akrabaları **helva** ve **tuz** dağıtırlar. "Tuz- Ekmek hakkı" Türk halk inançlarında önemli bir yer tutar. Gürcistan Karapapak Türk halk inancına göre Narahat ölü (rahatsız ölü) hortlayabilir. Hortlamanın önüne geçmek için, ruhuna helva çalınır (kavrulur). Kurban kesilir ve hayrat verilir. Hayrat çok kere ekmek olur.[411] Güney Azerbaycan'da şehitliklerde hayrat niyetine dağıtılan helva özel olarak tuzlu yapılır.

Amucalar Bektaşi Türk aşiretinde mezar kazımında çalışanlara **irmik helvası,** söğüş pişirilmiş bir horoz, peynir, ekmek gönderilir, buna **"mezarlık ekmeği"** denir. [412]

Amucalar, can aşı olarak, mezarlıkta işler bitince toplu halde cenaze evine gidilince şeker, bisküvi gibi şey-

---

yonmadık abartılı ağıt yoktur ve saç Türk halk kültüründe bir koddur. (Kalafat, 2006:308–314)

410 Yaşar Kalafat, "Rodos'ta Türk Halk Kültürü" Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan, Ankara 2004, sh. 395–418.

411 "Rodos Türklerinde ev aşuresi yapılırken Aşurenin suyuna sıra tuz atılmasına gelince akraba olan herkes kazana bir tutam **tuz** atar ve atarken 1 Elham 3 İhlas okur.. Karıştırılırken de bir baş Yasin okunur. Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde helva kavrulurken Fatiha okunur. Yaşar Kalafat, Baku-Ceyhan Kültür Hattı Ankara 2000, sh. 130.

412 Aktaş, 1999: 74–84.

ler dağıtılır. Ölü evinde kurban helva, pilav, hoşaf ve diğer yiyecekler hazırlanıp taziyeye gelenlere dağıtılır. Buna "ölü aşı" denir. Bektaşi tarikatına girmiş kişi "Nasip Kurbanı" nı sağlığında kesememiş ise, kurbanı kırkı çıkana kadar kesilir.[413]

Anadolu'da ölü yemeğine "Kı", "Kırk Ekmeği", "Kazma Takırtısı", "Ölünün Kırkı", "Kırk Yemeği", "Can Aşı", "Zıkkım Yemeği", "Can Helvası", "Ölü Ekmeği", "Kazma Kürek Helvası", "Hayat Yemeği", "Ölü Aşı", "Yiyeceğini Ekmek", "Hayırlı Vermek" gibi isimler verilir.[414] Atmalı Aşiretinde cenaze gömüldükten sonra verilen yemeğe "Tavır Ber" veya "Kazma Kürek" denir.[415] Malazgirt'te "Ölü hayratı" her yıl son baharda verilir.[416] Halk inançlarımızda aş dökmek, helva ile bağıntılı olmakla beraber ayrı bir konudur.

Buryatcada, man, çevirmek ve hay, kaya demektir. Manhay ise kaya çevirmektir. Buryatlar yemin ederlerken "Manhay hakkı için" veya "Manhay çarpsın ki" gibi sözler söylerler. Şamanın kutsal saydığı dualarda da bu tür sözler geçer. Bunlar kutsal dağda yapılan ibadette, dağın ruhuna seslenme türünden uygulamalardır. Buryat inancına göre ölen insanların ruhları dağlara gider dağlarda saklanırlarmış. Bu dağlara her tülü yemek ve ekmek saçısı yapılır

413 Aktaş, 1999: 74–84.

414 Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara 1971, s.89.

415 İ.Uçar, Tarih Kültür ve Folkloru ile Atmalı Aşireti, Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat fakültesi Tarih Bilimi Lisans Tezi, Elazığ 1989.

416 M.Polat Malazgirt ve Yöresi, Lisans Tezi Elazığ 1988, s. 87.

Tunceli ve yöresinin Alevi inançlı Müslüman halkı Gündüz Baba Dağı'na yemin ederken yemin ve dua edilen o yörede çok sayıda kutsal dağ vardır. Bingöl'ün Alevi inançlı Müslüman Zaza halkında da, kutsal dağlara yemin ve dua etmek vardır ki, Ekmek üzerine yemin etmek Türk kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde olduğu gibi incelediğimiz bölgede Muş, Van, Bitlis, Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan'da da vardır.[417]

Hakkari'de Kurban ve Ramazan bayram arifelerinde mezar ziyareti yapılır. Bayram temizlikleri, küslerin barışmaları, yaslıların ziyaret edilmesi olur, Ancak Alevi-Bektaşi ve Şii- Caferi inançlı İslam kesimlerde olduğu gibi "Ölü Bayramı" veya "Kabir Üstü" uygulamaları pek bilinmez ve uygulanılmaz. Başka bir ifade ile Nevruz'un ünlü dört çarşambası[418] ile ilgili uygulamalar Hakkâri'de görünmez veya yoğun olarak görünmez.

Türkmenistan'da Toy evine götürülen çift nesneler mesela ekmek yas evine tek götürülür, böylece ölüm olayında bereket dilenilmemiş olunur. **Ekmek** götürülmekle ölüm ateşi soğusun ateş sönsün istenilmiş olur. Ölü evine götürülecek pidenin hamuru tırnaklanırken mutadın tersine tırnaklama ortadan değil kenardan başlatılıp ortada bitirilir. Komşudan yas evine bazen 3 bazen 7 gün getirilen yemeğin kabı iade edilirken o kap, ölüm o eve de bulaşmasın diye iyice

417 Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2006, s. 211–225.

418 Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ahır Çarşamba'nın Mitolojik Muhtevası**, Haber Akademi, 29 Ocak 2009.

paklanır. Ölü evinde hayattakilerin elbiseleri ters asılırlarken ölünün giysileri ters asılırlar. Dirilere ait giysiler de ters asılırlar ise ölen kimsenin ruhu bunların sahipleri de ölmüş diye düşünebilirler, inancı vardır. Bu kurala uymayanlara öteki âlemde azap çektirileceği inanılır.[419]

Ölen kimsenin ruhunun ilk 40 gün evini odasını her akşam ziyaret ettiğine inanılır. Daha sonra bu ziyaretler Cuma gecelerinde olur. Bu itibarla ölünün odası kırk gün aydınlatılır, odasında tütsü yapılır. Türkmenistan'ın Gölken Türkmenlerinde ölümü takip eden günlerde Perşembe günü ikinci namazından sonda yemek ve ekmek kokusu çıkarılması gerektiğine inanılır. Ölen şahısın bu kokuya geldiği inancı vardır. Bu günlerde özellikle Kur'an okunmasını beklediklerine inanılır.[420] Türkmenistan'da tütsü yaparak fenalıklardan korunmak hayatın her dönemine girmiştir.

Hıristiyan Tatar Türklerinde ölmüş yakını rüyasında gören kimse, bir kaza geçiren kimse köpeğe ekmek verir. Bu toplumda yeni eve sahipleri girmeden evvel evde

419 İlyasova, 2005-a: 182–192; Türkiye'de tavukla, bilhassa karatavukla ilgili bir hayli dinî pratik vardır. Ayrıca çocuğun eşi Türkiye'de; çiğnenmeyecek temiz bir toprağa gömülür veya akarsuya atılır. Türkmenistan'daki "Toprağa verilir" tabiri bize toprak iyesine verilmiş bir kurban çağrısını yaptı. Halk sufizmine göre evliyalardan biri tavuk veya karatavuk donuna girmiştir. Bazı bölgelerimizde grup halinde yapılan çocuk sünnetlerinin tek sayılı olmamalarına dikkat edilir. Sayı tek ise bir horoz kesilip akıtılan kan sayısı böylece çifte çıkarılmış olur.

420 İlyasova 2005: 182–192.

dolaştırılan kediye de ekmek verildiği olur. Bazı yörelerde de baykuşu damdan kovan aile ona ekmek de verir.

İran Avşar Türklerinde Çarşamba Hatun inanç ve uygulaması vardır. Çarşamba hatunun evlerin içine girmekle o evlere mutluluk ve bereket getireceğine inanılır. Bunun için hatunlardan birisi o gün bir elinde demir bir şiş ve diğer elindeki kavurga ile evin damına çıkar. Damın üzerine elindeki şişle bir dikdörtgen şekli çizer. Onunla birlikte damın üstüne çıkan diğer hanım kavurgayı damın üzerine eker gibi yapar ve bu esnada, "Bismil lahirrahmanirrahim Allah'ım meselli ve Ali Muhammed. Allah hu teala İnşallah Nuri Muhammed ve İbrahim devleti ve uzun ömür ve beden sıhhati ver bütün komşulara âmin" der. Kavurgadan bir avuç evin bacasından aşağıya, bir avuç tavlanın, ahırın bacasından aşağıya, bir avuç kıble yönüne doğru damdan aşağıya tarlalar niyetine havaya serper ve bereket diler. Havaya serperken 'kurdun kuşun payı' payı der. Bu uygulamayı bütün haneler yaparlar. Sonra Kuzey Azerbaycan ve Anadolu Avşarlarında olduğu gibi aksakallar toplanır yas evine giderler. Onların acılarını yâddan/ hatırdan çıkarmak için yapılan ısrarın etkili olduğunu göstermek için, yas evi evin damında ateş yakarlar. Yaslı ailenin yastan çıktığını gördükleri zaman İran Avşarları sabaha kadar tüfekle havaya ateş ederler.

Bu tespitteki kavurganın ana maddesi ekmeğin de genelde yapı taşı olan buğdaydır. Ateş ve demir inanç simgeleri ile bütünleşmiş İslami bir mahiyet almıştır. Van kültür coğrafyasının Güney Azerbaycan'a uzanan Ilhıcı bölgesinde bir kısmı Kızılbaş olan Türklerin inançlarında

da saçı vardır. Ancak bu inanç Ağrı bölgesinde yoktur. [421] Keza inanç kültürlerinde ekmek saçısı olan Şebekler de bu bölgede değil çok daha güneyde Irak'tadırlar[422]

---

421 "İran'daki Ehl-i Hakları arasında **gavit** bulunmaktadır. gavit, tayfa arasında yenen lokmalardandır. İran Ehl-i Hakları arasında cemlerde ve ziyaretlerde verilen ya da yenen ikramlar üç ana başlıkta değerlendirilebilir. **Niyaz, kurbani** ve **xedmat** ayrıca bunların hepsini içine alan genel bir terim olan nazr'da kullanılır. Niyaz, içinde **Şükrane**; Kurbani, kanlı ve kansız olmak üzere ikiye ayrılır. Kansız içerisinde başka yiyeceklerle beraber gavit bulunur. **Hedmat**, ser sopordan ya da oruçlardan sonra yenir" şeklinde bir bilgiler de vardır.
Bunlardan gavit/ kavut kavurgada olduğu gibi kavrulmuş buğdayın çıkarılmış unudur.
Göran cemaatinde bayanlar ceme giremezler. Mutfakta niyaz getirmiş olsalar da, sadece mutfak da hizmet verebilirler. Bir Göran erkeği cemden getirmiş olduğu lokmayı sadece kendi kızına ve eşine verebilir. Göran semahları erkeklere mahsustur. Semahta ney, def ve tambur bulunur. Göranlarda Semahlar, **Kelam Havaları** olarak geçerler. Belli başlı Göran semah havaları; **Baba Tahiri, Cilah Şahi, Sultan Sencen**'dir. Lokma olarak adlandırılan yenilir nesne meyve, şeker, pişirilmiş bir nesne ve bu arada **ekmek** de olabilir.

422 Şebekler tarikata girmek için de bir merasim yaparlar. Bu merasimde eşli olarak katılmak şarttır. "Bir Şebeğin bir şebekle kardeş olabilmesi için kardeş edineceği kimsenin de eşinin olması gerekir bu tören ruh ve cesetlerin birleşmeleri ve dördün bir olması ve birin de sır olması için yapılır. Daha sonra pirin yanına üç yaşında bir koyun ve **kırk** şişe şarap alınarak gelinir. Törende bir sığır kesilir ve eti köy halkına dağıtılır. Sonra **seksen** eren koyunu yemek için gelirler. Akabinde pir seksen ereni etrafına alır. Bu törene Şebekli karısı, arkadaşı ve arkadaşının eşi ile gelir. Bunların ellerine **dört** kadeh verilir, pir bir kaside okur ve böylece tarikata kabul töreni tamamlanır.

Azerbaycan Avşarların'da bereketi celp etmek için toyda bey/ damat gelinin başına **çörek/ ekmek** kırar, bekâr kızın kısmetinin açılması için başına Sofra Bezi silkelenir. Yağmur bereketi için dua edilmek üzere Hacı Karaman Piri'ne gidilir. Burada kesilen kurbanın kemikleri doğuya doğru atılır ve etin pişirildiği kazan **ters** çevrilir. Anadolu halk Türkçesi'nde ekmek kırmak, aynı ekmeği paylaşmak anlamında da kullanılır. Tuz- ekmek hakkı gibi bir anlam ifade eder.

Sofra etrafında Türk kültürlü halklar arasında geniş bir kültür ortamı oluşmuştur.[423] Sofra Bezi, Sofra Tahtası,

---

Şebeklerde Aralık ayının son gecesinde özel yılbaşı dinî merasimi yaparlar. Bu törende pir özel bir odada oturur, rehber köy halkını toplar. Pirin bulunduğu özel odaya onar kişilik gruplar halinde girilir. Bu odanın **Astana** olarak bilinen eşiğine yüz sürülür. Bu odada bulunan kandile yüz çevrilerek pirin önünde tekrar yüz yere sürülür. Pirin ziyaretine gelen her Şebek, yanında bir **horoz**, şarap ve 3 ekmek getirir. Rehberin bir işareti ile cemaat yüzüstü yere uzanır. Pir onların sırtlarını teker teker sıvazlar ve gülbank okur. Akşam yapılan bu merasimde gece olunca okunmuş bıçağı alan tığcı **horozları** tığlar. Daha sonra topu halde yenilen yemekte **şarap** içilir, bendir çalınır ve nutuklar söylenir. Bu merasime katılmamış olan Şebeğe, diğer Şebekler selam vermezler, Şebekten sayılmazlar, dışlarlar.

423 Lazlarda da diğer Türk kültürlü halklar gibi hayatın muhtelif dönemlerinde vesileler yaratılıp kansız kurban olarak bilinen saçılar yapılır. Düğün anında yakın komşuların yardımı ile misafirlere yemek verilir. Bazıları bahşiş alabilmek için yemeği engellerler. Buna "**sofra bağlama**" denir. Ayrıca damat sofraya oturduğunda sofra, arkadaşları tarafından bağlanır. Kaynana sofra bağının açılması ve damadın yemek yiyebilmesi için bağlayanlara bahşiş verir. Kız oğlan evinin eşiğinden içeri girmeden evvel tatlı dilli olsun diye eli **bala** sokulur ve sağ elinin parmaklarını kapının ba-

Sofra takımı, Sofrası Açık olmak, Sofrayı küstürmek ekmek merkezli inançlardır. "Oğul babadan öğrenir Sofra açmayı, Kız anadan öğrenir nakış yapmayı" denir. Çeşitli sofra duaları da bu bütünün bir parçasıdırlar.[424]

Bir kısım Alevi inançlı Müslüman Türkler, defin esnasında mezarın içerisine kilim serer, mezara yorgan yastık koyarlar. Bu uygulama "yerinde rahat uyu" anlamında mıdır? Bir kısım Alevi inançlı Müslüman Türklerde senede bir defa yapılan ve **"mezar kaldırma"** denilen uygulamada mezarlıklarda toplu yemek yenilir. Her aile kendi mevtasını ziyaret eder. Daha ziyade ölünün sevdiği yemekler hazırlanır, mezarlar onarılır ve bir kısım yemekler ve ekmekler mezar başlarında bırakılır.

şına sürerken zengin olsun diye de başına bir bez gerilip para dökülür ve paraya oradakiler bilhassa gençler kapışırlarken onun uğur olduğuna inanılır. Kız tarafından birisi gelini eşikten içeri sokmak istemez, kapıyı açmak için bir şey ister ve alır. Buna "**Kapılık İstemek**" denir. Bütün bunlar düğün münasebeti ile yapılan saçılar olup, bir anlamda sevinci paylaşma, husumeti önleme, hayır hasenat kapsamında uygulamalardı.

424 Elham dedik
Sofram gedik
Sanki biz de yemek yedik
Ev sahibi zalim idi
Daha getir diyemedik
Ali için veli için
Dağda gezen **börü** için, deli için
Sizinkiler durur iken
Bizimkilerin ruhu için
Fatiha

Mezarlıklarında mezar başlarında yemek yeme işlemi eski bir Türk âdetidir. Daha sonraki dönemlerde İncil sahibi birkaç havari ve daha önceki birkaç nebi, bu uygulamayı yapmışlar. Türklerde ev ve bark, o dönemde de çok yakındılar. Barka gidip, un çorbası, çörek gibi kokulu yemekler yerlerdi.

Ekmeğin diğer nimet bilinen pirinç, mısır, fasulye yanında farlı bir adeta tabuluk durumu vardır. Fasulye tanesine basan kimse buğday tanesine bastığında duyduğu rahatsızlığı duymaz. Ekmek, un ve buğday arasında da inan itibarı sıralaması bakımından un buğdaydan ve ekmek de undan daha fazla kutsî değere sahiptir.

Avaraklar'da bir babanın ölmesi halinde onun oğlu bulunduğu yerden çıkıp gelmeden o baba defnedilmez, oğlun gelmesi muhakkak beklenilir, defin daha sonra yapılır. Ölünün 3'ü, 7'si ve 40'ı yapılır. Kırk gün her Cuma ölünün ruhuna helva yapılır. Ölüm olmasa da Cumaları helva yapılır. Rüyasında bir mevtasını gören Avarak pilav ve helva hazırlar dağıtır ancak bir parçasını saklar. Böyle hallerde pişirilip dağıtılan hiçbir şey değil sadece helvanın öbür dünyada ona hayrının dokunacağı inancı vardır. Nitekim ölen birisinin ismi anılır ise, onun ruhuna helva çalınır/ kavrulur/ pişirilir.[425] Helvanın da yapı malzemesi ekmek de olduğu gibi büyük ölçüde undur.

Güney Azerbaycan Türklerinde yılın son çarşambasında eğirdek pişirilir. Eğirdek yağda kızartılmış ufak ekmek demektir. Un helvası yapılarak koku çıkarılır. Yufka

425 Kaynak Kişi; a.g.ş.

ile doşap/ Hoşap diye bilinen üzüm pekmezi karıştırılıp top halinde köfte yapılır. Buna müçe denir. Müçeler halka hayır işlemiş olma adına ikram edilirler. Gün batan zamanı/ günün batış zamanında ağsakal/ aksakal ve ağpürçekler/ ak pürçek yiyeceklerle donatılmış tepsileri ile mezersenliğe/ mezarlığa giderler. Burada tepsi muhtevaları birbirine karıştırılır sonra oradakilerle birlikte yemek için paylaşılır. Bu karıştırıp birlikte yemek, birlik ruhu amaçlıdır. Bu uygulama insan insana yapılan bir nevi saçıdır.

Anadolu Türk kültür coğrafyasında Kars'ta, Erzurum'da daha birçok yerde, bu arada Antalya'da yemek **masası, süpürgesi** ayrıdır. Temiz yerlerin sürülmesinde kullanılıyor olsa da başka bir süpürge ekmek yenilen masaya sürülmez. Bu sadece maddi temizlik açısından yaşanan sakınca değildir Bereketle, günahla ilgili boyutu da vardır. Nitekim **eşik süpürgesi** ile içeriler süpürülmez.

Lenkeran Talişlerinde gelin kızın çeyizine un **eleği** ve ekmek kırıntılarının dökülüp çiğnenmesini önlemekte kullanılan **sofra** bezinin yanı sıra muhakkak süpürge de konulur. Bunlardan ilk ikisinin ekmeği temsil ederek Türk kültürlü halklarda bereketi simgeledikleri bilinmektedir. Oklava bağlantısı da hatırlanınca, süpürgenin de **bereket** anlamında bir fonksiyonu mu var?

Anadolu, Azerbaycan, Türkmeneli'nin bazı bölgelerinde ve Teke Türkmenlerinde un- yüz ağlığı bağlantılı inançlar vardır. Un aynı zamanda **yüz ağlığı** anlamına da gelir. Gelinler için "yüzün ağ olsun" veya "anasının babasının yüzünü ağ etti" daha sonraki yıllar için de "erinin

yüzünü ağ etti" denir. Çiftlerin her ikisininde yüzüne un serpildiği yerler de vardır. Bazı yörelerde kaynana gelini ilk gün kilere götürür, iki elini birden un kabına sokar. Benzerleri ile birlikte bunlar aynı içerik ve amaçlı uygulamalardır.

Avşarlarda bekâr kızın kısmetinin açılması için imam zadelere nezir sofrası nezir edilir. Bekâr kızın kısmetinin açılması için sofra bezindeki **ekmek kırıntıları** kısmeti açılması istenilen kızın başına silkelenir. Aynı uygulama körpesi olmayan/ çocuğu olmayan anne için de yapılır.

Sofra bezi Türk kültürlü halklarda bereketin simgelerindendir. Ekmek kırıntısının yere dökülmesi istenilmez ve sofra bezi bunu sağlayan bezdir. Sofra bezi gece eşikten dışarı silkelenmez, cinler rahatsız olur ve bereket gidebilir. Avşarlardan yapılmış olan bu tespitle bu konulu veriler zenginleşmiştir.

Avşarlarda bereketi celp etmek için yapılan uygulamalardan birisi de bey/ damat ve gelinin başına **çörek/ ekmek** kırmaktır. Gagavuzlarda gelin baba evinden çıkınca ekmek kırılır. **Ekmek kırma** merasimin bir parçasıdır. Bu ekmeğin parçalarından oradaki herkese verilir. Gençler bu ekmeği bahtları kısmetleri açılsın diye alırlar. Böylece gelinin de ekmek gibi kabaran artan lezzetli ve bereketli olması temenni edilmiş olur. Ekmekten tadan herkes yeni çiftler için dua eder. Gelinin başına ekmek kırma inanç ve uygulaması Kuzey ve Güney Azerbaycan Türk halk inançlarında da vardır.

Muş'ta, evlenme çağı geçen kız, kısmetinin bağlı olduğuna inanır. Eğer bu kız, arka arkaya üç çarşamba, bir oklava alıp, oklavayı ata biner gibi iki bacağı arasına alarak minareye çıkar ve orada şerefeden, üç kere "Kırnavınız ve âdetiniz batsın, it babalılar" diye devir yaparsa, o kızın kısmeti hemen açılır ve istemeye gelirler, diye inanılır. Bu pratikte genç kızların oklavaya at gibi binmeleri kamların ayin sırasında kullandıkları sembolik tahta ata benzemektedir. Her iki harekette de göğe doğru bir çıkış olması da dikkati çekicidir.

Avaraklar'da dili geç açılan konuşmaya geç başlayan çocuğa bir elek götürülür. Annesi bu elek ile 7 kapı dolandırılır. Kapıların/ evlerin birinden un, birinden nohut, birinden yağ gibi gıda maddeleri toplar. Bunları veren her aile aynı zamanda çocuğun konuşabilmesi için dua eder. Bu toplanılanlarla yapılan ekmek, yemek çocuğa tattırılır. Böylece çocuğun konuşabileceğine inanılır. Bu uygulama dişi geç çıkan çocuk için de yapılır. Daha sonra fasulye, nohut, mısır gibi 7 cins kuru yiyecekten hedik yapılır ve evvelce dolaşılmış olunan 7 kapıya bundan dağıtılır.[426]

Sadaka verilirken "başın gözün sadakası olsun" denir. Ancak daha ziyade verilecek sadaka para ve bilhassa ekmek ise ilginin başında tavaf ettirircesine dolandırılır.

Balkan Türk kültür coğrafyasında da nazar değdiğine inanılan çocuğun tedavisi için çörek otu tuzla birlikte

426 Kaynak Kişi; a.g.ş.

ateşe atılarak tütsü yapılır. Çörek otu ateşte sıçrarken nazarın çıktığına inanılır.[427]

Halaç Türklerinde evin bereketi için ufak bez torbalara üzerlik ve çörek otu konularak saklanılır. Bu uygulama şimdilerde bez torba yerine ufak cam şişeler kullanılarak yapılmaktadır. Bu toplumda gelin oğlan evinin önüne gelince üzerlik yakılır.[428] Yozgat'ın Halaçlı Türkmenlerinde gelinin annesi kızı evden çıkarken ona tuz ve çörek otu verir.

Doğu ve Orta Anadolu'da Al karısına uğrayan kadının vücudu ağırlaşır, sıtmalı gibi titrer, ne yaptığını bilmez, sürekli çocuğu kan içinde imişçesine görür. Tedavisi için ocaktan getirilmiş çaput, kül, köz ve tuz hasta kadının banyo suyuna katılır. Tuz hastanın ekmeğine ve çaput da yastığının altına konur. Ayrıca ocaklının muska yazdığı da olur. Al Ocağı'na doğumun kolay geçmesi için de gidilir ve ocaktan aynı şeyler alınır. Alınan çaput loğusanın yastığının altına dikilir sancısı ağır olur ise tuz yalatılır. Tuz ve ekmek ise doğacak bebeğin kundağına konur.[429]

Iğdır'da hastanın yanına tuz, kömür ve ekmek konur. [430] Derdi Bent Ana insan ve hayvanların tedavisinde tuz, kül ve ekmek kullanmakta, dili tutuk, uyurken korken, vücudunda siğiller çıkan, çişini tutamayan, çok ağla-

427 Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları VII**, Berikan, Ankara, 2007, s. 138.

428 A.g.e. s. 328–329.

429 Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas, 1999, s.122.

430 Zeynelabidin Makas, **Iğdır Kültürü**, Ankara, 2006, s.141.

yan, geç yürüyen unutkan olan, nazar ve büyüden muzdarip olan kimselere yardımcı olabilmekteydi.

Eski inanç sistemi itibariyle köpek ve davarlara verilen ekmek ve tuz saçıdırlar. Okunmakla İslami bir kimlik edinmişlerdir. Halk inançlarında bilhassa kırk döneminde hayvan ve insan yavrularının kırklarının karışabileceği ve bu halin hastalıklara yol açabileceği inancı vardır. Bu hali önlemek ve bu halden kurtulmak için çeşitli uygulamaların yapıldığını biliyoruz.

Harput'un Sarılık Ocağı'nda tedavide baş etrafında dolandırılan ekmek hayvanlara verilir.[431] Mekir/ Tıpkısı

---

431 Sarılık Ocağı Harput'un Gülmez Tepe mevki Sarılık Pınarı vardır. Burada ayrıca sarılık hastalığına iyi gelen Sarılık Pınarı vardır. Hasta ocaklılar tarafından okunur ve bu pınarın suyuyla yıkanmaları sağlanır. Pınarın suyu evlerde şifa verici olarak da kullanılır. Rıfat Araz'ın tespitleri arasında ocaklılar tarafından hastanın iki kaşının arası bıçakla çizildiği, hastanın başında ekmek dolandırıp bu ekmeğin hayvanlara verildiği bu suretle hastalığın insandan, sağılacağı geçeceği inancı vardır. Ayrıca hastanın başına sarı bir yazma örtülür sarı bir taşın suyu hastaya içirilir, sarı taş delinerek hastanın boynuna asılır, yabani sarı gülün kökü güneş doğmadan kaynatılıp suyu ile hastanın banyo yapması sağlanır. Sarı ipek kumaştan hastanın boyunca iplik çıkarılır bala karıştırılıp hastaya yedirilir. Sevilmeyen bir kimsenin idrarı ile kayısı şerbetinin karıştırılıp hastaya içirilir. R. Araz bu etkinlikleri Başkurtlardaki Köçürü/ Göçürme, Moğollardaki "dzulik gargahu" "göçürme ve Çevirme" ile izah etmekte XVI asırdaki Çağatay Türklerindeki uygulanan ve Babürname'de örnekleri görülen uygulamalarla benzerliklerini açıklamaktadır. Bütün bu uygulamalarda bir şekilde hastanın başı etrafında ekmek veya benzeri bir şey dolandırılıp sadaka niyetine verilir. O'nun irdelediği konular

hastalığında da Ocak'tan getirilmiş ekmeğin köpeğe verilmesi ile tedavi edilir.[432] Sütü az olan memelere uygulanan tedavide Anadolu'da, bu arada Muş'un bazı yörelerinde tedavide ocaklı bıçak **kül** ve **tuz** kullanılır, ilgili duaları okur. Bıçağı yaranın üzerine "nazar kızım nazar tü tü tü" diyerek basar. Tedaviye gelen hastalar yanlarında bir miktar **tuz** ve **ekmek** getirirler. Tedaviden sonra bu tuz ekmeğin arasına konup dişi **köpeğe** atılır.[433]

---

arasında Salur Kazan'ın kırk köle ile kırk cariyeyi oğlunun başında çevirerek azat etmiş olması da vardır.

432 Tıpkısı hastalığına tutulan kadına ocaklı okuyup üfledikten sonra ona, "yeni yavrulamış olan **köpeğ**in enikleri üzerine çocuğu yaşamayan kadının peştamalını silkin, şayet köpeğin enikleri ölür ise kadının çocukları yaşar. Zira köpeğin eniklerinin ölmesi Mekir'in eniklere geçmesi anlamına gelir." Der Mekir'in anne sütüyle bebeye geçeceği inancından hareketle, anne bebeğini emzirmeden evvel ocaktan getirilmiş okunmuş bir **ekmek** parçasını köpeklere ve okunmuş **tuz**u davarlara yalattırılır

433 "**Sürk ve Süt Ocağı** Çetinkaya'nın Pazarönü köyündedir. Süt Ocağı'na memeyi tutmayan çocuklar götürülüp orada banyo yapılır. Sütü az olan anneler de ocakta okunmuş tuzlu su verir tedavi olacak hanım 7 gün bu suyu banyo suyuna katarak yıkanır. Hastalar ocakta okunmuş çakıl **taş**larını ırmağa veya göle atarlar. Ocakta okutulmuş demir paranın bir miktarı ocakta bırakılır. Sirke, kellik hastalığı, sabun ve su değişikliği, keder ve yaşlılıktan olur inancı vardır. Böyle hallerde ocaktan alınan suya bir miktar kil katılarak tedavi olunabileceğine inanılır. Tedavide ocaklı bıçak **kül** ve **tuz** kullanılır ilgili duaları okur. Bıçağı yaranın üzerine "nazar kızım nazar tü tü tü" diyerek basar. Tedaviye gelen hastalar yanlarında bir miktar **tuz** ve **ekmek** getirirler. Tedaviden sonra bu tuz ekmeğin arasına konup dişi **köpeğe** atılır. Ergin Doymuş, **Her Yönüyle Kangal**, Sivas, 1999, s. 122.

Hamse Türklerinde Defin için mezarlığa götürülen tabutun önü sıra giden bir kimsenin elinde bir sini ve sinide kelle gant/ kesme şeker olur. Buna "vercenaz" veya "ölü şirnisi" denir. Bu şeker cenazeye gelen cemaate dağıtılır. Defin için mezarlığa giden halk cenaze evine dönünce hazırlanan cenaze yemeğinden yerler. Bu çok kere çeşitli yiyeceklerden oluşan bir yemektir. Bu uygulamaya "helallik alma" denir. Bu uygulama Anadolu Türklerinde de vardır. Değişik isimlerle alınır. Bunun "Ölü Aşı", "Ölü Yemeği", "Ölü Lokması", "Ölü Ekmeği" isimleri vardır.[434] Anadolu'da "ekmek", "ekmek yemek" genel anlamda yemek, yemek yemek anlamında kullanılır. Sabah ekmeğini yemiş olmak kahvaltı yapmış olmak anlamına gelir.

Hamse Türklerinde "Helallik Almak" merasiminin ertesi günü "Salahlaşmak Toplantısı" yapılır. Bu toplantıya ölü sahibi akrabalarını çağırır. Bu toplantıda yaz merasiminde nelerin yapılacağına karar verilir. Yapılacak yemeğin miktarını cemaatin çokluğu tayin eder ve buna göre hayvan kesilir. Çörek/ ekmek için alınacak unun miktarı da burada belirlenir.

Helalleşmek Yemeği Perşembe günü verilecek ise gece yemeği verilir. Yemek Cuma günü verilecek ise öğlen yemeği verilir. Bu görüşme toplantısında yemek ikramı pek olmaz çay veya acı kahve verildiği olur. Yakın çevrede olanlar bizzat uzakta olanlar yazışma ile davet edilirler. Yasa uzaktan gelenler evlere bölüştürülürler, buna "cövge" denir. Yöreden merasimden evvel kuran okuyanlar merasimin sonuna kadar hatim indirirler. Yemeğini yiyen taziyeci yas evini terk eder. Zira Cuma günü öğleden son-

434 Sedat Veyis Örnek, Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara 1971.

ra orada kalan kimse Pazar gününe kadar yas evinde kalmak zorundadır. Cumartesi günü ölüm nedeniyle gelen sıladaki yakınlar izin alıp evlerine dönerler. Cenazeden geç haberdar olanların yemekli ağırlanmaları ölünün 40. gününe kadar devam eder. Yasa gelenler için düzenli olarak yemek hazırlanır. Taziyeye gelen misafirler yas evinin ağ sakalına "**Yas Parası**" verirler. O da bu parayı ev sahibine verir. 40'ın çıkmasına birkaç gün kala akraba ve komşular Yas evine renkli kumaşlar getirirler. Buna "**kara açmak**" denir. Böylece yaslılar yastan çıkarılmış olurlar. Renkli kumaşlar "kara" olmayan kumaşlardır.

Anadolu yastan çıkarma kadınların yakınları tarafından "**Yas Hamamı**"na götürülmeleri ve erkeklerin de "**Yas tıraşı**" yaptırılmaları şeklinde olur. Anadolu'da yas rengi siyahtır. Kara Açmak'la karalar yaslılardan çıkarılıp onlara normal elbiseler giydirilmiş olunur. Yaslı aile de bir kumaş olarak akraba verir ve böylece siz de yastan çıkın demiş olur. Mevtanın 40'ı Perşembe veya Cuma günü yapılır. Kırkının yapıldığı gün öğle veya akşam yemeği verilir. Gelen ilk bayram "**Kara bayram**" olarak bilinir. Yas için son arama Yas Bayramında yapılır. Helva, bayram akşamları ve ölümün 7'sinde yapılır. **Helva** "acıyı dağıtmak" için verilir. Ancak ölümün öldüğü gün helva verilmez. O gün sadece **ekmek** verilir. Başsağlığına gelene "güle güle" denilir. Ancak "yine buyur" denilmez. Ölü evinden çıkmadan evvel, ölünün en yeni ayakkabısı muhakkak işlek bir yolun ağzına konur. Birçok yerde ise ayak kapların uçları dışarı gelecek şekilde evin eşiğinin dışına konur. Ekmek bu konumu ile adeta tatlı ile acının geçiş noktasında, tatlı ve acıyı bir arada temsil eder.

SONUÇ

Ekmek Türk kültürlü halklarda sadece sıradan bir yiyecek değil aynı zamanda kusalla da ilişkilidir. Ekmeğin bu özelliğini onun buğday ve un gibi dönemlerinde ve simit, kete gibi çeşitli isimlendirilmelerinde de görülebilmekte ve onun tarihi arka planı bulunmaktadır. Türk kültürlü halklarında dilince isminin ekmek veya nan olmasına bakmaksızın, bu nimetin sölü kültürde verdiği mesaj değişmemektedir. Ekmek veya nan anlayışı inanç bakımından aynıdır, değişen ana dili farklılığıdır.

X. BÖLÜM

KOCAELİ VE ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK HALK İNANÇLARINDA ADANMIŞLIK/ SAHİPLİLİK

GİRİŞ

Adamak, bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kutsal bir güce yönelik bir niyette bulunmak, kutsal saydığı bir şey uğruna kendini feda etmek, ant niteliğinde söz vermek.[435] Adamak, adanmak herhangi bir şeyi bir amaca veya birine hasretmek onun uğruna, onu gözden çıkarmak iken, kavramın derinliklerinde daha ziyade inanç boyutu vardır. İslamî dönemde de varlığını sürdüren fiilin Gök Tanrı/ Ulu Tanrı inanç sisteminde de mevcudiyetini görebiliyoruz. Fiilin her iki dönemdeki anlamı büyük ölçüde örtüşmektedir.

435 Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Ankara, 2005.

Biz bu bildirimizle, uzak geçmişten günümüze gelen adamak ve adanmak olgularının üzerinde dururken, dönemlerine göre adamanın ve adanmanın evsaflarını tartışmaya açıyoruz. Adak- Kurban, Adak- saçı bağlantısı üzerinde durmaya çalışıyoruz. Adak kavramından hareketle, günümüzün inanç terminolojisi kullanılarak izah etmek gerekir ise rahmani güçlerin rahmetini sağlamak ve azap güçlerinin gazabını önlemek için adak adanabilmektedir.

Bildirimizde Türk kültürlü coğrafyanın muhtelif bölgelerinden yaptığımız tesitlerle, Kocaeli çevresinden yaptığımız tespitleri karşılaştırmaya çalışacak, hayatın muhtelif safhalarından örnekler verip, sözlü kültüre vaki yansımaları açıklayacağız. Bu arada yer, su ve ağaç gibi bazı kültlerle konumuz arasında bağlantı kurmaya çalışacağız.

METİN

Tespitin konumuzla ilgisi daimi sahip ve geçici sahip boyutudur. O, yani kadiri mutlak olan sadece canlı olan veya canlı olduğu bilinenlerin değil, kâinatın sahibidir. Nitekim hal- hatır edilen kimse, şükür iyiyiz, emaneti taşıyoruz, der. Canı veren ve onu bedenlendiren bir gerçek sahip vardır. Anadolu'da nişanlı genç kız için adaklı tabiri de kullanılır. Bu tabirle, nişanlanan kızın sahibinin olduğu anlatılmış olunur. Düğünde beğenilen bekâr kızın başına, bekâr oğlan ve bazen de annesi bir başörtüsü atar, bu uygulama ile bir anlamda o kız sahiplenilmiştir. Nişanlı kıza kesinlikle böyle bir muamele yapılmaz zira onun sahibi vardır. Kızın veya oğlanın "başını bağlamak" onun

birisine adanmasıdır. Kına da bir adama nişanesidir. Hacı anne Allah'a, evlenecek gençler bilhassa kızlar yeni ocaklarına, asker adayları, Peygamber Ocağı'na adanırlar. Bazı tarikatlarda, özel küpe takılarak mensubiyet, ait olma anlatılmış olunur. "Başı bozuk olan ile, başı bağlanılmış olan" arasındaki fark bağlılığı olan ile bir bağı olmayan şeklinde de anlaşılabilir.

Adanılan, adananın himayesine, korumasının altına girmiş olur. İsim verilirken daha ziyade Azerbaycan Türklerinde rastlanılan, Hudaverdi, Allahverdi, Hakverdi, Tanrıkulu gibi isimler bu mahiyettedirler. Kırım Türklerinde rastlanılan Kurtnezir de bu türden bir isimdir. Güçlü hayvanların veya güçlü varlıkların isimlerinin ad olarak insanlar için seçilmiş olmalarının hikmeti, onların koruyucu gücünden istifade etmek, bir anlamda onların takımına girmek suretiyle, onlardan ve onlardan çekinenlere karşı güven sağlamak inancında arınılabilir.

Çocuğu yaşamayan anne adaylarının çocukları olmadan evvel veya çocuk dünyaya henüz gelmişken onları yatırlara götürdüklerini, çocuğu yatıra manevi anlamda sattıklarını, çocuğa yatırın ismini verdiklerini, belirli bir döneme kadar yatırın özel olarak ziyaret edildiğini ve bu münasebetle bir takım uygulamaların olduğunu biliyoruz. Böylece inanca göre çocuk veya annesini kendilerine musallat olan kara güçlere karşı sahiplenilerek himaye altına girmiş olmaktadır. Anadolu'da çocuğu yaşamayan annenin çocuğunu, çok çocuklu komşusuna bu anlamda sattığını, Özbekistan'da çocuk ilk beşiğe konulmadan evvel, beşiğin iki tarafındaki birisi bebeğin annesi olmak üzere bebek

satma merasimi yapılır. Bu türden gaip âlemine yapılan satışlar başka hallerde de yapılır. Mesela tedavi maksadı ile de yapıldığı veya ay'a karşı yapıldığı da olur.

Delikli taşın veya ağacın kovuğundan karşı tarafa geçen ve böylece, korunmuş, şifa bulmuş olduğuna inan kimsenin inancı ile yeni gelinin yeni evine girdiğinde kaynanasının eteğinin altından geçmesi, yenilen pehlivanın yenen pehlivanın koltuğunun altından geçmesi inançları arasında, himayeye girmiş olma anlamında ortaklıklar olmalı.

İhtiyatla gündeme taşımak istediğim bir husus da, İslamiyet'te, can bedenden çıktıktan sonra, mevta henüz yıkanmamış iken ruhuna Kur'an-ı Kerim okunmamaktadır. Ölümden evvel bedenin sahibi can iken ve ölümle toprağa teslim edilip beden yeni sahibini bulurken aradaki bu dönemin özel anlamı ne olabilir. Cesedin defin edilinceye kadar hiç yalnız bırakılmamasının, sürekli yanında ışık yakılmasının, özellikle kedilerden korunması inancının olması, sahiplenme ile ilgili bir boyutu var mıdır? Neden eşi ölen kadın nikâhsız bırakılmaz ve molla ile bir şekilde nikahlanır? Ölümle nikâh düşüyor iken, dul kadın sahipsiz mi bırakılmamak istenilmiştir? Halk arasında toprağa emanet ettik veya Alevi- Bektaşi inançlı İslami kesimde, defin anlamında toprağa sırladık denilmiş olması, sahiplilikle izah edilebilir mi?

Kazan Türklerindeki bir halk inancına göre, yeni yapılmış eve sahipleri olan insanlar girmeden evvel, o eve bir kedi sokulur. Kedi evi dolaşıp çıktıktan sonra, evin tekin olduğu sahiplenilmediği anlaşıldıktan sonra evin

sahipleri yaşamak üzere eve girerler. Kara iyelerin sahiplenmelerine karşı korunma inancı ile bu dini uygulama ilişkilendirilebilir mi?

Kırım Türkleri arasında şahit olduğum bir ifadeye göre, Leyla-ı Kadir Gecesi gibi geceler için Nişanlı Geceler tabiri kullanılıyordu. Buradaki nişan, işaretlenmiş, belirlenmiş anlamında idi. Bu ifade bana adeta özel ibadete adanmış veya ibadet için özel adanmış mesajı vermişti.

Kandıra keten bezinden misafir için yapılmış gömleğin, yaka kısmı işaretlenir ve fakat açılmaz. Açılma işlemi misafir giyecekken yapılır. O gömlek sahibi, misafir gelinceye kadar yok kabul edilir. Misafir gelince yakası açılır ve sahibi yani misafir artık onu sahiplenmiş olur.[436] O gömlek âdete bilinmeyen misafire adanmıştır. Nitekim yakası açılmamış söz, hiç duyulmadık ilk defa söylenilen sözdür. Anadolu'da ilk defa giyilen giysi, bilhassa gömlek türü giysiler besmele ile giyilir, giydirilir. Giyilmeden evvel düğmeleri iliklidir. Giyecek olan kimse açar giyer. Aksi halde daha evvel şeytan/ cinler giymiş olabilirler inancı vardır. Bir nevi " kara büyü"dür. O gömlek bağlıdır. Kefenin ismi "yakasız gömlek"tir. Aslı'nın babası Kara Keşiş Aslı'ya kırk düğmeli büyülü gömlek giydirir. Aslı'nın Kerem'den evvel keşiş babası tarafından sahiplenilmiş olması, bu çiftin vuslatlarına engel olur. Konumuzu ilgilendiren boyutu gömleğin veya Aslı'nın sahiplenilmiş olması inancıdır.

436 Sinem Budun-Necdet Şaşı, "Küreselleşme Süreciyle Kaybedilen Değer, Kandıra Bezi", Halk Kültürlerini Koruma-Yaşatma ve Geleceğe Aktarma Uluslararası Sempozyumu, 16–18 Aralık 2005, Kocaeli.

Türk-İslam halk inançlarında yenidünyaya gelmiş çocuk için hayırlı olması dileğinde bulunulunca veya cinsiyeti sorulunca, bazen de çocukların miktarı öğrenilmek istenilince, "Allah bağışlar ise iki çocuk veya kız, oğlan" denir." "Veren de alan da odur", inancı vardır. Her şeyin gerçek sahibi o'dur. Her şey aslına sahibine dönecektir. "O'ndan geldik O'na gideceğiz" inancı hakimdir. Her şeyin bir ilk sahibi vardır ki, O bu kâinatın ilk ve son sahibidir. Bir mülke hayırlı olsun temennisinde bulunulunca, Sahibi gerçek olandır, biz kiracıyız, denir. Bu noktada dünya bir hana ve insanlar gelip geçici olan yolculara benzetilir. Büyük tasavvuf bilgini Yunus Emre'nin;

"Mal sahibi mülk sahibi,

Hani bunun ilk sahibi,

Mal da yalan mülk de yalan

Var biraz da sen oyalan" dediği gibi gerçek olan sadece O'dur.

Anadolu'da bu arada Kocaeli'nde mezarlıktan bir çöp dahi alınmaz. Çocuklar sıkı sıkı uyarılır hiçbir şey almamaları tembih edilir, bir çakıl taşı veya bir kır çiçeği dahi kopartmaları engellenir. Mezarlıktan eve bir şey getirilmez denilirken, orada her şeyin sahibinin, orada yapmakta olanlar olduğuna inanılır.

Karakalpakistan'da tarihi bir mezarlıkta bazı mozaik parçaları bulmuş ve ertesi gün de çok ciddi bir kaza geçirmiştim. Geçmiş olsuna gelen yaşlı bir teyze bana, "Oğlum sen elhamdülillah inanç sahibi bir kimsesin, mezersenlikten/ me-

zarlıktan o taşları yığmayacaktın/ almayacaktın. Onları sahibi var, bırakmazlar ucuz atlattın" demişti.

Sanırım Başkurdistan'da idi mezarlıkta bir kürek ve yarım kalmış bir torba çimento ve kum gibi bir şeyler görmüştüm. Aramızda bunların unutulduğunu veya mezar yapımının bitmediğini konuşuyorduk. Bize yapılan izahta mezarlığa getirilen şeylerin geriye götürülemeyeceğini, artık onların o mevtaya veya mevtalara ait olduğu inancını izah ettiler. Keza Dağlık Altay'da Gök Tanrı/ Ulu Tanrı inançlı Türklerin mezar resimlerini çekerken, bizi herhangi bir şey almamamız için uyardılar.

Anadolu'da kutsiyetine inanılan dağ tepelerinin ağaçlı oldukları görülür. Bu ağaçlar kesilmez. Kocaeli yöresinde olduğu gibi, ulu zatların mezarından şifa için alınacak toprak, var ise suyundan almak icazete bağlanılmıştır. Buhara'da yanılmıyorsam Buhari'nin annesinin mezarı/ türbesinin olduğu yerde kurumuş kütük haline dönüşmüş ulu bir ağaç vardı. Bunun, hayrına inanılarak, bundan bir kıymak alınırken mutlaka bir Fatiha okunuyordu. Bu uygulama bir anlamda icazet demekti. Türkmenistan'da Çoban Baba yatırının bulunduğu coğrafya'da kutsal kabul edilir. Bu yörede türbeler için kale veya şehir de tabir ediliyor. Birçok türbe gibi buralarda da yatırın bayrağı ve gönderi var. Ziyaretçiler göndere adak bezi bağlarlarken adeta yatırın korunması altına girmiş oluyorlar. Fatiha'lar burada da Allah rızası için okunup yatırın ruhuna bağışlanıyor, ancak yukarıda da belirtilmeğe çalışıldığı gibi, kale yakın çevresindeki her şeysi ile yatıra ait, sahibi yatırmış gibi bir inanç var.

Anadolu'da yatırlarla ilgili anlatılan efsaneler ve onların göstermiş oldukları kerametler anlatılırken, türbeden hırsızlık yapanları, türbeyi kirletenleri ve hatta türbenin önünden sarhoş veya uygunsuz hallerle geçenleri türbede yapanın cezalandırdığı da anlatılır. O makam ve çevresinin sahibi türbede yapandır ve bu inanç Kocaeli yöresi halkında da vardır.

Kocaeli merkez Orhan Mahallesi Rasathane Caddesindeki türbesinde yapmakta olan Ese Dede'nin türbesinde yakılan mumlar "Adak Mumu" ve burada bağlanılan bezler "Adak Bezi" dirler. Bunlar bir adamanın sonucu yapılan uygulamalardır.

Kocaeli- Gebze'de Belediye binası arkasındaki Eski Mezarlık Mevkii'ndeki Malkoçoğlu Mehmet Bey'in türbesine de adak adandığı bilinmektedir.

Kocaeli'ne adını veren, yörenin fatihi Akçakoca'nın oğlu Hacı İlyas Bey'in Kocaeli Gebze'deki türbesine adak adayanlar, buranın özel ibriğinden abdest alır, namaz kılar, Kur'an-ı Kerim okurlar. Keza, Gebze Hacı Halil Mahallesi, Mustafa Paşa Camii müştemilatında yatmakta olan, sadrazamlığı da bulunan Çoban Mustafa Paşa'yı ziyaret edenler, adak adamamış olsalar da burada Kur'an-ı Kerim okurlar.

IV. Murat'ın kötürüm kızının duaları ile şifa bulmasını sağlayan Kocaeli- Gölcük'ün Örcün Köyü'nde yatmakta olan ve buraya Buhara'dan gelmiş olan Sultan Baba'nın türbesinde "Adak Kurbanı" kesilir. Burası sünnet ve evlilikler münasebeti ile de ziyaret edilir.

Kocaeli- Karamürsel'in Osmaniye Köyü'ndeki Suni Baba'ya çocuğu olmayanlarca bu dileklerinden hareketle adakta bulunulur. Anılan zatın gövdesi ve başı ayrı yerlere defnedildiği için "Kesik Baş" olarak bilinen ululardandır.

Ayrıca, yörenin yatırlarından deniz felaketlerinde hayırlı duaları ile bilinen ve sırrı açık edildiği için benzerlerinde olduğu gibi anında Hak'a yürüyen Kocaeli- Karamürsel'deki Vasiye Nine, Karamürsel'deki Karamürsel Alp, bir şekilde adakla da ziyaret edilebilen gönül erleridirler.

Rahmetli Sabri amcam bir dönem definecilik ile ilgilenmiş. Ondan hareketle anlatırlardı. Definlerden bir kısmının sahibi olurmuş. Sahiplenilmiş bu tür definelerin sahipleri izin vermezler ise, defineye ulaşılamazmış. Böyle hallerde sözün gelimi altınlar sıradan madeni sikkeler olurlarmış veya yılana çıyana dönüşürlermiş. Hazinenin yerine ulaşıldığı halde kazılan yerin boş çıkması halinde, sahipleri götürdü, denilir. Bunun içindir ki, hazinenin yerini söyleyen falcı veya büyücü çok kere ona ulaşılmasının şartları arasında kurban kesilmesi gibi hususları da belirtirler.

Sahipli hazinelere ulaşılmasının şartları arasında, aramanın günün belirli saatleri arasında yapılması gerektiği hususu da vardır. Hazine için açılan çukurda gerekli derinliğe güneş batmadan ulaşılması icap ediyor ise ve ulaşılmadan eşme işlemi ikinci güne bırakılıyor ise, o gece açılan çukurun hazine sahipleri tarafından doldurulacağına inanılır. Güneş battıktan sonra arama işlemi durdurulmalıdır. Zira güneş battıktan sonra "yerler bağlandı" inan-

cı vardır. Hava karardıktan sonra "yerler mühürlendi" denilir. Artık yerler sahiplenilmiştir. Bu saatten sonra birçok işin yapılmaması gerektiğine inanılır. Mesela defin yapılmaz. Mezarlıklara destursuz gündüzün girilmesi uygun görülmez iken, gece girilmesi de sakıncalı bulunur. Zira sahipleri rahatsız olabilirler rahatsız edilmemeleri inancı vardır.

Gürcistan'ın Borçalı ve Karaçöp bölgesi Türklerinde yere düşen ve yuvarlanıp bir yerlere giden patates soğan türü şeylerin muhakkak bulunup alınmasında ısrarlı davranılmaz. O tür şeyler için "artık o yerin hakkı" gibi sözler söylenilir. Adeta yeni sahibi toprak veya su olmuştur.

Kars ve Trabzon yörelerinde koşarken düşen çocuğun düştüğü yere şeker türünden bir şeyler atılarak, çocuğa bir şey olmadığı için şükredilirdi. Şeker nevinden şeylerin serpilmeleri bir noktada minnet bildiren şükran ifade eden saçılardı.

Hakasya, Altaylar ve Tuva'da şahit olduğumuz, yolculuğa çıkmadan Obo'larda yapılan saçılar yol iyesi için yapılmış koruyucu adaklardı. Yolculuğun salimen geçmesi inancı ile yapılıyorlardı. Yolun sahibi yolun iyesidir Anadolu'da hala bilhassa uzun yola çıkmadan hayır işlenir, sadaka verilir. Otobüs terminalleri bir dönem dilencilerin mekânlarındandı.

Azerbaycan'ın Kazak ve Nahcıvan yöresi Türkleri arasında suya da yemin edildiği olur. Mesela "bu suyun piri hakkı" denilir. Keza ateşe, güneşe de ant içildiği olur. Yer- su kültünden, yer ve gök iyeleri inancında bunların

sahipli oldukları, sahiplerinin bulunduğunu kendileri için saçı yapıldığını biliyoruz. Bu bildirimizle üzerinde durduğumuz husus, adak- kurban saçı bağlantısı ve mahiyetlerinin ne olduğu hususu değildir. Uğruna adama yapılanların arasında bu tür kültlerin de olduğunun belirtilmesidir. İslam'da adak, kurban nezir Allah rızası için, Allah adı ile Allah için yapılır. Allah'a rağmen başka bir gücün hâkimiyetinin varlığına inanmak ve ondan medet ummak hâşâ Allah'a ortak koşmak anlamına gelir ki, günahların en büyüğüdür.

Eski Türk inançlarında kurban ve adak için seçilen hayvana "ıduk" denirdi. Iduk hayvanın yünü kırkılmaz, sütü sağılmaz, bu hayvan yüke koşulmaz, başıboş bırakılırlardı. Iduk olarak seçilen hayvan kurban edileceği ana kadar bu şekilde muhafaza edilirdi.[437] Günümüzde sık görülmese de Kırgızistan'da yılgının içerisinden bu maksat için ayrılmış atın özel statüsü vardır. Ona binilmez, otlamasına, dolaşmasına müdahale edilmez, o hırpalanılmaz. Kocaeli ve yöresinde olduğu gibi Anadolu'nun birçok yerinde de kurbanlık olarak ayrılmış hayvana gösterilen ilgi özeldir. O Allah'a adanmıştır. Genelde her şeyin sahibi olan Allah artık o kurbanın özelde de sahibidir.

Şehitlikte, Allah rızası için, vatanın kutsallığı inancından yola çıkılarak, Allah yolunda ceht etmek, kişinin kendisini Allah'a adaması inancı vardır. Eski Türk İnanç Sistemi'nde vatan toprakları için kutsal yer- su, Ötügen

437 Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976.

için ölünüyordu. Kendi formatında Türkler İslamiyet'ten toprakları için canlarını Gök/ Ulu Tanrıya adıyorlardı.

Konuyla dolaylı bağlantısı itibariyle halk inançlarındaki niyet ve niyetlenmekten de kısaca bahsetmek istiyoruz. Birisine hayır işleme adına vermeği düşündüğünüz, ona, onu vermeğe niyetlendiğiniz şeyin artık sahibi odur. Niyet kutsaldır, niyetlenildikten sonra cayılması uygun bulunmaz. Niyetlenilen nesne yeni sahibinin olduğu inancından hareketle, artık başkasının olmuş bir malın, bir hayrın, bir amelin üzerinde tasarruf etmek anlamına gelir ve doğru kabul edilmez. Niyetlenilen orucun bozulması kefaret gerektirir. Hayatta iken herhangi bir uygulamaya karar veren kimsenin ömrü vefa etmemiş ise, yakınları onun ruhunun rahatlaması adına, alınacağı alır ve verileceği verirler. Zira ona niyetlenilmiştir. Nitekim ibadette de özel anlamda " niyet "aynı inanç bütününün bir parçasıdır.

Kaynağını çok aramama rağmen maalesef bulamadığım 2004 yılında Kocaeli'nde dinlediğim bir bildiride bir dokuma türüne dair bilgi edinmiştim. Bu türden dokunan örtü sadece dokuyanın tabutu üzerine serilebiliyor ve daha evvel hiçbir yerde ve hiçbir şekilde kullanılmıyor. Bize bu tespit adamayı düşündürmüştü. Bu örtü bu niyete adanmıştı. Adayan hayrına inanıyordu. Adanılma amacının dışında kullanılmamalı idi. Keza hala görülen "hac parası" hazırlığı yapılır. Hacı adayı helal kazancından, gitmesi kısmet olacağı gün için o niyetle tasarrufta bulunur. Paraya kolayına el sürülmez. Eskilerde sık görülen şimdilerde pek rastlanılmayan bu türden bir adama da "kefen parası" dır. Eskiler ani ölüm için tedbir olsun diye bu türden hazırlıklar da yapar-

lar, hatta seyahatlerinde bu amaçla yaptıkları hazırlıkları yanları sıra da götürürlerdi. Bu hazırlık sadece o işe adanmıştı ve başka bir yerde başka bir amaç için kullanılmazdı bu konuda az- çok aynı mealde bir başka tespitte de "ekip biçtikleri, ip haline getirdikleri ve dokudukları kefeni, aynalı sandıklarında, kefenlik saklarlar. Kadınlar, beni benim dokuduğum beze sarın, kefenimi ondan yapın diye vasiyette bulunurlar. Son yolculuklarında, başkalarının parası ve emeği geçsin istemezler denilmektedir.[438]

SONUÇ

Adamak, adanmak Türk halk inançlarının bir parçasıdır. Diğer inançlarımızla doğal olarak bağlantılıdır. Hayatın her döneminden örneklenebilir. İslamiyet evveli dönemi inançlarımızla da ilişkilidir. Bu tespitler doğal olarak Kocaeli ve çevresinde de görülmektedir.

İnsanlar varsa doğal olarak bir şekilde dinleri de olacaktır. Adak, adamak adanılmak inancı bu anlamda haliyle evrenseldir. Bizim yapmaya çalıştığımız, günümüzden geçmişe halk inançlarından hareketle bir yolculuk yapabilmek, yaşayan inançlarımızın derinliklerine gidebilmeğe çalışmaktı. Geneldeki bu arayışımıza özelde Kocaeli ve çevresini ele almaya çalıştık.

438 Yrd. Doç. Işıl Altun, "Kocaeli ve Çevresine Ait Bir Dokuma: Köy Çezmesi ya da Kandıra Bezi" **I. Uluslar arası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu,** 20–22 Nisan 2006, Kocaeli.

XI. BÖLÜM

VAN GÖLÜ ÇEVRESİ ÖRNEKLERİ İLE TÜRK KÜLTÜR COĞRAFYASINDA RENKLER

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu Büyük Sözlüğü rengi, "Cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum" olarak tanımlamaktadır. Türk kültür coğrafyası ise Türk kültürlü halkların yaşaya geldikleri, bünyesinde farklılık da içerebilen dil ve inançlı insanlardan oluşmuş bir medeniyet havzasıdır. Biz bildirimizde Van ve çevresini merkeze alarak bu kültüre halkların mensup halklara renk kültürü üzerinde durmaya çalışacağız. Bunu yapmakla birlikte yaşayan halkların kültür ortaklıklarında rengin de bir kültür kodu olduğu gerçeğini ortaya koymaya çalışacağız. Böylece rengin de estetiğin bir unsuru olduğundan hareketle Türk estetiğine halk renk algılayışından dolayı katkıda bulunulabileceğini gösterilmiş olacaktır.

Türk halk tefekküründe renk sadece ışığın veya güneş ışığının bir süzülmesi, yansıması olayı değildir. Güneşin doğup batış istikametine bağlı olarak yönler Gündoğan gün batan gibi isimler alıyorlar kuzey ve güney yönleri de buna göre adlandırılıyordu. Kuzey bu tefekkürde "kara" idi. Kara soğuktu. Batı ise "al, kızıl, kırmızı" idi ve sıcağı temsil ediyordu. Akdeniz ve Karadeniz bu anlayıştan hareketle adlandırılmışlardı. Bu durum Ak İdil ve Kara İdil, Ak Çay ve Kara Çay için de geçerli idi. Benzeri çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Erzurum- Horasan'da Ağ Baba yatırı adını bulunduğu tepeye verirken batıda idi. Durum Kara Baba ve onun üzerinde bulunduğu tepe için de geçerli idi. Bunlardan Ağ Baba yerleşim yerinin batısında diğeri ise kuzeyinde idiler. Bu algılayışta doğu; yeşil/ yaşıl, mavi, gök ile simgelenirken, batı ise ak, beyazdı. Sarı/ Sarığ ortada idi. Renkler ve yönler konulu açıklamasında Ferah Celil, Bektaşi tarikatının temel prensibi sayılan dört kapı anlayışı ile renklerin anlamlandırılmasına dair yapılmış çalışmaları yorumlamaktadır. "Bektaşi tarikatının temel prensibi sayılan dört kapı anlayışı Şeriat Kapısı, Hakikat Kapısı, Tarikat Kapısı, Marifet Kapısı, bu sistem, Türk mitolojik düşüncesi dünyanın dörtlü modeliyle ilgiliydi. E. B. Şapalyo, 'Mezhepler ve Tarikatlar' isimli eserinde Dört Kapı anlayışı ile ilgili olarak "Oğuzlarda 4 remzi kutludur. Dini sistemleri ve teşkilatları hep dörtlü esasa göre kurulmuştur. Şamanizm'in esası dört cihete dayanmaktadır. Doğu- Gök, Batı- Ak, Güney- Kızıl, Kuzey- Kara'dır. Dört Tanrı 'Tanrısal'da şunlardır: Gökhan; Akhan, Kızılhan; Karahan'dır. Hun Hakanı Mete'nin ordusu-

nu teşkil eden süvari kuvvetleri gök- bakla kırı, kula- açık sarı, kır- beyaz, yağız- siyahtı. Ordular sağ kol, sol kol cuğavul, karaavul diye dörde ayrılıyordu.[439]

Türk kültürlü halklarda renk kültürü birçok halkı kıskandıracak kadar zengindir. Belki renklerin isimlendirilişi ve bu zenginliğin aydına yansıması, şimdiki aşaması yeterince yaşanmamıştır ama Türk kültür coğrafyasındaki renk cümbüşü bu halkın yalın gözle görülemeyen hayatında, bir inanç, bir tefekkür, bir estetik yaratmıştır. Bu zenginlik içerisinde bütün renkleri anlamlandırmağa çalışmak çok kapsamlı olacaktı. Bu nedenle biz bu çalışmamızı büyük ölçüde al, ak ve kara ile sınırladık

METİN

Biz örneklemelerimizle Kara kurum, Karahan, Kara budun, gibi uzak coğrafyalara ve uzak geçmişe fazla dönmek istemiyoruz. Daha ziyade yakın çevreden ve yaşanılan hayattan örnekler üzerinde durmak istiyoruz. Karakalpak bölgenin pek yakınında değillerdi ama **Kara papak** bölge halklarındandır. Kara papakların papaklarının kara renkli oluşları veya büyük papaklı oluşlarının onlara bu adın verilmesine sebep teşkil ettiğini söylemek var da, neden büyük veya kara renkli papağı seçmiş olmalarının izahı gerekmektedir. **Karaylar** günümüzde daha ziyade Kırım'da yoğunlaşmış olsalar da Hazar İmparatorluk top-

439 Ferah Celil "Bektaşiliğin Dört Temel Kaynakları" **GAP Bölgesinde Alevi Bektaşi Yerleşmeleri ve Şanlıurfa Kültür Mozayığında Kısas Sempozyum Bildirileri**, İstanbul 2007 s. 109–114.

rakları Şam'a kadar uzanırlarken bir dönem Van, Karayları da kapsayan hazarlara başkentlik yapmıştı. Ak ve Kara Koyunlu coğrafyası Van merkezli bölge coğrafyası ile tamamen örtüşmektedir. Ak ve Kara Koyunlu olmayı coğrafi yerleşmedeki kuzey ve güney ile izah edebilir miyiz? Bu arada Ak Koyunlu hanedanlarına ait sancak ve bayrakları Ak idi.[440] Gök Tanrı İnanç Sisteminde değişen tarihî dönemlere ve v farklı Türk kesimlerine göre Tanrı karşılığında farklı isimler kullanılmıştır. Bunlar **Adad Adakutay, Adar, Ağaç Han, Ağada, Ağalim, Ak Han, Aktoyun, Alasbatır, Amnun, Ank** ve diğerleridir. [441]

Bize göre Karapapahların bu ismi alışları ulusun tarihi geçmişine bakılarak izah edilebilir. Ulusun ismi Borçalı Ulusu idi. Bunlardan ormancılık, meyvecilik sebzecilik belki de tarla ziraatı ile uğraşanlar Terekeme adını aldılar. Diğer bölümü ise kısmen göçerlik ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Yayla mera ve dağlarla kışla daha yakın ilişki içinde idiler. Kara kelimesi **Karapapah** Türklerinde de büyük anlamına geliyordu. **Malkara** bu halkta büyük baş hayvan anlamına gelir. Mal- davar ise büyük ve küçükbaş hayvan demektir. Kara insan adı muhakkak esmer anlamına değil kardeşler büyük olan veya iri yapılı anlamındaydı.

Yayık, Eski İnanç Sisteminde Ülgen'e yardım eden iyelerdendi. **Ak Kızlar** ise, Kurban ayininde Kamlara yar-

---

440 Yrd. Doç. Dr. Ali Güler, **Karaman'dan Kocacık'a Kızıl Oğuzlar Atatürk'ün Soyu,** Gök Yayınları, Ankara 2001.

441 Şaban Gökovalı, **Mythlogia (Söylence Bilim) ve Anadolu Söylenceleri**, İzmir, 1990, s. 15–17.

dım ediyorlardı. Bu inanç sisteminde de her şeyin yaratıcısının Tengri olduğu inancı vardı. Ak Ana/Ak Ene iyesi ise, su'nun bir yansıtıcı olduğu üşünülünce adeta ayna fonksiyonu gösteriyordu.[442] Eski Türklerde beyaz anlamına ak yerine Ürüng diyorlardı. Ak sözü, daha çok manevîdir ve bir ruh bir duygu şalına bürünmüştür. "Ak Ata" Altaylardaki Türk yaradılış Destanı'nda insanlığın ilk atası, belki de Âdem'in bir Türk karşılığı idi, Aklık onun üstün ve arı yaratılışının, bir sembolü gibiydi. Ak süt emmiş olmak dileği Dede Korkut'ta büyük dualardandı.[443] Ak Ata Uluğ Türkistan'da Türk Ata olarakta bilinmekte ve Türklüğün başlangıçı olarak kabul edilmektedir. Büyük davetlerde konuklar saz eşliğinde 'hoş geldi' ile karşılanırken başlangıç muhakkak Türk Ata'dan itibaren yapılır. Bulundukları yurtlara geliş tarihleri 'Türk Ata'dan' beri olarak anlatılır. Türk ata ile ilgili mistik efsaneler anlatılır. Ana dilleri Türkçe olan halkların akrabalığı anlatılırken 'Türk Atadan beri" denir.

Ağ, ağlı açık aydınlık parlaklık ve fakat kara, karalı ise, koyu, kapalı ve karanlık idi. Ak Pürçek, Ak Sakal yüzü nurlu, güngörmüş, deneyim kazanmış, nefsine yenik düşmeyen insan anlamındadır. Günümüzde de "Yüzü Ak", "Anlı Ak" deyimleri bu tefekkürün bir sonucu veya yansımasıdır. Keza "Ağ çuha bağlı kalsın", "Akımız göze geler",

442 Y. Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ebabil Yayınları, 5. baskı, Ankara, 2006.

443 B. Ögel, a. g. e s. 381.

"Donun ağdı üzerlik", "Kalmışam kara yerde", "Düşmesin Kara yazı","Bayramı kara gelmesin", "İndi geyin kara gel", gibi Van gölünün yakın uzak çevresinden derlenmiş deyimlerde, alkış ve kargış gibi sözlü kültür verileri ile Manas'ta geçen Akbuğday ekmeğini ısırıp kılıcı yalayıp/ öpüp üzerine ant içme merasimindeki ekmeğin ak sıfatı ekmeğin sadece beyaz buğdaydan yapılmış olduğunu anlatmıyordu. Ekmek/ Nan/ Çörek yapıldığı buğdayın rengine bakılmaksızın Van gölü çevresi halk kültüründe de kültür coğrafyamızın sair kesimlerinde olduğu gibi ağdır.

Atatürk'ün baba tarafı Kocacık Yörükleri Kızıl Oğuzlardandır. Atatürk'ün dedesi Hafız Mehmet'in lakabı "Kızıl" dı.[444] Kızıl, al altın anlamına da gelmektedir. Güney Azerbaycan'da kız babası görücüler karşısında kendisini naza çekerken;

"Kızım kızım kız kişi
Kızım ki, kızıl kişi
Kızıma gelip yüz kişi
Yüz kişinin içinde
Kızım beğenir bir kişi". der.

Türk kültür coğrafyasında kızıl veya al halk edebiyatında en fazla yer tutan bir kelimedir. Dualarda beddualarda, ninnilerde, manilerde sık sık rastlanılır.

444 Yrd. Doç. Dr. Ali Güler, **Karaman'dan Kocacık'a Kızıl Oğuzlar Atatürk'ün Soyu,** Gök Yayınları, Ankara 2001.

Nazbaşı üzül goy
Üste bir çift gızıl goy
Yarım hamama gedir
Hamam pulun hazır goy

Al almağa gelmişem
Şal almağa gelmişem
Oğlanın bacısıyam
Aparmağa gelmişem

İnciden üzülmüşem
Mercana düzülmüşem
Ala papağ boz ğolan
Ben sana yazılmışam

Gızıl gül sen butasan,
Dostu aziz tutasan,
Men o gülden değilem
İyleyesen atasan[445]

Gızılgül lepelendi
Şeh vurdu sepelendi
Yardan haber gelmedi
Yüreğim şüpelendi

Yeri dam üste yeri
Gızıl cam üste yeri
Ayahların incise
Cıh sinem üste yeri

445 Iğdır Belediyesi, **Iğdır Kültürü**, Ankara 2006, s. 162–163.

Kızıl veya al aynı zamanda kanın rengidir ve şehit kanını simgeler. Türk bayrağı rengini şehitlerin kanından alır. Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında kınalı kekliğin ayağındaki al/ kırmızı rengin rengini şehit kanından aldığına inanılır. Bu inanç Anadolu Alevi inançlı Müslüman kesimde de vardır.

Afyonkarahisar'da kısmetinin açılmasını isteyen genç kızlar hıdrellezde Kızkulesi'ne çıkarak,

Bahtım bahtım

Kızıl/ altın tahtım

Evlenecek çağım diyerek kısmet beklerler. Bir genç kız için kısmetinin çıkması yuvasını kurabilmesi onun kızıl tahtıdır. Nitekim kız evlatlar gelin yapılacakları zaman, çeyiz ve benzerleri kastedilerek "babası anası tahtını kurdu Allah'ta bahtını kursun" denir.

Enver Uzun'un derlemiş olduğu Güney Azerbaycan'daki devriye karakterli anonim bir yeni yıl söylencesinde;

Kızıl Öküz duranda

Buyda/ buğday sümbül solanda

Dünya bin net olanda

Musa Çoban olanda, denilmektedir. Türk kültürlü halkların kozmogonisine göre dünya kızıl öküzün boynuzundadır. Dünyayı boynuzu üzerinde tutan öküz tabii ki kızıldır. Bu hususu resim heykel ve minyatürleri ile belgeleyen birçok sanat eseri vardır.

Süpürge ile ilgili inançlar bilinirken Ağ üzerlik gibi Ağ Süpürgenin farklı bir yeri vardır. Süpürge konusundaki inanç içerikli irdelemelerimiz sürmektedir.[446] İran Türklerinde "başına süpürge bağlamak" diye bir deyim vardır. Bu deyimle sorunu çok olan kendisini sorunlarının çözümüne kaptırmış sorunlarının altında çözümsüzlük nedeniyle ezilme durumu anlatılır. Sıkıntıları için derin derin düşünen kimseler için kullanılır. Tebriz'de anlatılan bir efsaneye göre garip bir çoban ve onun 11 bekâr kızı varmış. Çoban doğandan gün batana kadar mal-davarı otlatır akşam olup evine gelince de bir ağacın başına süpürge bağlarmış. Bununla silinecek süpürülecek evi eşiği olanlara "ben hazırım" duyurusu yapmış olurmuş. Tebriz yöresi Türk halk deyimlerinde "başına süpürge bağlayıp fazla düşünme" denir.[447]

Süpürge en eski Türk kültür sözlerindendir, başlangıçta Uygur yazılı metinlerinde sipirmek iken giderek süpürmek olmuştur. Mani dini dinindeki Rüzgâr Tanrısı hakkında bilgi veren bir Uygur metninde" her kim ki evi barkı ve çadırı süpürürse" deniyordu Siprme ve sipirmek bundan sonra Mısır ve Kıpcak Türk kültür bölgelerinde görülecektir. Kelime Asya Türk ağızlarında süpirmek olarak geçmektedir Kırgızlarda sıpırmak sıpırga şeklinde geçmektedir. Kaşgarlı Mahmut'ta "ol ev süpürdi" şeklinde

446 Yaşar Kalafat, "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", 20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu, 22–23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi araştırma ve Uygulama Merkezi Antalya.

447 Kaynak Kişi; Behruz İmami Türk.

geçmektedir. Harzemşahlar döneminde de kelime fazla değişim göstermiştir. Harzemşahlar'da süpürgenin konduğu yer için "süpürken Salur yer" diyordu. Süpründi/ süprüntü sözleri de ilk defa Kaşgarlı'da geçmektedir[448]

Ağ/ Ak'lı karalı, Al'lı dualardan ve beddualardan;
Al gerdanın kana boyansın
Ömrün uzun, günün ağ olsun
Ayıbını kara toprak örtsün
Bayramın kara gelsin
Çöreğin para olsun, günün gara
Felekten ağ gün isteyesen gara günler göndere
Küreğimde/ sırtında gara yara çıhsın
Niyetin gara/ kara gelsin
Üzün gara olsun
Yoluna gara ilan/yılan çıhsın
Sen gelen güne gara daş/taş düşeydi
Üzerine kızıl güller dökülsün [449]

Türk mitoloji ve efsanelerinde sık rastlanan Ak-Han ile Kara Han'ın mistik boyutu da vardı. Ak-Han meşru bir han Kara-Han ise devletin başına hile ve zorbalıkla gelen han anlamına geliyordu. "Her evde bir Kara Han türedi" ifadesi devlet otoritesi kalmadı anlamına geliyordu Müslü-

448 Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültü Tarihine Giriş III**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978, s. 331–334 .

449 Ziya Şakir Acar, **Her Yönüyle Iğdır,** Ankara 2006, s.135–138.

man Şamanların mistik itibarı olan 3 rengi al ak ve gök renginde idi. Şehit bayrağı al, yas bayrağı kara idi. Kara giyinip gök sarılmak yaslı olmak anlamında idi. [450]Hz. İmam Abbas şehit edildiği için onun bayrağı aldır. Hz. İmam Ali'nin bayrağı yeşil ve Hz. İmam Hüseyin'in bayrağı karadır.[451] Irak Türkmenlerinde ocaklara ve ulu kişilerin mezarlarına yeşil bir bez bağlanır. Bu beze Beydak Bezi denir. Bunun diğer adı İmam Abbas bayrağıdır. Bu arada Baydara veya Tabık, kurban olarak kesilmiş atın özel gergiye alınarak görünmeyen kötülüklere karşı korunmak için kullanılan derisinin ismi idi. Ayrımlı Türklerinde genç ölülerin mezarına Al/ kırmızı kurdele bağlanır. Cengiz Han'ın, Fatih'in Alpaslan'ın Balak Gazinin atları bilhassa sefer gibi özel hallerde Ağ donlu idiler. Seferden evvel atlarının kuyruklarının uç kısmını örüyorlardı. Bu bir bağlılık, adanmışlık, nişanı idi. Sarı Gelin Türküsü'ndeki;

"Saçın uzun örmezler
Neynim aman aman
Neynim aman aman Sarı Gelin

Seni bana vermezler" mısralarındaki uzun saçın örülemeyeceği engeli ile anlatılmak istenilen bu hususstur.[452] Sarı gelin acaba muhakkak sarışın olduğu için mi yoksa sevdalı da olduğu için mi sarı idi?

450 B.Ögel. a.g.y.
451 Yaşar Kalafat, Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II, Ankara, 2007, s. 304.
452 Kaynak Kişi; Dr. Fereh Celil.

Sarı Türk kültürlü halklarda ayrılık, sevdalıların kavuşmalarında çektikleri sıkıntılar, hasret sararıp solma anlamlarında hastalık emaresi olarak da bilinir. Rüyada al gül erkek, sarı gül kız çocuğu beklendiği anlamında yorumlanır. Bir Azerbaycan manisinde;

Elinde var sarı gül
Yarı gonca yarı gül
Tez açılıp tez soldun
Açmayaydın bari gül,
Veya;
Gızılgül olmayaydı
Saralıp solmayaydı
Bir ayrılık bir ölüm

Heçbiri olyayaydı denilmektedir. Aynı mesajı veren Türkiye'den derlenilmiş bir mani de ise;

Sarı kurdelem sarı
Dağlara saldım yarı
Dağlar kurbanın olam
Tez gönder nazlı yarı

Makaram sarı bağlar
Kız söyler gelin ağlar
Niye ben ölmüşmüyem
Aysam karalar bağlar

Bu dağlar olmayaydı
Sararıp solmayaydı
Bir ayrılık bir ölüm
Heç biri olmayaydı" denilmektedir.

Karabağ savaşlarında yapılan haksızlığı anlatmak için ABD kastedilerek söylenilmiş bir dörtlükte;

Beni bir arı vurdu
Dimdiği sarı vurdu
Arı bele vurmazdı
Göydeki tarı vurdu, denilmektedir.

Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında konuşma çağındaki çocuğa yumurtanın sarısı verilmez. Yumurta sarısının çocuğun konuşmasını engelleyeceği inancı vardır. Günümüz beslenme kültüründe yumurtanın akı önerilebilirken sarısı için kolestrolu olumsuz etkileyebileceği için kaçınıldığı bilinmektedir.

Sarı Kız Efsanesinin Türk kültür coğrafyasında ortak kültür kodlarından birini oluşturması, Fatma Ana ve Umay Ana ile inanç itibariyle ilişkilendirilmesi sarı bahsi bakımından yok sayılmamalı. Ayrıca Sarı Albıs hamile kadınların ve yeni doğmuş bebeklerin ciğerlerini kapıp su kenarında onları yediği inancı var iken, Umay Ana kadınların ve bebeklerin koruyucu olarak bilinen bir ruhtur. Yön ve renk bağlantısı bilinirken Sarı Tirgişler, Sarı Uygurlar, Sarı Türkler neden "sarı" idiler?

Hakas Türklerinin destanı Huban Arığ'da kahramanların at isimleri ay Kara At, Ak Pora at, olabildiği gibi, Sarı Sara At da olabiliyordu.[453]

453 **Huban Arığ, Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı**, Türkiye Türkçesine aktaran; Timur B. Devletov, Türksoy, Ankara 2006, s. 283.

Türk kültüründe sarı renk, 4 renkten kara, kızıl, gök ve akın ortasında yer alan merkezi anlatmak için kullanılmıştır. Devlet yapılanmasında bu renk merkezî hâkimiyeti ifade eder. Aynı zamanda güneşin rengidir. Şamanizm'de evrenin merkezi güneş olarak kabul edilmiş ve sarı renkle sembolize dilmiştir. Saray ve tahtların rengi sarı idi. Türk kültürlü halklarda altının diğer adı sarıdır. [454] Doğu Karadeniz'de eskiler anlatılırken halk arasındaki para biriminin "sarı lira" olarak altının kastedildiğini hatırlıyoruz. Doğu Anadolu'da da gelin adayı için takı konuşulurken altın yerine kızıl veya sarı ifadesi kullanılır. Sarı Lira, altın demekti. Atatürk ilk paşalık yıllarında **Sarı Paşa** olarak anılıyordu.

Dağ ile bağ arasında ilişki kuran bir türkü de "Gel Bağla Bağlarını" türküsüdür.

"Geydim çağuklarumi
Gel bağla bağlarını
Terk ettim gidiyorum
Bayburt'un dağlarını"

Bizim algılayışımıza göre, dağları terk etme olayı ile anlatılan veda da çarık bağlarının bağlanılması bir akittir, verilmiş bir sözdür, sadık kalınacağını simgelemektedir.

Dağlar Türk halk tefekküründe zaman zaman ve derece derece kutsalı temsil derler veya kutsala ait olanı ifade ederler. Bu açıklamamızı tasdik ederken Dede

454 Güliz Şahin, "Renklerin Kültürümüzdeki Gücü" **Türksoy**, 2008, S. 26, sf. 19–21.

Elesger; dağlara yoksulla şahı bir tuttuğundan hareketle mistik bir anlam yükler.

"Bahar fesli, yaz ayları gelende,
Süsenli, sünbüllü, laleli dağlar!
Yohsulu, erbabı, şahı, gedanı,
Tutmaz birbirinden aralı dağlar"

Başka bir şirinde de dağlara yağan beyaz karı nura benzetir ve dağlardaki ilahî aşkı da "deli" likle dile getirir.

"Kepez, Murov, Qonur gör neçe dağ var.
Üstüne nur yağsın ay deli Qaşkar,
Yayın ortasında yağdırarsan qar,
Sef çekib üstünde serdarın dağlar!"[455]

Yeşilin Türk kültürlü halkların kültüründe yer tutmasını tamamen İslam'ın rengi olmakla izahı biraz zordur. Yeşil Türk kültür coğrafyasında hal inançlarında da yer sahibidir. Yeşilbaşlı ördek bilhassa halk edebiyatında geniş yer tutar. Azerbaycan'daki bir inanca göre yeşilbaşlı ördeğin eşinin avcılar tarafından vurulması halinde hayatta kalan ördek avcının başının üstünde tavaf edercesine tur atarak döner sonra kendisini kayalara çarparak ölür. [456] Yeşil daha ziyade kutsalı, İslamı simgeler. Hıdrellezde yeşil bitkilere dokunmanın sağlık ve bereket getireceğine inanılır. Çanakkale'nin Lâpseki ilçesinde Hızır al yemenili

455 Haqq Aşığı Dede Şemşir, Dünya, İçtimai-Siyasi, Bedii-Publisistik Gazete, Mart 2004, S. 14, Mürsel Hekimov Özel Sayısı, s. 59.

456 Şendik Paşa Pirsultanlı, Elden Obadan Eşittiklerim, Ağdam 2005, s. 128.

olarak düşünülür. Tavuklarla ilgili inançlarda da büyü yapma veya büyü bozmada Kara Tavuk aranır olmuştur. Güney Azerbaycan Türk kültür coğrafyasındaki bir inanca göre Ağ/ Ak Horoz Seyittir.

Tasavvuf bilginlerinin kurban konulu açıklamalarına göre, "Hz. Âdemden beri hayvan kesme yoktu. Hayvanın boynuna boynuzuna al bir bez bağlanıp, 'Allah rızasına' anlamında; yola, dışarı bırakılırdı. O al bezli hayvanı ancak bir yoksul alabilirdi. Ona, 'Allahlık'/ Allah'ın rızasını elde etmeye vesile olan deniyordu. Günümüzdeki 'Allahlık Ali Bey' sözü ki, Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olan yoksul Ali Bey demektir. Buradan kinâyedir."[457] Çorum Sungurlu ve Muğla Çanakköy'de "kırk uçur" esnasında bebeğin yastığı kundak bezi battaniyesi tercihen al renkli oluyor. Bu açıklamadan hareketle, kırmızı kuşaklı gelinin yeni yuvasına adanmışlığı inancının olduğu söylenebilir mi? Al Karsına karşı Al rengin kullanılması 'Sahipli'dir anlamına gelmiş olabilir mi? Buradan hareketle kınanın, sünnette, hacda, askerlikte, evlilikte adanmışlık simgesi olduğu bilinirken, yakıldığı/ çalındığı/ sürüldüğü zaman rengi al olan kınanın, 'al' olan rengi nedeniyle seçilmiş olması akla gelmektedir. Nitekim kızamık şekeri ve kızamık şurubu da aldır ve koruyucu kurtarıcı olduklarına inanılır. Diğer tarafta Kırgızistan'da at yılgısı içerisinde kurban olmasına karar verilmiş ata adeta her şey serbesttir. Anadolu'da ise kurbanlık hayvana özel özen gösterilirken bağa bahçeye girmesi halinde ona haşin davranılmaz. Borçalı'da şahit olduğumuz bir uy-

457 Sabahattin Güngör, **Tasavvuf Mektupları**, Burhaniye 2007.

gulamada ulu olduğuna inanılan bir zata hayır işleme adına getirilmiş bir adak tavuk, o pir tarafından bir yoksulun evine yönlendirilmişti.

Karahanlı hükümdarlarının bayrağı al, tuğları kızıl oluyordu. Balıkesir'in Çamlı köyü düğünlerinde Türk bayrağı ile birlikte Al düğün bayrağı taşınır, her ikisinin de gönderinin tepesinde topuzdan çiçekler olur. Kaşgarlı Mahmud Divanı'nda Türk kadınlarının şuh olmak isteyince kırmızı nazlı görünün sükûnet telkin etmek için ise yeşil giydiklerini belirtmektedir. Türklerde soy soylanırken **ak kemik/ Ak sünük/ Ak süyük** tanımlamaları Kara **kemik/ Kara Sünük/** Kara **Süyük** tanımları karşısında soyluluğu anlatıyordu. Van yöresi halk dilinde de yaşlı kırsal kesimliler arasında **"Sümüğü çürük", "Sümüğü sağlam" "Sümüğüne çekti"** gibi soyluluk ve soysuzluk mesajı veren deyimler vardır. Dede Korkut'taki konukların kızı ve oğlu oluşlarına veya çocuksuz oluşlarına göre ağırlanılmalarında da çadırlar ak ve kara gibi tasnife tabi idiler. Halk arasındaki bu tabakalaşma; kara budun/ avam, kara kul, karavaş, karabaş kelimesi kullanılıyordu. [458]Bütün bunlara rağmen soyluluk kişinin ruhunda idi. Dağlık Altay'da katıldığımız El- Oyun bahar şenliklerinde Altaylı gençlerin bütün şarkılarında "Kara Baş" kelimesinin geçmesi dikkatimizi çekmişti. Bu konuda aldığımız açıklamada Rusların Türkleri aşağılamak için onlara Karabaş dediklerini ve bu

458 Reşat Genç, a.g.e. s .41.

şarkıların da tepki niteliğinde olduğunu öğrenmiştik.[459] Türgişler **Sarı Türgişler** ve **Kara Türgişler** olarak ayrılırlarken Kara Türgişler kut bulmamışlar, Sarı Türgişler merkezde Tanrı tarafında idiler. Kıtaylar'da da Kara Kıtay kesimi vardı. Sadece Aşina ailesi kut bulmuştu, şeklinde açıklamalar varken, Ergin Ekrem bu konuda bir özet yaparak V. Grigoryev. G. Doerfer, A. von Gabain, O. Pritsak, W. Eberhart, İ. Kafesoğlu, Reşat Genç'in de görüşlerine atıfta bulunarak Karahanlı devletinin adının kara ile bağlantısını kabul ettiklerini açıklamakta, kara kelimesinin güçlü, güçlü şiddetli, sert, sarp, kadir, kuzey yönünün rengi olduğunu anlattıklarını belirtmektedir.[460] Bu konuda verdiği bilgide, "Eski Orta Asya Türk tarihinde Geçen **Kara Türgişler, Kara Kıtaylar** ve **Kara Budun** gibi kavim ve topluluk adlarının menşei incelenerek ve Sarı Türgişler, **Sarı** Türkler ve **Sarı Uygurlar** gibi kavim adlarıyla karşılaştırarak eski Türklerin 'kara' sözcüğünün yukarıda belirtilen manasından farklı olarak 'resmi soylu nesilden gelmeyen' sülaleye verilen ad olduğu görüşü ileri sürülecektir Bu bağlamda Kara Hanlı devleti'nin kurucu soyu daha önce tanrıdan kut almış Gök Türk ve Uygur Devleti kurucu boyundan '**A-shih-na, Yaklakar** ve **Ediz**' olmayan, yani 'resmi soylu nesilden gelmeyen' diğer bir Türk boyu olduğu, özellikle, Oğuz kavimlerinden sadece birisi tarafından

459 Yaşar Kalafat "El-Oyun Kültür Etkinlikleri ve Dağlık Altay Gezi Notları" **Türk Dünyası Tarih Dergisi** Aralık 2001 S.180 s. 35–40.

460 Erkin Ekrem, "Karahanlı Devleti'nin İsmi Meselesi", **Prof. Dr. M. Özönder'in Anısına Cihat II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi, 28–30 Mayıs 2008.**

kurulmuş olacağı." demektedir.[461] Biz kara konulu bildirimizde bu rengin yön ve büyük gibi anlamları üzerinde durduktan ve bu konudaki çalışmaları özetledikten sonra Eski Türk İnançları ve yaşamakta olan halk inançlarından hareketle aşağıda da açıklanmaya çalışılacağı gibi üzere kara iyelerle bağlantılı olarak anlamlandırmaya çalışmıştık. Buna göre kara siyah değildi ve anlamını ak iyelerde olduğu gibi kara iyelerden alıyordu. Bu noktada kut bulmamış olmak ile kara iye bağlantılı olmak anlam ortaklığı içeriyordu. Sözlü edebiyatımızda ağ ile kara çok kere bir arada geçerler. Erkin Ekrem'in açıklamaların göre Karabaş kimliğini yitirmiş ve kara nüfuslu ise nüfus kaydı olmayan demektir. Azerbaycan Türklerine iyi muamele yaptık, hatırına deymedik, elini sıcak sudan soğuk suya sokmadık anlamında "Ağ bir kara iki demedik" denir. Bu deyim bazen de "o konuda iyi kötü bir açıklama yapmadım" anlamında da kullanılır. Bütün bunlara rağmen **Kara Koyunlu** ve **Ak Koyunlu** devlet isimlerinin açıklanmaları karanın yön anlamı ile mi büyüklük anlamı ile mi açıklanabilecektir. Kara rengi bayraklarda hükümranlığın yüksek saygının ifadesi idi. Yağız kelimesi bize göre karayı değil yiğitliği anlatır. Doru kestane rengine kula ise kızıl ile boz karışı olarak ifade edilir. Ak arılık ve bilgeliğin al ise koruyuculuğun rengi olarak bilinir.[462]

---

461 a.g.e. bildiri.

462 Güliz Şahin, "Renklerin Kültürümüzdeki Gücü" **Türksoy**, 2008 S.26, sf. 19-21.

Kara donlular Güney Azerbaycan'da olduğu gibi, Karabaş ve Karadonlular Çorum çevresinde de vardır. Kosova Türk kültür coğrafyasında Karabaş Baba türbesi vardır. Güney Azerbaycan Türkleri arasında "Alagöz adam korkak olur" şeklinde bir söz ve inanç vardır. Buradaki bir diğer söze göre de "Kaşka" it uğursuzdur. Kaşkai kelimesinin etimolojisi yapılırken, Anlıkaşka kelimesi üzerinde de durulduğunu, bu ifade ile anlı Kaşgalılara mensup olanlar kastedildiği ifade edilmektedir. Kaşkailer gibi Karaçilerin de kara itibariyle etimolojisi yapılabilmelidir.

Enver uzun'un tespitini yaptığı bir saya manisinde;

Yanındaki boz köpek

Yoldaşıdır çobanın

Ağzıkara canavar

Düşmanıdır çobanın, denilerek kurt, ağzı kara canavar olarak tanımlanırken bize göre ağzın siyah renkli oluşunu değil, ağzı ile boğan, parçalayan bir yaratıktan bahsedilmiş olmaktadır.

Tuz ekmek hakkı, tuz çörek hakkı, tuz nan hakkı, çok önemli bir yemimdir. Tuza da ekmeğe olduğu gibi yemin edilir. Keza sinesi bağlı kalmış olmak, eli böğründe/ bağrında kalmak, eli koynunda kalmak, boynu bükük kalma ile ifade ediliyordu ki, remzi kara idi.

Ağ çuha ağlı kalsın

Bahçada/ bahçede bağlı kalsın

Tuz ekmek itirenin/ yitirenin

Sinesi bağlı kalsın

Kara bayram yas bayramıdır. Bayram ziyaretlerinde böyle evlere ve şahıslara onların kederlerine duyulan saygıdan hareketle öncelik verilir. Bu bayramlar için **Taziye** bayramı denir. Giysilerin rengi kara olur. Kargış ederlerken "bayramın kara gelsin" veya yemin edilirken "bayramım kara gelsin ki" denir. Bu bayramlarda yaslılar doğal olarak süslenmezler kadınlar taranıp bezenmezler Dede Korkut Destanında yas evleri için geçen "Karalı Göklü Otağ" tanımlaması ile "yaslı ulu ev" kastediliyordu. Osmanlı Padişahı Abdülhamit'e **Gök Sultan** Abdülhamit Han hazretleri denilmesi ululuğuna duyulan saygıdandır.

Men aşığ/ âşık ara gelsin
Tellerin tara gelsin
Sensiz bayram eylesem
Bayramım kara gelsin

Azizem ara gel
Yene ahtar/ aktar yene gel
Toy günüme gelmedin
İndi geyin/ giyin kara gel [463]

Arkası ağ olmak geçmişi parlak ve altı dağ olmak ise sırtı kuvvetli olmaktır. Ak olan göze gelir ve bet nazar karaya çağırım yapar. **Üzerlik** sebebi, görünmeyen bilinmeyen dertlerin, daha ziyade nazarın dermanı olup havlı yandığı nispette daha etkilidir.

463 Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları IV, Türk Dünyası Teori ve Metot**, Lalezar, Ankara, 2007, s. 74–95.

Altın dağdı üzerlik
Dalın ağdı üzerlik
Müşgül/ müşkül işe düşmüşem/ düşmüşüm
Havlı havlı üzerlik

Ezizem/ azizim dize geler/ gelir
Ceylanlar düze geler/ gelir
Bed/bet nazardan uzak ol
Akımız göze geler/ gelir

Ala renk belirleyicisi Türk kültürlü halkların renk kültüründe çok geniş yer tutuyordu Ala Geyik, Ala Karga, postun veya tüyün rengine işaret ediyordu. Alatula ağ ve kara benekli köpek yavrusu anlamındadır. Doğu Anadolu'da saksağanın diğer ismi alakarga'dır. Dağlardaki alalık Ala dağ'da olduğu gibi karlı olmayı buna bağlı olarak da dağın yüksekliği anlamına geliyordu. Aladağ'ın Kazakistan'daki ismi Alatau iken, Azerbaycan'da Alataq, Kırgızistan'da Alatoo, Özbekistan'da Alatoq'dur. Ala insan gözünün rengi olarak belirleyici olmuş, alagöz giderek elaya olarak bilinmiştir. Bölgede çakır göze de ister yeşilli ve isterse mavili olsun ala göz denilmiştir. Alagöz dağ adı olarak da yaşamaktadır Ala bazen da okşar anlamında kullanılmıştır. Alaca, Balaca, Karaca örnekleri böyledirler. Ağ/ Ak belirleyicinin pekiştirici gibi diğer renklerin de önünde olabiliyor, onlara kuvvet, parlaklık kazandırıyordu; Ağ- boz atlı gibi.

"Al yeşil giymiş allanır balam
Çelmik yolunda sallanır balam"

Erzurum yöresinin türküsü bu türdendir. Ala'nın muhtelif kullanış şekilleri ve farklı anlamları üzerinde özellikle Dede Korkut Destanı esas alınarak yapılmış çalışmalar da vardır. [464] Boz at, boz aygır iken ağboz at farklı idi. **Boz** ay küçük çille'nin bitimiyle başlar. Adeta güneş parlamaya başlamış ama kış tam gitmemiş yaz ise henüz tam gelmemiştir. Bozkır için de sulu olmaktan hareketle aynı yorum yapılabilir. Boz konusu da keza Dede Korkut Destanı esas alınarak ayrıntılı işlenmiştir. [465] Biz daha evvel kara konusunu ele alırken ala ve boz renklerine de oldukça yer vermiştik. [466]

Karanın anlamlarından birisi de büyüktü. Kara **zurna** açık havada çalınan sesi gür büyük zurna demekti. Nitekim Kara **kotan** da anlam itibariyle öğledir. İlk defa sürülen ham tarla iki veya üç boyun öküzle kara kotanla sürülür. Bir seri dağdan renk farkı yansıtmayan dağlardan birisi kara dağ olarak anılıyorsa onun diğerlerinden daha büyük olduğu düşünülür. Aynı büyüklükte olmakla beraber Kars'taki Kara Dağ, mezarlığın bulunduğu dağdır. Öl-

---

464 Erasiyab Vekilov, "Dede Qorkud Destanında Ala sözünün Semantıkası Haqqında", **Dede Qorqud**, Bakı, 2002/II (3), s. 26–34.

465 Behlul Abdulla, "Kitabi-Dede Qorqud'da Reng Simvolikası (Boz Reng), **Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler XI**, Bakı 2002, s. 74–81.

466 Yaşar Kalafat, " Türk Halk İnançlarında Kara", **Uluslar arası Dördüncü Türk Kültür Kongresi Bildirileri 4–7 Kasım 1997** Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2000, s. 275–285.

müş birisinden bahsedilirken "o şimdi kara dağda" denildiği olur. Bu "kara yer", gibi bir anlamlandırmadır. "Kara yere giresin" veya "seni kara yer yesin" denilmekle ölmesi istenilir. Kaşgarlı Mahmut dönemi Türk kültür coğrafyasında kara Orun, mezarlık viran yer anlamına geliyordu. Kara'nın Türk kültürlü halkların tefekküründeki bu yeri bilinmediği için Erzurum'un ilçesi Karayazı'nın ismi Kardelen olan değiştirilmiştir. Kara büyük anlamına gelirken yazının anlamlarından birisi de düzlük, açık alan, geniş ovadır. Böylece Karayazı büyük açık alan anlamındadır. Diğer tarafta yukarıda da belirtildiği gibi kara, yas keder matem anlamına da gelebiliyordu. Kara yazı büyü anlamına gelebilmekle birlikte daha ziyade şanssız, bahtsız anlamına da geliyordu. "Kara yazı" denilirken iyi olmayan kader kastediliyordu.

Karayazı isminin bu yere verilişinin efsanesi anlatılırken, "Kırk atlısı ile birlikte gelin olarak göçen çok güzel bir kızın Kurdo fırtınasına tutulup hiç birisinin kurtulamadıkları" ifade edilmektedir. Bölge halk takviminde Kurdo ismine çok rastlanır. Mesela ilkbahar gelirken yaşanılan sayılı fırtınalardan birisi için "Kürtoğlu dağda kaldı" denir. Ayrıca keza ilkbahar gelmek üzere iken bazen da yazın yağan taneleri iri bulguru andıran dolu için "Kürt Yarması" denir.

Türk kültür coğrafyasının anadili Kürtçe olan halklarında da ata kültü vardır. Coğrafyanın bu kesiminde de ulu zatlar dağlara isimlerini vermektedir. Kara Çoban Efsanesi bunlardan biridir. Reşit Ağa Ziyareti olarak da açıklanan Reş Ağa ismindeki Reş, bize göre Reşit'in kısaltılmı-

şı olamaz zira o ismin kısa şekli Reşo'dur. Bize göre Reş/ Reşt yerel dildeki karşılığı ile karadır. Böylece ziyaretin diğer isminin Kara Ağa/ Kara Baba, Kara Çoban olduğu söylenebilecektir. Nitekim yörede Sipi Baba/ Ağ Baba yatırları da vardır. Bu kelime de Kürtçe beyaz ağ/ ak anlamına gelir (Reşt Ağa Ziyareti Türkiye-Suriye sınırındaki Demirkonak köyündedir. Efsanesine göre çoban olan Reşt/ Kara gece evinde yayık yayarken görülür ve otlattığı hayvanların sütünü çalmış olmakta itham edilir. Hal bu ki çaban ceylanları sağabilmekteydi. Sırrı anlaşılınca ermiş muamelesi görür öldüğünde de mezarı çeşitli ihtiyaçlar için gidilen bir ziyaret olur.[467] Kırk refakatçi, Ceylanları sağabilmek, meral veya ceylanlara kutsiyet atfedilmesi Türk kültürlü halklarda ortak inanç motifleridir.

Hızır inancı diğer Türk kültür coğrafyası kesimlerinde olduğu gibi doğal olarak Van Gölü çevresinde de vardır. Burada da Hz. Hızır her kılığa girebileceği inancının yanı sıra Aksakallı olarak tasavvur edilir." Hz. Hızır'ın atı ise bozdur. "Ananın ağ sütü gibi helal olsun" inancı bölgede de görülür. Keza eli yüzü temiz kız çocukları için "akça pakça" deyimi bu bölgede de bilinmektedir.

Renklerle ilgili inançlar doğumla hatta doğumun evvelinde başlar, ölümle bitmez, ölüm sonrasında da devam eder. Bebekler sevilirken beşikleri sallanırken ninni söylenirken;

---

467 Sait Köseler "Kırıkhan Çevresindeki İnanç Merkezleri ve Bunlara Bağlı Kültür Değerleri",VII. Hatay Tarih Kültür Sempozyumu, 11–12 Nisan 2008, Hatay.

"Ağdaş karadaş
Mevla'm ver buna bir kardaş" denir.

Bu temenni daha ziyade erkek çocuk istenirken söylenir. Anlamlı olan ise adeta taştan dilekte bulunurcasına veya taşın dileğin mutlak olana ulaştırılması aracı kılınmasıdır.

1970'li yıllara kadar Kars Çayı'nda yüzülebilirken, sudan çıkınca sağ ve sol ayaklarımızın üzerinde seker, kafamızı avuçlarımızın içine yatırır, kulaklarımızdan çay suyunun çıkarılmasına çalışırken;

"Ağ taş kara taş
Kulağımın suyunu al kaç
Ağırlığım uğurluğum al kaç" derdik

Nazar kara bağıntısını nazarlıklarda da görüyoruz. Türkmenistan'daki bilhassa gençlerin bileklerine bileklik olarak sardıkları kordon, kara ve ak iplerin örgüsünden yapılır. Kırsal kesimde ise aynı şekilde ayrıca al ve ak yün ipliğinden yapılan ve **alaca** denilen bel bağları hazırlanır. Bunların çorap bağı olarak kullanıldıkları da olur. Doğu Karadeniz'de hayvan ve bebek nazarlıklarının kordonları da siyah beyaz yün ipliği ile örülerek yapılır. Gagavuz Türklerinde Mart ayının ilk günlerinde Al ve Ak yün ipliğinden "**Marta**" veya "**Martacık**" yapılır. Marta sadece çocuk ve kadınların korunmaları için değil kuzu ve meyve ağaçlar için de kullanılır. Böylece mavi renkte olduğu gibi al- ak karışımında da bir koruyuculuk aranabilmektedir.

Bu arada karanın da koruyuculuğuna dair de inanç örnekleri vardır. Van'da Muş'ta Kars'ta yeni sağılmış sütün kovasına nazarı kırması için kara kömür atılır. Ayrıca güzel gelinler ve çocukların göze gelmemeleri için yüzlerinin kömürle karalandığını biliyoruz. [468]

Karanın kuzey, karanın soğuk, karanın sıkıntı içerikli olduğu söylenirken kışa kara sıfatının yakıştırıp onun kara kış olarak tanımlanması tesadüfü olmamalı. Yazın merada yayılarak beslenen hayvanlar kışın yem yetmezliği ile cebelleşmek durumundadırlar. Karın rengi beyaz olmakla birlikte bütün canlılar için kara günler getirebilir. Buradaki kara "kadir" kelimesi ile karşılanmakta **Kadir Kış** denilmekteydi. [469]

Karahan ismindeki kara ön ekinin inanç içerikli olduğu Hak dinine mensup olmayışı ifade ettiği şeklinde de açıklamalar yapılabilmektedir. Bu yaklaşımı doğrular nitelikte Dede Korkut Destanı'nda, **Kara Dinli Kâfir** tanımlaması yer almaktadır. Keza Kerem ile Aslı aşk destanında da Aslıya kara büyü yaparak Keremle buluşmalarını önleyen keşiş de **Kara Keşiş**'tir. Anadolu'da kedi ve bilhassa kara kedi ile ilgili bazı inançlar varken, Güney azerbaycan' Kara Pişik Perištehdir / Kara Kedi Cindir inancı vardır.

Kırgız Türkleri İslamiyet'te Ak Peygamber Dini ve Hz. Muhammed'e de **Ak Peygamber** diyorlar. Çarlar hakkında bilgi verenler kaynaklar dinine bağlı yönetiminde

---

468 Yaşar Kalafat, **Eski Türk İnançlarının Doğu Anadolu'da İzleri**, Ankara, 2006, s. 208–209.

469 Reşat Genç, **a.g.e.** s. 41.

adil olan çarlar için **Ak** Çar tanımlamasını getirmektedirler. Güney Azerbaycan'da "Dolu Bağlamak" için imanlı bir ağsakal bir ağ ata biner, başına bir ağ bez bağlar ve köyün etrafında dolunun durması zarar vermemesi için dönerek Ayetel kürsüyü okur. Bu bölgede Muharrem ayında Kerbela Felaketini canlandıran merasimlerde her yaşta insan Ağ/ Ak gömlek giyer, Ağ gömleğin kefen anlamına geleceği inancı vardır. Eski Türk İnançlarında **Kara Şaman** daha ziyade kötü büyüleri ile bilinen ve gökten insanlığa demiri getirdiğine inanılan **Ak Şaman** ise tedavi edici ve yardımcı oluşu ile biliniyordu. Ak renk cenneti ve aklığı temsil ettiği için şaman börkünün ucu beyaz kuzu derisinden oluyordu. Bu inanç sisteminde hayırların iyesi olan Ülgen, Şaman dualarında Ak Ayas/ Parlak Hakan, bağlıları **Ak kavim**di. Kötü ruhların iyesi ise Yeraltı Âleminin iyesi olarak bilinen kardeşi **Erlik Han/ Kara** Han'dı bunun bağlıları ise **Kara kavim**di.

Mitolojik verilere göre ebem yedi ana renkten meydana gelmiş olan **Ebem Kuşağı**/ Gök **Kuşağı** Ülgen'in eseri idi. Ebem Kuşağı'nın Türk kültür coğrafyasının bazı yörelerinde mesela tatar Türklerindeki adı **Fatma Nene/ Fatma Ana Kuşağı** olduğu bilinmektedir. Bu kuşağın altından geçebilen kızların erkek ve erkeklerin de kız olabileceği inancı vardır. Ayrıca bu kuşağın altın geçebilenin cennete gideceğine de inanılır. Bu kuşağı gören çocukların **"yeşili benim"** demek için Kars'ta çocukların yarıştıklarını da hatırlıyorum. Kuşağın Türk kültürlü halkların bir kısmında bunun bir ucunun denize ulaştığına oraya su içmek için uzandığına inanılır. Esasen Fatma ana etrafında bir kült

oluşmuştur. Doğumu kolaylaştıracağına inanılan Fatma Ana Otu, yemeğin yapılması çabuklaştıracağı ve bereketini artıracağı için yemeği yapan hanım vakit az ise ve talaşlanıyorsa, "bu benim elim değil Fatma Ana Eli" der. Ayrıca Ehli beyti ve imam zadeleri temsil ettiğine de inanılan açık beş parmak şeklindeki elin Derbentteki isimlerinden birisi de Fatma Ana Eli'dir. Nazarlık şeklinde hazırlanan bu el çocukların omzuna asılarak onların korunacaklarına inanılır, Nazarlığın rengi yapıldığı madenin rengine göre sarı- kırmızı veya mavi olabilir. Ziyaret edilen Fatma Ana Çukuru ve benzeri gibi inanç ve uygulamalar vardır.

Çiğil Türklerinde Gelin kınası yakılırken;

"Fadime anamız oturmuş kınası ezer

Deli olmuş melekler cennette gezer" gibi ezgiler okunur [470]

Anadolu Nevruz kutlamalarında Fadime Ana Pekmezi diye bilinen bir tatlı yapılır. Tatlının rengi sarıkırmızıdır.

Fadime Ana ile Sarı Kız Efsanesi arasında bağ kurulmuştur. Diğer taraftan bazı araştırmacılara göre Fatma Ana Kİbele bağlantısı ve bazı araştırmacılara göre de Fatma Ana Umay Ana bağlantısı kurulmuştur.

Güney Azerbaycan'da Gökkuşağına'da Rengin Keman denir. Ayrıca Karı Nene İşi ve Fatma Nene Kuşağı, Göy Kuşağı da denir.

---

470 Yaşar Kalafat, Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları IX-X, Ankara 2007, s. 196.

Ak ve kara renkleri ile ilgili inançlar efsanelerimizde görülebilmektedir. Artvin yöresinden derlenilmiş bir efsaneye göre kara koyunun yünü ak koyunun yönüne sürülünce kahraman yerin 7 kat derinliğine inmekte, ak koyunun yünü kara koyunun yününe sürülünce de bu defa yeri 7 kat üstüne çıkılabilmektedir.

Bu efsanede kara koyunun kara yünü kara kalpliliğe çağırım yapmaktadır. **Kara kalpli** kişi zalimdir gaddardır, af etmez, zulmü sever, hileler düşünür. Efsanede ona karanlık dünya yerin 7 kat altı uygun görülmüştür. Nitekim kara göz kimse deyimi ile de çok cesur, ölümden pervası olmayan atak kimse anlatılır. Bu noktada **Kara Han** büyük han mı idi, bağışlaması olmayan han mı idi? Keza **Kara Kurum** tanımlaması büyük kum çölünü mü yoksa geçilmesi ölüm kalım meselesi olan çölü mü anlatıyordu? **Karabasan, Kara kura, Afakan**ların basması sıkıntılı bir haldir. Iğdır'da **Kara donlu** tanımlaması ile nefsi mundar, kıskanç kem gözlü insan anlatılır. İran Avşarların'da başsağlına yas evine gelenlere cenaze evinin hanımları evin eşiğinin dışında karşılarlar, yaslı ailenin halası veya emmisinin üzerine kara bir örtü atarlar. Ölen kimse itibarlı bir kimse ise onun atının üzerine de kara bir örtü atılır. Ölen kişi ile atı arasında Türk kültürlü halkların destanlarında da özel bir ilişki yaşandığını biliyoruz. Ölen bazı kimselerin özel binek atlar sahibinin ölümü ile yasa girdiği inancı vardır. Benim ailemden dinlediğim bir anlatıya göre Mehmet Ömer amcam ölünce atının gözlerinden yaş gelmiş ve at günlerce yemekten içmekten kesilmiştir. **Kara Donlu Can Baba**'daki karanın anlamı tamamen başkadır.

Antalya'da Hıdrellez'de 2 soğan yaprağından birisine ak diğerine kara iplik bağlanır. Ertesi gün soğan yapraklarının boylarına bakılır ak iplikli olan yaprak uzamış ise o yılın bolluk içerisinde geçeceğine, kara iliğin bağlı olduğu soğan yaprağı büyür is kıtlığın olacağına inanılır.

Kerem ile Aslı destanında geçtiği gibi,

"Karadır kaşların yaslıdır başın,
Kudretten çekilmiş, kalemdir kaşın
Ölen atan mıdır yoksa kardaşın
Ahu gözlüm ne ararsın mezarı?"

Kara'nın simgelediği durumlardan birisi yas olmakla beraber Semerkant'da bir kısım Türklerin yas döneminde **mavi** giyindiklerini biliyoruz. Ayrıca Göktürk dönemi yas giysilerine dair bilgi verilirken onların mavi de olabildikleri ifade edilmektedir.

Mavi Türk kültürlü halklarda koruyucu renk olarak bilinir. Işıkları yansıttığına inanılır. Nazarlıklar için mavi renk seçilmiştir. Çocuklara mavi boncuk takılır. Nazardan korunması istenilen kimsenin üzerinde mavi giysi olması istenir. Bebeklerin kundak sargıları, kapüşonları, patikleri kem gözden korunma adına mavi renkten seçilirler. Mavi göz halk arasında göy göz olarak bilinir. Bu tür kimselerin bakışlarının tekin olmadığına inanılır. Ayrıca define arayıcıları su falına bakarlarken de ananı ilk ve mavi gözlü buluğ çağına girmemiş kız çocuğunu seçerler. Mavi rengin gök rengin ile örtüştürüldüğü, göğün kutsiyet içerdiği gök iyelerinin yanı sıra bizzat göğün de bir iye olduğu Gök Tanrı inanç sisteminde göyün tuttuğu yerden biliyoruz. Türk

kültür coğrafyasında onlarda Gök Medrese, Gök Minare, Gök Mescit gibi gökle isimlendirilmiş kutsal mekân vardır.

Mavi ile boz, gri de örtüştürülmüştür. Göy Kurt aynı zamanda boz kurttur. Halk inançlarında ve mitolojik derinliklerde göksel muhteva atfedilen kurt bu kurttur. Biz boz, ala ve kır arasında ortak bir özellik, bir aynilik olduğu kanaatini taşıyoruz. Bize göre ak ve kara iyeler sınıflamasında da görüldüğü gibi ak iye ve kara iye kapsamına giren nesnelerde ayrı ayrı iki zıt kuvvet vardır. Ak iye temsil ettiği özelliklerle tezahür ederken kara iye de fonksiyonları doğrultusunda tezahür edebilir olmalı. Yani ak ve kara iyelerin kendilerine has kuvveleri vardır. Buradan hareketle boz Kurd'un bozluğu, Kır atın kırlığı ve Ala geyiğin alalığı bu iki zıt kuvvenin bir renk kinliğinde ortak tezahürüdür.

Renkler inanç işlevleri bakımından 3 başlıkta ele alınarak da incelenebilirler. Bunlar; genel olarak bağ- bağlanmak, kuşak- bel bağı- bekâret kemeri bağlanması, al/ kırmızı bağlamak şeklinde düşünülebilir. Türk kültür coğrafyasında bağın ve bağlanmanın ilişkili iki anlamı vardır. Bunlar zahiri olan ve batini/ manevi olandır. Eşarp bağlanır, paket bağlanır, bu görünen bilinen zahiri bağdır. Bir de damat bağlanır. Tabii öküz bağlar gibi bağlanmaz damada büyü yapılır. Bağlanan paket açılmadığı gibi damat da zifafta başarısız olduğu için açılmamış olur. Böylece damat bağlanmış olur. Damadın bağlanmaması için bazı tedbirler alınır. Bağlanmış damadın bağının çözülmesi için de bazı uygulamalar yapılır. Böylece iki bağlanma türünden birisi mistik muhtevalı inanç içerikli ve büyü karakterlidir. **"Bahtı bağlı"** deyimini **"Bahtı kara"** deyiminden

fazla farklı değildir. Mesela kurdun ağzı bağlanır. Bu halin tanımı için "Ağzı bağlı kara kurdam/ kurdum" denilirken kurt don olarak siyah, kara olmamıştır. Bağlanmış olmanın çaresizliği, aç kalma ile yüzleşileceği için "kara" sıfatı ile anlatılmak istenmiştir. Ağzı bağlı kurt, ağzı bağlayan tarafından açılıncaya kadar hiçbir şey yiyemez. Dağda kalmış evcil hayvanlar yerlerine dönünce kurdun ağzı açılmalıdır, açılır ve hayvan açlıktan ölmemiş olur. Bu tür misalleri çoğaltmak mümkündür. Mesela yukarıda da değinildiği gibi, Kara keşiş, kızı Aslıyı Kerem'e vermemek için ona büyü yapar (düğüm atmak gibi düğme iliklemek ve benzerleri de bağlama büyüleridirler), onun gömleğine büyü yaparak düğmelerini ilikler ve böylece Aslı bağlanmış olur.

Kuşak bağlamakta bir nevi güvene almak koruma altına almak demektir. Eskiden şövalyeler bekâret kilidi ile eşlerine tedbir alır öyle sefere çıkarlarmış. Kız baba evinden çıkarken çıkıncaya kadar iffetini korumak, namusunu muhafaza etmek zorundadır. Bekâret kemeri kızın korunmuş namusunu, iffetini temsil eder. Koruyan ya erkek kardeşi veya onun rolünü alan amcaoğlu falandır. Bu yüzü ağ/ ak olarak er evine gitme olayıdır. Anlının akı ile gitme, anlını kara çıkarmama inancı ile ilgilidir. Bazen 1 defa bazen de 3 defa açılıp bağlanır. Bu şu demektir; namusu ile büyütüp size namuslu olarak teslim ediyoruz ,artık sizin namusunuz, sizin korumanız altındadır. Eşikten çıktıktan sonra mesuliyet ve **yüz aklığı** el değiştirir. Artık mesuliyet kocaya, eşe geçer. Böylece bir dönem açılmış bir dönem kapanmıştır Ahi Teşkilatlarındaki Kuşak Bağlama da aynı zihniyetin,

aynı inanç sisteminin bir sonucudur. Bekâr kızın kuşağı açılır ve bağlanır. Çırak da kalfa veya usta olunca kuşak bağlar. Burada da bir kuşak açma ve bağlama uygulaması vardır. Bağlı kuşakta genç kızın iffetine giden kem girişimlerin yolu kesilmiştir. Çırağın da kuşağını açıp bağlamak "bu aday namusu ile çıkarlık dönemini kapattı, ustalık safhasını açmayı hak etti, biz merasimde bulunanlar bu durumun şahidiyiz" demektir.

Al/ kırmızı kuşak bekâret renginin simgesidir. Çiğil Türklerinde kırmızı kuşak bulunamaz ise kırmızı kurdele bağlandığı da olur. Bağlama işlemi esnasında 3 defa Fatiha suresi okunur, geline eşiği çıkıncaya kadar eşlik edilir. Çiğil Türklerinde gelin **tozağının** altına konan duvak muhakkak kırmızı olur. Duvak da kırmızıdır ve **Al Duvak** olarak bilinir. Al duvak kaldırılarak gelinin yüzü görülebilir ve bunun için "**Yüz görümlüğü**" verilmesi gerekir. Kına gecesinde "**kına örtüsü**" ve "**kına eldiveni**" kırmızıdır. Kahramanmaraş- Göksu'nun Keklikoluk köyünde, Edirne-Apsala'nın Paşa köyünde, Erzurum merkez ilçede kına örtüsü kırmızıdır.[471] Ak gelinliğin üzerine al kurdele bağlanır. Blıkesir- Zeytinli'nin Bağcı köyünde birçok yerde olduğu gibi gelin taksisi al veya al ve ak kurdelelerle süslenir. Batı Toroslarda çok kere gelinlik ve gelin başlığı/topaz aldır. Nogay Türklerinde yapılan **'Şeytan Geçmez Toyu**"nda gelin ve damadın arkasına geçtikleri perde al ve yeşildir. Gelinin yüzünü görmek isteyenler onun **al yavuk**

471 Türkiye Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar merkezi, **Anadolu'nun Renkleri; Doğum, Düğün, Ölüm**, Ankara 2008.

diye bilinen örtüsünü kaldırmaları bunun için de hediye vermeleri gerekir. [472] Türk tefekküründe yüzün özel kutsiyeti vardır. Yüze küfür edilmemesi için özen gösterilir. Hazar hakanları örneğinde olduğu gibi Kutsal konumda oldukları kabul edilen kimselerin yüzüne bakılmaz, başlar yerde görüşülür. Ulu zatların mesela Peygamber'in resmi yapılmaz zaruret var ise ulu kimselerin yüz kısmı ışıkla kapatılır. **"Yüze çıkmak", "Yüz- göz olmak"** tanımlamaları soylu davranışları anlatmazlar. Yüzün örtülmesinde al ve yeşilin kullanılması, bu iki renge ayrıcalık tanınmış olmasındandır.[473] Gerdek gecesi kayın valide gelinin **"al bezi"** ni görmek ister. Balkanların Çingenece konuşan Türk kültürlü halklarında Al bezinin diğer adı **Ar Bezi**'dir. Bu toplumda safiyetini korumuş gelin adayları için ısıtılarak kırmızı şekerle içilen rakının adı **Al Rakı**'dır. Adak Bez'lerinden al bezin farklı anlamı vardır. Loğusa hanımları **Al Karısı/ Al Avradı** basar. Ögel hocamız kırmızı için "ergenlik ve zafer rengidir." demektedir. Dedem Korkut **kızıl otağları** kızı olanlara uygun bulmuştur. Evlilikte gelin ve damadın kaftanları, ergenlik kaftanları Beyrek'de olduğu gibi kırmızıdır. Tatar Türk halk inançlarında yılda bir defa **"Kızlar günü"** yapılırken, **Kızıl Yumurta** Günü aynı kültürü paylaşan coğrafyanın diğer halkları arasında Yenigün/ Nevruz kutlamalarında geçer. Anadolu Türk

472 Yaşar Kalafat, "Karşılaştırmalı Nogay Türk Halk Kültürü" **Avrasya Etüdleri** 2006, S.29–30, s. 225–242.

473 Yaşar Kalafat "Türk Kültürlü Halklarda Sır-Perde-Nasip İnancı" **Uluslararası Gaziantep Araştırmaları, Sözlü Kültür Dil ve Edebiyat, Gaziantep Üniversitesi**, 10–12 Nisan 2008.

halk kültüründe düğünden evvel kına gecesi kızların, kısır gecesi ise erkeklerindir. Ar damarı olan kimsenin yüzü kızarır. Van Gölü havzasında da "yüzü kızarmadı" veya "yüzün kızarsın" söylemleri vardır. Kültürümüzde Ağ dağ, Kara Dağ, Ala Dağ, Gök Tepe olduğu gibi Kızıl Dağ da vardır. Kızılelma'nın kızıl oluşu altınla izah edilebilir mi? Kızıl bölgede de altın anlamına geliyordu. Doğumda, nişanda evlilikte hediye olarak takılan altınlar kızıl olarak geçer. Kızıl, altın, makbul olan, az bulunan ulaşılması arzulanandır. Cihan hâkimiyeti mefkûresinde elmanın kızıl olması buradan hareketle izah edilebilirken, kanla da izah edilebilmektedir. Kutsal kan kutsal için akıtan kan şeklinde anlamlandırılmaktadır. Kılıç ve kama üzerine ant içilirken 'Ağ girsin al çıksın' veya 'Ağ girsin kızıl çıksın' örneklerinde olduğu gibi.

Azerbaycan Türklerinde "Ağzın kızıl ganla dolsa yere tüpürme/ tükürme" diye bir deyim vardır. Bununla anlatılmak istenilen, "sakın ha, çok mecbur kalsan da ağzından bir şey kaçırma"dır.

Azerbaycan'da çocuklar ramazan ayında 'Pay Tapmak'a çıkınca bazı parçalar okurlar;

"Yukarıda bir ay var
Ucu kızıl yay var
Peygamberin socağında
Bize düşen bir pay
Az verenin kızı olsun

Kapımızda toy olsun" denirken kızıl/ altınlı ay tasavvur edilmektedir.[474]

Borçalı ve Kars Yöresinde yapılan yağmur duasında;

Godu goduyu gördün mü?
Godu'ya selam verdin mi?
Godu buradan geçende
Kırmızı don giydin mi?
Yağ yağ yağmur

Güneş duası içinde;

"Gün baba gün çık
Kızıl atı bin çık
Keçel kızı burada koy
Saçlı kızı al çık denir.[475]

Yağmur duasındaki kırmızı don Godu'nun adeta nurani görümü, hayır işlemeğe karar verdiği halindeki görünümüdür. Sanki Godu hayırın ve şerrin kadiridir de onun rahmet verme sıfatına sığınılmıştır. Güneşin çıkmasının istenilmesinde de adeta aynı intiba bırakılmaktadır. Gün baba birçok atlarından kızıl olanı bininde güneşi çıkacak gibi bir duygu uyandırıyor. Buradan hareketle hem yağmurun yağmasında ve hem de güneşin çıkmasında kızıl renk mistik itibarı olan renktir. Yağmur Duası, Çömçe Gelin, Kopçe Gelin, Yağmur Gelini ve benzeri isimlerle

474 Yaşar Kalafat, Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II, s.85, Ankara, 2007, s. 85.

475 a.g.e. a.g.y.

Türk kültür coğrafyasının birçok yerinde bu arada Van Gölü havzasında da bilinmekte ve uygulanmaktadır.

Nitekim Güney Azerbaycan'da çok yağan yağmurun durması için **Yağış Kesme Sayaları** okunur

"Getir getir hay getir
Kızıl Kaya dibinden
Bir kırmızı gül getir
Keçel kızı koy evde
Saçlı kızı getir getir

Gün gelip su içmeye
Al donun değişmeğe
Dumandan kaçın kaçın
Güneşin yolun açın
Azarlı azar olsun" denir II 281[476]

Bu arada Ahmet Tacemen'in tespitine göre Bulgaristan Türk kültür coğrafyasında İlk Yaz bayramının adı Kızıl'dır.

Sivas yöresi Avşarların'da bir boyun adı **Kızıl Börklü** ve menteşe Kayılarından bir boyun adı da **Kızılkeçili**'dir[477] Bu arada renklerin Türk kültürlü halklara toponomi ve onomastik olarak yansıyışı o kadar zengindir ki bağımsız

476 Yaşar Kalafat, "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası", **Yağmur Duası Kitabı**, Hz. M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul, 200, s.195–225.

477 Yaşar Kalafat, **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları VIII**, Ankara, 2007.

bir çalışma gerektirir. Mesela Kara Kürdî Cematı, Boz Ulus Türkmenlerinin büyük bir bölümünü oluşturan Karaca Kürt, bir kısmı Kürtçe bir kısmı Türkçe konuşan Karakeçili Türkmenleri gibi, al ve Ak ile başlayan ve yüzleri bulabilecek boy oba, oymak, aşiret ve kabile ismi vardır. Kızıl Kengerli boyu Kengerliler Türk Ulusunun yadigârlarındandır. Kızıl Oğlak ve Göyçe Oğlak kuşlarının ötmeleri baykuş ötmesinde olduğu gibi Bayır-Bucak Türkmenleri halk inançlarında uğursuzluk alameti olarak kabul edilir. Karapapahlarda rüyada Karakuş tarafından götürüldüğünün görülmesi görenin öleceği şeklinde yorumlanır. Kızılbaş Türk kültürlü halklar arasında özel bir yer tutar. Kırıkkale- Koçu baba'lı Alevi inançlı Müslüman Türkmenlerinde Kızılbaşlığın izahı Muaviye ile yapılan savaşlarda Hz. Ali taraftarlarının başlarına Kızıl Börk giymiş olmaları ile izah edilmektedir ki bu görüş çok yaygındır. Mehmet Eröz'ün bu konuda kültür tarihi açısından yapılmış geniş çalışmalarının olduğu bilinirken, Hasan Onat'ın Türklerin İslamiyet'e giriş tarihleri itibariyle konuya açıklık getiren incelemeleri vardır. Aynı coğrafyayı yurt olarak paylaşmış halklarda ortak bir isimlendirme kültürü gelişmiştir. Ana dil farklılığı bu ortaklıkta ihtilaf unsuru olamamıştır.

Daha ziyade al ruhu olarak bilinen bu kara İye/ kötü ruh bebeye ve anneye zarar verir Ondan korunmak ve kurtulmak için bazı çarelere başvurulur. Kuşak ve bağlama kavramlarının izahından sonra rengin neyi remiz ettiğini de gördükten sonra halk inançlarında "al"ın fonksiyonu açıklık kazanmaktadır

Renklerin derinliklerine mitolojik katmanlara inmeden ulaşmak mümkün değildir. Al, Al Kızı, Al Avradı, Albıs, Al karısı renkler bağlantısına rağmen önemli ve büyük ölçüde de bağımsız bir konudur. Bölgeden örneklemeler yapmak gerekir ise, Doğu Anadolu'da Al Karısı kimi yerlerde kara kura olarak geçer. Bize göre bunlar farklı kara iyelerdir. Erbil'deki Karakorsak diye bilinen bir kara iye çeşitli hayvanların donuna girebildiğine inanılır. Bu iyeyi doğu Anadolu ve Kültür coğrafyamızın daha birçok yerinden biliyoruz. Keza yukarıda da belirtildiği gibi kara kedinin tekin olmadığı inancı Van, Ağrı, Kars ve daha birçok yerdeki ortak inançlardandır. Erzurum ve Erzincan'da Al karısı loğusa kadınları ve çocukları değil bağlı olan atları geceleri basar. Bastığı atın yelesini örmekten hoşlandığına dair inançlar vardır. Örgünün bu arada saç örgüsünün büyü ile olan bağlantısı bilinmektedir.

Hakkâri'de al basmasın diye kullanmakta olan yorgana iğne batırılır. Ayrıca loğusanın yanına kırkı çıkıncaya kadar süpürge bırakılır. Süpürgenin halk inançlarında önemli yeri olan, sıradan sayılmayacak bir bitki olduğu bilinmektedir.

Gagavuz nazar okumalarında;

"Gübür, gübür, gübür,
Gübür olsun süpürgen
İlişsin süpürgenin telinden
Angılnanın telinden..
Tfu, tfu, tfu,
Okumaklar yapılanlar bacalıkta"

Süpürgelyan elinda" [478]

Süpürgenin araştırma konumuzla ilgisi "al süpürge" de hikmetin aranmış olmasındadır.

Bitlis'te Al karısının elinin bereketli olduğuna inanılır. Bu inanç Ağrı Kars ve Azerbaycan'da da vardır. Van ve Güney Azerbaycan'ın Salmaz bölgesinde Al karısını ismi Al Nenesi olarak bilinir ve ondan korunmak için **Al Muncuğu/ Boncuğu** takılır. Varsak Türklerinde Al Basmış çocuğun tedavisinde **Ardıç ağacı** kullanılır, çocuk onun kabuğundan geçirilir. Al Karısına karşı koruyucu renk olarak al kullanılır. Al karısını yakalayan kimsenin onu esir alıp çalıştırabilmesi için yakasına iğne batırması gerektiğine inanılır. Bu iyeye at basan denildiği de olur. Ağrı'da bu iye ile ilgili çok anlatı vardır. Korunması, aldığı isimler görüldüğü biçimler, ondan istifade edilmesi konular bakımından al ile ilgili inançlar oldukça geniş bir konudur.

Bu arada kızamık örtüsü, kızamık şerbeti, kızamık şekeri hep al dır. Kırmızı kuşağa, **"kardeş kuşağı"** denilmesi, sadece açıp bağlama işinin kardeş tarafından yapılmasından mıdır? Bize göre burada ala/ kırmızıya verilmiş bir yakınlık payesi vardır. Bu kuşağın başka benzer adları da vardır.

Al renk Türk kültürlü halklarda al ve kara kadar önemli yer tutar. Kazak ve Kırgızlarda bayrak kelimesi yerine Yala kelimesi kullanılıyordu ki, kelimenin aslı alav/ alev idi. Al ruhu ile al rengi muhakkak ilgili idi. Al ruhu

478 Tudora Arnaut, **"Gagauzlarda Kalk Hekimliği" Uluslar arası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri 4–7 Kasım 1997,** Ankara, 2000, s. 52–64.

eski Türk panteonunda en güçlü iyelerdendi, A. İnan'a göre Al ruhu muhtemelen hami ruhlardandı od ve ocak iyesi idi.[479]

Kimi Türk boylarında ise kara albastı ve sarı albastı olarak iki farklı iye olarak tasavvur olunur. Bu inanca göre yeni doğum yapan kadınların ciğerlerini söküp suya götürüp atan **Sarı Albastı** imiş. Doğum yapan kadının veya yeni doğan çocuğun ciğerinin sökülüp suya atılmasını önlemeği ve yeniden tekrar yerine takılmasını sadece **Kamlar** ve **Ocaklılar** Sarı Albastıyı kandırarak veya korkutarak gerçekleştirebilirler. Kırgız ve Kazak Türkleri Sarı Albastı'nın hoppa tabiatlı bir iye olduğuna inanırlar. İnanca göre bunlar tüfek sesinden, demircilerden, kamlardan ve ocaklardan başka hiç kimseden korkmazmışlar. Kamlar onları efsun okuyup koyun ciğeri ile aldatırmış ve ellerinden loğusanın veya bebeğin ciğerini alıp dönermişler [480] Kara iyelerin gürültüden, güneş ışığından, temiz ve havadar yerlerden hoşlanmadıkları genel bir kanaattir.

SONUÇ

Sufizm/ sofizm şüphesiz mitoloji değildir. Ancak millet olma sürecinde sufistik potansiyel mitolojik alt yapıdan tamamen bağımsız da değildir. Halk inançları tamamen sufistik muhtevalı veya mitolojik alt yapılı olamayacağı gibi. Halk inançları, halk irfanının, halk tefekkürü-

479 Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler** c. I Ankara, 1988, s. 264.

480 A. İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara, 1972, s. 171.

nün alanlarını paylaşırlar, ancak tıpa tıp veya tamamen aynı şeyler de değillerdir. Ülkenizin mitolojik katmanlaşması ile milletinizin mitolojik geçmişi hangi hallerde ve nispette örtüşürler? Taşınarak getirilen mitolojik bilinç, gelinen veya yaşanılmakta olan toprakların hangi hallerinde, ne kadar zamanda ve ne şekilde malı olurlar? Bunların bilinmesi Türk kültür tarihi, Anadolu kültür tarihi ve Anadolu Türk kültür tarihi itibariyle fevkalade önemli hususlardır. Türk millî kültürüne karşı açılmış olan savaş bu zemin üzerine oturtulmak istenilmekte ve Türk kültürlü halklar arasında Türk kültür coğrafyasında bunun savaşı sinsice sürdürülmektedir.

Ağlamak da gülmek gibi evrenseldir. Ağlanılan veya gülünen topraklar belirli bir coğrafyada ise, o eylem oranın veya buranın malı olur. Ağlanılan veya gülünen coğrafya belirli bir kültür coğrafyasına ait ise, oranın kimliğini taşıyacaktır. Ağlama ve gülme aynı kültür coğrafyasının halkları arasında ve aynı olaylar karşısında sergileniyorlar ise millî gülüş ve millî ağlama başlamıştır. Bu ortaklık ana dil ve doğma din farklılığından daha kuvvetli bir faktördür. Bunun içindir ki bir yerde bir ana ağlıyor ise onun bizim anamız olup olmadığını biz onun ağıtını duymadan ve kendisini görmeden onu tanırız. İşte emperyalizmin farklılaşma yaratmak adına aşamadığı engel budur. İşte bu nokta, halk inançları ile kültürel kimliği ve keza halk inançları halk diplomasisini belirler.

Buradan hareketle denilebilecektir ki, kültürel kimlik; (halk inançları halk sofizmi, halk mitoloji) antiemperyalist halklar arası birlikteliğin; hem beşiği, hem beşikte

olan, hem beşiği sallayan ve hem de okunan ninnidir. Kırkı çıkmamış bebeğin kundağındaki örtü, yeni gelinin yüzündeki tül, gelin veya usta adayının kuşağı, yaslı ananın valasının, şalının rengidir. Görünmeyene karşı koruyucudur. İffettir. Kadiri Mutlak karşısında boyun eğmektir.

Bu arada renk merkezli bir çalışmayı Türk kültürlü halklardan yola çıkarak örneklemek ve bunların kaynaklardaki yerlerini göstererek yorumlamak daha geniş çalışma ortamı gerektirmektedir. Bu itibarla renk konusuna başka bir çalışmamızda tekrar dönmeği düşünüyoruz.

XII. BÖLÜM

ESKİ TÜRK İNANÇLARININ KARS YÖRESİNDEKİ İZLERİ

Tebliğimizin konusunun izahına geçmeden, mahiyeti hakkında açıklama yapmak istiyorum. Bunun yeterli olacağına inanıyorum. Eski Türk inançlarının Doğu Anadolu'daki izleri tarafımızdan tespite çalışılmış ve bine yakın şahıs bilgi fişi ve beşyüzün üzerinde kaynak eser bilgi fişinden yaptığımız tespit bir kitap halinde 2. defa yayınlanmaktadır.[481] Bu kitapta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi çalışma alanı olarak seçilmişken, haliyle Kars ve yöresine dair o dönem itibariyle yapabildiğimiz tespitler de yayınlanmıştır. Bu tebliğde arzına çalışılan bilgiler tamamen yeni tespitlerdir. Ancak takip ettiğimiz sistematik, anılan kitaptakinin aynıdır.

---

481 Yaşar Kalafat; **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara 1990.

Eski Türk inançları tabiri, tabiî ki eski Türk dinleri anlamındadır. Şüphesiz Türklerin geçmişte bir tek dinleri olmadı.[482] Aynı zamanda bütün Türkler de sadece bir tek dinin mensubu değillerdi. Biz çalışmamıza eski Türk inançlarından hatalı[483] olarak Şamanizm diye nitelenen Göktanrı inancını aldık. Bu inancın esaslarına dair genel tespitleri, bu konuyu incelemiş yerli ve yabancı ustalardan aldık.[484]

Bir inanç yumağı tarzında karşımıza çıkan gerçeği, zikredilen eserde sistematize ettik ve bu sistematikte; Türk inançlarına dair genel bir açıklama yaptıktan sonra Tengri, yardımcı ve koruyucu iyeler, kara iyeler, gök iyeler, yer iyeler, ocak, kişioğlu, ata ruhu konuları hakkında bilgi verip insan hayatı; doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası, ad verme, evlenme, kurban, yağmur duası, saya, ölüm, mezar, yas ve törenleri gibi başlıklarda konuyu işledik. Bu defa da bulduğumuz ilave malzemeyi Kars ve yöresi için aynı başlıklar altında izleyeceğiz.

Kars yöresi tabiri ile, Kars ve yakın çevresindeki bağlı ilçe ve köylerini kastettik. Anadolu'nun birçok ye-

---

482 Hikmet Tanyu; **Türklerin Dinî Tarihi**, İstanbul 1978.

483 Hikmet Tanyu; Eski Türklerin Dini, Totemcilik ve Şamanlık Değildir". **5. Millî Türkoloji Kongresi**. İstanbul 1985.

484 M. Eliada; **Şhamanizm**, Princeton, 1974; M. F. Köprülü; **Edebiyat Araştırmaları**, Ankara 1966; A. İnan; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968; İ. Kufuroğlu; **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara 1987; A. İnan, **Eski Türk Dinî Tarihi**, İstanbul 1976; B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara 1971; E. Esin; Türk Kozmolojisi, İstanbul 1979; S. Divitçioğlu, **Kök Türkler**, İstanbul 1987; S. Buluç, Şamanizm, **Türk Amacı**, 1942.

rinde olduğu gibi Kars'ta da çeşitli Türk boyları birarada yaşamaktadır. Biz tespitlerimizi açıklarken "Kars'taki Azeri Türklerinde", "Kars'daki Karapapak Türklerinde" veya "Kürt Türklerinde" gibi teşhisleri koymaktan kaçındık. Zira aynı dinî pratik, ismi farklı olan Türk boyları arasında yaşadığından, biz bilgiyi derlediğimiz yerleşim yerinin ismini belirtmekle yetindik ve açıklamalarımızı "Kars'ın Selim İlçesinden" şeklinde yaptık.

Bu arada, tamamen farklı dinlerde inançların temelini teşkil eden ateş, su ve benzeri gibi unsurların varlığı bir gerçektir. Doğu Anadolu'nun, Türklere rağmen farklı milliyetlerden toplumların hayat alanı olduğu da bir gerçektir. Bu toplumların temsil ettikleri inançların bölgede izlerinin kalmış olabilmesi de kabildir. Bu izleri eski Türk inançlarındaki izlerle karıştırmamaya çalıştık. Bunu yaparken de söz konusu unsurun (dinî pratik) inanç sistemi içindeki fonksiyonunu esas aldık.

İnançlarla ilgili tespitlerin coğrafî sınırlarını, siyasî sınırlarla belirlemenin mümkün olamayacağı açıktır.

Bu sebeple il veya coğrafi bölge bazında konuyu ele almış oluşumuz, alan çalışması sınırlarını belirli tutmak içindir. Zira Kars'da yaptığımız tespitler, yukarıda da belirtildiği gibi Doğu'nun diğer şehirlerinde de mevcut olduğu gibi. Bu konulu kitabımızda da açıkladığımız gibi, aynı tespitleri Anadolu'nun diğer bölgelerinde ve Türk dünyasının diğer ellerinde de bulmak mümkündür.

Bu tebliğde yararlandığımız kaynakların yayınlanmamış bilgiler olmasına özen gösterdik. Böylece bu alan-

daki çalışmalara yeni bilgiler eklemek ve bilinenleri teyit etmek mümkün oldu. Kaynaklarımız arasında iki halk ozanı[485], bir mezuniyet tezi[486], bir yaşlı ev hanımı[487], biri yüksek tahsilli[488] olmak üzere iki orta yaşlı erkek[489] vardır. Hepsi de Kars ve yöresindendirler.

Göktanrı inancının sistematiğinde, bize göre Tengri'den sonra iyeler ve daha sonra da Kam geliyordu. İyeler de kendi aralarında koruyucu iyeler ve kara iyeler olarak ayrılabilmekte idiler. Al karısından başka, bazı fenalık simgesi iyeler de[490] vardır. Bunların göründükleri yerleri halk tekin kabul etmemiştir.

Bunlardan;

Şeytan Kalesi: Çıldır'ın Rabat köyü yakınındadır. Eskiden burada cin veya şeytan olduğu söylenen bir şey görünmüş, halk buradan geçince ürperir.[491] (Bu kalenin diğer ismi Albız kalesidir. 1060 yılında Türkler tarafından yapılınca adına İblis Hisarı veya Albız Kalesi denilmiştir.)

---

485 Âşık İslam Erdener; 60 yaşının üzerinde, Kars'lı okur-yazar. Âşık Murat Yıldız, 60 yaşının üzerinde, Kars'lı okur-yazar.

486 Ramazan Korkmaz; "Çıldır Folklor ve Etnografyası", Atatürk Ü. Edebiyat Fak. Mezuniyet Tezi. Erzurum 1985.

487 Nene Oruçoğlu; Kars'lı 65 yaşında, okur-yazar, ev hanımı.

488 Nihat Baltacı, 40 yaşında yüksek tahsilli, Ardahanlı, Devlet Memuru.

489 Selahattin Coşkuner; Kars-Dikme'li, 32 yaşında, ortaokul mezunu, Serbest çalışır.

490 Kaynak kişi; N. Baltacı.

491 R. Korkmaz; a.g.e.

Şeytan Kayası: Ardahan'ın Ölçek köyünde Şeytan Kalesinde bir de Şeytan Kaya mevkii vardır. Bu mıntıkada gece kalınmaz. Cin ve perilerin zarar verebileceğine inanılır.[492]

Ecinli (Cinli) Yarma: Çıldır Arpaçay arasında Yalımlar köyünün karşısında üçüncü Yarma mevkiinde cin türünden birşeyler görünmüştür. Buraya Ecinli Yarma denir ve buradan sakınılır.[493]

Sahipli Define: Çıldır'ın Karahan köyünde halkın sihirli olarak kabul ettiği ve define olduğu söylenen bir mahal vardır. Çıldır ve Arpaçay'ın muhtelif bölgelerinde de bu tür yerler vardır. Halk bu tür yerlere "sahipli", "ecinli", "cinli", "perili" demektedir. Bu tür yerlerde define arayan kimselere çeşitli hayvanlar görünür ve saldırır. Korunmak için korkmamak gerekir.[494]

Kara-Kura: Uyuyan insanları ve bilhassa kadınları ağırlığı ile basan bunaltıp rahatsız eden cin türünden bir varlık olduğu kabul edilir. Kars'ın Dikme köyünde kara-kura basmasından korunmak için, kara-kuradan muzdarip olan kadınların yastığının altına bıçak, özel bir diken veya süpürge otu konur.[495]

Kars'ın merkez köylerinde cin ve peri türünden varlıklardan bahsedildikten sonra, o gücün zarar vereceğinden çekinilir. Tehlikeden korunmak için, konu değiştirilip kapatılmak islenir. Âdeta "iyi saatte olsunlar" dermişcesine

492 Kaynak kişi; N. Baltacı;
493 Kaynak kişiler; A. İslam Erdener ve A. Murat Yıldız.
494 Kaynak kişi; N. Baltacı;
495 Kaynak kişi; S. Coşkunaras.

"üstüne toprak serpin" veya "toprak atın kapatsın" denir. Toprağın örten, kapatan gücüne inanılır.[496] Bu bize "yer iyesi" diye sistematiğimizde yer verdiğimiz gücün hiyerarşik etkinliğini düşündürüyor.

Sahacın- Sahıcin- Şıhecin: Kars'ın Dikme köyünde özel bir ismi olan[497] bir güç, ruh, cin gibi bir yaratık vardır. Bu kara iye, gece yolculuğa çıkanlara yol güzergâhlarında rastlanır. Daha ziyade uzun yola çıkanlara görünür. Yaya, atlı ve arabalı yolculara göründüğü olmuştur. Issız yollarda ve aniden yolcunun karşısına çıkar. Çok kere tektir. Bu yaratık, mesela çiftçiye keçi cismi ile görünür. Çiftçi bu yaratığı normal bir keçi sanır. Sürüp evine getirmeye başlar. Yaratık bir süre sonra at görünümünü alır veya başka bir hayvan kılığına girer. Bazen ölü insan veya bazen de tabut oluverir. Bu yaratığı, herhangi bir hayvan görünümünde iken ahırına bağlayan çiftçi, ertesi gün sabahleyin, bu yaratığın bağlı olduğu yerde bir tabut görebilir. Çok ağırdır. Öküzlerle taşınmak istenirse, öküzler çok zorlanır. Bu yaratıktan kurtulmanın çaresi alınan yere götürüp bırakmaktır.[498] Bu noktada Göktanrı dinî inancındaki yol iyesini hatırlamaktayız. Cinlerin şahı veya şahların cini veya cinlerin şeyhi olarak bilinen bu cinden kurtulmak için Ardahan ve Çıldır'da muska yapılır. Daha ziyade zayıf kimselere musallat olur.[499]

---

496 a.g. Kaynak kişi.
497 a.g. Kaynak kişi.
498 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.
499 N. Baltacı.

Su Perisi: Ardahan'ın Ölçek köyündeki bir inanca göre su kızı veya su perisi de olabilen çok güzel bir yaratık vardır. Genellikle durgun ve sessiz akan sularda bulunur. Halk su perisinin cin olduğuna, bu kılığa girdiğine, insanları peşine takıp onların bayılmalarına yol açtığına inanır.[500]

Ercun ile Gürcün: Çıldır'da anlatılan bir halk masalının ismi (Ercun ile Gürcün): (Er-Cin ile Gür-Cin) dir.[501] Bu isim bize Erzurum'un Karayazı ilçesinin bir merkez köyündeki halkın "tekin değil" dediği "Ecünlü Mağarası" - "Ecinli Mağarası"nı hatırlattı. Ayrıca Çıldır'da, alkarısı, alkızı veya kara kura olarak da bilinir. Doğum yapan kadınların eşlerini ve ciğerlerini söküp, ıssız harabelerde ve değirmenlerde kendilerine ziyafet çekerlermiş.

Çıldır'ın Karabeyi köyünde yeni doğum yapmakta olan bir kadını "al basmasın" diye beyaz bir erkek at eyerlenip, doğum yapılan evin kapısına çekilir. Kapının önünde ateş yakılır. Al kızının eve gelmemesi için ateş alevli ve havlı tutulur. Böylece al kızının eşikten girip, doğum yapan kadın veya bebeği öldürmesi önlenmiş olunur. Ayrıca doğum yapan kadının bu tür kötülüklerden korunması için başucunda Kur'an-ı Kerim asılı durur.

Al karısının eve girmesini önlemek üzere kapıya çekilen at, sair zamanlarda görülemeyeceği derecede azgınlaşarak, kişner, huzursuz olur. Sürekli tepinir ve şahlanır.

---

500 a.g. kaynak kişi.

501 R. Korkmaz; a.g.e.

İfadeye göre al kızına beyaz at görünürmüş ve al kızı beyat at ile ateşten korkar, çekinirmiş.

Al karısı ile kır at ilişkilerini ve ateşin alevlendirilerek yakılmasındaki espriyi, kitabımızın ikinci baskısında geniş bir biçimde tahlil edeceğiz.

Kara iyelerden çok bilinen bir iye de al karısıdır. Al karısı lohusa kadınların kırkı çıkıncaya kadar onlara musallat olur. Eski Türk dini inançlarına dair bilgi veren kaynaklar da[502] geniş açıklamaları yapılan bilhassa A. İnan'ın bilgi verdiği bu iye ile ilgili Kars yöresinde de bir takım inanç ve pratikler yapılmaktadır. Çıldır'da al karısının hasta kadını rahatsız edişine "al basması" ve rahatsızlığa da "baskına uğrama" denir. Korunmak için kırkı çıkmamış lohusa kadın yalnız bırakılmaz.[503] Çıldır Arpaçay ve Kars'dan yapılmış bir başka tespite göre, al karısının diğer bir ismi de "hal karısı" dır. Lohusa kadınları bundan korumak için, hastanın yanında geceleri ışık yakılır. Aksi takdirde hal karısı hasta kadının ciğerini götürüp suya atar. Böylece kadının ölümüne yol açar. Hal karısı yakalanır ise kaçmaması için üzerine iğne takılır ve çalıştırılır. Eli çok bereketlidir.[504] Çıldır'ın Karahan köyündeki bir inanca göre, hal karısının uzun sarı saçları vardır. Değirmenin harkında, suyun kenarında oturur ve saçlarını suya tarar. Her tarafı sapsarı olan hal karısını gören insanlar,

502 Bkz. 482. Dipnot
503 R. Korkmaz; a.g.e.
504 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.

suya atlarlar ve hal karısı kaybolur.[505] A. İnan'ın Sarı Albız'a dair verdiği bilgiler hatırlanınca bunlar eski inanç sistematiğimizin uzantılarını düşündürüyor.

Kûr vadisinde al basmasından korunmak için, kırkı çıkmamış annenin bulunduğu evin önüne ateşli kül dökülür. Bu tür evlere "kırklı ev" veya "kırkı çıkmamış ev" denir. Ateşli külün dökülme işlemi akşam üzeri güneş batmadan, hava kararmadan yapılmalıdır. Ateşin, anneyi al karısından koruyacağına, al basmasını önleyeceğine inanılır.[506] Ateşin koruyucu fonksiyonunu ve güneş battıktan sonra, ocaktan dışarıya ateş çıkarılamayacağını biliyoruz.[507]

Bize göre ve yapabildiğimiz tespitlerden hareketle nazar, kişi oğlundan kaynaklanan bir kara iyedir. Tebliğimizin kapsamına giren yörede de nazarla ilgili inanç ve dinî pratikler yaşamaktadır. Kûr vadisinde; insanları, hayvanları ve malları kötü gözden korumak için her türlü binanın kapı başına, bölgede yetişen bir cins gevenden bir tutam alınır ve asılır. Bu geven orada bir yıl kalır. Bir yıl sonra yenisi asılır. Böylece kem gözlerden korunmuş olunur.[508] Anbar, ağıl, ev ve değirmenlerin kapı başlarına çakılarak ve tarlalara sırık ucunda takılarak, at ve koç kafalarının nazarı önlemesine inanılır.[509]

---

505 a.g. Kaynak kişiler.

506 N. Baltacı.

507 Y. Kalafat; Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara 1990.

508 N. Baltacı.

509 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız..

Arpaçay'da körpe çocukları anneleri banyo yaparlarken, "ağırlığın, uğruluğun dağa taşa gitsin, seni dilleyen (dile düşüren) avratlara, kocakarılara gitsin" denir.[510] Bu pratik muhtemel bir nazar almayı önlemeye matuftur. Bu Türkçe dua ile nazarın geri tepmesi temenni edilmektedir. Banyo ortamı "su iyesi" ile ilişkilidir. Dağlar ve taşların kem gözdeki zararlı gücü nötralize edebilecek güçte oldukları kabul edilmektedir.

Kars yöresinde haksızlık yapan kimseye kendine gel anlamında "Yukarıda Allah var" veya nasıl haksızlık edebilirim anlamında "Gökte Allah var" denir. Ayrıca "Allaha, erişen göğe erişir, büyük hakkı Tanrı hakkı"[511] gibi inaçla ilgili sözler söylenir. Bunlar bize "Gök Tanrı" inancının bazı mesajlarını vermektedir.

Çıldır'da ikindi ile akşam vakti arası "dar vakit" olarak bilinir. Bu saatlerde yemek yenilmez. Bu saatlerde öbür dünyada ölülere yemek dağıtıldığına inanılır.[512] Bu saatlerde yemek yiyenlerin, ölülerinin aç kalacağına inanılır. Bize göre güneşin batma saatine tekabül eden dönemde yemek yenilmemesi, güneşe duyulan saygının bir sonucudur.

Ayrıca Kars'da kendisine özel önem verilen ve farklı muamele yapılan kimseler için "Gökten zenbille mi indi?" denir. Böylece en eşsiz varlığın gökte olduğu inancı anlatılmış olur.

---

510 a.g. kaynak kişiler.

511 R. Korkmaz; a.g.e.

512 R. Korkmaz; a.g.e.

Çıldır'da yeni doğan ay'a bakıp dilek tutulur. Dilek tutan kişi ay'a bakar ve İhlâs okur, dileğinin yerine getirileceğine inanır.

Kars'ta yeni doğmuş ay'ı görenler "Ay'ı gördüm Allah, Amennah, ne ki (ne kadar) günahım var ise sen affet Allah, Lailahe İllallah" der.[513]

Güneş doğarken ve ay'a karşı idrar yapılmaz. Setrul avret yerleri güneşe ve aya gösterilmez."[514] Bu pratikler de, bize Gök Tanrı inancının hatıraları gibi geliyor.

Gök Tanrı inanç sisteminde yer iyeleri arasında; dağ, kaya, toprak, su ve ağacın olduğu bilinmektedir. Bu cümleden olarak, Çıldır yöresinde yaşayan "Gök Dağ Efsanesine" göre, kocası yedi yıl askerlik yapıp dönmeyen bir gelin, hasta yatağından fırlayıp Gökdağına çıkar, sonra görünmez, yıllar sonra onu çobanlar bu dağdaki bir mağarada görürler. Gelin çobanlara bu dağın otunu yiyen koyunların sağlıklı ve bereketli olacağını söyler. Halk bu öğüte inanır ve yararlanır. Bu dağın otu yöre halkı arasında bereket ve iksir olarak kabul edilir.[515]

Çıldır'ın Kısır dağında yatan Hacı Kalo ziyaretindeki yatırın, Allahuekber dağında yatmakta olan Şeyh San'anın kardeşi olduğu, buraya "Eğri eğri giden düzgün gelir" inancı vardır. Felçli hastalara şifa vermektedir.[516]

---

513 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.

514 a.g. kaynak kişiler.

515 R. Korkmaz; a.g.e.

516 R. Korkmaz; a.g.e. Ayrıca Bk. Arslanoğlu a.g.e., 'Üç Dağbaşı Evliyası, Üçkardeşler" s. 53.

Arpaçay'ın Küçük Pergit köyünde Keloğlan tepesine, ismini buradaki Keloğlan vermiştir. Halk bu ziyarete niyet tutar, adak adar ve kurban keser.[517]

Çıldır ve yöresinde; eve dışarıdan taş getirilir ise, evdeki kuluçkaya yatmış kaz, tavuk, hindi türünden hayvanların yumurtaları tamamen bozulur. Yöre tabiri ile "cılk" çıkar, şeklinde bir inanç vardır. Bu tespitte taş iyesinin "basması" olayı vardır.

Çıldır ve Kars'ın bazı yörelerinde çakmak taşı ile yüzde çıkan ve "demürevi" diye bilinen cilt hastalığı tedavi edilir. Bunu iyi bilen yaşlı erkekler yaranın yerini evelik otunun suyu ile boyadıktan sonra, taşı üç defa "Taşı çaktım deriye, demürevi eriye" diyerek çakar ve hastalık yedi gün içinde iyileşir. Bu inancın Göle'deki ismi Sasadel gibi bazı köylerde de yaşadığını gözledik.

Demirevi; demir + ev kelimelerinin de, iyeler itibariyle tahlili üzerinde durulabilir. Demirde ve taşda meskûn birtakım iyelerin mevcudiyeti düşünülünce, taş iyesinin "baskın"lığı hatıra gelmektedir.

Çıldır gölünün kuzeydoğusunda Ağcakale köyünün yakınında Sencerhisarı mevkiinde kutsal kabul edilen bir kaya vardır. Koca kaya diye bilinen bu taşın üzerinde Hz.Ali'nin atının nal izi olduğuna inanılmaktadır. Çevre halkı saygı ifadesi olarak bu kayayı ziyaret eder.[518] Ayrıca Ardahan'ın Vel kalesi yakınında da kutsal bir taş vardır.

---

517 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.

518 R. Korkmaz; a.g.e.

Halk bu kayayı da Düldül'ün ayak izi olduğuna inandığı için ziyaret etmektedir.[519]

Çıldır'ın Kurtkalesini kuşatan Battal Gazi, Tikmetaş köyünde, Tekfur'un kızının attığı taş ile yaralanır. Tekfur-'un kızı Battal Gazi'yi kan taşı ve gülsuyu ile tedavi etmeye çalışır ve başarılı olamayınca, kız hançeri ile kendisini öldürür. Bölge halkı her iki mezarı da ziyaret edip, adak adayıp niyet tutmaktadır.[520]

Ardahan'ın Ölçekli köyündeki bir inanışa göre, Ölçekli'nin güneybatısında "sahipli yer" diye bilinen bir dağ eteği vardır. Buradan gece geçilmez. Oradan geçenleri, oradaki cinlerin alıp meçhul yerlere götüreceklerine, müzik eşliğinde oynatıp, eğleneceklerine, kendinden geçtikten sonra bir uçurumun kenarına getirip, o insanın ölümüne yol açabileceklerine inanılır.[521]

Yörede yer ile olduğu gibi su ile de ilgili pratikler vardır. Nazar münasebetiyle banyo yaptırılan bebekler misalinde olduğu gibi, akan suda yıkanan insanların da inançlarla ilgili bazı tekerlemeleri vardır.

Çıldır'da banyo yaparken suya abdest bozan kimsenin, suda boğularak öleceği inancı vardır. Yola çıkanın arkasından su dökülürken "işin rast gitsin, kısmetin açık olsun, sağlıcakla gelesin" diye dua edilir.

---

519 R. Korkmaz; a.g.e. Ayrıca, C. Arslanoğlu; **Kars İlindeki Kültür ve Turizm Hazineleri**. Ankara 1988 S.52-53.

520 R. Korkmaz; a.g.e.

521 N. Baltacı.

Kars'ın Dikme köyünde akarsuda yıkanan-yüzen çocuklar, çaya ilk girdiklerinde ve çaydan çıktıklarında, bazen yalnız bazen de toplu halde; "Ağırlığın uğurluğun dağa taşa, gökte uçan kuşa" derler. Daha ziyade bu uygulama ilkbaharda olur. Böylece hastalıklarından kurtulup sağlıklı bir yıl geçireceklerine inanırlar.[522] Arpaçay'da yaptığımız nazarla ilgili tespitin Dikme köyündeki varyantında ise; ebeler ve nineler küçük çocukları yıkarlarken, yıkama işi bitince çocuğun başından aşağı üç tas su dökerler ve her defasında, "Ağırlığı uğurluğu dağa taşa, gökteki kuşa, koca karılara" derler.[523] Kars'ta ise her türlü musibetten yavrusunu korumak isteyen anne" Dağa taşa kurda kuşa" der.[524]

Kars-Dikme'de bir kazaya uğranılmış, düşülmüş veya benzeri bir terslik olmuş ise; özellikle çocuklar için şu pratik yapılır; bir parça ekmek evin bacasına kuşların alabileceği yere konur, bazen de köpeklerin yiyebilecekleri bir yere bırakılır. Çocuğun düştüğü yere su veya şerbet dökülür. Dökerken veya koyarken "Kadanı belanı alsın, kadan belan dağa taşa" denilir.[525] Su ve ekmek çocuğun kara iyelerden korunması için kuşlara ve köpeklere karşı uygulanmış bir saçı türü olan bu uygulamanın başka misallerini de vereceğiz.

---

522 Kaynak kişi; S. Coşkun Aras.
523 a.g. kaynak kişi.
524 Kaynak kişi. N. Oruçoğlu.
525 Kaynak kişi; S. Coşkun Aras.

Çıldır yöresinde çaydanlığın lülesinden su içilmez, içildiği takdirde civcivlerin yumurtada boğulacaklarına inanılır veya insanların boğazına yılan kaçabileceğine inanılır. Yılanın ejder ve ejderin erlik hanı temsil edişi konusunda geniş tahliller yapılmıştır.[526]

Bir çok yerde olduğu gibi yolculuğa çıkanın arkasından yola koyanlar tarafından, "Kısmeti ve yolu açık olsun, hayırlısı ile çabuk dönsün," diye su serpilir.[527]

Harman vakti, gemin üstünde, gem sürerken su içilmez, içilirse yağmur yağar. Ekin harmanda iken doğal olarak yağmur istenmez.[528]

Suyun içine işeyenin suda boğulacağına inanılır.[529] Bu son iki tesbitte su iyesinin hışmına uğranılmaktadır.

Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi eski bir Türk dinî pratiği olan "dodi gezdirme" geleneği Çıldır'da da vardır. Yağmurun yağması için köyün çocukları kapı kapı dolaşır dodi gezdirirler. Evlerden un, yağ ve şeker toplarlar. Köyün kızları bu malzemeden kete yaparlar. Bu keteler köyde dağıtılır. Yiyen herkes yağmurun yağması için dua ederler.[530] Bu uygulama su iyesine verilmiş bir saçı örneğidir.

Yörede, yere sıcak su döken kişi mutlaka "Bismillahhirrahmanirahhim" demesi gerekir. Aksi halde döktüğü

526 R. Korkmaz; a.g.e.
527 R. Korkmaz; a.g.e.
528 R. Korkmaz; a.g.e..
529 R. Korkmaz; a.g.e.
530 R. Korkmaz; a.g.e.

sıcak su ile meleklerin yanmasına yol açar.[531] İslâmîleşmiş bu pratikte yer iyelerinin hışmından korunmak istenilmiştir. Meleklerin yanmasına yol açmak, çarpılmak veya günaha girmeye sebep teşkil edebilir.

Türk mitolojisinin ağaçla ilgili cihetini ilgilendiren pratiklere de Kars yöresinde rastlamaktayız. Kars'ın Ani yolu üzerinde kuşburnu ağacının dallarına çeşitli niyetler tutarak, çaput bağlanır.[532] Geçmişte Kars'ın Dereiçi semtindeki Üçkardeşler ziyaretine giden halk buradaki gözeden şifa niyetine su içer ve buradaki çalılara çaput bağlardı.[533] Çıldır'ın bütün köylerinde kayın ağacının kabuğundan "karasakız" yapılır. Bunun için dere kenarında büyük törenler yapılır. Karasakızın sancı ve kadınlarda kısırlığa iyi geleceğine inanılır.

Ocak- od, ev ve ağıl iyeleri ile ilgili tespitlerimize gelince; Çıldır yöresinde ekmek sacının altından ateş uçarsa, o eve bir misafir veya evin gurbetteki bir ferdinin geleceğine inanılır. Ayrıca ekmek sacının altından dışarıya komşuya filan ateş verilmez. Ateşi veren ev için iyi olmayacağına inanılır.[534] Ekmek sacının altından ekmek verilir ise evin bereketinin kaçacağına inanılır. Ateş su ile söndürülmez. "Ocağın sönsün" bedduası en ağır bedduadır.

Kars yöresinde evlerin sahipliğini yapan yılanların varlığına inanılır. Bu yılan nadiren görünür. Kara, beyaz

531 R. Korkmaz; a.g.e.
532 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.
533 N. Oruçoğlu.
534 R. Korkmaz; a.g.e..

ve alaca olabilir. O yılana hiç kimse dokunmaz. O da insanlara ve hayvanlara dokunmaz. Bazen tavuklarla birlikte su içtiği de görülür.[535] Ev iyesi görünümü arzeden bu yılan, Güneydoğu'da bağ ve bahçeleri de korumaktadır.[536] Çıldır'da evlerin korunması işini üstlenen bu yılanın ismi "kelagalı ev yılanı" dır. Ona dokunan felakete uğrar.

Çıldır yöresinde de evin eşiği çok önemsenir. Sözü verilecek kız için, kız evi oğlan evine, "Siz kapıma, eşiğime geldikten sonra bir kız değil mi, size feda olsun efendim ..." denir. Kız evi ile oğlan evi arasında kurulan dostluktan sonra; namus, silah ve at dışında, oğlan evi kız evinden herhangi bir şey almadan kapıdan eşikten asla boş dönmezler.[537] Eşik; haneyi ocağı koruyan iyelerin meskun olduğu bir mevkiidir.

Evde olduğu gibi ağılda da olduğu bilinen iyelerin bölgede izlerine rastlayabiliyoruz. Kûr vadisinde ağıldan çıktıkları zaman "öküzlere nazar değmemesi için, ilk dışarıya çıkarıldıkları gün, alnında yumurta kırılır. Böylece öküzlere o sezon nazar değmeyeceğine inanılır.[538] Bir mevsim boyunca öküzleri kem gözlerin kara iyesinden koruyacak olan yumurtanın, Türk nazarlık geleneğindeki yeri bilinmektedir. Özellikle inşaat halindeki binalara ve ambarlara takılan nazarlıklara yumurta da konulduğu gözlenmektedir.

---

535 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.
536 Y. Kalafat; a.g.e. s. 48- 49.
537 R. Korkmaz. a.g.e.
538 N. Baltacı.

Kars'ın Dikme köyü ve çevresinde ardoy diye bilinen bir güç, peri, cin ... bir yaratık vardır. Ardoy ahırdaki atlara musallat olur. Onları ahırda yakalayıp, gece sabaha kadar biner, atları gece sabaha kadar kan ter içerisinde bırakır. Atların saçlarını örer. Bu tür atlara "ardoy binen" yani "ardoyun bindiği at" denir. Ardoyu at sahipleri yakalamak için atların üzerine zift sürer ve zifte de iğne koyarlar. İğnenin ardoya takılması halinde yakalanacağına inanırlar. Ardoy yakalandıktan sonra, kurtulabilmek için iğnenin üzerinden çıkarılması gerekir. Ardoy, uzun boylu, sarışın çok güzel, eli bereketli dişi bir varlıktır. Bu dişi iye, konuşurken, fiiller ters söylenir. Kadın görünümlü bu iyeye gel demek istenildiği zaman "gelme" denilmesi gibi.[539]

İğnenin hal karısında da müessir olduğu ve hal karısının da elinin bereketli olduğu bilinmektedir. İğnenin maden olduğu ve demirin de Türk mitolojisindeki koruyucu fonksiyonu hatırlanmalıdır. Ardoy, Kars yöresinde genelde al karısı olarak bilinir. Arpaçay ve Göle'de, ardoyu yakalamak için atın sırtına yakı sarılır ve kolonla bağlanır.[540]

Çıldır'da al kızı ile ardoyun muhtemelen karıştırıldığı da olmaktadır. İfadeye göre "Çıldırlı bir ağanın beyaz bir tavla atı varmış bir de beyaz kısrağı varmış, kısrağını pek sever, beslenmesine itina eder, onu hurma ile beslermiş. Bütün bunlara rağmen at sürekli gerilermiş, üstelik her akşam bağlanan at sabahleyin eğerlenmiş ve alabildiğince yorgun bir halde bulunurmuş. Olayın sırrını öğren-

539 S. Coşkun Aras.

540 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız..

mek için ağanın seyisi bir iki gün ahırda saklanıp, tavlanın karanlık köşesinden dünya güzeli bir kızın çıktığını, beyaz fistan giyili kızın gelip atı eğerlediğini, ahırda açıp koşturmaya başladığını görür, kız atı iyice yorduktan sonra attan inmeye hazırlanırken, seyis önceden hazırladığı kullanılmamış iğneyi kızın yakasına iliştirir, kız artık kaçamaz ağlayıp sızlamaya başlarmış. Seyis bu kızla evlenir eli çok bereketli olan bu kadından bir kızı olur. Seyisin evde olmadığı bir gün kadın kızına yakasındaki iğneyi çıkarttırır ve kayıp olur. Kayıp olmadan evvel kadının yoğurmakta olduğu hamur çoğalır taşar. Bütün köy halkı evlerine taşımalarına rağmen hamuru bitiremezler. Yaşlı ve bilge birisi "Kara bir tavuk kesip kanını hamurun üzerine akıtın" der. Öyle yaparlar hamur çekilir. Olaydan üç gün sonra seyis ve kızı akıl hastası olarak ölürler."

İnanç yumağı adını verdiğimiz ve sistematize etmeye çalıştığımız eski inançlarımız arasında "kişioğlu" nun da yeri vardır. Çıldır'da her insanın karşılaştığı zaman uğursuzluk getireceğine inandığı bir kimse vardır buna "gudümsüz" denir. Kişi bu şahıstan uzak durmaya, bununla karşılaşmamaya çalışır. O şahsın uğursuzluğunun kendisini basacağına inanılır.

Kars, Ardahan ve Arpaçay yöresinde bir mecliste, hastalıktan bahseden kimse "gülsuyu yüzümüze" der. Böylece dinleyicilerin ferahlayacağına inanılır. Aksi halde hasta kişinin ağırlığının dinleyicileri basacağına inanılır.

Ağırlık basması bir tür rahatsızlıktır. Gülsuyu bu ağırlığı giderici niteliktedir.[541]

Kars'ta kayıp eşyaların bazı kişiler tarafından, kişisel yetenekleri ile yerlerinin bilinebileceğine inanılır. Arpaçay-'ın Koç köyünden Kars'ın Atatürk Mahallesine 1988 yılında gelmiş 12 yaşındaki bir kız çocuğu bayılmak suretiyle, kayıp eşyaların yerlerini söyleyebilmektedir. Ayrıca niyet tutan kimselerin niyetlerini de bilebilmektedir. Çocuk bayılırken ve ayılırken sarsıntı geçirmektedir. Çocuk bazı kimselerin niyetlerine de bakamayacağını belirtmektedir.[542]

Gök Tanrı inanç sisteminde Kamların gelecekten ve kendi çevrelerinde cereyan etmeyen olaylardan bahsedip bilgi verebildiklerini biliyoruz. Ayrıca Kam da trans halinde kendinden geçmektedir.

Kişioğlunun günün her saatinde kara iyelere karşı gösterebileceği direnç de eşit değildir. Güneşle ilgili inançlar münasebetiyle yaptığımız açıklamada olduğu gibi; Kars'ın Dikme köyünde günün bittiği, akşamın henüz başladığı döneme "şer vakti" denir. Şer vaktinde iş yapılmaz. Uyuyan ve yatan insanlar kaldırılır. Bu saatte tartışılmaz. Basit tartışmaların beklenmedik kötü sonuçlar getireceğine inanılır. "Akşamın şerrinden ise sabahın hayırı" denir. Tartışma ertesi güne bırakılır.[543] Bu saatlerde âdeta kişioğlunu felakete iten güçler vardır.

---

541 a.g. kaynak kişiler.

542 a.g. kaynak kişiler.

543 S. Coşkun Aras.

Kişioğlunun iyeler itibarıyla bir özelliği de "nazar edebilmesi" ve " nazar olabilmesi" dir. Özellikle mavi gözlerin tekin olmadığına inanılır. Bu yaygın inanç, mavi gözlü kişilerin birtakım gizli güçlere sahip olduğu şeklindedir. Çıldırlı Âşık Şenlik;

"Gözleri mavi idi irengi sarı
Didarında yoktu Muhammet nuru
Sana ganim olsun Şenliğin piri
Ben fakirin hatırına değdin mi"[544]

demek suretiyle mavi göz ve sarı rengin tekin olmadığını belirtmektedir.

Ardahan'ın Ölçek köyünde ölen bazı kimselerin hortlayabileceklerine inanılır. "Hortlak" olarak bilinen bu tür kişioğlunun geceleri kendi evine ve düşmanlarının evlerine gittiklerine inanılır. Hortlak korkutmak suretiyle insanlara zarar verebilmektedir. Hortlaktan kurtulabilmek için bacalarda ateş yakılır.[545] Ateşin koruyucu iyeliği de bilinmektedir.

Kars yöresinde ata ruhunun özel ve önemli bir yeri vardır. Ata mezarına itina gösterilir, saygı ile korunur. Kişiye en büyük hakaret atasının mezarının düşmanları tarafından tahrip edilmesidir.[546] Çıldır ve Arpaçay'da "ata-

544 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız, ayrıca bak. E. Arslan; **Âşık Şenlik**, Erzurum 1972.

545 N. Baltacı.

546 Y. Kalafat; a.g.e. s. 103, B. Ögel; **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1981, s. 124.

nın görü hakkı", "atamın başı için" şeklinde yemin verilir ve yemin edilir.[547] Kars yöresinde atasını rüyasında gören kimse, atasının ruhu için sadaka verir, hayır işler. Aras vadisinde atasını rüyasında görenler "Pay istiyor rahmetli" der. Ruhu için sadaka verir, hayır işlerler.[548]

Tebliğimizde hayatın muhtelif safhalarına dair yaptığımız tespitler; doğum öncesinde Kars'la çocuğu olmayanlar ziyaretlere giderler, türbe ve ziyaret yerlerinin etrafında dönerler. Varsa yatırla ilgili kutsal taş onun da etrafında dönülür. Bazen de ortası delik taş olur, böyle hallerde o taşın deliğinden geçilir. Yatırlara niyet tutularak çaput bağlanır. Kars'ta Hasan-ı Harakanı ve Celal Baba türbelerine çocuk isteğinde birçok diğer niyet ve istekler için gidilir.[549] Türbenin etrafında dolaşmak, sadaka verirken başın etrafında dolaştırmak, sevgi gösterisi ve fedakârlık belirtirken "başına döndüğüm" denilmesinin ortak bir yönü olmalı. Hatta gelinin beline kuşak dolandırılması da bu kapsamda düşünülebilir.

---

547 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.

548 N. Oruçoğlu.

549 N. Coşkun Aras; Celal Baba Kars kalesinde yatmaktadır. XII. yüzyılda, Kıbçak-Gürcü istilasında şehit düşmüştür. 1579 yılında türbesini Lala Mustafa Paşa onarmıştır. 1878 yılından sonra Kars-'ın Ruslar tarafından işgalinde tahrip edilmiştir. Hasan-ı Harakanı, Kars'da ... camimin bahçesindedir.1064 yılında şehit düşmüş, 1579 yılında türbesi yapılmıştır. Bak. C. Arslanoğlu, a.g.e. s. 16-29.

Çıldır'da çocuğu olmayan kadınlar sabahleyin güneş doğduktan hemen sonra çeşme başına giderek bol çocuklu bir aile ferdinin avucundan su içer.[550]

Çıldır'da gebe kadın halı veya kilim dokurken "verengele"nin üzerine bir çocuk oturtularak kısa bir süre bekletilir. Bununla çocuğun cinsiyetinin tayin edilebileceğine inanılır.[551]

Çıldır'da çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar ile bebek bekleyen kadınlar doğum öncesinde koç katımı döneminde, akşam üzeri koyunların köye dönüşünde onları karşılar, koçun sırtına kız veya erkek çocuk bindirmekle çocuğun cinsiyetini belirlemeye çalışır. Bu pratiğin çocuğun doğumunu kolaylaştırdığına inanılır.[552]

Çıldır ve Göle'de doğumu yaptıran kadın doğacak çocuğun "nenesi" olur. Çocuğa ilk göbek adını nenesi verir. Kulağına ezan okur ve hayır duası yapar.[553] Kadın doğum anında çok güçlük çekiyorsa, evin önüne erkek at çekilir ve kişnemesi sağlanır. Böylece kötü ruhların doğuma engel olmaktan vazgeçip korkup kaçacağına inanılır.[554]

Çıldır, Göle ve Arpaçay'da dünyaya gelen bebeğin göbeği kesildikten sonra eşin atılacağı yerin, çocuğun mesleğini tayin edeceğine inanılır. Buna göre; okula gömülmesi halinde okuyacağına, camiye gömülmesi halinde

550 R. Korkmaz; a.g.e.
551 R. Korkmaz; a.g.e.
552 R. Korkmaz; a.g.e.
553 R. Korkmaz; a.g.e.
554 R. Korkmaz; a.g.e.

dindar olacağına, kuma gömülmesi halinde zengin olacağına, eve gömülmesi halinde ise evine bağlı sadık bir eş olacağına inanılır.[555]

Çıldır'da yürüyemeyen çocuklar evin eşiğine doğru konur. Ev içerden eşiğe doğru süpürülür. Annesi çocuğu zibilin üzerine koyarak eşiğin dışına çıkarır. Arkasına bakmadan eşikten içeri girer. Çocuk ağlar, eve gelmek annesine ulaşmak için çırpınır. Eğer kalkıp yürüyemezse bir yakını tarafından eve getirilir. Bu uygulama üç gün üst üste veya bir gün ara ile yapılır.[556] Aras vadisi ve Çıldır yöresinde boş beşik sallanırsa bebeğin öleceğine inanılır. Çocuğun üzerinden atlanırsa atlayan kişi çocuğu basmış olur ve çocuk bodur kalır.

Kars'ta, Dikme köyünde "ilin ahır günü" yılın sonu diye bilinen bir günde bazı pratikler yapılır. Bunlardan birisi de evlilikle ilgilidir. Buna göre bir tas suya hiç kullanılmamış iki yorgan iğnesi konulur. İğnelerin ucuna pamuk sarılır. İğnelerden beheri evlenmeleri düşünülen beher şahsı temsil eder. İğneler birbirlerine değerlerse, çiftlerin evleneceklerine inanılır, değmezlerse evlenmenin gerçekleşmeyeceğine inanılır. Bu pratiği adaylardan birisi veya ikisi birarada iken yapabilirler. Adayların yakın çevreleri, onların gıyabında da yapabilirler.[557]

Dikme'de gelin getirilince yeni evin eşiğinin önüne ters çevrilmiş bir kazan ve kazanın üzerine de bir çay bar-

555 R. Korkmaz; a.g.e.
556 R. Korkmaz; a.g.e.
557 R. Korkmaz; a.g.e.

dağı konur. Gelin yeni evinin eşiğinden içeri girmeden, bu bardağa basar ve onu kırar. Böylece uğursuzlukları dışarda bırakmış, yeni evine uğur ve bereketle girmiş olur.[558]

Çıldır'da çocuğu olmayan kadınlar için "kurat" veya "sonsuz" tabirleri kullanılır. Böyle ailelerin toplumda pek itibarları yoktur.[559] Bunun için evlilikle ilgili yapılan dinî pratiklerin büyük bir kısmı çocuk edinme ile ilgilidir.

Kars'ın bir çok yerinde, gerdekten evvel kız şahı ve oğlan şahı bezenir. Şahın beş dalı olur. Bunlardan dördü yanlarda, birisi ortadadır. Şahın her dalında meyve, şeker veya benzeri şirin şeyler takılı veya asılıdır. Oğlan şahı ortaya getirilince davetliler toplu halde, "Dostlar dost olsun, düşman kör olsun, here (herkes) bir Allah desin" diye bağırırlar.[560]

Kız sağdıcının evinde hazırlanan kız şahı, kına gecesinde bozulur. Şahdaki şirinlikler, gecedeki kızlara, gelinlere ve çocuklara dağıtılır.[561]

Çıldır ve Arpaçay'da kız ve oğlan şahı'nın 5-7 veya 9 dalı olur.[562]

Saçı mahiyetindeki bütün bu uygulamaları toy babası düzenler. Toy babası, kız ve oğlan evi tarafından seçilmiş, etkili bir düzenleyicidir. Atlı yığma ise oğlan evi tarafından kız tarafına giden aile büyüklerinin önde bu-

558 S. Coşkun Aras.
559 a.g. kaynak kişi.
560 R. Korkmaz; a.g.e.
561 S. Coşkun Aras.
562 R. Korkmaz; a.g.e.

lunduğu bir konvoydur. Yaşlık veya yastılık ise, yığılan atlılar için verilen yemektir. Bütün bunlardaki aksaklıkların mesulü toy babasıdır.[563]

Ayrıca oğlan evi, kız evinden müsbet sözü alıp getiren elçibaşının getirdiği şirinlikleri ikram eder. Bunlar; fındık, fıstık, üzüm ve şekerleme türünden şeylerdir. Tüm eşe dosta dağıtılır. O gece oğlan evi tarafından kıza bek takılır ve kızın şerbeti içilir. Daha sonra bek yenilemesi yapılır. Bu defa bek değişmesine geçilir ve daha ağır takılar takılır.

Nişanda kızın çehizi teşhir edilir. Bu münasebetle bir merasim yapılır. Bu şenliğe katılanlara kete ve meyve ikram edilir.

Toy babası gelinin belini, gelinin kardeşine bağlatır. Daha sonra anneye ipek bir şal, kaftan ve bir miktar para verilir. Buna analık hakkı denir.

Toy babası gelin olacak kızı evden çıkarınca, bir çocuk odanın kapısını kilitler, açmak için bahşiş alır. Kızın eşikten çıkmasına izin verir. Buna kapı basma denilir.

Bel bağlama işlemini gelinin kardeşi yok ise, amcasının oğlu yapar. Kemerin takılmasında da bahşiş istenir. Bu, düğünde verilen en büyük bahşiştir. Silah, at, eski kama ve kılıç türünden olabilir.[564]

Türk kültür hayatında silahın ve kuşak kuşanmanın özel bir yeri vardır.[565]

---

563 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.

564 R. Korkmaz; a.g.e.

565 R. Korkmaz; a.g.e.

Çıldır'da gelinin önü çoban tarafından kesilir ve çoban gelin önü kesme bahşişi olarak ikinci büyük bahşişi alır.

Arpaçay ve Ardahan'da gelinin önüne koç çıkarılır. Gelin koçu kaldırırsa uğuruna inanılır. Kaldıramaz ise koçu getiren çoban ve çocuğa hediye verilir ve koç gelinin olur.[566]

Toy yerinde gelin eve girerken evin eşiğinin önünde kesilen kurbanın kanına elini vurarak, kurban kanı bulaşmış elini kapısına basar ve sonra evin eşiğinden içeri girer. Toy yerinin kapalı kısmına gelin, yenge ile birlikte girer, buradaki direğe dayanır.[567] Bu uygulama gelinin yeni ocağına destek olacağı anlamına gelir.

Papak atlıları ise, gelin adayı görününce, atlıların yaptığı yarışa verilen isimdir, ilk üç dereceye girenlere hediyeler verilir.[568] Bu da bir nevi saçıdır.

Nemer; oğlan tarafının kız tarafına ziyarete geldiği zaman köyde dağıttığı meyve ve kete türünden şeylere verilen isimdir.

Saçı yumağı ise; kız evine, oğlan evinden gelen ve davetlilere dağıtılan çereze verilen isimdir.[569]

---

566 Y. Kalafat; a.g.e. s .93; N. Çağatay: "Esnafın Gelenek Töre ve Törenleri; Bir Türk Kurumu olan Ahilik Kurumu. 1981, s.138-145.

567 R. Korkmaz; a.g.e.

568 R. Korkmaz; a.g.e.

569 R. Korkmaz, a.g.e. Ayrıca Posof havalisinde; nişan öncesi, nişan, düğün öncesi, düğün, gelinin oğlan evine getirilmesi, gelinin da-

Kars, Çıldır ve yakın çevresinde ayrıca gelin görme, duvak açma, yüz aklığı, kızlık belgesi ve gerdek için birtakım pratikler yapılır ve saçılar dağıtılır.[570]

Saçı ve kurbana dair diğer örneklere gelince; ekmek piştiği zaman ilk pişen ekmek köpeğin ve son pişen ekmek de kedinin payıdır. İlk ve son ekmeği köpek ve kediye vermenin, evin- ocağın bereketini arttıracağına inanılır.[571]

Kişioğlu izah edilirken belirtildiği gibi, bazı kimselerin ayağının bereketine inanılır. Her yıl çift çıkarma işini köylü, ayağı uğurlu, eli bereketli bir şahsa yaptırır. Öküzlerin alnına lök yumurta çalınması onları sadece nazara karşı korumakla kalmaz, onların hamlamalarını önleyeceği için, çiftin-çubuğun bereketinin artacağına da inanılır.[572]

Çıldır'daki kişioğlu ile ilgili bir başka bereket muhtevalı inanç da yılbaşı gecesi ile ilgilidir. O gece eve, ocağa komşulardan kim gelirse, getirdiği bereket itibariyle o kişi sınanır, uğurlu ise kendisine hediyeler verilir. Gelecek yılbaşında da gelmesi, yine bereket getirmesi sağlanır.[573]

Kars ve Arpaçay'da senami uygulaması yapılır. Buna göre buğday yerden bir karış çıkınca, çiftçi ona alır döver, kaynatır, ekmek yapar, konu komşuya dağıtır. Ondan bir

---

mat evinde karşılanması, gelin duvağının açılması ile ilgili inançlar için Bak. C. Arslanoğlu; a.g.e. s. 119-129.

570 R. Korkmaz, a.g.e.

571 N. Oruçoğlu.

572 R. Korkmaz; a.g.e.

573 N. Baltacı.

lokma alan "Allah bin bereket versin"der. Böylece ekinin bol olacağına inanılır.[574]

Kars, Ardahan ve Arpaçay'da ekinin, harmanın ve kotanın kotan işlemi yapılırken, ekin ekilirken, biçilirken ve dövülürken bunların üstüne gelen ve hayırlı olsun diyen şahısa, bereketli olsun anlamında horabel çekilir.

Gelene bak gelene
Boyu benzer kaleme
Sabah olur aş gelir
Ala gözden yaş gelir, denilir.[575]

Ardahan'ın Ölçek köyünde göçmen kuşları ilk defa çift olarak gören insanların, o yıl işlerinin rast gideceğine, hayırlı ve bereketli bir yıl geçireceğine inanılır.[576]

Kûr vadisinde, Ardahan, Göle, Çıldır yöresinde Kurban Bayramı'nda kurban olarak kesilen hayvanın kemikleri temiz bir yerde ekin ekilmesi zamanına kadar bekletilir. Saklanılan bu kemikler ilk ekinle birlikte tarlaya serpilir. Böylece o yıl o tarlanın ekininin bereketli olacağına inanılır.[577] Menakıbnamelerde eti yenildikten sonra, eksiksiz muhafaza edilen kemiklere, şeyhin üflemesinden sonra hayvanın hiç kesilmemişcesine yeniden dirildiğine dair yapılan açıklamalar hatırlanmalıdır.[578]

---

574 R. Korkmaz; a.g.e.
575 A. İ. Erdener ve A M. Yıldız.
576 a.g. kaynak kişiler.
577 N. Baltacı.
578 a.g. kaynak kişi.

Çıldır'da anlatılan Fatmacık efsanesine göre, fakir ve mert bir kimse olan Fatma, ineğini ikram etmek için keser, kendisine gayipten bir ses gelir. Fatma sesin önerisi üzerine ineğinin kemiklerini bir torbaya koyar ve toprağa gömer. Fatma'nın kesilen ineği tekrar canlanır ve Fatma sihirli güçlerin dünyasına açıldığına inanır.[579]

Çıldır yöresinde havalar kurak gittiğinde yağmurun yağması isteniyor ise, Âşık Şenlik'in mezarından alınmış toprak, akarsuya veya bir kaptaki suyun içine atılır.[580] Bu uygulamada Şenlik sazı ve sözü ile, ulu bir kişi konumundadır. Allah'a sade insanlardan daha yakın kabul edilmektedir. Onun mezarındaki toprak ak iyeler itibariyle, yağmurun yağması üzerinde müessir olup, berekete vesile olabileceğine inanılmaktadır.

Aynı yörede yağmur yağması için Zeden dağının tepesine çıkılır. Burada yağmur duası yapılır ve kurban kesilir. Bu tepede mezar veya benzeri bir mekân yoktur.[581] Dağ iyesi anlatılırken, Göktanrı inanç sisteminde bazı ulu dağların ve bunların yüksek tepelerinin kutsal kabul edildiklerini belirtmiştik. Yağmur istemi, keza zikredildiği gibi "dodi" gezdirerek de belirtilir.

Arpaçay'ın Akyaka nahiyesinin Karahan köyünde Söğüt Ocağı olarak bilinen bir mağara vardır. Burası ziyaret yeridir. Kış aylarının dışında her zaman ziyaret edilir ve çeşitli dilekler dilenilip, adaklar adanır ve kurbanlar

579 Y. Kalafat; a.g.e. s. 62- 69.
580 R. Korkmaz; a.g.e.
581 R. Korkmaz; a.g.e.

kesilir. Ocakla ilgili bir efsaneye göre, bu mağaradan çıkan bir pir, koyun sürüsünün içerisinde dolaşır, burada bulunan çeşmenin başına gelip kurban edilecek koyunu göstermiştir. Çoban da pirin gösterdiği koyunu kurban kesmiştir. Ocağın suyuna da şifa kaynağı olarak bakılmakta ve mağaraya da saygı duyulmaktadır.[582]

Kars'ın Dikme köyünde kurban gelin için kesilmiş ise, kurbanın kanı gelinin alnına, adak için kesilmiş ise adak sahibinin alnına sürülür. Sair amaçlar için kesilmiş kurbanların kanı, evin- ocağın çocuklarının alnına sürülür. Adak kurbandan, adak sahibi yemez.[583]

Çıldır, Arpaçay, Ardahan, Göle ve Kars'da koç katımında yapılan helva, çobanlara ve çocuklara verilir. Koçlar boyanır. Koçlara ayna ve elma takılır. Böylece dölün bereketli olacağına inanılır.[584]

Ölüm ve ona bağlı dönemlerle ilgili dinî pratikler itibariyle de Göktanrı dini ile ilintiler kurmak mümkündür. Ardahan'ın Kuşuçmaz ve Taşlıdere gibi köylerinde ölen kimsenin o gün en kıymetli hayvanı kesilir, eti yemek yapılır ve cemaate ikram edilir. Ölen kimsenin öldüğü zaman sırtında olan elbiseleri tahtadan yapılmış bir iskelete geçirilir. Bunun karşısına geçilip, ağıl yakılır ve

582 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.
583 a.g. kaynak kişiler.
584 S. Coşkun Aras.

ağlanır.[585] Benzeri örnekleri A. İnan'ın eski Türk inançlarına dair yaptığı tespitlerde görebiliyoruz.[586]

Nitekim Arpaçay ve Kars'da ölünün eşya ve çamaşırları ortaya dökülür. Annesi, kızkardeşleri ve karısı bu eşyalara bakarak bayatı söylerler. Usta birisi bayatıyı söyler, diğerleri de ona katılırlar. Bayatıya iştirak eden ölünün yakınları üstbaşlarını yırtarlar.

Mesela;

Bahtı kem,
Bağmanı kem, bahtı kem
Men feleğe neyledim,
Felek mene (bana) bahtı kem

* * *

Ağa sen
Noker menen ağa sen
Ağ menim hakımıydı (hakkımdı)
Tez büküldün ağa sen

* * *

Kolay ağlar
Şamdanî kolay ağlar
Yetim gülse zor güler
Ağlarsa kolay ağlar[587] der.

585 R. Korkmaz; a.g.e.
586 N. Baltacı.
587 A. İnan, Bkz. 482. Dipnot.

Kars'ın Dikme köyünde ölen şahsın üzerindeki son elbiseleri, büyük salonun veya evin uygun bir yerine, getirilip ortaya konulur. Bu giysilerin etrafında yakınları ön safta olmak üzere halka oluşturulur. Bu halka kadınlardan oluşmuştur. Ağlama işini "dil deyen", "ağıt söyleyen" diye bilinen bir kadın yönetir. Özellikle ölünün yakınları ağlayarak yüzlerini kanatırlar. Saçlarını dağıtıp, yolmak istercesine çekiştirirler. Bazen yüzlerini toprağa sürer, başlarını yere vurur veya yüzlerine toprak serperler. Başarılı ağıtçılar için "yaman dil dedi" veya "yaman dilcidir" denilir. Dil deyeni, yas evi çağırır veya duyup kendisi gelir. Dil deyen, ölüye ait acıklı tablolar çizer. Henüz evlenmeden öldüğünü veya geride bıraktığı kimseleri zikreder. Dil deyeni dinleyen cemaatteki diğer kadınlar, daha ziyade kendilerine ait benzeri acıları hatırlarlar. Böylece her yeni acı geçmişin birikimini deşarj eder.[588]

Kars'da beddua ederken ölesin anlamında "Anan atan esvabını böğrüne basa" veya "Atan anan esvabın kokusuna kana" denir. Genç ölen kimsenin yakınları, uzun süre, zaman zaman çıkarıp koklayıp, ağlaştıkları ölünün elbiseleri ile avunurlar.

Çıldır yöresinde ölüm eğer gece olmuş ise, ve yas evinin uzaktan gelecek bir yakını bekleniyor ise, ölünün üzerine ters çevrilmiş ayna konulur.[589] Böylece ölünün hasret çekmeyeceğine inanılır. Ayrıca ölümün kırkıncı

588 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.
589 S. Coşkun Aras.

günü hayrat helvası dağıtılır.[590] Bize göre bu uygulama küçük boyutlu bir ölü aşıdır. Helvanın Türk inanç hayatında çok eski ve köklü bir yeri vardır.[591]

Çıldır ve Arpaçay'da bir ölünün aleyhinde konuşulacak olursa, konuşanlarca "Toprağı haber götürmesin" denilir. Ölmüş bir kimsenin çok yakını olan bir kimseden, o kimsenin gıyabında konuşuluyor ise, konuşanlar "Toprağı sayı yaşasın, toprağınca yaşasın, toprağı kadar yaşasın" derler.[592] Âdeta ölünün mezarı etrafında toprak iyelerinin varlığı ve haber taşıyabileceklerine inanılır. Ayrıca, ölünün toprağının bolluğu nispetinde toprak iyesinin çok olacağı anlamında mesajlar vermektedir.

Arpaçay'da mezarlıktan geçen şahıs, mezarlığa selam verir ve kendi selamını yine kendisi alır ve Fatiha okur.[593] Kars'da mezarlığa mezar ziyareti için giden kimse, mezarlığa girerken ve çıkarken selam verir ve Fatiha okur.[594]

Kûr vadisinde, cenaze toprağa verildikten sonra, mezarın başında üç akşam üst üste ateş yakılır. Ateşin ölü için hayırlı olacağına inanılır.[595]

Çıldır, Arpaçay ve Aras vadisinde cenaze evine komşuları yemek getirirler. Bu yemeğe "eza yeri" denir.

590 R. Korkmaz; a.g.e.
591 R. Korkmaz; a.g.e.
592 İrene Melikoff, "Helva Töreni.." (Çev. C. Uğur), Tarih ve Toplum 1985, Sayı 13, s.115.
593 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.
594 a.g. kaynak kişiler.
595 N. Oruçoğlu.

Başsağlığına gelenlere ikram edilir.[596] Bu yörede cenaze evine, ölünün yakın akrabaları tarafından getirilen ve kesilerek taziyeye gelenlere ikram edilen dana, düğe ve inek türünden hayvanlara "yas" denir.[597] Çıldır ve Ardahan'da ölümün ilk üç gününde, dokuzunda, kırkında ve elliikisinde yas yenilenir.[598]

SONUÇ

Kars yöresinden verdiğimiz ve eski inançlarımızın hâlâ yaşadığını gösteren bu örneklerin bir kısmı da şüphesiz İslâmî karakterlidir. Biz kültür zenginliklerimizin gün ışığına çıkması ve kültürümüzün köklerinin tespitine katkımız olsun diye yapabildiğimiz son tespitleri sıralamaya çalıştık. Bu sahada ele alınacak kültür kodları elbetteki bu kadar sınırlı değildir. Ayrıca, "Kars yöresi" tabirinden bu derece kısıtlı bir alan kastedilir ise, sağlıklı bir tanım olamaz. Ancak, bütün yurt sathını bir çalışmanın hacmine sığdırmak, böyle bir çalışmanın içerisinde; Türk inanç yapısının genişliğine ve derinliğine bütün boyutlarını ele almak, inanç kavramı kapsamına giren her türlü fenomeni, yaşayan pratiklerle karşılaştırabilmek oldukça zordur. Biz bu duvara bir çakıl koymaya çalıştık. Bunu yaparken gördük ki, millet olarak Kars yöresinde İslâmiyetten evvelki kültür varlıklarımızla birlikte hâlâ yaşıyoruz.

---

596 N. Baltacı.

597 R.Korkmaz; a.g.e.

598 A. İ. Erdener ve A. M. Yıldız.

KAYNAKLAR

Abdulla, Behlul; "Bayatı Ermeğanı", **Folklor ve Etnoqrafiya**, 2005/4.

Abdulla, Behlul; "**Kitabi-Dede Qorqud'da Reng Simvolikası (Boz Reng), Azerbaycan Şifahi Xalq Edebiyatına Dair Tedqiqler XI**, Bakı 2002.

Ak, Ahmet Şahin; "Bir Anadolu Türküsünün Tarihi ve Sosyal Analizi", **Türk Yurdu**, Ocak 2010.

Aksoy, Mustafa; "Avşarlar'ın Torun Oymağı Bağlamında Türkiye'deki Kimlik Bunalımının Sosyolojik Analizi 2", **Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi**, Eylül 2009,

Aktaş, Ali; Bolu'da Halk İnançları", **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarih ve Kültürü Sempozyumu**, Bolu, 18–19 Ekim 2009.

Albayrak, Recep; **Simav Türküleri**.

Alpaslan, İsmet; **Ağrı Efsaneleri**, İzmir, 2010.

Alptekin, A. B.; **Fırat Havzası Efsaneleri**, Elazığ, 1990.

Arığ, Huban; Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı, Türkiye Türkçesine aktaran; Timur B. Devletov, TÜRKSOY, Ankara 2006.

Arnaut, Tudora; "Gagauzlarda Kalk Hekimliği" **Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, 4–7 Kasım 1997, Ankara, 2000.

Artvinli, Taner; **Yusufeli**, Ankara, 2009.

Başer, Sait; **Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre**, Ankara, 1990.

Budun, Sinem- Şaşı Necdet; "Küreselleşme Süreciyle Kaybedilen Değer, Kandıra Bezi", **Halk Kültürlerini Koruma-Yaşatma**

ve Geleceğe Aktarma Uluslararası Sempozyumu, 16–18 Aralık 2005 Kocaeli.

Büyükokutan, Aslı; "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Mani Söyleme Geleneği", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi**, Bahar 2007, S. 41.

Celil, Ferah; "Bektaşiliğin Dört Temel Kaynakları", **GAP Bölgesinde Alevi Bektaşi Yerleşmeleri ve Şanlıurfa Kültür Mozayığında Kısas, Sempozyum Bildirileri**, İstanbul 2007.

Ekrem, Erkin; "Karahanlı Devleti'nin İsmi Meselesi", **Prof. Dr. M. Özönder'in Anısına Cihat II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi**,28–30 Mayıs 2008.

Eliade, M; **Şhamanizm**, Princeton, 1974.

Ergin, M.; **Köl Tigin Kitabesi Doğu C. Str. 29**, İstanbul, 1970.

Güler, Ali; **Karaman'dan Kocacık'a Kızıl Oğuzlar Atatürk'ün Soyu**, Gök Yayınları, Ankara 2001.

Güngör, Sabahattin; Tasavvuf Mektupları, Burhaniye 2007.

Gürünlü Aşık Gülhaî, "Yaratmış", **Erciyes**, Ekim 2005, S. 334.

Kalafat, Yaşar; **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançları İzleri**, Ankara 1999.

Kalafat, Yaşar; "Ağrı Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Toprak Kültü", **II. Uluslararası Ağrı Dağı Sempozyumu**, Editör Oktay Belli, İstanbul, 2009.

Kalafat, Yaşar; "Alanya Yöresinde Kilit- Bağ Kilitlemek– Bağlanmak" **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III. 1999, 1997, 1998, 1999, 2001**, Alanya 2004.

Kalafat, Yaşar; "Alanya Yöresinde Kilit- Bağ Kilitlemek– Bağlanmak, **Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III**. Eylül 2001, S. 39.

Kalafat, Yaşar; "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm Veya Halk İnançlarımıza Göre Yatır Ziyare-

ti" Geçmişten Günümüze Mezarlıklar Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, (18–20 Aralık 1998 AKSM –İstanbul), İstanbul 1999.

Kalafat, Yaşar; "Antalya Yöresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Süpürge İnancı", 20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu, 22–23 Kasım 2007, Akdeniz Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayına Haz. Doç. Dr. Mustafa Oral, Antalya, 2008.

Kalafat, Yaşar; "Bahçelievler Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Üzerlik İnancı ve Uygulamalar", Kodlar ve Kültler 1, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları, Berikan Yayınları, Ankara 2009.

Kalafat, Yaşar; "Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç" I.Uluslararası Balkan Türkleri Sempozyumu 28–29 Eylül 2001 Prizren, Balkan Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Yayına Hazırlayanlar, Prof. Dr. N. Hafız, Prof. Dr. T. Hafız, BALTAM Prizren 2006.

Kalafat, Yaşar; "Balkan Türklerinden Örneklerle Halk İnançlarımızda Saç", Erciyes, Ocak 2002, S. 30.

Kalafat, Yaşar; "Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' Deyimine Dair", II. Bingöl Sempozyumu 25–27 Temmuz 2008, Bingöl.

Kalafat, Yaşar; "Dedem Korkut Kültür Ellerinde Adlanma", Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ağ Çağ, Ankara 2008.

Kalafat, Yaşar; "Dedem Korkut'un Kurdu", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 'Prof. Dr. M. Cihat Özönder Armağanı' Sayısı", S. 9, Güz 2008.

Kalafat, Yaşar; "Destanî Katmanlaşma Sürecinde Türk Kültürlü Halklarda Kadın Teması İle İlgil inançlar", Türk Epik

Enanesinde Destan Sempozyumu, VI. Uluslararası Folklor Kongresi (10-15 Ekim 2010).

Kalafat, Yaşar; "Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/ Dönme", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır,** Editörler Bahaeddin Yıldız- Kerstin Tomenendal, T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara 2008.

Kalafat, Yaşar; "Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 2001, S. 133.

Kalafat, Yaşar; "Fatma Ana Kültünden Gök Tanrı İnanç Sistemine", **Cumhuriyet Döneminde Sivas Sempozyumu**, 27–31 Ekim 2008, Sivas 2009, C. II.

Kalafat, Yaşar; "Halk İnançları İtibariyle Doğu Anadolu ve Ortatoroslarda Kırk Motifi" **3. Alanya Tarih ve Kültür Semineri (12–13 Kasım 1993 Alanya) Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri,** 1995.

Kalafat, Yaşar; "Halk İnançlarımızda Göğe Kaldırma Dini Pratiği, Damadın Göğe Kaldırılması" **3. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri**, Ankara 1997.

Kalafat, Yaşar; "Halk İnançlarında Hususiyle Tahtacılarda Ayna", **1. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo –Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu**,(26–27 Kasım 1993 Antalya) Ankara 1995.

Kalafat, Yaşar; "Halk İnançlarından Geleneklere Karşılaştırmalı Bolu-Bakü Düğün Uygulamaları", **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, Bolu 17–18 Ekim 2009.

Kalafat, Yaşar; "İstanbul Örneklemeleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu", **7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi**, 06–10 Ekim 2009, Ankara.

Kalafat, Yaşar; "Kızıltepe Yöresinin Sofrada Kelle Geleneği ve Türk Halk Kültüründeki Yeri", I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, (Mardin, 26–28 Mayıs 2006).

Kalafat, Yaşar; "Türk Dünyasında Karşılaştırmalı Ayak ve Ayakkabı İle İlgili İnançlar", **Türk Folkloru**, Mart 1999, S, 96.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Hayvan", **Av. Süleyman Kazmaz Armağanı, Türk Halk** Kültürünü **Araştırma ve Tanıtma Vakfı,** Ankara, 2009.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü", **"Şehriyar Hayat Edebi, Kişiliği ve Eserlerine Bir Bakış",** (15–16 Mayıs 2003 Ankara), Ankara, 2003.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Hz. Ali Kültü", **Erciyes** Kasım 2004, S. 323.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Kara" **İslam ve Kültür Araştırmaları**, Sofya, 1999, S. 4.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Kara", **Erciyes,** Aralık 2002, S. 300.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Kara", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Ağustos 1999, S. 152.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Kara", **Uluslararası 4. Türk Kültür Kongresi Bildirileri,** Ankara.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Özellikle Toroslarda Kara İyeler İle İlgili Halk İnançları", **Güneyde Kültür,** Haziran 1995, S. 76.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar" **II. Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Günleri Sempozyumu.**

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar", **Türk Halk Kültürü Üzerine Araştırmalar,** Ankara 2001.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususlar" **Erciyes,** Haziran 2002, S. 294.

Kalafat, Yaşar; "Türk Halk Tefekküründe Sarı ve Geçirdiği Transformasyon", II. **Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi,** 19–25 Nisan 2010.

Kalafat, Yaşar; "Türk Kültür Coğrafyasında Renkler", IV. **Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu,** 19–20 Haziran 2008 Ahlât- Bitlis.

Kalafat, Yaşar; "Türk Kültür Coğrafyasında Yağmur Duası", **Yağmur Duası Kitabı**, Hazırlayan M. Sabri Koz, Kitabevi, İstanbul 2007.

Kalafat, Yaşar; "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)" **Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan**, Ankara 1995.

Kalafat, Yaşar; "Türklerin Dini Tarihi Türk Halk İnançlarında (Ters Motifi)", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Mart 1997, S. 123.

Kalafat, Yaşar; "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Halk İnançlarımızda Ölüm Meleği", II. **Van Gölü Havzası Sempozyumu,** Editör Oktay Belli, Ankara, 2007.

Kalafat, Yaşar; "Van Gölü Havzası Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Tuz İnancı" **V. Van Gölü Sempozyumu**, Van 2009.

Kalafat, Yaşar; "Vatan– İran- Turan Hattı ve Caferi Türklerde Halk İnançları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran 1997, S. 108.

Kalafat, Yaşar; **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları V-VI, Hamseler, Horasanlılar, Karabağlılar, Kıpçaklar, Abdallar, Amucalular, Bedreddiiler, Dadaliler / Dedeliler, Kısaslılar, Manavlar, Sıraçlar, Tahtaclar, Karirliler, Çepniler, Karakeçililer, Mutiler/ Mutoğulları, Halaçlar, Kazan Tatarları Gregoryanlar, Ortodokslar, Buryatlar, Zazalar**, Berikan Yayınları, Ankara 2006.

Kalafat, Yaşar; **Doğu Anadolu'da** Eski Türk İnançları İzleri, Ankara 2010, 10. Bsk. Ankara Berikan yayınları.

Kalafat, Yaşar; **Harezim'den Hakkâri'ye Hakkâri'den Golan'a Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları**, Berikan Yayınları, Ankara, 2009.

Kalafat, Yaşar; **İslamiyet ve Türk Halk İnançları, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları,** Berikan Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı Ankara, 2009.

Kalafat, Yaşar; Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Od/ Ateş/ Ocak İyesi" **I.Uluslararası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve Sanat Etkinlikleri**, (20–21 Kasım 2008), Ed. Y. Küçükdağ- M. Çıpan, Konya.

Kalafat, Yaşar; **Kuzey Azerbaycan Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri, Dini Folklorik Tabakalaşma**, Ankara 1998.

Kalafat, Yaşar; Name-i Asine "Ortak Kültür Mirasımızın Arayışında" **İlkbahar** 2003 S. 12.

Kalafat, Yaşar; **Türk Halk Tefekküründe Kurt 2, Türk Kültürlü Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançları**, Berikan yayınları, Ankara, 2009.

Kalafat, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Yukarı Eller, V-VI**, Lalezar, Ankara, 2008.

Kalafat, Yaşar; **Türk Kültürlü Halklarda Türk Halk İnançları/ Türk Halk İrfanında Kurt**, Berikan Yayınları, Ankara 2008.

Kalafat, Yaşar; "Sarıkamış'ta Kafkas Halk İnançları", **Birleşik Kafkasya**, Aralık- Ocak-Şubat 1998, S. 13.

Köksel, Behiye; "Köroğlu Destanında Kırklar Motifi", **Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu**, 17–18 Ekim 2009, Bolu.

Köseler, Sait; "Kırıkhan Çevresindeki İnanç Merkezleri ve Bunlara Bağlı Kültür Değerleri", VII. Hatay Tarih Kültür Sempozyumu, 11–12 Nisan 2008 Hatay.

Nasrattınoğlu, İrfan; Afyonkarahisar Folklor- Edebiyat- Tarih Araştırmaları, Afyonkarahisar, 2003.

Nuriyev, Hıdır; 20 Aralık 2009 Ankara, Şahmurat Saibov, 20 Aralık 2009 Ankara, Kakacan Bayram, 25–27 Şubat 2009, Aşkabat.

Ögel, Bahaeddin; Türk Kültü Tarihine Giriş III, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978.

Öksüzoğlu, Emine Sevinç; Azerbaycan Edebiyatı/Bölüm–1

Önal, Ülkü; "Ardanuç Folkloru", Özel Ülkü Önal Arşivi".

Özen, K.; "Divriği Efsaneleri", Tuncer Gülensoy Armağanı, Kayseri, 1995.

Pirsultanlı, Şendik Paşa; Elden Obadan Eşittiklerim, Ağdam, 2005.

Polat, M; Malazgirt ve Yöresi, Lisans Tezi, Elazığ 1988.

Qalibe Eli Qızı Hacıyeva, Dilimiz, Tarihimiz, Yaddaşımız, Bakı 2008.

Sakaoğlu, Saim; Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katalogu, Ankara, 1980.

Sürüücüoğlu, Metin Saip; "Türklerde Ekmeğin Yeri ve Önemi", Anayurttan Atayurda Türk Dünyası, 3 Eylül 1993, S. 4.

Şenesen, Refiye Okuşluk; "Çukurova Halk Kültüründe Süpürge ile İlgili İnanışlar ve Uygulamalar", II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi, 19-25 Nisan 2010.

Şimşek, Esma; "Gurbet Elde Kalan Türküler", Türk Yurdu, Ocak 2010, S. 269.

Tacemen, A; Bulgaristan Türkleri Mevsim Törenlerinin Silsilesi, Kayseri, 1992.

Tanyu, H.; "Hacı Bektaş'da (Suluca Karahöyük Bazı İnançlar ve Âdetler), III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, Ankara, 1986, Cilt IV.

Tokdemir, Hayrettin; **Artvin Yöresi** Folkloru, Ankara, 1993, S. 146.

Uçakcı, İsmail, **Sungurlu, Yerköy, Delice, Keskin, Kızılırmak Yöresi Derlemeleriyle Orta Anadolu Halk Kültürü**, Ankara, 2003.

Uluhan, Hıdır; "Irak Türkmen Folklorunda Leyleler", **Türk Dünyası Dil Edebiyat Dergisi**, Güz 2006, S. 22.

Ülger, Ali; **Hatırladım, Kırşehir'den Anlatılar, Masallar, Rivayetler,** Anadolu Folklor Vakfı Yayınları, Ankara, 2010.

Vekilov, Erasiyab; "**Dede Qorkud Destanında Ala sözünün Semantikası Haqqında"**, Dede Qorqud, Bakı, 2002/II (3).

Yeşilyurt, Erhan; "Evlilik Adetleri Yönünden Bolu ve Çıvarındaki 2 Köyün Karşılaştırılması", **Uluslararası Köroğlu ve, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu,** Bolu, 18–21 Ekim 2009.

KAYNAK KİŞİLER
Tunçer Avşar
Refik Güngör
Pamuk Nine
Ahmet İçli
Menan Temir
Özcan Pirhasanoğlu
Azade Kadirova
Kutbettin Baykar
Şükran Akyürek
Yarmuhammed Ahmetov
Gülhan Türk
Mevlüt Atbaş
Saliha İsayeva
Nihat BALTACI
Nene ORUÇOĞLU
A. İslam ERDENER
A.Murat YILDIZ

DİZİN

3

3 ihlâs, 88
3 taş, 30
3 taşı su, 160

7

7 çift 1 tek, 150
7 Delikli Taş, 154

A

Acı Elma Ziyareti, 80
adak taşı, 158
Adak Taşı, 161
Afakan, 290
Ağ (beyaz), 201
Ağ dağ, 296
Ağ daş/taş- kara daş/taş, 149
Ağcakoca Pınarı, 183
ağıt, 26
ağlangaç, 225
Ağrı, 152, 195
Ağzıkara, 280
ahiret kardeşliği, 24
ahirette, 87
Ahmed- i Hani, 157
Ak Çar, 288
Ak kavim, 288
Ak Peygamber, 287
Ak Şaman, 288
ak taş, 146
Ak Taş, 161
Akik, 153
Al, 137
Al Anası, 137
Al Avradı, 137
Al basması, 98
Al Basması, 138
Al Duvak, 294
Al karısı, 18, 56, 98, 200, 204, 225, 300
Al Karısı, 137, 198
Al Karısı/Al Avradı, 295
Al Kızı, 34, 137, 300
Al Muncuğu/Boncuğu, 301
Al Ocağı, 241
Al Taş, 161
al yavuk, 295
al, kızıl, kırmızı, 262
Al/kırmızı kuşak, 294
Ala Dağ, 296
alaca, 286
Alagöz, 280
Ali Baba Türbe altı suyu, 183

Ali Kaya. 154
Allah. 189
Almış. 225
altı kıratlı beyler, 42
alt-üst. 100
Amonıs, 27
an. 182
Ana Maygıl. 175
Anadolu, 216
Anagert Tepesi Ziyareti, 80
anahtar, 80
Anbarlı Düz efsanesi, 92
Anca, 27
Ant. 166
Ara Hızır, 174
Ardıç ağacı, 301
Arkalı köpek kurt basar, 126
Asbabı Kara. 154
Askıda ekmek, 64
Aşerme, 13, 32, 139
at. 59
at basması, 98
At cini, 98
At yuları, 216
atabe. 212
ateş, 195
Ayak Bastı Pulu. 117
Aybastı, 100
ayı, 90, 95
Aylık, 8
ayna, 22, 32, 201, 217
Ayna, 62, 217

B

Baba Ocağı, 46
Baba Pir Eli/ Baba Pir Ali. 154
bağ sökümü. 124
Bağ-bağlanma, 99
bağlama. 135
bağlı. 124
Bahtı bağlı, 293
Bahtı kara. 293
bakın olma. 100
balık, 94
Balıklı Göl, 151
Başkurdistan, 191
başlık, 25
Battal Gazi, 155
bayram, 66
bereketli, 209
Beş Kardeşler, 51, 173, 175
Beş Kızlar, 173, 179
beşik kertme, 24
Bey kutu, 45
Bey lokması, 41
Bey Şahı, 45, 124
Beydak Bezi, 271
Beyeli, 39
Beylik, 39
bıçak, 195, 199, 200
biber, 199
Birinci çıktı. 208
Bişi Ekmeği, 92
Bişi Ekmeği/Pişi, 218
Boğa Gölleri, 93
boğursak, 201
bokol. 88, 197
Boncuk atma, 107
Boz Atlı Hızır, 164
Boz ay, 283

boz köpek, 280
buğday, 202
Bukka Baranı, 11
büyü kırmak, 82
Büyük Boğa Tepe, 94

C

cadı, 124
Camandar Baba, 80, 162
Camandar Efendi, 80, 162
Canlı Yılan, 129
Cazı, 95, 96
Cebrail veya Hızır'ın Ayak İzi, 176
cevher, 199
ceviz, 206
Ceviz ağacı, 57, 58, 67
cin, 17, 18, 55, 59, 98
Cizre, 196
cövge, 244
Cuma, 66, 90, 92
Cunûdünün Dağı, 161

Ç

çakıl taşı, 153
çakmak taşı, 161
Çarşamba, 90, 162
çekim, 139
Çıpkan (Sünnet-Sünnetçi), 208
Çifte bayram, 116
çifte kurban, 116
Çil Mer/Kırk Adam, 157
çille (kırk), 201
çingene sofrası, 21
çivi, 177
Çivi, 62, 178
Çocuk Boncuğu, 152
çocukların anası, 216
Çoçolu Kuş, 101
Çömçe Gelin, 11, 131, 298
çöp kırılması, 71
çörek, 192
çörek otu, 240
Çuvaşistan, 191

D

damadı kaçırma, 222
damat, 223
Damat Bağlama, 33
Damat Bayrağı, 45, 136
damat hamuru, 223
dar vakit, 113
davar, 241
Dede Pınarı, 183
Dede Suyu, 182, 183
değnekten atlama, 27
Delikli kaya, 79, 162
Delikli Kaya, 79, 162, 175, 176
Delikli Öksürük Kayası, 175
Delikli Taş, 161, 162, 175, 176
demirov, 9
Deniz Karısı, 200
Dere Taşlama, 150
devirçik, 221
Dil Açma, 117
dile düşmek, 115
dilek, 155
Dilek Kayası, 176
Dilek Pınarı, 183

dilek taşı, 157
Dilenci ekmek torbası, 44
Dilenmek, 205, 206
diş, 67, 69
dişi çıktı, 208
Divan Beyi, 46
Divriği, 155
Doğum Toyu, 25, 217
Dokuz Tomaklı, 223
dolu, 92
dua, 217
düğüm, 61, 82, 135, 293
Düğün Ekmeği, 133
Düldül'ün Ayak İzi, 176

E

ebe, 16
Ebe Yolu, 37
Ebem Kuşağı/Gök Kuşağı, 288
Ecelin Taşı, 82, 146
Eğirdek, 237
ejderha taş, 82, 147
ekmek, 37, 191, 195, 197, 198, 205, 206, 210, 241
Ekmek, 63, 193, 203
ekmek hakkı, 189
ekmek hamuru, 203
eksik etek, 216
el izi, 80
Elhabı, 24
Eli Taş/ Ali Taş, 154
Elk, 17, 18
elma, 15, 44, 88, 114, 124, 127, 136, 192, 197, 223
Erenler Tepesi, 151
erkek, 89
Erlik Han/Kara Han, 288
Eş basması, 98
eşeği, 59
Eşik, 90
eşik süpürgesi, 237
et, 216, 225
Evin iyesi, 216
Evliya Dağı Türbesi, 174
Evliya Türbesi, 174, 176
Eyüp Nabi, 165

F

Fadime Ana, 203
Fadime Ana Pekmezi, 289
Fadime Ananın Kirmeni Taşı, 175
Fakirek, 130
fal, 13
Fatma Ana, 16
Fatma Ana Çukuru, 289
Fatma Ana Eli, 289
Fatma Ana Otu, 289
Fatma Nene/Fatma Ana Kuşağı, 288
Ferhat ile Şirin, 97

G

Ganel Deresi, 151
Garip Türbe, 174
Garipler Mezarlığı, 174
gelin, 223
Gelin Atı, 106
Gelin Bayrağı, 45

Gelin Çiçeği, 106
Gelin Ekmeği, 198
Gelin Kayası, 82, 147, 148
Gelin Kurbanı, 117
Gelin Pabucu, 106
Gelin Saçı, 106
Gelin Teli, 106
Gelincik Kayası, 176
Gelin-Taş, 148
Germekoçi, 95
gillik / tuzlu ekmek, 195
Godi Godi, 11
Godu-Godu, 131
göbek parçaları, 16
göçaşı, 195
gök gürlemesi, 221
Gök Sultan, 281
Gök Tepe, 296
göl, 88, 200
Göy Kurt, 292
Göyçe Oğlak, 299
göz büyüsü, 141
Göz seğirmesi, 128
Göz Yaşı Çermiği, 83, 147
gözü içinde kalır, 211
Güdükçü, 46
gül suyu, 213
Gülbaba Mağarası, 176
Gülereş Baba, 158
Gün görmemiş, 67
Günah Deliği, 175
Gündüz Baba Dağı, 230
günün dar vakti, 90
Gürüt Kuşu, 101

H

Hacet Pınarı, 183
Hacı Bektaş taşı, 159
Hacı Taşı, 160
Hadıd-i sini, 153
Ham Su, 108
Hamir fatır, 192
hamur, 90, 91
hamur mayası, 90, 214
hamur yumakları, 193
hamura su katma, 223
Hamza Taşı, 150
Hasan Efendi, 80
Havuç Doğrama, 208
Hayır, 151
Hedik, 19, 25, 100, 140
helallik alma, 243
Helli, 20
helva, 97, 205
Hıdrellez Akşamı, 152
Hızır, 148, 151, 156, 276, 285
Hızır İlyas, 174
hikmet, 159
Himmet Dede, 177
Hophop Kuşu, 101
Horasan Baba, 80
Horata, 124
horoz atma, 124
Hüseyin Gazi, 155
Hz. Ali, 154
Hz. Ali Kayası, 176
Hz. Ali'nin, 78, 154, 155, 156
Hz. Hızır, 285

I

ışık, 177
Işık Taşı, 164

İ

içli kete, 203
iğde ağacı, 58
İğdeli Türbe, 174, 180, 184
iğne, 199
İğne, 62
İndirmelik, 118
ineğin, 58
İnsan artığı, 70
istihare, 87
İt Ağızlılar, 99

J

Juvara, 26

K

Kabir Üstü, 230
kabir üstü ziyareti, 127
kâbus, 193
kadınlık hali, 30
Kadir Kış, 287
kalbur, 206
kam, 196
kamçı, 199
Kamlar, 302
kan, 94
Kan kardeşliği, 24
Kan Taşı, 164
Kandil Helvası, 218
Kandil simidi, 218
Kansız kurbanlar, 202
Kapı Pusma, 108
kara, 52, 262
Kara bayram, 281
kara büyü, 96, 251, 287
Kara Çarşamba, 12, 35
Kara Çoban, 285
Kara Dağ, 296
Kara Dinli Kâfir, 287
Kara donlu, 290
Kara Donlu Can, 290
Kara kalpli, 290
kara kanı, 88
Kara kavim, 288
Kara kedi, 27, 37, 52, 59
Kara Keşiş, 287
Kara kotan, 283
kara kura, 99, 300
Kara kura, 290
Kara Kürdî Cematı, 299
Kara papak, 263
Kara Şaman, 288
kara taş, 53
Kara Taş, 161
Kara Tavuk, 276
Kara yazı, 284
Kara zurna, 283
Karabasan, 290
Karabaş, 280
Karaca Kürt, 299
Karadonlular, 280
Karagonculoz, 55, 56
Karagöl Efsanesi, 94

Karakeçili. 299
Karakorsak. 300
Kara-Kura. 193, 199
karakuş. 53
Karakuş. 299
karanfil. 201
Karapapah. 299
Karataş. 175
Karaylar, 263
kardeş kuşağı. 301
Kardeşlik Hakka. 118
Karga, 52, 53, 58, 59
karınca, 59
Kars, 157
Kaş, 159
kaşık düşmanı. 216
Kaşka. 280
Kaşkai, 280
kavurga. 201
kayınbaba, 208
kaynana. 208
kazma ekmeği. 226
keçi, 55, 57, 59
Keçi. 96
kedi, 95
kediye, 201
Kelam-ı Kadim, 198
Kelebek, 59, 66
kelle, 24
Kem Gözler, 132
kına, 33
kına eldiveni. 294
kına örtüsü, 294
kır at, 99
Kırk, 195, 225
Kırk Azgınlığı. 142
Kırk Basması. 18
kırk çocuk. 87
kırk gün. 90
Kırk Kızlar, 158, 173
Kırk Kızlar Tepesi. 181
Kırklar Suyu. 173
Kırkların Harmanı. 87
Kırkların Karışması, 18
kırklı, 195, 225
Kırmızı don, 297
kız evi, 127
kız gecesi, 218
Kız Şahı. 45
Kızıl at. 297
Kızıl Börk, 299
Kızıl Börklü, 298
Kızıl Dağ. 296
Kızıl Oğlak. 299
kızıl otağ, 295
Kızıl Yumurta, 295
Kızılkeçili. 298
Kızlar günü, 295
Kızlar Sivrisi, 151
koç katımı, 92
koku inancı, 173
Koltuk Ekmeği. 198
Koncoloz, 97
Kopçe Gelin. 131, 298
Koppe Gelin, 11
Korku Taşı. 161
Koyun. 55, 59, 146, 202, 213
Koyun Abdal, 174
köpeğe. 201, 210
Köpeğin. 58, 59

köpek, 37, 100, 207, 241
köstek kesem, 208
Köstek kesme, 204
köstek kırma, 208
Kuku Kuşu, 101
kulca, 192
Kumbası, 27
Kur'an Hatmi, 208
Kur'an-ı Kerim, 15, 31, 133, 195, 212, 250, 254
Kuran-ı Kerim, 200
Kurbağa, 59
Kurban Pınarı, 183
Kurdo, 284
Kurşun dökme, 26, 194
Kurşun Dökme, 135
kurt, 95, 130
Kurt, 77
Kurt Cengi, 125
Kurt Taşı, 165
kurtağzı bağlama, 16, 26
Kurtağzı bağlama, 15, 34, 78
Kurtağzı bağlamak, 14
kurtezen, 201
Kurtlu Taş, 165
kurtpençesi, 137
kuru ekmek, 199
Kuş yenkmesi/yenmesi, 98
kuşluk vakti, 151
kutsal izli kayalar, 155
Kutsal Su, 183
Kuyruklu, 95
Küçük Boğa Tepe, 94
küçük çörekler, 192
kül, 25, 52, 54, 63, 85, 121, 203, 241, 242, 243
küldöken, 216
Kürdevan Dağı Yatırı, 80
Kürt Yarması, 284

L

lavaş, 209
lohusa denesi, 225
lokma, 193

M

Mağara Önü Ağaçları, 179
makas, 199
Malaka/Akdoğan, 101
Malik Ejder Efsanesi, 156
Malise Ziyareti, 28
Marta, 286
Martacık, 286
Maşallah, 135
mavi, 52, 291
maymun, 95
melek, 91
Menzil Taşı, 167
Merkep, 96
Meryem Ana Mağarası, 176
Meşe Adamı, 95
mezar kaldırma, 167, 236
Mezar Taşı, 168
mezarlık ekmeği, 227
Muhammed Çuli, 157
Mum Dökmek, 135
Musa Dede, 180
Muş, 218, 239
mühür, 150

N

nağıl/nakil. 124
Nakşî neziri. 203
Nar, 127, 223
Nazar, 93, 219
nazar çocuk ilahileri. 93, 219
Nazar Duaları, 135
nazar kesen. 135
Nebıran. 13
Niyaz ekmeği. 203
niyet çaputu, 80, 163
Niyet taşı, 158
niyet taşları. 157, 158
nöbet şekeri. 206

O

ocağın taşı. 198
Ocak Demiri. 221
Ocaklılar, 302
oklava. 193, 206
Omuzu Gürzlü Türbesi, 176
Orman iyeleri. 95
ova, ovo, 163

Ö

Öksürük Deliği, 175, 176
öküz, 94
Ölü Aşı. 243
ölü bayramı, 167
Ölü Bayramı, 230
Ölü Ekmeği. 243
Ölü Lokması, 243
ölü şirnisi, 243
Ölü Yemeği. 243
örümcek. 95
Özbekistan. 195

P

Parpı. 9
Parpılamak. 9, 84. 85
Pay Tapmak. 296
Peri Kızları, 99
Peri Kızları Tepesi. 151
perili kızlar, 151
Perili Tepe. 151
Perşembe. 66, 162
Pınar Ziyareti, 163
Pilav Hazırlama, 208
Pilavinna, 195
pişi. 207
poçikli, 96
Poşa sofrası. 21

R

Resim, 199
rızık. 189
rüya. 14, 80, 89, 163, 196
rüyada aynası kırılmak, 227
Rüzgâr Tanrısı. 269

S

sabah ekmeği. 197
Sabır taşı. 165
Sabır Taşı. 165
saç, 17, 18, 26, 52, 63, 69, 70, 81, 94, 140, 227, 228, 300

Saç, 88
saç ayağı, 221
Saç Kesme, 82
Saç Toyu, 81
sadaka taşı, 167
sadaka taşları, 167
sağdıç, 46
Sahipli, 276
sakal traşı, 20
Salahlaşmak Toplantısı, 244
Salı, 66
sam yeli, 67
Samsun, 225
Sancı Taşı, 164
Sarı Albastı, 302
Sarıkamış, 158
sarılık ocağı, 154
Sarılık Taşı, 164
sarımsak, 195, 199
Selama çıkar, 224
Sengi Zülfikar, 155
Ses Alan, 134
ses orucu, 20
ses sakınma, 134
Sesli Dede, 174, 175
Seyyidivakkas/Seyit Vakkas, 55, 56
sıcak su, 91
Sıtma Pınarı, 183
sidiklik bağlama, 34
simit, 204
Sipi Baba/Ağ Baba, 285
Sivas, 164
Sizde, 164
Sofra bezi, 192, 193, 238
Sofrada Kelle, 25
soğan, 199
Su Falı, 108
Sultan Muzaffer, 157
Sultan Seyit, 162
Sümmi Düldül, 155
sünnet parçası, 16
süpürge, 88, 225, 300
Süpürge, 57, 92, 195
Süpürge Gelini, 11
süpürgeye binme, 89
süt, 207
süt hakkı, 32
Süt Hakkı, 117
Süt Parası, 118
Süt Pınarı, 183
sütkardeşliği, 24

Ş

şerbet, 63
Şeyh Abdullah, 10
Şeyh Aslan, 180
Şeyh Celal, 10
Şeytan Geçmez Toyu, 295
Şıh Aslan Dede, 174
şifa taşı, 165

T

tabak sındırma, 132
tabu, 114, 119, 126, 141, 179, 180, 183
Tandır demiri, 220
tandır ekmeği, 207
Tandır Kurma-Nan Yapma, 208

Tandır sacı, 54
Tandır Şişi, 221
Tandıra Gelen, 211
taş, 35, 62, 86, 163, 164, 165
taş atmak, 157
Taş Avrat, 175
taş duvar, 160
Taş kesilme, 83, 147, 148, 179, 180
Taşavrat, 180
Taşbeşik, 175
Tataristan, 191
tavaf, 30, 88, 130, 150, 151, 176, 177, 197, 240, 275
Tavaf Kayası, 176
tavşan, 14, 58, 100, 139
Tavuk horoz, 58
taze et, 100
Taziye bayramı, 281
ters, 129
Ters, 84
Teslim Taşı, 159
Tırnak, 17
Tohum Pınarı, 183
toprak, 92
tosbağa, 59
Toy Daveti, 208
Toy Hazırlığı, 208
tozağ, 294
tu tu tu, 159
Tunceli, 154
Turtur Kuşu, 101
tuz, 28, 50, 52, 54, 55, 63, 64, 65, 66, 73, 88, 89, 91, 98, 137, 189, 191, 193, 195, 198, 199, 200, 201, 202, 216, 219, 220, 221, 225, 228, 240, 241, 242, 243, 280
Tuz Çevirme, 54
Tuz hakkı, 189
Tuzlu bokol, 87, 196
tuzlu gıdık, 196
Tuzlu Glik, 87, 108, 196
tuzlu hamur, 88, 197

U

Ucu kızıl yay, 296
uğurlu ayak, 216
Umay Ana, 289
un, 35, 202
Uylak/Uylah, 97
Uzunkaya, 177

Ü

üç kez, 161
Üç Pelitler Dede Suyu, 173
Üç Şehitler, 29, 173
Üç Yatırlı Türbe, 173
Üçgözlü Yatırı, 173
Üçkardeşler, 28
Ürüng, 265
Üz / Yüz Duvağı, 46
üzerlik, 26, 28, 52, 53, 134, 135, 142, 199, 225, 240, 265, 269, 282
Üzerlik, 281

Y

Yada Taşı, 11, 129, 145, 164
Yağış Kesme Sayaları, 298

yağlı çaput, 220
Yağmur Baba, 129
Yağmur Duası, 29
Yağmur Duası Tepesi, 183
Yağmur Gelini, 11, 30, 298
Yağmurcuk Gelini, 130
Yançı, 46
yedi bebek, 86
yedi demir kapı, 83
Yedi Eşik Yedi Beşik, 86
yedi ev, 86
yedi kapı, 205
Yedi Kardeşler, 173, 175, 182
Yedi Meşeler, 173, 177
yedi taş, 152
Yedi Taş, 160
Yedi Uyurlar, 62, 122, 178
Yedi Uyurlar Mağara, 122
Yerdaş, 175
yerikleme, 139
Yerikleme, 13
Yer-Su, 175
Yeşil Sarıklılar, 175
yeşilbaşlı, 275
yeşili benim, 288
Yıkık, 86
yılan, 14, 37, 83, 85, 91, 100, 270
Yılan, 59
yoğurt mayası, 38, 54, 91
Yol İyesi, 167
yufka, 217
yumurta, 160, 206
Yumurta, 91
Yüz Açtı, 46
yüz ağlığı, 220, 238
yüz aklığı, 293
Yüz görümlüğü, 294
Yüz Görümlüğü, 117
Yüze çıkmak, 295
Yüz-göz olmak, 295

Z

ziyaret, 161
Zümrüt, 153

TÜRK KÜLTÜRLÜ HALKLARDA

tematik halk inanmaları

Dr. Yaşar KALAFAT

Birlikte yaşayan halkların dil kültürlerini eğitimle almaları hakları kültürel halklar kapsamında düşünülebilir. Ancak bu hak sadece yerel dillerden birisi için değil, tüm birlikte yaşayan halklara onların sayıca çok az olmalarına bakılmaksızın onlara da tanınabilmesi demokratik açılımını da doğal olarak getirecektir.

Birlikte yaşayan halklar ailelerinde konuşulan dili resmi eğitimimle öğrenebilme imkânına ulaşırlarken, bu hak, aile dili bu dil olmayan halklar için de verilebilmelidir. Yani Sadece Kürtçenin Kürtler için eğitim dili olması değil, Kürtçe ve diğer yerel dillerin isteyen herkes tarafından öğrenilebilirliğinin sağlanılması demokratik olacaktır.

Bu talep ve gerçekleştirilmesi yerel dillerin eğitimde yer almaları nispetinde ortak millî kültür dilinin zayıflayacağı gerçeğini birliğinde getirecek ve bu gelişmeye bağlı yeni sorunlar halkların ortak kültür değerlerine halel getirecektir.